

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL

I.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI II.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL

I.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI II.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
I.**

Szerkeszti:
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

**KECSKEMÉT
1975**

A kötet szerzői:

BÁRTH JÁNOS, ILLYÉS BÁLINT, LÓRÁND NÁNDOR, MÉSZÁROS LÁSZLÓ,
ROMSICS IGNÁC, RUSVAY KÁLMÁN, SELMECZI-KOVÁCS ATTILA,
SZÓTS RUDOLF

Lektorok:

FELHŐ IBOLYA, FILEP ANTAL, GUNST PÉTER, NAGY ISTVÁN,
VERES MIKLÓS, ZALAI KÁROLY

ISBN 01 23 9 0

Előszó

A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványsorozata első tagjával a hazánk, megyénk felszabadulásának 25. évfordulójára kiadott „Így kezdődött” c. dokumentumgyűjteménnyel indult.

Az érdeklődő-olvasó az első kötetben a ma már történelemnek számító 1944—45-ös évek életéből, a fasiszta elnyomás alól felszabadult és a demokratikus kibontakozást választó társadalmunk első lépéseit ismerhette meg.

A még emberöltő közelségben levő 1945-ben indult új életünk tettei iránti érdeklődés és jogos büszkeség azonban tovább hajtja figyelmünket. A közelmúlt mellett a régebbi események, így a Duna-Tisza közén élő ember harcai és győzelmei is érdeklődésre tarthatnak számot.

A Megyei Levéltárban őrzött dokumentumok hű őrzői a sok évtizede és a több évszázada megtörtént dolgoknak is. Ezek megismerése és mai életünkben való tudatos felhasználása csak növeli bennünk a tiszteletet a múlt erőfeszítésein elért mai eredményeink iránt.

A mai Bács-Kiskun megye eredményeit is csak az értékelheti igazán, aki tudja, hogy a homok meghódítása az alkotó és teremtő emberek százainak, ezreinek tapasztalatain juthatott el a most ismert színvonalára. Ezeknek a természeti és társadalmi küzdelmeknek tetteiről még túlságosan sokat borít a raktárak homálya és pora. Feltáráruk és közkinccsé tételük mindannyiunk épülését és az itt élők lokálpatriotizmusát is erősíti.

Ezt a célt szolgálják a Megyei Levéltár újabb tanulmány és dokumentumkötetei. Bár e kötetek mindegyike szűkebb hazánkat, Bács-Kiskun megyét érintő dokumentumokat és tanulmányokat tesz közzé, mégsem célja a mai közigazgatási határok közé szűkített szemlélet sugalmazása. Városaink és községeink gazdasági és szellemi kapcsolatrendszere és hatása mindig túlterjedt a „városfalakon” és a megyehatáron. A kutató és gyűjtőmunka is követni igyekszik tehát a társadalmi élet tényleges fejlődését és mozgását.

A kiadvány újabb és újabb köteteit egyaránt élvezettel lapozhatják az érdeklődők, de haszonnal is forgathatják a helytörténeti gyűjtők, kutatók és pedagógusok is. Bármelyik célját teljesíti is a most megjelent kötet, értéket közvetít és újabb eredmények elérésére sarkall.

Bodor Jenő

Kecskemét, 1975. augusztus

Bél Mátyás: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei

ILLYÉS BÁLINT ÉS SZÓTS RUDOLF

A tudós szerző Zólyom megyében Ocsován született 1684. márc. 24-én, és Pozsonyban halt meg 1749 aug. 29-én. Szlovák szülők gyermekeként Losoncon tanult meg magyarul, s magyar tudását besztercebányai, pozsonyi iskolái elvégzése után Pápán tökéletesítette. Húsz éves korában jutott ki a hallei egyetemre, ahol teológiát hallgatott filozófiai, történeti, nyelvészeti tanulmányaival egyidejűleg. Halle a korabeli pietizmus székhelye volt, s BéL Mátyás is csatlakozott az irányzathoz, de ami fontosabb: a felvilágosult abszolutizmus által támogatott államismereti iskola szolgálatába szegődött, mely iskola egységbe foglalta a históriát, geográfiát több más tudománnyal államismeretté.

Rákóczi szabadságharca idején tért vissza a Felvidékre 1708-ban a besztercebányai evangélikus gyülekezet segédlelkészének, utóbb a deák iskola igazgatójának, majd innen a pozsonyi líceum vezetésére hívták meg. Öt-estendei iskolaszervezés után 1719-től élete végéig ellátta az ottani német egyházközség prédikátori teendőit.

A tudós egyforma könnyedséggel használta a magyar, német, cseh, latin nyelvet, és nyelvismerete mellett igazi polihisztor volt, nemzete múltjának és jelenének bámulatos érdeklődésű és tájékozottságú kutatója. A forráskutató¹ s anyaggyűjtő buzgalom párosult benne a kor színvonalán felül kiemelkedő módszerességgel, kritikai érzéssel. Történetkritikai alapelveivel nagy szakmai elismerést szerzett nevének, s nálunk ő rakta le a tudományos földrajzírás alapjait.

Túllépett német mesterein, mikor vállalkozott Magyarország egyetemes politikai, fizikai, földrajzi, történeti, nyelvtörténeti, néprajzi, természetrajzi, gazdasági, orvosi képének megrajzolására. Nagy művének részletesen kidolgozott tervrajzát Nürnbergben jelentette meg 1723-ban *Hungariae antiquae et*

1. *Adparatus ad Historiam Hungariae*, Pozsony 1735—1746.

novae prodromus címen. Ebben önmagának meg az őt követőknek is megjelölte a módszert, hogyan kell megírni Magyarország összefoglaló honismereti rajzát.

A vázlatot nagy feltűnés kísérte, de gyanakvás is némelyik vármegye részéről. Több helyen nehezen nyíltak meg előtte az irattárak; a királyi pártfogás azonban egyengette útját a megyékhez: támogatta a szerző adatgyűjtési tevékenységét, s némi vonakodás után mégis kijavították a megyékhez elküldött kéziratokat, kiegészítették őket. Volt azonban a tudósnak más információs lehetősége is. Pozsonyi iskolája ugyanis éppen az őáltala meghonosított pedagógiai újítások meg a latin nyelvoktatásban elért kimagasló eredmények miatt nagy látogatottságnak örvendett szinte az egész ország protestáns ifjai részéről. Ezzel a lehetőséggel szintén élt a szerző, mikor a vakációra utazó tanulókkal szétküldte kérdőíveit az országban a magisztrátusokhoz, prédikátorokhoz. Munkája legfontosabb részét azonban mégsem bízhatta másra: a helyszínen meg az irattárakban való tájékozódást. (A munkánk tárgyát képező kézirat is Bél Mátyás jászkunsági gyűjtőútjának köszönheti születését.)

Ily előzmények után adta nyomdába főművét *Notitia Hungariae novae Historico-geographica* címen, melyből négy kötet jelent meg Bécsben 1735 és 1742 között: Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest, Nógrád, Barcs, Nyitra és Hont megyék honismereti anyaga. A Dunántúlról csak Moson megyét publikálta 1742-ben; ekkor ugyanis szélütés érte.

Földrajzilag a Pest—Pilis—Solt vármegyéket tárgyaló 3. kötet kiegészítő része lehetett volna a kiskunsági helyismereti fogalmazás, de Kiskunság címen is csak önálló fejezetként. Hogy foglalkoztatta a szerzőt a gyűjtött jászkunsági anyag megjelentetésének gondolata, kitűnik a szerzőnek éppen a *Notitia Hungariae* alapján készült tankönyvből vett kitételből: „Cumania Minor, magyarul Kis-Kunság kimaradt e könyv első kiadásából.”² Tény, hogy nem szerepel a Kiskunság a *Notitia* 3. kötetében.

A kézirat másolatát a Széchenyi Könyvtár kéziratárában találtuk meg Fol. Lat. 3 370. nyilvántartási szám alatt a budapesti ELTE Néprajzi Tanszéke segítségével és a Jászság kitűnő monográfusa, Fodor Ferenc utalása alapján.³ A főnti másolat címe: *Belii, Mathiae: Notitia geographico-historica Districtum Cumano-Jazygum et Kőváriensis, a Georgio Gyurkovits descripta*. A mű egy általános és egy speciális részre tagolódik. Az általános rész első fejezete a terület fizikai földrajzával foglalkozik, a második fejezet pedig politikai földrajzával. Ez utóbbi fejezetben közli a kun keresztségi oklevél

2. Compendium Hungariae geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae

4. kiad. Pozsony és Pest 1792.: „... in prima editione libelli huius omissa...”

3. FODOR Ferenc: A jászság életrajza, Bpest 1942. p. 482.

teljes szövegét is. A speciális rész a téma adottságának megfelelően három fejezetből áll: Nagykunság, Kiskunság és Jászság. A kiskunsági fejezetben találjuk meg Halas szék kun kiváltságait tartalmazó oklevelek kivonatát is.

A kézirat sokat elárul a Jászkunság belső igazgatásáról, további tájékozódás céljából azonban talán nem lesz haszontalan utalnunk arra, hogy a hármas kerület autonómiát élvezett sajátos öngazgatási, törvénykezési, katonai-állítási, szolgálmi, stb. jogai börtökében legfőbb bírójának, a nádornak irányítása alatt, továbbá mint privilegizált koronabirtok. A leírás idején ugyan nem: ekkor „taksás szabadosok”-ként emlegették őket, mivel a lovagrenddel kötött, 1702. márc. 18-án kelt elzálogosítási szerződés 4. pontja megfosztotta a kerületet jogaitól, s csak a redemptio során nyerték azokat vissza 1745. máj. 6-án. Bél Mátyás is említi ugyan az 1715. évi 34. törvénycikket, mely arról intézkedett, hogy ki kell váltani a kerületet a zálog alól, s vissza kell állítani eredeti közjogi státusát, de a rendelkezésnek semmi foganatja nem lett pénz hiányában.

Fölvetődik az eredeti kézirat elkészülésének időpontja, mivel ez nem szerepel a másolaton, s föltételezhető, hogy nem feledkezett volna meg róla a másoló, ha megtalálja az eredetin. Fodor Ferenc merített ugyanezen forrásból, s szerinte: „... megállapíthatólag 1731-ben kelt, mert megemlíti, hogy Kunszentmárton 12 év előtt települt. Mivel pedig ez a település 1719-ben történt, a kézirat kelte 1731-re tehető.”⁴ Egyetértve Fodor Ferencel, annyival egészíthetjük ki megállapítását, hogy a Jászságról és Fülöpszállásról szóló leírás tanúsága szerint is az egész Jászkun kerületet 1730-ban járta be Bél Mátyás. Így a helyszínen végzett gyűjtőmunka után a végleges megfogalmazással valóban a következő évben készülhetett el, tehát 1731-ben.

Mint említettük már, a Gyurkovits-féle másolatot⁵ használtuk munkánk során, mert nem sikerült megtalálnunk az eredeti kéziratot.⁶ Ha a másoló azonos az 1783—1848-ig élt Gyurkovits György statisztikus-topográfussal, a másolat valamikor a múlt század első felében keletkezhetett 1818 után, amikor a budai országbíró hivatalnál dolgozott Gyurkovits. Ha fölvetésünk helyes, a Jászkun kerület megbízásából dolgozhatott a másoló, mivel reprodukálja a teljes, eredeti kéziratot. Szóbeli érdeklődésünkre nem kaptunk érdemleges választ a Széchenyi Könyvtárban arra, miképp került oda a másolat, s nem vállalhattuk az előreláthatóan időigényes kutatást. Így ismét

4. FODOR F.: im. p. 482.

5. Xerox-másolata a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban.

6. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárra utal a szakirodalom BÉL Mátyás kézíratait illetően. Írásbeli megkeresésünkre igazgatója közölte velünk 1974. nov. 22-én 133/1974. sz. a., hogy az ottani „Batthyány-gyűjtemény Cat. X. Tit. I.0000 jelzet alatt tartalmazza a *Descriptio Cumanorum et Jazygum seu Philistaeorum* c. kéziratot, mely szintén csak másolat Bél eredeti kéziratából...” A pozsonyi liceumi könyvtár jogutódjától nem kaptunk választ mind a mai napig. Így le kellett mondanunk arról, hogy összevessük másolatunkat az eredetivel.

csak föltevésekre kényszerülünk, amikor nem tartjuk kizártnak Horváth István közvetítő szerepét, akinek közismertek kapcsolatai mind a Jászkunsághoz, mind pedig Nemzeti könyvtárunkhoz.

Minden másolás szövegromlással jár, jelen esetben azonban nincs módunk összehasonlításra az eredeti hiányában. Így csak pár észrevételre szorítkozhatunk. Két helyen találkoztunk évszámok elírásával, de ezek könnyen helyesbíthetőek voltak eredeti szöveg nélkül is. Ugyanez a helyzet néhány értelemzavaró kihagyással. Mindezekre a szöveg megfelelő helyén jegyzeteinkkel utaltunk. Mindenesetre a másolói gondosságot igazolja, hogy alig törölt valamit az utólagos ellenőrzés során. Hosszabb törlést csak a 15. verzón találtunk, ahol kétszer írt le egy sornyt, majd törölte az utólagos ellenőrzéskor.

Kevés megállapítást tehetünk arra nézve, hogy milyen anyanyelvű volt a másoló. Mindenesetre latinul tudott néhány helyesírási hibája ellenére is. Egy-két adat utal a másoló magyar anyanyelvűségére, de ez a kérdés már túlvezetne vállalt feladatunkon.

Fordításunkban a magyar helyneveket mai helyesírásunk szerint, de egyébként változtatás nélkül vettük fel, a községi törzskönyvbizottság működése során később bevezetett előtagok — Kiskun, Kun, Jász — nélkül, s jegyzetben közöltük első előfordulási helyükön a helységek mai elnevezését. De a latin szövegben található írásmódot is feltüntettük az esetleges helytörténeti és nyelvészeti kutatók munkájának támogatására azoknál a helyneveknél, amelyeknek helyesírása érdekes lehet az elnevezés szempontjából.

Ugyancsak jegyzetben hívtuk föl a figyelmet azokra a magyar szavakra, melyek előfordulnak a latin szövegben, beépítve a latin mondatba vagy zárójelben.

Néhány ritkábban előforduló és a fordítást esetleg pontosító latin kifejezést szintén megadtunk a jegyzetekben. Az első rész 2. §-ában előforduló folyóneveknél a latin vagy más idegen nyelvből vett elnevezéseket azonban mi is zárójelben közöltük a mai elnevezés mellett, mert ezt a módszert követte Bél Mátyás is.

Végül szólnunk kell arról, hogy mi készítettett bennünket forrásmunkánk leközlésére, s elsősorban arra kell utalnunk, hogy ebben a forrásban találunk megbízhatóan hiteles, kellően részletezett helyismereti anyagot a megyénk terjedelmes részét képező tájegységről, a Felső-Kiskunságról, mely terület helytörténetének megírásával még adósok történezeink. A szövegből kiderül a tudós által leközlött politikai, hely-, művelődés-, gazdaságtörténeti, néprajzi adatok értéke; hangsúlyoznunk kell azonban a szerzőnek a Jászkunság egész népe iránt megnyilvánuló részvétét, sőt szeretetét, továbbá munkája fontosságának kiemelési szándékát, mikor jóval nagyobb

terjedelmet szabott az egész Kiskunságnak, mint a Notitiában Pest megye hasonló nagyságú helységeinek. Reméljük, hogy munkánkban használható forrásra talál a fellendülőben levő honismereti-helytörténeti mozgalom.

A KUNOK ÉS JÁSZOK AVAGY FILISZTEUSOK KERÜLETEI ELSŐ, ÁLTALÁNOS RÉSZ ELSŐ FEJEZET

FIZIKAI FÖLDRAJZ

A kerületek nevéről, számáról, fekvéséről és természeti viszonyairól.

1. §.

A megyéken kívül vannak az országnak más, megkülönböztetett részei is, amelyeket kerületeknek (districtus) neveznek. Egyesek a kunoké, mások a jászoké avagy filiszteusoké,⁷ mindegyik a nevét a saját lakosairól kapta, akiket befogadott.

2. §.

Ami a kunok kerületeit illeti, azokból kettő van: az egyiket Nagykun kerületnek hívják területének egykori kiterjedtsége, valamint talán lakosainak száma miatt, mivel azon a részen az e nevű népből többen telepedtek le: a másikat Kiskun kerületnek, mivel kisebb területen és talán kisebb lélekszámban népesült be, ámbár Kun Lászlónak a kunoknak adott okleveleiben az áll, hogy egyesek a Tisza és a Duna között laktak, mások ellenben a Körös (Kriss avagy Chrysius) folyó mellett, illetve a Maros (Moravetz avagy Marusius) és a Körös folyók között, vagy pedig a Körös mindkét partján, részint pedig a Temes (Thimucz, Temesius) és a Maros (Marus) folyók között.

7. Egy 1357-ben kelt oklevél nevezte először filiszteusoknak a jászokat, s a „jász” elnevezés csak a 17. sz.-ban szorította ki a „filiszteus” nevet; eleinte csak mintegy magyarázatként szerepelt az utóbbi mellett, míg aztán a 18. sz. közepe táján kezd elmaradni a „filiszteus” megjelölés. (FODOR F.: *im.* p. 112.)

Általánosan elfogadott Melich János magyarázata a „jász” elnevezéssel kapcsolatban: ma is él a Kaukázusban a régi *alínok* egy töredéke *osszét* néven. A népet *asz* néven ismerték a törökök, s ebből az orosz nyelvben *jasi* lett, mely kifejezés átjött a magyarba *jász* alakban. (A jász népnévről, *Magyar Nyelv* 1912. évf.) Gombocz Zoltán is elfogadta ezt a magyarázatot, s kiemelte, hogy nincs tisztázva a „Philistaeus” név eredete.

Valószínűnek látszik, hogy csak közvetve mutat összefüggést a „filiszteus” elnevezés a bibliai néppel. Egyesek föltételezik, hogy a hittérítő barátok nevezték őket így, tehát *pogányoknak*. (BOLÁR Imre: A jászok eredete, neve, *Szolnoki Újság*, 1926. évf. 42—43. sz.) Décsy Antal megállapította, hogy „A Jászokat Filiszteusoknak maguk a Magyarok nevezték azért, hogy zsidóztak és Mózes törvényeit tartották . . .” (Friss és legújabb előadás a jászokról és kürtjükről, Miskolc 1814). Maga Bél Máttyás bibliai hasonlat alapján magyarázta nevüket többszöri elpártolásuk miatt.

Különben ma már nem lehet bebizonyítani, hogy a kettő közül melyik volt a nagyobb, és melyik a kisebb, ugyanis állandóan változtak, és hol az egyik kerületben, hol pedig a másikban volt nagyobb számú a lakosság. Hogy csak az 1582. évre hivatkozzunk, az akkori összeírás⁸ a Nagykunságban tizenöt települést számlált, a Kiskunságban pedig csak tízet. E számadat azonban később úgy változott meg, hogy ez utóbbiban többet találtak, mint az előbbiben. Nem egykönnyen lehetne bebizonyítani azt sem, hogy a Nagykun kerület ma megelőzi a Kiskun kerületet területének nagyságával, sőt inkább a kiskunoknak sokkal kiterjedtebb területük van, és úgy tűnik, hogy a kiskunok területe sokkal nagyobb a nagykunokénál. Mindkét kerület határait úgy adjuk meg, ahogy azok most találhatóak.

3. §.

A Nagykun kerület a Tisza, a Berettyó és a Körös között van Heves avagy Szolnok⁹ és Békés vármegyék határán. Kerülete mintegy nyolc magyar mérföld,¹⁰ és majdnem annyi a hosszúsága is, mivel a falvak sűrűn helyezkednek el, és a területük kicsiny. Amint ugyanis Kunhegyest elhagytuk, Madarasig¹¹ csak egy mérföldnek tűnt az út, innen Karcagújszállásig¹² kettőnek, ugyanannyinak Túrkevéig, és innen Kisújszállásig megint egy mérföldnek, és miután ezt szinte köralakban megtettük, a visszaúton Kisújszállástól Kunhegyesig hasonlóképpen szűk két mérföldet jöhettünk vissza. Ha pedig felbecsüljük ezeknek a helyeknek és Kunszentmárton falunak a távolságát, amely szintén a Nagykunsághoz tartozik, akkor rájövünk, hogy kerületünk még mintegy öt mérfölddel hosszabb. De ugyanilyen hosszúságban Heves megyében fekszik az összes falu meg puszta, azzal a kevés kivétellel, amely Kisújszálláson és Fegyverneken túl van. Így ebből az is világos, hogy hajdan a kunok a Körösön túlra is kiterjeszkedtek (Kunszentmárton ugyanis a túlsó parton van), vagy itt-ott a Körös mellett magyarok közé ékelődtek, ahogy azt Kun László okirata is tartalmazza, és távolabb a Körös, a Maros meg a Temes folyók között szétszóródtak. Egyébként az egész vidék, melyet

8. Buda elfoglalása után Eger várának jövedelmei közé sorolták tizenkét megye papi tizedét, továbbá a Kiskunság rovásos adaját, cenzusát; a Kiskunság ugyanis nem fizetett papi tizedet. (GYÁRFÁS István: Dobó István Egerben, Bpest 1879. pp. 21—22.) A szövegben előforduló összeírásokat az egri tisztartók készítették. (L. Agriensis arcis et Episcopatus administrationis rationes, regesta et acta 1548—1590. Orsz. Széchényi Könyvtár: Fol. lat. 1 180. Vol. I—XV.)

9. Az 1569. évi 52. törvénycikk Heves megyére bízta Külső-Szolnok vármegye igazgatását. Az 1765. évi 16. törvénycikk törvényerőre emelte a ténylegesen fennálló helyzetet.

10. 1 magyar mérföld = 8353,6 m

11. Ma Kunmadaras

12. Ma Karcag

a kunok birtokolnak, sík mező, semmiféle vagy csak egész kevés erdő árnykolja, és ahol csupasz és nyílt térség van, ott sem folyik át rajta egyetlen folyó sem, amely friss vízzel szolgálna. Ámbár a Berettyó egy kissé megközelelti Túrkeve falut, de csak kis részen, és ha egy kicsit szomszédos is vele, éppen csak megnyalintja azt, és ismét a megye irányába indul. Így azután, ha meg nem öntöznék a Tisza egyik ága, a Kakat,¹³ nem volna folyóvize, de ez, mihelyt Kunhegyeshez ér, görbe kanyarulatával befurakodik az egész területbe, és megöntözi Kolbászt és a vele szomszédos más pusztákat Karcag és Kisújszállás alatt; majd innen egyenesen keletnek fordulva a Berettyóba ömlik. Árterében lustán gördül tova, s mindkét partján sok nádat terem, amely nem kis hasznára van a fában szűkölködő vidéknek. Természetesen a barmoknak hasonlóképpen jót tesz vizeivel, különben felhevülnének. Ugyanennek vizével pótolják az emberek is a vízhiányt. Mégis gyakran kiszárad nyári szárazság idején, ha ugyan meg nem marad a Tisza időnkénti áradása következtében. Így aztán a Tisza változása szerint hol elfogy, hol bőven árad, majd ki is önt. Ámbár ez akadályozza a közlekedést, mégis kedvez a növényzetnek, és öntözi a földeket: így ugyanis a megöntözött talajon annál jobban megerősödnek a vetemények. A föld különben kövér, feketés, ha megtelítődik nedvességgel, megterem mindenféle magot, noha trágyázás nélkül pusztán csak szántással forgatják meg; a szőlőt is megtűri, melynek gyümölcse halványvörös és kellemes, de nem tárolható.¹⁴ Nem marad el állattartásban sem, sőt ökrök, lovak, disznók és juhok igen kiváló ivadékaikat neveli. Szarvasok, őzek már nincsenek, de kedvező a nyulaknak meg a mezei és vízi madarak végnélküli csapatainak, különösen a Kakat ág víz alatt álló posványai és nádas mocsarai környékén. A Nagykunságban a töméntelen szúnyogon kívül megfigyeltünk egy rovarfajt vagy darázsféleséget, amely oly ártalmas, hogy láthatóan még igásállatokat is le tud teríteni. Ezért miközben a visszaúton Orczy¹⁵ jászkun kapitánnyal Külső-Szolnok vármegyében tartózkodtunk Kenderes és Kisújszállás táján, szükséges volt, hogy az odahívott helybeli parasztok fuvaroslovaiknak szénát gyűjtve tüstént füstöt csináljanak. Ez azután elűzte azokat az ártalmas rovarokat.

13. A Tisza egyik ága volt a Kakat, melyet azonban nem tüntet föl a mai térkép, mivel lecsapolták a Sárretet. A nagykunok 1397-ben vették meg az elnéptelenedett Kakat (a mai Kunhegyes) birtokát. (GYÖRFFY, György: A kunok feudallizálódása, Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században, Bpest 1953. p. 271. A Sárrett vidékének rövid, hangulatos rajzát l. GYÖRFFY István: *Nagykunsági krónika*, Bpest 1941. pp.28—54.

14. A szövegből hiányzik a *non a sed perenni* szavak közül. Mivel a *sed* ellentétre utal, és máshol is mindenütt *nem tárolhatóknak* minősíti a jászkunsági borokat, csakis másolási hibáról lehet szó.

15. Orczy Istvánt — III. György fiát — III. Károly 1719-ben nevezte ki jászkun kapitánynak. 1736-ban bárói rangra emelték.

4. §.

Miután így láttuk a Nagykun kerület nagyságát és természeti viszonyait, hátra van még a Kiskunság. E kerület a Tisza meg a Duna között van, és Pest megye alsó részét vágja kettőbe: ugyanis ott, ahol a solti és a kecskeméti járás húzódik, a kettő között foglalnak helyet a kunok, mintegy elválasztják ezeket a járásokat területeikkel és pusztáikkal, helyenként mindkettőbe beékelődve. Mert bár területeiknek szakadatlan láncolata Lacházától¹⁶ egészen Halasig s kissé odébb, Szeged felé egészen Dorozsmáig¹⁷ előrenyúlik, mégis hasonlóképpen oldalirányba is kiterjedve, mindkét Pest megyei járás falvaival és pusztáival hol szélesebben, hol keskenyebben érintkezik, és ezért mindkettővel sok út köti össze. Egyébként ezeknek a kiskunoknak a vidéke is sík és hegy nélküli. Néhány szétszórt kiemelkedéstől megszakított tengernek hinné az ember. Mindenesetre vannak elszórtan homokdombok és ritkásan homokbuckák, amelyeket a szél púpozott fel, de ezek már nem olyan magasak, hogy a vidéket egyenetlenné tennék, csupán helyenként tarkítják. Közben elszórtan fák is nőnek. Semmiféle folyó sem folyik rajta keresztül; egyaránt távol van mind a Tiszától, mind pedig a Dunától. Több helyen nádas mocsarak vannak, és részben a mélyedésekben visszamaradó esőkből, részben pedig forrásokból táplálkoznak. A Dunához közelebb eső talaj jó és termékeny, de attól távolodva elporhanyósodik, majd színhomokba megy át. Így szántól és legelőt váltják egymást. Mivel kevés ember él rajta, szarvasmarhákat, méneseket, juhnyájakat és nem kevés disznót tart el. Nagyvadja kevés van, bár farkasok¹⁸ meg nyulak gyakran előfordulnak. Nincs hiány mezei madarakban sem.

5. §.

A jászok földjét átszelik Pest és Heves megye határai. Valamikor a Jászság Egerig terjedt, lásd Bonfininél Dec. 1. libr. 1. f. 1.¹⁹ azon a részen, melyet a Tarna meg a Zagyva egyesülése elválaszt. Mégis mélyebben nyúlik be a

16. Ma Kiskunlacháza

17. Ma Kiskundorozsma

18. A farkas sűrűn előfordult a Kiskunságban, s bundáját szívesen viselte a „fényes” kiskun is. 1745-ben minden szállásnak be kellett szolgáltatnia meghatározott számú bőrt, s a Felső-Kiskunság közös hajtóvadászatot tartott. (TÁLASI István: A Kiskunság népi állattartása, *Néprajzi Füzetek* 6. Bpest 1936. p. 72.) Szabadszálláson a Kullér sarka nevezetes farkastanya volt, Homokszentlőrincet pedig „Szent Lőrincz áliás Farkas-fiadzó nevű Pusztá-”ként emlegették a 18. sz. elején (BORS Károly: Kunszentmiklós város történelmi adatai, Kunszentmiklós 1892. p. 48.)

19. BONFINI: Rerum Ungaricarum decades quattuor et dimidia, Bázeli 1563.

Heves megyei részbe, de csak egy helyen, és a Zagyván túl van egy helyük a Pest megyeiek területén. Különbözik a jász föld hosszúsága körülbelül öt mérföld, a szélessége két mérföld. Nem tudni, hát, hogy a topográfia szerzője²⁰ — Hung. Pag. 180 — milyen megfontolás alapján ad hírt jász földekről Bodrog vármegyében, mivel itt híre sincs jászoknak, akiket filiszteusoknak is nevezünk. Ámbár nem akarom tagadni, hogy hajdan ezeken a földeken is laktak jászok és metanaszták.²¹ Itt is minden sík, hegyek, erdők nélkül, de bővebben öntözik vizek és folyók. Már említettük Heves megyénél, hogy a Zagyva az egyik oldalon Felsőszentgyörgy,²² a másikon Fényszaru²³, Mihálytelke²⁴ és Alsószentgyörgy²⁵ mellett folyik el, Jászberénynek pedig a közepén folyik át, alatta a Tarna is beleömlik, miután kicsivel előbb Dózsát²⁶ és Jákóhalmát²⁷ megöntözte. Keleten a többieknek mint Kisér²⁸ és Ladány²⁹ a Tisza nyújt gazdag posványokat és bennük halbőséget. De amilyen nagy hasznára vannak a vidéknek ezek a folyók meg a nádas mocsarak, ugyanolyan nagy kárt is szenved tőlük. Ugyanis a Tisza gyakori kiöntéseivel feltartóztatja a Zagyvát meg a Tarnát, s a vidék nemcsak átnedvesedik, de víz alá is merül. Tehát lehet, hogy szívből örül gabonájának, legelőinek, de gyakran szomorodik is, mivel az áradások mindenét elpusztítják. Hasonló szerencsétlenség sújtotta ezeket a földeket 1730. július havában, kárt téve a barmokban is. Ennek magunk is szemtanúi voltunk. Amikor az ökrök az így elárasztott földeken a visszamaradt víztől megfertőzött füvet felfalták, nagy számban megbetegedve a lakosság nem kis kárára felfordultak. Egyébként szólót, gabonát és más magvakat termő talaj bőségesen van mindenütt, ha megművelik. Nem szűkölködik mindkét fajtajú (azaz mezei és vízi — ford.) madarakban, valamint halakban és nyulakban sem, bár a kisebb vadállatok itt is ritkábbak.

20. A topográfus Michael BONBARDUS (Bonbardi) a linzi jezsuita kollégium rektora, 1683—1729; műve: *Topographia magni regni Hungariae*, Bécs 1718. p. 371.

21. Egy régi felfogás a jászokat az egykori *metanaszta jászok* utódainak tartotta. Ezt az álláspontot képviselte a 15. sz.-ban Ranzanus, aki Erdély régi lakóinak tartotta a metanasztákat. Bonfini (Antonio) úgy nyilatkozik, hogy a jászok (jazygok) kifuttek régi lakóhelyükről, s ezért nevezik őket metanasztáknak, azaz *vándoroknak*.

22. Ma Jászfelsőszentgyörgy

23. Ma Jászfényszaru

24. Ma Jásztelek

25. Ma Jászsalsószentgyörgy

26. Ma Jászdózsza

27. Ma Jászfákóhalma

28. Ma Jászkisér

29. Ma Jászladány

ÁLTALÁNOS RÉSZ
MÁSODIK FEJEZET
POLITIKAI FÖLDRAJZ

I. §.

Az első kunokról, akik ezeken a földeken laktak, nagy a vita a tudósok között: egyesek a tatárországi tatárokhoz³⁰ és az izmaelitákhoz³¹ vezetik vissza őket. Világosan írja ugyanis Medardus³² az 1240. év krónikájában: „Az embereknek valamilyen fajtái, akiket egyesek tatároknak, mások pedig kunoknak hívnak; bizonyos szakértők úgy hiszik, hogy izmaeliták, azaz annak az Izmaelnek első fiától származnak, akit Hagar, az ő szolgálója szült Ábrahámnak, és akiket ezért Dávid Hagar fiainak nevez”. Mások azt mondják, hogy Oláhország szabolcsi népei³³, a régi hunoknak vagy rokonai, vagy szomszédai. Revinus De Monarch. Hung. Cent. VII^a c. művében azt mondja, hogy Kunországot Oláhország Zavolcha nevű földjének³⁴ hívják, és ezt mások véleménye szerint Strabo Cataoniának³⁵ nevezi, de Circasiának³⁶ is mondják. Ezt a fekete kunok lakták, az Olt folyótól az Alpok és a Duna között Tatária felé eső területen, és Erdély és Moldva részének nevezik. Az előbbiekkal mindenben egyetért Istvánffy³⁷ a Nagy Magyarország Topográfiajának szerzőjével együtt (Istvánffius Partis I^{ae} Cap. 2° Segm. 1° n. 7. Pag. 13 cum authore Topographiae magni Regni Hungariae — sic!); az utóbbiakkal pedig azok, akik azt mondják, hogy Moldva és Besszarábia határvidékeinszét-szóródtak bizonyos népek, amelyek valami hasonlóságot mutatnak a magyar nyelvvel. Ezek tagadják, hogy a kunokat a tatárokhoz kell sorolni, mivel

30. ROGERIUS, nagyváradai kanonok Carmen miserabile c. krónikájában (megjelent a Thuroczy-krónika 1488-as brünni kiadásában) arról ír, hogy a kunok a tatárok kémeiként jöttek be hazánkba. — A kunok csak a 14. sz.-tól szerepeltek *tatár* néven; az egyező művelődéstörténeti vonások ellenére is két, külön nyelvesaláddhoz tartozó népről van szó, melyek elválaszthatók egymástól földrajzilag is.

31. Az *izmaelita* jelzőről le kell választanunk a bibliai magyarázatot: arról van szó ugyanis az egykorú pápai legátusi jelentésekben meg a kunokat tértítő szerzetesek panaszaiiban, hogy a kunok szoros kapcsolatot tartanak a magyarországi izmaelita (mohamedán) kereskedőkkel. Feltehetőleg voltak a kunok között mohamedán vallásúak, (mint ahogy a tatárok között is.)

32. RUMY Károly György Bél Mátyástól szövegtöredéket közöl. (Bél Mátyás véleménye a cumanusokról és jazygokról, Tudományos Gyűjtemény 1834. 7. sz. pp. 93—95.) Ugyanitt lábjegyzetben a szerkesztő, HORVÁTH István pontosítja Medardus nevét: „... így kellett volna írnia: In Chronico Sancti Medardi Suessionensis. Talál-tatik e' Krónika D'Archery Lukatsnál, Spicilegium, sive Collectio veterum aliquot Scriptorum. Parisiis, 1723. fol. Tomo II, pag. 486—492.”

33. „Szabolchos Valachiae populos”

34. „Terra Valachiae Zavolcha”

35. Cataonia a kisázsiai Cappadocia déli hegyes része; i. sz. 17-től lett római tartomány Cappadocia néven. Városa között volt *Comana*; a kapcsolat föltevése valószínűleg innen származik.

36. Circasia, Circassia = Cserkeszország

37. Istvánffy Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Köln 1622. c. művére nem vonatkozhat az utalás, mivel az *könyvekre* (libri) van felosztva. Bél Mátyás helyesen idéz a könyvből Jászberényinél, s ebből arra következtethetünk, hogy másolási hibás az idézet.

nemcsak sűrű háború volt közöttük és a tatárok között, hanem a magyarokkal együtt harcoltak a tatárok ellen. Vannak továbbá mások, akik úgy vélik, hogy a kunok Moldvában is laktak, és a magyarokkal szerződéses szövetségben harcoltak a tatárok ellen, de azért azt hiszik, hogy mégis a tatároktól származhattak. Ezek ugyanis úgy gondolják, hogy nincs semmi akadálya annak, hogy azok, akik a tatároktól származtak, a kun nevet viseljék, Oláhországban lakjanak, és azután a magyarokhoz csatlakozva azok népeibe beolvadjanak. Gyakran előfordul ugyanis, hogy egy és ugyanazon nép nem csupán a lakhelyét változtatja meg, hanem a nevét és nyelvét is. Különbözik azoknak a székeknek és falvaknak a neve, melyeket a kunok birtokoltak Magyarországon, a magyar és még valami ismeretlen nyelv bélyegét hordja magán.

2. §.

Az első, aki a társadalmunkba befogadott kunoknak Magyarországon a letelepedést engedélyezte, IV. Béla, Magyarország királya volt. Ámbár ezek a barbár emberek a már keresztény magyarokkal vallásuk miatt körülbelül két évszázad óta harcban álltak: mégis, amikor a tatárok gyötörték őket, azok erőszakosságát tovább elviselni nem tudták, hanem 1209-ben³⁸ Kuthen vezérlete alatt Magyarországra jöttek, Béla védelmét kérték. Béla nem utasította el őket, sőt a Tisza és Duna táján kiváló helyeket adva, nekik védelmet, menedéket, sőt barátságot ígért, ha esküvel megtagadva bálványaikat kereszténységre akarnak térni. Beleegyeztek a barbárok. Ezért László is, akit az irántuk tanúsított szeretet miatt Kunnak neveznek, nemcsak a keresztény vallásra térítette őket, hanem hűségük reményében a nemesi szabadságjogokba fölvéve őket, életüket, kötelességeiket, bíráikat és előkelőiket, akik kitűntek közülük, különleges szabályokkal meg is határozta. A királyi okirat így hangzik:³⁹

„László, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Rama, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kun- és Bolgárország királya Krisztus

38. Helyesen: 1239, (a beköltözés éve.)

39. Az okirat fordítását HORNYIK János is közli: Kecskemét város története oklevél-tárral 1—3. köt. Kecskemét 1800—1862. 1. köt. pp. 119—125.)

1279-ből két oklevél maradt ránk. Az első jún. 24-ről keltezett, és arról intézkedik, hogy keresztelkedjenek meg a kunok, valamint telepedjenek le véglegesen. Ígéretet tesz még az oklevél az ezután, „Keresztelő Szent János ünnepe után huszadik napon összehívandó országgyűlésen, meghozandó, további rendelkezésekre. Bél M. ezen. utóbbi, aug. 10-i keltezésű oklevelet közli, melyet „keresztelési oklevélnek” szoktak emlegetni. Ezen második oklevéllel kapcsolatban Kring Miklós megállapította, hogy nem felel meg mindennek annak, amit elvárhatnánk tőle az első oklevél alapján; gyanúsnak tartja azt is, hogy ez a második oklevél csak a redemptio idejében vált ismertté. Kring Miklósa hivatkozva tovább megy nála SOÓS Adorján: A kunok és jászok története a kunok betelepítésétől a mohácsi vészig, Pápa 1944. c. munkájában, melyben egyenesen kétségbe vonja a második oklevél hitelességét. (Im. pp. 44—45.) — Érdemes azonban megjegyezni, hogy mindkét Győrffy érdemben foglalkozott az oklevéllel (Idézett művek.)

minden hívének, kik jelen iratot olvasni fogják, üdvöt az üdvösség szerzőjében! Mindenkinek, mind a ma élőknek, mind pedig utódainknak tudomására kívánjuk hozni, hogy amikor a tisztelendő Fülöp atya, Isten kegyelméből fermói püspök, az apostoli Szék követe, egyenesen hozzánk és országunkba ugyanazon Szent Szék mint Krisztus helytartója által kiküldetett, az ő üdvös tanácsa és szent útmutatása segítségével névszerint Alpra és Uzuz kun urak, valamint a többi kun urak és általában minden kun nemes és az egész közönség elhatározta, hogy elhagyva a bálványimádást és a pogányok valamennyi vallási szokását, és azokat a továbbiakban is abbahagyva, a katolikus avagy igaz hit egységébe térnek, és mindannyian, bármely korúak és neműek, (akik még nincsenek megkeresztelve) a szent kereszttség szentségét felveszik, és megtartják valamennyi egyházi szentséget és minden mást, amit tanít, tart és hirdet a szent és sérthetetlen római Egyház. És mivel a hit tett nélkül (amint írva van) halottnak tekinthető, azért, hogy a jelen hit, felvétele után, náluk kezdetét vehesse, és bennük meggyökeresedjék, mivel a követ úr őket erre kötelezi, elhatároztuk, hogy először is ugyene kunoknak a hét nemzetségéből⁴⁰ a hét kezes időnként őrizetben tartassék, és hogy a kun urakat és nemeseket, valamint az országunkban levő egész kun nemzetiséget — az országunkban tartott ünnepélyes és nyilvános gyűlés és az ország nagyjaival és nemeseivel történt gondos mérlegelés után — az alábbi módon és helyeken letelepítjük: tudniillik mostantól fogva le fognak telepedni, és el fogják hagyni sátraikat meg nemezházaikat, és keresztény szokás szerint falvakban fognak lakni és tartózkodni állandó jellegű épületekben és földhöz rögzített házakban, azonban szakálluk lenyírása, hajuk megrövidítése és öltözködésük megváltoztatása nélkül, amikre akaratum ellenére a fent említett tisztelendő atya, a követ úr a vonakodókat kényszeríteni akarja, de amit atyai kegyességének jóságával a mi alázatos kérésünkre elenged, de a keresztények egyéb szokásaihoz azonban alkalmazkodni fognak, és országunkban és földjeinken minden féktelenkedéstől, cselvetéstől, valamint keresztények meggyilkolásától és azok vérének ontásától teljesen tartózkodni fognak, és ezentúl sohasem fogják tenni, sem szolgálknak vagy alattvalóknak ilyent tenni nem engednek. És hogy az említetteket megtartsák,

40. Nemesak a 13—14. sz.-i magyar oklevelek emlékeznek meg az oklevelünkben emlegetett hét kun nemzetsegről (de septem generationibus . . . Comanorum), hanem az arab források meg az orosz évkönyvek is. A székelyek nemzetiségi beosztásához hasonlóan a kun nemzetiségek is *nemekre, ágakra* oszlottak már 1279-ben, de nem ismerjük sem számukat, sem nevüket. Az akkori viszonyok, a megelőző háborúskodások miatt arra kell gondolnunk, hogy a hazánkba menekülő kunok csak töredékét képviselték az eredeti, dél-oroszországi kun törzsszövetségnek. (GYÖRFFY Gy.: *im. pp.* 248—250.) A magyarországi hét kun nemzetiség élén egy törzsfő állt, bár kifelé ketten képviselték a kunokat. Az első 1279-es okmányban *Uzuz* és *Tolon*, a másodikban *Alpra* és *Uzuz*. Hornyik fordításában *Alpár* és *Uzuz* van, Gyárfás Istvánnál pedig ez utóbbi *Uzak* néven szerepel. A nemzetiség élén a nemzetsegfő — kun nyelven *bej* vagy *bij* —, a magyar források szerint *dominus* vagy *comes* állt. Már István ifjabb király fölvette 1260-ban a *kunok ura* (dominus Cumanorum) címet.

a követ úr ki fog rendelni néhány hites felügyelőt, hogy azok a kunok egyes nemzetségeire és a nemzetségek ágazataira, bármely ágon is tartozzanak hozzájuk, valamint valamennyi más alárendeltjeikre felügyeljenek, és valamennyi előbb említetttel kapcsolatban tudják meg az igazságot, és azt nekünk meg ugyanennek a követ úrnak, sőt az egyházi hatóságoknak is jelenteni és előadni tartozzanak, hogy azok, akik a föntebbiek közül valamiben vétkesnek találtatnak, az egyházi hatóságtól a (megérdemelt) egyházi büntetést megkapják, és általunk nem kevésbé érezzék a földi büntetés megtorlását is. És mivel a kunok nagy sokasága nagy földterületet kívánt, elhatároztuk, hogy azok, akik nemzetségükkel a Duna és a Tisza⁴¹ között, vagy a Körös mellett, vagy a Maros és a Körös folyók között, vagy ugyanennek a folyónak mindkét partján, vagy pedig a Temes és Maros folyók között vagy körülöttük telepednek meg, azaz nem másutt, mint ugyanazon folyók mentén, helyeken és földeken, amelyeken bármely nemzetségüket sátraikkal együtt dicső emlékezetű ősünk, Béla király úr, Magyarország igen kiváló királya eredetileg letelepítette, most is ott telepedjenek le és maradjanak az előrebocsátott módon mint országunk nemesei, miközben odaadományozzuk nekik a királynői várak udvarnokainak földjeit⁴², valamint a szolgálattelvőink és az örökös nélkül elhunyt nemesek egyéb földjeit, mindegyiket azok tartozékaival és hasznaival, vagyis erdőivel, rétjeivel, halászati jogaival, amelyeket szállásuk magában foglal, és amelyek jog szerint a mi adományozásunk körébe tartoznak, mindig sértetlenek maradnak azonban a monostorok és egyházak jogai és birtokai. Ezen felül odaadtuk és odaadományoztuk nekik a nemeseknek és várjobbágyoknak⁴³ azokat a pusztta földjeit, amelyek a tatárok ideje óta pusztán maradtak, és amelyeken gyümölcsöző haszonvételek, azaz hasznot hozó halászati lehetőségek és erdők nincsenek, de úgy, hogy ezeknek a nemeseknek és várjobbágyoknak az ilyen pusztta földjeikért vagy a jogos árat meg fogjuk fizetni, vagy egyenlőértékű cserebirtokot fogunk adni. Mindezeket a földeket a kun urak és nemesek az egyes nemzetségek szerint ők maguk egymás között fel fogják osztani, mindegyiknek nagysága és minősége vagy állapota szerint, a nemeseknek és a várjobbágyoknak az olyan földjeit pedig, amelyek gyümölcsöző haszonvételekkel rendelkeznek, és bővelkednek halászati lehetőségekben, meg sűrű erdőkben, amint azt előrebocsátottuk, valamint az olyan földeket, amelyeken ezeknek a nemeseknek és várjobbágyoknak épületeik vagy szolgálók és majorjaik vannak, még ha azok kisebb jövedelműek is, az ilyen földeket ezek a nemesek és várjobbágyok a

41. A másoló először a saját korában használt latin elnevezést, a *Tibiscus*-t írta, majd *Titius*-ra javította a régebbi latinságot mutató okmány nyelvének megfelelően.

42. „Terras Castrorum Udvarnicorum Reginalium”

43. „Jobbagiones Castrorum”

kunok között is szabadon és békésen birtokolni fogják úgy, ahogy voltak, mivel ebbe az említett kun urak és általában az összes kun nemesek beleegyeztek, és hogy egyrészt a kun és magyar nemesek között jelenleg is meglevő kölcsönös sógorság és komaság a jövőben is létrejőjön, másrészt tovább növekedjék közöttük a szeretet és a barátság, a magyar és a kun nemesek egyenlő szabadságjogot élvezzenek. Határozottan kifejeztük, hogy a kun urak és nemesek az általunk személyesen vezetett hadseregünkhöz valamennyien kötelesek csatlakozni, mint a többi királyi szerviensek⁴⁴, és ha valaki közülük ezt elhanyagolná, ugyanazt az ítéletet és büntetést fogja elsz szenvedni, mint amelyet országunk más nemesei vonnak magukra, ha a hadba vonulásban hanyagok. Egyébként a keresztény foglyok szabadon bocsátása tárgyában, amit a követ úr méltán tart különösen fontosnak és a többinél nagyobb jelentőségűnek, a mi és a főtisztelendő püspök atyák, valamint a többi főpap és országnagyjaink kérésére ugyanez a követ úr atyai módon beleegyezett abba, hogy azoknak a keresztény foglyoknak, akiket a mi országunkban és területünkön fogtak el bármilyen módon, azonnal és teljesen adják vissza a szabadságukat, azokat a külföldi foglyokat pedig, akiket külországokban fogtak el, tartásuk meg. Ezen kívül, mivel a kunok említett hét nemzetsége különböző helyeken és több járásban fog letepedni és megszállni, úgymint a kalocsai érsek úr és a főtisztelendő váradi, egri, csanádi és váci püspök urak megyéiben, ugyanezen követ úr egyetértésével elrendeljük, hogy a főtisztelendő atyák mindegyike menjen el az egyházmegyéjében letelepülő nemzetséghez egy országnagyunkkal és két hites királyi nemesünkkel, és a még meg nem keresztelteknek adja fel a szent keresztiség szentségét, és ott az országunkban és területünkön ejtett foglyok szabadon bocsátása ügyében, valamint azoknak a körülvelt, üresen álló földeknek az ügyében, amelyeket a fenti módon a kunok szállása bekebelezett, derítsék fel és vizsgálják ki a teljes igazságot, és végül nekünk híven jelentsék, hogy mi országunk ama nemeseit, akiké a földek voltak, annak árával vagy cserebirtokkal kárpótolhassuk. Azt sem mellőzzük, hogy ezek a kun urak és nemesek, valamint a kunok valamennyien a mindenkori nádorunk bírósága alatt lesznek, amint azt ősünk, Béla király a maga idején elrendelte. A nádor mindegyikük felett bíraskodni fog az országunk lakosaival kapcsolatban felmerült minden tárgyban, az illető nemzetség élére állított bíró vagy nemzetségfő közreműködésével, amint az ősünk idejétől kezdve történt, kivéve azt az esetet, hogyha a per két kun nemes között vérontás vagy más miatt támad, ilyenkor ugyanis egyedül annak a nemzetségnek a

44. „Nobiles Regales Servientes”

bírāja fog ítélni, amelyikhez a vádlott tartozik, és ennek a két kun nemesnek a peréhez a nádornak semmi köze sem lesz. És ha az ilyen módon egymással pereskedő két fél közül az egyik saját nemzetsége bírójának ítéletét visszautasítaná, hozzánk fellebbezve, akkor kettőjük ügyét az igazságnak megfelelően személyesen mi fogjuk megítélni, hasonlóképpen a saját nemzetségük bírójának a bevonásával, különösen kijelentve azt, hogy ha az ilyen két kun nemes közül az egyikkel szemben bebizonyosodnék a vérontás, és halálbüntetést érdemelve esetleg eljut hozzánk, akkor az ilyenfajta vérontást (azaz a halálbüntetést — ford.) azáltal, hogy eljutott hozzánk, kikerüli, de mindazonáltal száműzetésbe kell majd mennie, és így száműzöttként maradván az országon kívül próbálja meg, ha tudja, megszerezni a visszatérési engedélyt azoktól, akik ellen vétkezett, de addig, amíg meg nem szerzi, nem az országban, hanem azon kívül fog tartózkodni. Ha pedig a vétkes személye olyan lesz, hogy a kun urak és nemesek a hozzánk való menekülése után tüstént közbenjárókul lépnek fel, a vétkes száműzésének ügyében kegyelmet kérve, akkor az ilyen vétkest az efféle száműzetéstől fel fogjuk menteni, de a vagyonából és javaiból azoknak, akik ellen vétkezett, elégtételt kell adnia, (amint már előrebocsátottuk). Továbbá vállaltuk és vállaljuk, hogy a kun urak és nemesek szolgálai közül senkit sem fogadunk be, ha hozzánk jönnek, sem országunk nagyjai, sem nemesei ilyeneket nem fogadhatnak be, és nem is tarthatnak maguknál, sőt az ilyen szolgálakat minden vagyonukkal együtt, bárkinél is lennének, kötelesek lesznek visszaszolgáltatni. A birtokokat is, amelyeket a jog szerint a mi adományozásunk alá tartozóak közül valakitől elvettünk, ugyanazoknak, akiktől elvettük, vissza fogjuk juttatni. Egyébként, mivel az említett kun urak és nemesek országunk nemeseivel egyenlő szabadságot élveznek, elhatároztuk, hogy amint szent királyaink, a mi ősatyáink ideje óta országunk nemeseihez és azok népeihez sem mi, sem országunk nagyjai erőszakosan nem szállásolhatnak be, úgy a kun urakhoz és nemesekhez sem lehet és nem szabad semmi módon erőszakosan beszállásolni sem nekünk magunknak, sem a királyné úrnőnek, igen kedves hitvesünknek, sem országnagyjainknak. Ezen felül azokat a földeket és birtokokat, amelyeknek jogos és háborítatlan birtoklását őseink adományozása folytán vagy a miénk alapján kiváltságlevelekkel vagy valami más nyilvánvaló bizonyítékkal igazolni tudják, birtokolják és tartásuk meg. Hogy tehát az általunk hozott e rendeletsorozat örök erejű érvényét megtartsa, kiadtuk jelen oklevelünket kettős pecsétünkkel megerősítve. Kelt kedvelt hívünk, a kiváló Miklós mester udvari alkancellár keze által az Úr 1279., uralkodásunknak pedig 7. évében augusztus 10-én.”

3. §.

Miután így befogadták őket a magyarok közösségébe, nemcsak őket magukat, de az egész Kunországot⁴⁵ hozzácsatolták a magyar királyhoz és koronához, mivel azonban a tatárok állandó betörései miatt ez az ország kifosztva és kizsákmányolva lakatlan volt, helyesen közli a Topográfia szerzője művének Függelékében (n. 11. pag. 113.)⁴⁶., Amikor I. Károly uralkodott Magyarországon, az oláhok bizonyos maradványai főleg Máramaros környékéről oda visszahúzódtak, és ott településeket hoztak létre, mivel Magyarországon lakva napról-napra gyarapodtak, de amilyen mértékben azok megerősödtek, olyan mértékben a magyarokhoz hasonlóan rövidesen szétzavarták őket az egymásra következő háborúk és a pogányok támadásai. Miután később az országban béke lett, és az igen sűrűn betelepült, a többi magyaréhoz hasonló, jó sorsban volt részük a magyar királyok alatt, amíg azután a rájuk szakadó és szerte pusztító török háborúk miatt részben elmenekültek, részben pedig majdnem megsemmisültek. És amint különböző időkben szokássá vált egyszer elköltözni, másszor visszaköltözni, a lakóhelyek gyakori változása miatt úgy összekeveredtek, hogy lassanként nemcsak maguk fajzottak el, hanem a székeik is a magyarokra szálltak át, és csupán a nevük maradt fenn. Főképpen két évszázaddal ezelőtt, mivel a gyakori háborúk és belvillongások miatt az egész sík vidék lakatlan volt, majd újból betelepült, még a kunok kerületeiben is majd a kunok, majd a magyarok települtek be, és csak a kun nevet és szabadságjogokat őrizték meg.

4. §.

Hasonló a jászok utódainak története. Senki sem vitatja, hogy szláv fajtájúak voltak a jászok elei. Most csekély számú szlávval keverednek, de azok is csak máshonnan vetődtek oda szolgálat céljából, és a szolgasorból — a magyarokkal való összeházasodás révén — befogadták őket a településekbe. A tudósok pedig azt vizsgálják, honnan került a magyarokhoz ez a név: vajon a hajdan ugyanitt lakó és később a hunok által elűzött jászok helynevééről, vagy pedig onnan, hogy a jászok valamelyik nemzetsége a magyarok honfoglalása után ugyanezen a tájon maradván és a magyarok között élve, velük szövetségi kapcsolatot hozott létre, de ezután lassanként el is enyésztek, majd magyarok lettek, és utódaiknak csak a táj nevét meg jogrendjét

45. A mai Moldva területe, a Kárpátok keleti lejtőjén.

46. Nem derül ki világosan a latin szövegből, hogy hol ér véget az idézet. Feltehetőleg a másoló megfélekedett az idézet bezárásáról. Mivel a Topographia szövege nem áll rendelkezésünkre, csak feltételezésre vagyunk utalva: valószínűleg a 3. § végéig tart az idézet.

hagyták hátra. Vannak, akik ez utóbbiban hisznek. Ugyanis nem őrizhette meg egyedül ez a jelentéktelen kis terület a jáász nevet, mivel a magyarok, helyesebben a szkíták bejövetele előtt a jáászokról nevezték el és ők is lakták azt az egész birodalmat, melyet napkeletről a Fekete-tenger, nyugatról és délről a Duna, északról pedig a Kárpátok határolnak. A szkíták és hunok kegyetlensége következtében sem pusztulhatott úgy el a lakosság, hogy itt-ott néhányan megmaradva, főleg ez a terület ne tartotta volna fenn a jáászok nevét és nemzetségét, amelyet sajátos szerződéssel a szövetségükbe felvettek. Közelebb jáárnak az igazsághoz azok, akik úgy vélik a jáász oklevelek alapján, hogy egy bizonyos Jáász nevű kun nemzetségfő telepedett le e vidéken, és a területtel együtt a „jáászok”⁴⁷ elnevezést hagyta a jáászokra. Ugyanis a régi oklevelekben sohasem emlegetik őket jáászoknak, hanem inkább filiszteusoknak, főleg, mivel később gyakran elpártoltak a magyar királyoktól, és megszegették irántuk való hűségüket.

5. §.

Így tehát mindhárom jáász kun kerületnek ma magyarok a lakói, egészen kevés szlávval, amint már mondtam volt, akiket szolgálat céljából bocsátottak be. Beszédük mindenhol tiszta és előkelő. Vallásuk részben katolikus, részben református. Ahogyan a jáászok minden települése katolikus, és csak egy a református, ugyanígy vannak a katolikusok a Nagy- és Kiskunságban, a többi mind református.⁴⁸ Dicséretes mindkettőjük egyetértése, erkölcsaik szilárdak, és bár nem élvezhetik nemesi kiváltságaikat,⁴⁹ amelyekkel rendelkeznek, mivel az idők igazságtalansága a többi paraszttal egyenlően adózásra és szolgaságra kényszeríti őket.⁵⁰ azért mégis egy kissé más életet

47. A latin szövegben is ez a magyar szó van.

48. A katolikus Jáászágban az egyetlen református falu Bél Mátyás idejében Kísér volt, a református Kiskunságban pedig Dorozsmán laktak katolikusok.

49. A kerület kiváltságai GYÁRFÁS István felsorolása szerint:

a) Önálló törvényhatóság a kerületi székekben.

b) Önszemélyükben bárkit bíráik elé idézhettek, őket azonban csak saját kapitányaik elé idézhették meg, ill. a nádor elé. Saját ügyeikben a kerület bírói fórumai illetékesek.

c) Személyes katonáskodás címén eredetileg egyéni kiváltságaikat az ilyesféle katonáskodás megszűnte után később csak szálláshelyeiken élvezhették együttesen.

d) Nem fizetnek tizedet, kilencedet, nem adnak robotot, úrbéri szolgáltatást sem a világi, sem az egyházi hatóságnak.

e) Mentességet élveznek harmincadokon, réveken, vámokon.

f) Joguk van szabadon választani papjaikat.

g) Bizonyos haszonélvezeti jogokat élveznek: bolt, csapszék, mézszárszék, malom, stb. tartására. (A jáász kunok személyes és birtokviszonyainak történelmi és jogi fejtegetése, Bpest 1883. pp. 4—5.)

50. A lovagrend birtokba való helyezéséről szóló királyi diploma 1702. máj. 22-én jelent meg, s a rend megbízottai máj. 28-án már a Kiskunságban voltak beiktatáson. Különben az érdemi tárgyalást jan. 11-én kezdték meg a rend megbízottaival, s márc. 18-án már kész volt a szerződés, melynek 4. pontja így intézkedett a Jáász kunságról: „A nádornak és kapitánynak bírói hatalma, valamint a vármegyék fennhatósága megszűnik, s a lakosok mint a többi nemes urak jobbágyságot birtokoltatnak.” (ILLÉSY János: A Jáász-Kunság eladása a német lovagrendnek, *Századok* XXXIX. (1905.) pp. 22—30., 138—157.)

folytatnak, mint a többi paraszt. Ugyanis mivel kiváltságos területeik csökkentével saját földjeik hozama nem elég nekik és övéiknek, kibérelnek mások pusztáit,⁵¹ bevetik, vagy marhával népesítik be, és a maguk hiányait pótolják. Nem érik be csak a földműveléssel, hanem jószágkereskedelmet is folytatnak, és a sűrűn látogatott, híres vásáraikon ilyen vagy olyan képességeikkel jobban boldogulnak. Természetesen vannak közöttük is, akik ügyetlenségük vagy szerencsétlenségük folytán tönkremennek; vannak olyanok is, akik lustábbak, és a föld hanyag művelése miatt szegénységre és siralmas nyomorba jutnak. Ha az ember szóba áll velük, ki nem fogynak a siránkozásból és jajveszékélésből. Igazán jobban tennék, ha több gonddal és szorgalommal igyekeznének. Különböztetik őket, és azt sajátos ruhába, többnyire kékbe, néha fehérbe öltöztetik.⁵² Egyaránt csinosak a férfiak és a nők, de a nőkben nagyobb a tisztelet a férfiak iránt, ámbár csintalanabbak is a férfiaknál. A fiatal nők ugyanis, amikor férjhez mennek, a többi magyar szokása szerint otthon maradnak, ha férjük távol van a földön, és a legelső adandó alkalommal tiltott szerelemre lobbannak, és megszegik férjük iránti hűségüket. Ritkán található itt tizenöt esztendősnél idősebb hajadon leány, ha szép, menyecske annál több, akik csak arra töreksenek, hogy csinos ruházatukkal elhagyjanak más előkelőbbet. Írással mindnyájan foglalkoznak: az olvasáson kívül meglehetősen sokan ismerik a latin nyelvet is. A káromkodókat kalodába zárják s nagy pénzbüntetésre vagy botozásra ítélik.

6. §.

Ámbár azok az előjogok és kiváltságok, amelyeket mint László oklevelében közöltek már előadtunk, kizárólag a kunok nevét említik, mégis megvannak a jászoknak is a közösségeik, róluk ugyanis filiszteus néven Magyarország egyetemes törvényeiben elszórtan úgy olvashatunk, mint akik a kunokkal együtt társadalmi és politikai jogoknak örvendenek. Ezután többek között Zsigmond, Corvin Mátyás, Ulászló, János, Ferdinánd, Rudolf és Lipót oklevelei valahányszor megerősítik a László által juttatott kun szabadságjogokat és kiváltságokat, a kunokkal együtt a jászokat azaz filiszteusokat is fősorolják. Őket is fölmenti Hunyadi Mátyás 1469-ben a Heves és Szolnok vármegyéknek fizetendő taksák és adók alól, valamint 1473-ban a cenzus és a kincstári haszon, köznapian a királyi kamara használatáért.⁵³ Maguk az ország főnemesei és rendjei, 1446 pünkösdi utáni 6. napon

51. Például a kunszentmiklósiak régóta bérelték a bábonyi pusztát.

52. SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, Kecskemét th. város múzeumának ásatásai, Bpest 1938. pp. 38—39., 42—43., 46., 50., 63. — Nagykun viseletről GYÖRFFY István: A nagykun viselét a XVIII. században, *Ethnographia* 1937. 2—3. sz.

53. „lucrum aerarii, vulgo Camerae Regiae”

a pesti országgyűlésen összegyűlve, kiveszik őket minden külső bíraskodás alól, és az ítélethozatalt bármelyikük kérésére vagy bármilyen ügyben átengedik kizárólagosan annak a kapitányuknak, aki az adott időben előjárójuk volt. Ezt azután nemcsak I. Ferdinánd 1563. december 4-én, hanem Rudolf is, megismételve Corvin Mátyás, Ulászló, János, valamint Ferdinánd okiratait, 1583. május 11-én úgy erősítette meg, hogy a kunokat és a filiszteusokat minden egyházi és világi függőségtől felmentette, szabad plébánosválasztást és kegyúri jogot engedélyezve nekik. Amint Lipót-nak Bécsben 1668. július 17-én kelt okiratában is megerősítést nyernek Zsigmond és II. Ferdinánd királyok által adományozott kiváltságai, amelyek szerint ki vannak véve az ország bármely bírójának bíraskodása alól, (lévén saját kapitányai), és mentesek az adóktól és vámoktól.

7. §.

A kunok és jászok legfőbb hatósága az ország nádorispánja, akit már László tett a kunok bírójává, és ezért azok legfőbb bírója is. Melléje van rendelve a nemesek közül egy előjáró, akit egykor ispánnak, Corvin Mátyás idejétől kezdve pedig a nádor utáni legfőbb kapitánynak⁵⁴ hívnak. Ugyancsak ő szokta bíróként igazgatni ezt a három kerületet, és az egyes kapitányoknak és tisztviselőknak a rendeleteket előírni és őket utasítani. Így azután minden egyes kerületben van egy kapitány és egy alvezér, magyarul hadnagy⁵⁵, akik a főkapitány helyett a törvényszéki tárgyalásokon döntenek az egyszerűbb vitás kérdésekben, ha valakit nyilvánvalóan rablás, dulakodás, verekedés vagy valamilyen más bűn miatt vádolnak. Ezeket majd az egyik, majd a másik faluból választják; minden egyes faluban pedig két-két ülnök van a kapitányhelyettes mellett⁵⁶ és egy tanács: tehát ha a kerületek valamelyik helyén valami bűnöst törvénybe idéznek, akkor azt a kapitányhelyettes, másokkal együtt vagy csak kettővel, akik éppen ott voltak, vagy többel, akiket odahívtak, megrendszabályozza. A börtön meg a bíróság helye a Nagy-kunságban Túrkevéen, a Kiskunságban Halason, a Jászkornál Jászberényben van. Ezért minden egyes kun faluban külön hajdúkat jelölnek ki, hogy azok a bűnösökre vigyázzanak, és elfogják őket, egyik helyről többet, a másiktól kevesebbet. Ezeket a Nagy-kunság lakosai armásoknak, latinul fegyverviselőknak⁵⁷ nevezik. Ugyanis éjjel-nappal jár-

54. „supremus capitaneus” — A kapitány címet először 1323-ban olvashatjuk: „...capitaneum seu iudicem”⁵⁴. Az együttes említésből világos, hogy itt egy személy tölti be a kun nemzetségtők által gyakorolt seregvezetői-bírói (comes) funkciót. (GYÖRFFY Gy.: im. pp. 265—267.)

55. A latin szövegben is magyarul.

56. „capitaneus vicarius assessor”

57. „Armások, latine Armigeros”

kálva fegyveresen szoktak őrködni, és ha valami baj támad, az okozóját elfogják és elviszik az alacsonyabb fokú bíróság ülnökeihez és a kapitányhoz. Ezekon kívül minden egyes falu élén tizenkét szenátor⁵⁸ áll, akik közül Szent György vértanú napján szükség szerint bírót választanak, és egy albíró adnak melléje két jegyzővel, ámbár ebben is egyik másik hely több előjogot élvez. Az így elrendezett kerületeket és egyes falvakat a főkapitányuk nemcsak kormányozza, hanem néha kerületenként mindnyájukat, ha ez szükséges, vagy csak az előkelőbbeket egybegyűjti az összehívott kapitányokkal, bírókkal és jegyzőkkel, és a jelenlétükben az egyik vagy másik kerület közügyeiben döntést hoz. E gyűléseknek a színhelye Jászberény, amint azt később részletezni fogjuk. — A kunok címere két arany csíkkal ferdén három részre osztott pajzs belső, vörös mezőjében (a többi ugyanis kék) egy fehér farkast hord, amely futni látszik⁵⁹, ahogyan a Topographia szerzője Ritter Címertanából feljegyezte. Egyébként a kunok és jászok hír szerint jelenleg alá vannak vetve 1671⁶⁰ óta a Német Lovagrendnek mégpedig zálogjog címén, amíg csak az 1715. évi országgyűlésen hozott 34. törvénycikknek megfelelően vissza nem helyezik őket magyar fennhatóság alá. 1731-ben már visszahelyezték őket.⁶¹

A SZAKRÉSZ ELSŐ FEJEZETE A NAGYKUN KERÜLETRŐL

1. §.

TÉNYLEGES HELYSZÍNRAJZ

Ehhez a kerülethez hat lakott falu tartozik.

1. *Kunhegyes* körülbelül hat mérföldre fekszik Szolnok mezővárostól keletre, termékeny, sík területen, és a Kakat, a Tisza egyik ága öntözi, amely a falu északi oldalát nyaldossa. Magában a faluban a házsor keletről nyu-

58. A kálvinista vallású kiskunsági szállásokban a politikai és az egyházközség egy és ugyanaz volt mindaddig, míg csak el nem rendelte a Helytartótanács a plébániák föllállítását Halason, Miklóson a 18. sz. utolsó harmadában. Általában a 12 szenátor a 12 presbiter is: Szabadszállás meg Szentmiklós „tiszteletös szomszéduraink-” nak titulálják egymás magisztrátusát. A főbíró egyúttal az eklézsia kurátora is. (Kunszentmiklóson még a 19. sz. elején is a magisztrátus bízta meg a kurátort.)

59. GYÁRFÁS szerint forrása megjelölése nélkül nagyjából ugyanezt a címert írja le Dugonics András: „... egy vörös udvarú pajzsra két részűt fekvő szalag, a Dnyeper és a Bog (Bug) jelképei; ezek közt látszik a kunoknak ama híres szaladó kuttyójok, amelyről ma is fent van ezen közmondás: Úgy sétál, mint a kunok ebe a homokon ...”

60. Helyesen: 1701.

61. „... a’ kerületek VI. Károly Király által az Invalidus katonáknak Pesten épített Ház fundatioja részére 1731. zálogba adattak által ...” (HORVÁTH Péter: A’ kunoknak, és jászoknak eredetekről, azoknak régi és mostani állapotjokról, Pest 1823. p. 85.) Az alapítványból lefizették a lovagrendek az eredeti zálogdíjat, és felemelték a kerület évi bérleti díját 25 000-ről 45 000 forintra.

gati irányba húzódik, de úgy, hogy a házak mindkét oldalon szanaszét szétterülnek. Református vallású magyarok lakják, akiknek szabad vallás-gyakorlatuk van. A területük kicsi, rétjeik és erdőik nincsenek, a szántó-földjük is jelentéktelen. De bérli annak a földnek a használatát, amely több pusztával ezt a falut körülveszi. Azok között, amelyeket a falu hasznosít, van keletről Tomaj⁶² hevesi pusztá, délről Kolbász kun pusztá, valamint nyugatról a Heves megyei Bánhalma; a többiek Roff⁶³, Szalók és Abád⁶⁴ falvak, amelyek nyugatról és északról határosak e faluval.

2. *Madaras* az előbbitől egy mérföldnyire van délre; hasonlóan sík helyen, mégis egy kissé kiemelkedve. Nem kevésbé terpeszkedik el különböző irányokba szétszórt házaival. Református vallású, és ugyanilyen vallású temploma és prédikátora van. Kevés a vize, és ezért ásott kutakkal kell beérnie, a lisztet pedig igás állatokkal vont malomban őrlik. Az itt is kicsiny területet a környező puszták toldják meg: nyugatra van tőle ugyanis Kolbász, északnyugatra Tomaj, keletre Fábiánka, amelyet bérel, és ugyanazon a tájon van Ködszállás, melyet a karcagiak bérelnek. Megterem mindenféle gyümölcs, de erdejük nincs.

3. *Karcagújszállás* módos, csinos falu, hajdan az egész kerület törvénykezési székhelye. Madarastól két mérföldre van délnek. Hasonlóan sík, nyílt vidék, erdő nélkül. Kettős házsora észak-déli irányban helyezkedik el: a házak vert falból épültek. Van református temploma is. Hasonlóan kevés, de termékeny a földje, és megtermi nemcsak a gabonát, hanem a szőlőt is. Ezekben az években ugyanis szőlőt ültettek az itteniek, s már egészen jó szüretjük is volt vörös szőlőből, de mivel az új előtt mindig megisszák, semmi bizonyíték sincs arra, hogy tárolható. Északra van tőle Ködszállás, melynek földjét használja, keletről Szentmiklós, Asszonyszállás, délről Magyarka, nyugatról Bócsa és a Kara János nevű rét.

4. *Túrkeve* az előzőtől délnyugatra fekszik; az út oda igen gyötrelmes és kátyús, mivel Kara János mocsaras rétvén vezet keresztül. A Berettyó folyó mentén, attól nyugatra fekszik módos házaival, református lakosságával, templomával, lelkészével. A kerület börtönei is itt vannak. De a területe kicsi, szántóföldje és erdeje nincs. Több pusztá veszi azonban körül, melyeket bérel. Keletről a Berettyón túl mellette fekszik Csadabala, innen dél felé van Sima, azon túl pedig ugyanarra van Pásztó, majd Csejte nyugat felé, ugyanúgy mint Pohamara, valamint Móricz szomszédos puszták is, északról pedig Máriaalaka meg Kaba. Közvetlenül ezeken túl húzódik, egy mérfölddel odább, észak és nyugat között.

62. Ma Tomajmonostora

63. Ma Tiszaroff

64. A kettő egyesült Abádszalók néven

5. *Kisújszállás* újonnan benépesült református település, amely temp-lommal és lelkésszel rendelkezik. Házai módosak, lakói szerények, kedve-sek és vendégszeretők. Nemrég ők is ültettek szőlőt, kitűnő termést várva. A területük kicsiny és szerény, de termékeny és fűben gazdag. Délre van tőle Turgony, nyugatra Kenderes, keletre Máriaalaka meg Kaba, északnak pedig egy mocsaras rét, amely tavi csíkhaltban gazdag.

6. *Kunszentmárton* (Kun Szent Martony) öt mérföldnyire délre van az előzőtől, a Körösön túl, annak másik partján. Csinos, módos falu, melyet tizenkét esztendővel ezelőtt hoztak létre az apáti és szentgyörgyi filisz-teusok akkor, amikor Kisújszállás is betelepült. Katolikus vallású; temploma — csaknem a község közepén — fából épült mintegy négy évvel ezelőtt, és Szent Mártonnak szentelték. Földje termékeny, de kevés; ugyanis kelet-ről igen közel van hozzá a Bábocska nevű puszta, s ezen túl van Öcsöd helység, mely csak egy mérföldnyire fekszik tőle kelet felé; innen déli irányban ugyancsak közel van Veresegyháza puszta, mely a szomszéd szen-tesieké. Ugyancsak dél felé terül el Ecsér, Töke és Bökény, a Körösön túl pedig Szentistvánháza puszta, amely avval a faluval szemben látszik, me-lyet Heves megyéhez tartozóként már említettünk. Hiányzanak az erdők meg a hegyek; délnek vannak a szántói: talajuk helyrehozható, de nem ártana, ha többször megművelnék, noha nem tűri a trágyát. Saját földjé-nek szegényes voltán egyedül Mesterszállás puszta könnyít. Földje feketés, puha, a búzát és szőlőt megtermi. Délen szőlőket is telepítettek. A helység szinte mezővárosként választékos és a mellette levő folyó miatt kellemes. Bővelkedik a legjobb fajtájú halakban, de nem mindig, csak akkor, ha a Körös alacsony. 1730 augusztusában ugyanis, amikor ott voltunk a Körös tíz öltre⁶⁵ emelkedett, és a két összekötött csónakon elhelyezett deszkán közlekedő embereket átkelés közben elragadta. Egyébként a lovak átgázol-hatnak rajta. Itt ettük az év első dinnyéit egy kései vihar idején.

2. §.

Az említett puszták közül felsoroljuk:

1. Kolbász, amely hajdan a kunok jeles helye és gyűléseiknek széke volt, Kunhegyes és Madaras falvak között terül el délnyugatra; terjedelmes és termékeny hely.

65. *Orgia* = öl; 6 láb hosszúságú mérték = 1,89648 m

2. Fábiánka Madaras és Karcagújszállás között van; kicsi, de termékeny pusztája, melyet a madarasiak bérelnek évi bérért.

3. Ködszállás Madaras meg Karcag között található; Karcag falu bérelt pusztája, amely nem rosszabb az előbbinél.

4. Asszonyszállás Karcag falutól keletre életerős, termékeny hely; a karcagiak haszonbérlete.

5. Magyarka Karcag, Kevi⁶⁶ meg Kisújszállás között fekszik; kicsi, de fűben gazdag pusztája.

6. Bolchsa (sic!) avagy Bócsa majdnem ugyanolyan, mint az előbbi; ugyanott van dél felé, Kevi és Újszállás között.

7. Pohamara az előbbitől délkeletre van; nemcsak nagyobb föld, de aszályosabb is, és igen gyakran van kitéve kártékony ködnek.

8. Móricz az előbbinek szomszédja, ugyanazon a tájon, bár kicsi, de a földje termékeny.

9. Turgony délre van Kisszállástól, a Heves megyei Kenderes faluval határos; talaja fűben és vetésben gazdag.

10. Márialaka Kisújszállás másik, keleti oldalának közelében van; kis pusztája, alig szélesebb egy ágyúlövésnél.

11. Mesterszállás szintén pusztája a Körös partján, Thurtón innen; ez is a Nagykunsághoz tartozik.

3. §.

Az eddig említett pusztákon kívül van még több más is, melyek azonban feledésbe merülve az emberek emlékezetéből kitörlődtek. E kerület 1581-ben végzett összeírásában még ezeket a helyeket találom;

1. Csorba, 2. Kisturgony, 3. Fábiánsebestyén, 4. Kápolnás, 5. Magyar-szállás, 6. Mesterszállás⁶⁷. Fábiánsebestyén Csongrád megyében Harucker⁶⁸ birtokán van. Mégis sokkal nagyobb azoknak a száma, amelyeknek még az emléke is eltűnt, erre intenek a Kun László idején kiadott oklevelek, amelyek felhasználtunk.

66. Turkevét helyenként Turkevinek vagy csak Kevinek nevezi a szöveg. Megjegyzendő: a lacházi ember ma is Ráckevice vagy Kevibe megy.

67. Az elefejtettként felsorolt helynevek közül csak Mesterszállást és Fábiánsebestyént találjuk meg a mai térképen.

68. Harruckern János György császári tanácsos, hadélelmezési igazgató 1720-ban vásárolta meg Békés, Csongrád és Zaránd megyei birtokait.

MÁSODIK FEJEZET A KISKUN KERÜLETRŐL

1. §.

Az általunk megismert lakott falvakat Halással kezdjük.

1. *Halas* gazdag hely, élénk mezőváros a Tisza felé. Hat mérföldre van Kecskeméttől délre. Lakói reformátusok, akik szabadon gyakorolják vallásukat. Területük sík és kellemes fekvésű, de kevesebb annál, mint amennyire a helységnek szüksége volna, s ezért a közelben levő puszták kibérlésével segít magán. Fában szűkölködik, és a talaja sem mindenhol termékeny, mivel homokos.

2. *Fülöpszállás* az előbbtől nyugatra van több mint négy mérföld távolságra. Népes falu, hasonlóképpen református vallású. A területe azonban homokos, bár legelője és egy kis gabonatermő földje mégis van.

3. *Szabadszállás* az előbbivel nem azonos helyzetű falu, bár ez is homokkal van borítva, és sűrűn láthatók homokdombok. Az előbbtől fél mérföldre fekszik nyugatra. És amilyen sűrűn veszik körül apró puszták és kietlen földek, ugyanolyan sokat tud elérni a földművelés és állattenyésztés bevezetésének bőséges lehetőségével. Reformátusok lakják.

4. *Szentmiklós*⁶⁹ két magyar mérfölddel van távolabb az előzőtől nyugatra, Pest felé, melytől hat mérföldnyire fekszik. Népes és mezővároshoz hasonló református vallású falu, amelyet kis puszták és valamivel több mező vesz körül. A szántóföld itt is homokos, de kövér, és mindenféle magot megterem. Fában azonban szükségét látják, ezt a Duna környéki szigetekről pénzen szerzik be.

5. *Lacháza*⁷⁰ a Duna partján van Dömsödön túl, az előbbtől nyugatra. Ez is református vallású. A földje termékeny, de kevés, helyenként homokos.

2. §.

1. Van Szeged közelében egy falu, amely a kunokhoz tartozik. Ezt azonban néhány évvel ezelőtt kezdték megszállni magyar és szláv telepesek.⁷¹ Név szerint Dorozsma.

69. Ma Kunszentmiklós

70. Ma Kiskunlacháza

71. A főszebadió háborúk után a megmaradt s kiskunok által lakott öt kiskunsági szállásra (Halas, Fülöp-Szabadszállás, Miklós meg Lacháza) a Dunántúlról hívtak be református magyarokat a jászkun főkapitány, míg a lakatlaná vált kiskunsági szállásokba a kerületből telepítettek be katolikus jászkokat.

2. Azt olvastuk, hogy 1587-ben lakott helyek:

- a) Törtel
- b) Kara
- c) Lajos
- d) Mizse⁷²
- e) Szabadszállás
- f) Kocsér
- g) Kerekegyháza
- h) Kisszállás
- i) Ferencszállás
- k) Fülöpszállás

MÁSODIK FEJEZET A KISKUNSÁG TÉNYLEGES HELYSZÍNRAJZA ÁLTALÁBAN

A kecskeméti és a solti járás között középen húzódik végig tizennégy mérföld hosszúságban, ha hosszanti kiterjedését felbecsüljük. Lacháza ugyanis három mérföldre van Szentmiklóstól; innen Izsák Pest megyei falu négy mérföldre, majd utána Majsa⁷³ háromra, Majsa pusztán túl pedig Dorozsma falu négyre. A szélessége változó; ugyanis, amíg a végeinél, Lacházánál és Dorozsmánál alig egyetlen mérföld, addig a közepe táján hol három, hol négy, sőt helyenként meghaladja az ötöt is. A mezei pusztaságok és a szélesen elterülő táj egyaránt sík. Erdeje semmi sincs, hanem fű és alom szolgál tüzelésre. Itt-ott jelentéktelen bozótokat találunk, de kisebbeket annál, hogy tüzelésre és építkezésre alkalmas legyen. Vizeket nem látni erre, legfeljebb ásott kutakban forrásokat és egy nádas mocsarat Halas mezővárosnál. A talaj nagyjából homokos és terméketlen, csak itt-ott kevert és kissé porhanyós, alkalmas szőlőnek és gabonának. Bőven állnak rendelkezésre az állatok legeltetésére alkalmas kietlen pusztaságok. Ugyanis a már rég elhagyott falvak a hajdani lakosságnak csak a nyomát mutatják. Ezeket azonban — igen kis részüket kivéve — mégsem a kunok, hanem más, idegen szomszédai bérlik. Különben azok, akik szívesen viselik a kun nevet, magyarok, részben katolikusok, részben és főleg reformátusok. Több, mint hat helység lakatlan. Az első, amelyet felkerestünk:

72. A kettő egyesült Lajosmizse néven.

73. Ma Kiskunmajsa

1. *Dorozsma*. Népes, katolikus vallású falu, vegyes, magyar és szláv település, ámbar a magyar rész nagyobb, a szlávok a lakosságnak alig húsz százalékát teszik ki. Legnagyobb részt Fényszaru, ez a jász avagy filiszteus falu telepítette ide át a magyarokat, akik először 1719 áprilisában vándoroltak ide, a többiek pedig lassanként, elszórtan érkeztek. 1728-ig Szeged város (civitas — sic!) fennhatósága alatt éltek, amely száz esztendőnél hosszabb ideig birtokolta ezeket a részeket.⁷⁴ Az említett 1728. évben azonban Dorozsma visszatért kiskun igazgatás alá Orczy István jászkun kapitány és Grassalkovich Antal királyi táblabírói igazgató idején. Ettől az időponttól kezdve ugyanannak a jogszabálynak⁷⁵ van alávetve, amikor saját ügyeiben akár odahaza, akár Halason, akár Jászberényben jár el. Helyben foglalkoznak a rágalmazásokkal, valamint egyéb otthoni ügyekkel. Ezeknek az ügyeknek az intézője a kapitány, a bíró, a hadnagy, a kisbíró és a tizedes.⁷⁶ A bíróval együtt tizenkét szenátor van, akik egyedül döntenek kisebb ügyekben, csak a fontosabb ügyekben hívják meg tanácskozásra a kapitányt. Ha pedig súlyosabb az ügy annál, mint amit otthon elintézhetnek, akkor Halasra teszik át — elsősorban a letartóztatottak bűnügyeit —, s ha ott sem tudnak eléggé igazságot tenni, akkor a főbíró-sághoz⁷⁷ fellebbeznek. A bíróválasztás Szent György vértanú napján van. Egyetlen plébánosuk intézi a vallási ügyeiket. Templomuk 1728-ban épült a falu közepén. A falu délnyugatra néző részén a közelben van a Matty nevű posvány, amely olyankor, amikor a Tisza néha a partjait átlépi, és kiáradva a földeket is elönti, majd a folyó más helyzeténél ismét visszatér a folyóba, ugyanazon oknál fogva, amelynél kiáradt, mivel esése van, és a földeket a maguk természetes állapotának visszaadja, úgy kiszárad, hogy száraz lábbal át lehet rajta gázolni. Területe sem széltében, sem hosszában nem több fél mérföldnél. A szántóföld fekete, termékeny, amely főleg kevert búzát (ti. kétszerest, más néven abajdócot — ford.) bőven terem, ha

74. A szegediek a kiskunsgai dorozsmai részekért a nádornak, majd a 18. sz. elején a lovagrendnek fizettek bérleti díjat. (Így pl. 1718-ban 150 forintot fizettek tíz pusztá után, de ezt is sokallták.) Még ugyanezen év szeptemberében a jászkun regiment kiveri a szegedieket a halasi határból, mivel azok már előzőleg fölmondták a bérletet. A szegediek megtorlásul kiverették katonasággal a halasiakat Dorozsma és Üllés pusztákról. Orczy főkapitány éppen a szegediek miatt szorgalmazta Dorozsma betelepítését 1718-ban, s ugyancsak ezért építették „a falut a dorozsmai határ déli sarkán, közvetlenül Szeged szomszédságában . . .” (KISS József: Küzdelem a jászkunsgai pusztákért a Német Lovagrend uralmának első évtizedeiben 1702—1720. Különlenyomat az *Agrártörténeli Szemle* 1973. évi 3—4. számából, Bpest 1974. pp. 438—439.)

75. Arról az ügyvitelre vonatkozó szabályzatról van szó, melyet később megerősített Mária Terézia a rendek bizonyos módosítása után. Az *articulusokat* később lemásoltatták a Jászkunsgai privilegialis könyveiben minden helységben (1753).

76. A *hadnagy, kisbíró, tizedes* a latin szövegben is magyarul szerepel.

77. „ad Dominale iudicium”

kétszeri szántással megforgatják; egy-egy köböl⁷⁸ vetőmag tízannyit ad vissza, ha az időjárás megtermékenyítő és kegyes. És minthogy helyben nincs elegendő saját földjük, Üllés meg Átokháza kun pusztákat zálogba véve, azok vetéseinek és legelőinek segítségét nyújtja haszonbérért a szegényeknek. Különb enerdeje neki sincs semmi; most gondolkodnak azon, hogy szőlőt ültetnek a falu nyugati részén, ahol termékeny, szőlőnek való homok húzódik déli irányba. Panaszkodnak szegényké a szegedi nemzeti katonaság meg az élelmezési biztos jogtalanságaira. Elmondják, hogy a biztos az üllési pusztáról minden esztendőben a száraz szénának nem kis részét viszi el a ferences atyák által lebonyolított valami vásárlás ürügyén, a katonák pedig határait Szeged felől igen sűrűn megtámadják és megrovidítik. Különb szomszédos határai: keletről Szeged földje meg Szentmihály, délről Becske, nyugatról Üllés és Átokháza, északról pedig Alsókömpöc. Van a falunak beszálló vendéglője is területének nyugati részén azon az országúton, melyen át Szegedről szokták szállítani a sót a Dunántúlra. Van a faluban harang is, továbbá sörfőzde, mézárszék és szárazmalom.

2. *Halas* Szegedtől hat mérföldre van nyugatnak, ugyanennyire van délre Kecskeméttől, Bajától sincs távolabb északnak, és tőle nyugatra van Kalocsa öt mérföldre. Sík, nyílt vidéken fekszik, amelyen semmi vagy igen kevés erdő van. Mihelyt a kunok megalapították, nemcsak a tatárok, de a törökök pusztításai is nagyon tönkretették; főleg a II. Lajos halála utáni időkben néptelenedett el. Majd mintegy másfél száz esztendő alatt a török jóindulatú beleegyezésével kezdett betelepülni és helyrejönni. A legelső, akik ezen az elhagyott helyen kunyhókat építettek Ifjú (Iffiu — sic!) János és Izsák, valamint Tegzes János voltak, mindnyájan református vallású magyarok, és miután többen is csatlakoztak hozzájuk, az elhagyott templom romjait fokozatosan helyreállították, vallási ügyeiket mindig a maguk szertartása szerint intézve. Azután megerősödött a mezőváros Isten és a fejedelmek kegyelméből. Nem is tudták teljesen elnépteleníteni, bár majd a Thököly-, majd a Rákóczi-féle felkelések kíméletlenül meggyötörték. Mivel ugyanis a város inkább a császáriakkal tartott, mint az egyesült felkelőkkel, másként nem is történhetett, minthogy sűrűn ki volt téve zaklatásoknak. Comet Józsefnek, a szegedi kamarai igazgatóság főnökének a halasiakat 1711. július 2-án üdvözlő levele bizonyítja, hogy főleg Rákóczi Ferenc idejében a város nemcsak állandó hűségben fonódott egybe az ausztriai uralkodóházzal, hanem elejétől végig szállította a szegedi császári helyőrségnek

78. *Köböl* vagy *mérő* — régi magyar űrmértékek száraz anyagok (pl. gabona) mérésére. Nagysága vidékenként és koronként változott: a bécsi = 61,5 l, a pesti (budai) = 93,7 l és a leggyakrabban használt pozsonyi = 62,5 l.

a szekérfuvarozásokon meg gyalogfuvaron fölül az élelmet is, vagyis a gabonát, a húst meg a pénzt. De ezzel sem kerülhették el azt, hogy rájuk ne sújtsanak majd Rákóczi hadai, majd a császári katonaság, amelyek egymást váltogatva özönlötték el a várost. Mindjárt a felkelés kezdetén, 1703. október 3-án az egyesült felkelő hadak parancsnokai, Deák Ferenc, Borbély Balázs meg Szikszay János támadták meg őket. Amikor ezek látták, hogy a mieink ellenállásra készülnek, mintha a halasiak őket ki tudja milyen bajjal fenyegetnék, nem csekély kárt okoztak, pedig régi ismerőseik és ivócimboráik voltak. Amikor pedig azt mondták, hogy másnap végső pusztulást fognak hozni a halasiakra, a rácok megelőzték őket, és a várostól keletre levő mezőn harcra szólították őket. Ennek során kétszázharmincnyegen elesetek, a többiek pedig futásban kerestek menedéket. Evvel a város megszabadult Rákóczi hadaitól, de magára vonta a csatától felbőszült rácok dühét nagy zsákmányolás és rablás formájában. Miután pedig a város lakói a szigeten és a legközelebbi mocsaras tavakban rejtőztek el, ami csak otthon vagy a földeken maradt, ugyanennek a győztesnek a zsákmánya lett. Mivel pedig ugyanez a trák nemzetség⁷⁹ (ti. a rácok — ford.) időnként itt kereste az egyesült szövetségeseket, és azok támadásait is a városiaknak rótta fel, sohasem távozott innen a jószágok elhajtása nélkül. E szerencsétlen 1703. évtől kezdve a felkelés végéig a következő veszteségeket okozták szegénykéknak: 1817 ökör, 929 ló, 5303 tehén, 477 tinó és üsző, 1544 juh, 692 disznó, 2832 köből búza, 3009 köből árpa, 1659 köből zab és köles, valamint különféle házi felszerelési tárgyak 21.100 forint értékben, hogy ne is említsük a többi veszteséget és bajt. Ez az örökös forgandóság annyira legyengítette a várost, hogy alig nyerte vissza mindmáig az erejét. Megőrizte azonban a kun ősök által szerzett szabadságjogokat, melyek értelmében az egész Kiskunság székvárosának⁸⁰ nevezték és használták. Ezért vannak oklevelei és kiváltságai, amelyeket László 1457-ben, Mátyás 1469-ben és 1475-ben és Ulászló 1508-ban a legkegyesebben nekik adományozott, és amelyeket később Lipót megerősített 1697. február 1-én. Nem hiányzik a jogi határozat sem azokra a mentességekre vonatkozóan sem, amelyeket még régebben IV. Béla és Kun László adományoztak a kunokkal kapcsolatban, és amelyeket annyi király erősített meg. Említettük azonban, hogy ezeknek már az árnyéka is alig maradt meg, mivel e népet különböző

79. Kétségtelenül a bácskai részekre telepített rácokról (szerbekről) van szó. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egykorú beszámolók *rácoknak emlegetik a hajdúkat is, sőt Hajdúbosszörményt Ráczbosszörménynek hívják.* Lehet, hogy a félreértés lehetőségét akarja kiküszöbölni Bél M., amikor *trák nemzetségnek* (gens Thracia) nevezi őket.

80. Halas 1692-ben nyerte vissza sedes-státusát.

módon leigázták, és majdhogy nem elnyomták. Így azután nem sok épületből áll, és igen kevés támogatásban részesül. Egyedül kiemelkedő tornyú temploma szökik szembe, a többi egyetlen és nem is hosszú házsorban terül el. Délről egy nádas mocsár van a közelében, amely ott, ahol a város nyugatról hozzá legközelebb van, hátrafelé görbülő vonallal északra húzódik, és ott véget ér, de ismét egy másik tó tűnik fel, amelyet az előző tótól csak egy közbeeső szántóföld választ el. Ezt a lakosok Sóstónak hívják, s a víz olyan sós, hogy nem tűr semmiféle férget, békát és siklót, de egy bővízű forrástól rendkívül tiszta. A mocsáron túl vannak a szőlőskertek; a termés vörös, íze kellemes, de a bora nem tartható el. A keleti és nyugati részt háromszori szántás után bevetik, bár a föld homokos és legnagyobb részt terméketlen. Így, bár bővelkedik területben és pusztákban, amelyeket saját hasznára fordít, mégis kevésre megy velük, mivel a homokos talaj terméketlensége ellensúlyozza a nagy mennyiséget. Több stádiumnyi (190 m — ford.) távolságon semmi mást nem láttunk, mint vetésre és legeltetésre alkalmatlan futóhomokot, mely véget nem érő dombokat púpozott föl. Erdőnek messze földön híre-hamva sincs, hanem az egész vidék hatalmas földtengerként terül el. Így nagy szűkében vannak a tüzelőnek: alommal és kórókkal⁸¹ segítenek magukon. A várost helvét hitvallású magyarok lakják, és hitüket szabadon gyakorolják. A közügyek élén a bíró és tizenkét szenátor áll, valamint egy jegyző és több szolga. És minthogy, amint mondtam, ez a hely a Kiskunság székvárosa, ennek az egésznek az ügyeit egy kapitány intézi úgy, hogy vagy ide idéznek be a legsúlyosabb bűnügyekben (a börtön ugyanis itt van), vagy máshova. Egyébként a nép emberséges, tudománykedvelő, erkölcsös, szorgalmas, vendégszerető.

3. *Fülöpszállás* népes falu. Tőle keletre Izsák falu van, délre Szentimre puszta, nyári napnyugatra⁸² két mérfölddel távolabb egy mezőváros (ti. Solt — ford.) és téli napnyugatra Máriaháza puszta, északra pedig fél mérföldnyire Szabadszállás. Szélesen elterülő, sík vidéken fekszik, amely ho-

81. A latin *frutex* szóhoz zárójelben kiteszi a magyar *kóró* jelentést.

82. Szövegünkben egyedül itt, Fülöpszállásnál fordul elő a *téli*, ill. *nyári napnyugta* megjelölés (occidens aestivalis, ill. hybernus). A természettel szoros kapcsolatban élő pásztornépek tapasztalati tényeken alapuló megfigyelése szerint lényeges eltérés van a nyári és a téli napnyugta iránya között. A nyári napnyugta nyugat-északnyugatnak felel meg, míg a téli nyugat-délnyugatnak. A valóságban Bél Mátyás szövegével ellentétben Szentimre puszta van „téli napnyugatra” (déli nyugatra), és Máriaháza fekszik „nyári napnyugatra” (északnyugatra) Fülöpszállás Halas-hoz viszonyított irányának megjelölésénél a szöveg szerint: „abest autem ab oppido Halas in occidentem Hybernum,” holott Fülöpszállás Halastól kifejezetten északnyugatra van.

Kétségtelen, hogy a tudós egy sajátos nyelvi fordulatot rögzít itt latinul, s megfigyelésének alátámasztására meg kell említenünk, hogy ugyanezzel a fordulattal találkozunk a Bösztörpusztát Szabadszállás és Miklós között megosztó, 1739-ben kelt oklevélben (BORS K.: im. pp. 48—49. (Hasonlóan így tájékozik Halas a 19. sz.-ban) (TOOTH János: Kis-Kun-Halas története, Nagykőrös 1861. p. 4.), végül a nemrég elhunyt Szappanos Lukács is élt még e fordulattal.

mokos, és ezért nagyrészt terméketlen. Halas városától pedig téli napnyugatra van mintegy öt mérföldre. A magyar királyok idejében sorsuk azonos a többi lakos sorsával: hol elmenekültek, hol ismét visszatértek. Amiképpen pedig a török türelme engedélyt adott Halas betelepítésére, úgy ez a falu is újra alakult lakóinak a búvóhelyekről történt előráncigálása után, és a pogányok hasonló engedélyével, ahogy lehetett, megerősödött. De mihelyt az idők forradalmakkal lettek tele, majd a Bethlen, majd a Rákóczi és Thököly hadak elhagyatottá tették. Ahányszor csak valamilyen belső háború keletkezett, annyiszor természetesen elnéptelenedett, mivel a lakosok a mocsarak között és a szigetek rejtekhelyein bújtak meg. A legutolsó, a Rákóczi felkelés idején azonban egyes szerencsétlenek, ahogy lenni szokott, először a helyükön maradtak, hogy veszteség nélkül otthonukban viselhessenek és tűrhessenek el minden nyomorúságot és bajt; de amíg eme elképzelés szerint jártak el, a kóbor és prédára éhes rácok mindjárt 1703-ban úgy meggyötörték őket, hogy nem tudtak otthon maradni, bármennyire is akartak. Először ugyanezen év decemberében támadták meg őket a rácok, és elhatározták, hogy megfosztják őket házi állataiktól és javaiktól. Midőn a mieink szembeszálltak velük, hogy vagy megvédjék, vagy visszaszerezzék holmijaikat a rablóktól, azok a falu alatti leshelyekről rájuk törve, akkora túlerővel vették körül őket, hogy többségük elesett, és futásnak eredve csak igen kevesen tudtak az éjszaka jótékony kódében eljutni a legközelebbi mocsarakhoz, és ott sértetlenül megmaradva végül övéikhez hazatérni. És midőn ekkor majd mindenükből kifosztva alig valamit tudtak megőrizni az életük fenntartására, a következő év márciusában ugyanazon nép fosztogatói váratlanul ismét bekerítették őket, és úgy megfosztották minden megmaradt holmijuktól, hogy nem csupán az őket ért kár, hanem a még ezután következőktől való félelem és rettegés is megtörte őket, kiváltképpen mivel hol ezek, hol meg azok naponta zaklatták, dúlták, mészárolták őket. Így azután a falut nagy ínségükben magára hagyva, kénytelenek voltak máshova költözni, és a halálnál is nyomorúságosabb életüket részben napszámberből, részben a legterheesebb munkával tengetni. E csapás miatt mintegy hat esztendő t szétszóródva, számkivetésben töltöttek. Akik Kőrösre⁸³ menekültek, 1705. szeptember 26-án írást kaptak Schlick generálistól, amely oltalmazta őket az arrafelé kóborlók és támadók minden jogtalansága ellen; de mivel ez semmit sem használt nekik, a szerencsétlenek kénytelenek voltak elhagyni szülőhelyüket, és idegen föld alatt rejtőzködni. Egyébként ugyanezt tanúsítja több más oltalomlevél is, hercegeké és tábornokoké, köztük Bádeni Lajos hercegé 1691. szeptember

83. Ma Nagyőrös

14-éről, Jenőé (ti. Savoyai Jenőé — ford.) pedig 1698. október 15-éről keltezte; és végül a kincstári tiszttviselők, köznapian királyi kamarai tanácsosok⁸⁴. Mednyánszki Pál vezetésével 1672-ben, sőt maga Eszterházy Pál herceg is úgy kívánták, hogy mentesüljenek mindenféle előfogatállítástól⁸⁵, bekvártélyozástól⁸⁶, megszállástól, átvonulástól s bármi néven nevezendő katonai túlkapástól. Az ily nagy pusztaságban lakó fülöpszállásiak, mivel egyáltalában nincs szomszédos lakott hely (ti. Halas és Kecskemét felé nincs — ford.), a császári katonaságnak nemcsak kocsifuvarokkal, fuvardíjakkal segítettek egyrészt Kecskemétre egészen Kőrösig, másrészt pedig Halasra, Bajára, sőt Péterváradra, 5—7, sőt 20 mérföldnél nagyobb távokon, hanem még más, gyakran megpróbáltatásokkal járó szolgáltatásokkal és munkákkal is bebizonyították királyuk iránti hűségüket. E hűségük miatt ennyi szörnyűség után a harcok elültével VI. Károly, Ausztria örökös császára⁸⁷ uralmának visszaállítását után őhozzá fordultak avval a kívánságukkal, hogy ugyanezen ausztriai sas szárnyai alá menekülhessenek. 1713-ban visszatértek saját tűzhelyeikhez a hosszú számkivetésből, s a falut betelepítették földhöz ragadt, de számos házikójukkal, már ahogy telt szegénységükből. Középen van a templom, melyet saját költségükön emeltek, mivel az a földdel lett egyenlővé; innen északnak és délnek húzódik a falu. Magyarok, és a helvét hitvalláshoz tartoznak, amelynek legfőbb alakjaként tiszteli az egész magyarországi vallás Ketskeméthy Pált⁸⁸. Erdőben szűkölködik, de van szőlőnek és gabonának alkalmas földje a szükségesnél bőségesebben. Hiányzik a nád⁸⁹, tüzelésre napon kiszáradt trágyát használnak. A helyenként tiszta homok itt is terméketlen, és nem tűri a magot, de a legelőt sem mindenhol szereti a marha. Ezért a földművesek azt kutatják, hogy mit használjanak szántóföldnek és mit szőlőnek. Láttunk egy kis szőlőtelepet a helység déli meg nyugati részén. Ettől a résztől kicsivel távolabb akadnak szántók, a többi föld vagy üres és terméketlen, vagy a marhák részére és szénatermesztésre használják fel. A talaj ugyanis szikes és homokos, ezért nem alkalmas művelésre, hacsak a talajt össze nem keverik a sötétebb

84. „Quaestores aerarii, vulgo Consilarii Camerae Regiae”

85. Az elzalogosítás alatt ez egyik legsúlyosabb sérelmük, mivel erre nem voltak kötelezve kiváltságaik értelmében. Többek között a redemptiot is ezért szorgalmazták.

86. A beszállásolás terhei a következők voltak: szállás, ágy, a gazdával közös tűzhely; gyertya, só élvezésén kívül fejenként egy font marhahús, 2 font kenyér; lóporció egy lóra: 6 font zab, 8 font széna naponként és 3 kéve szalma hetenként. (Hornyik J.: im. 3. köt. p. 207.)

87. III. Károly néven magyar király.

88. Kecskeméthy (Kecskeméti) Pált 1729-ben választották a Dunamelléki ref. egyházkerület püspökévé, s a következő évben meghalt. Bél Mátyásnak 1730-ban kellett bejárnia a Kiskunságot, mégpedig nyáron, amikor közlekedni lehetett itten.

89. A fátlan Kiskunságban igen nagy jelentősége volt a nádnek. (BAKSAY Sándor: A jászkunság, Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen 7. köt. Bpest 1891. p. 243.)

altalajjal⁹⁰, amit csak igen ritkán láthatunk. Az ilyen fajta talaj a vizeket vagy elnyeli, vagy ízetlenné, a lakosok részére teljesen használhatatlanná és ártalmassá teszi. Láttunk a szőlők és a falu területe között egyes fehér vizű és szikes illatú posványos mocsarakat. Az idevalósiak mégis azt állítják, hogy ezek néha esős és nedves évszakban kiáradnak. Egyébként az emberek igazmondók, tisztességesek, barátságosak és szorgalmasak.

4. *Szabadszállás* az előbbtől egy szűk órai járásra van nyugatra; határai délről Máriaháza puszta, Fejéregyháza⁹¹ és Szentmárton⁹², amely tőle nyugatra van két mérföldre; ugyanennyire van Szentmiklós⁹³ északi irányban; ugyanerre Bösztör puszta félúton, egy mérfölddel közelebb; keleti szomszédai Baracs⁹⁴, Adacs⁹⁵ és Kisbalázs puszták, a két utóbbi egy mérföldre, s kettejüknél pedig odébb van Baracs. Fülöpszálláséhoz hasonló, homokos, legnagyobb részt terméketlen síksága van, mely a sors sok forgandóságának volt kitéve. Sűrűn döntötték ugyanis romlásba támadások, pusztult el felkelések és háborúk következtében. A lakosság többszöri elmenekülése és a helység elpusztítása után, kiváltképpen Lajos elestét követően, ebben az időszakban sok éven keresztül, hogy ne mondjam egy évszázadig, nyoma sem maradt előbbi állapotának. És bár ezután a török kegyessége és a helység megóvására tett ígérete alapján a másik két előbbihez (ti. Halashoz és Fülöpszálláshoz — ford.) hasonlóan ismét összegyűlt a lakosság, és valamennyire helyreállította, mégis a megismétlődő polgárháborúk miatt annyiszor elpusztult, ahányszor saját hazája fiai felkelést szerveztek. Rákóczi György idejében olyan tökéletesen tönkrement, hogy miután a lakosságot kirabolták és kifosztották, és azok a nyomorúságos számkivetésbe menekültek, semmijük sem maradt a felkelők által gonoszul emelt sírdomb gyászos látványán kívül. És ámbár később helyreállították a Thököly hadai által elpusztított kunyhóikat, és a lakosság visszamaradt, elmondani sem lehet, micsoda rettegésben éltek, és a kóborlóknak — hol magyaroknak, hol meg másoknak — micsoda megfélemlítései, önkényeskedései sújtották őket. A legutolsó felkelés során is, melyet Rákóczi Ferenc indított, mindjárt a felkelés második esztendejében, azaz 1704-ben Fülöpszálláshoz hasonlóan a sorstól üldözve megint elvesztették mindenüket, és sanyarú számkivetésben kerestek menedéket. Egy részük főképpen Kecskeméten volt; mivel itt nem akartak a barátaik számára súlyos teherré válni, ismét visszatérve,

90. Ezt a műveltet forgatás (rigolirozás) néven ismerik: a talajnak 60—100 cm mélységben való megfordítását jelenti.

91. Ma Dunaegyháza

92. Ma Szalkszentmárton

93. Ma Kunszentmiklós

94. Ma Kunbaracs

95. Ma Kunadacs

kunyhóik felépítése után régi lakhelyüket elfoglalták, remélve, hogy a bajokat közösen majd valamivel könnyebben fogják elviselni. De alig telepedtek meg, máris a rácok gyakori, szinte mindennapos rajtaütéseinek voltak kitéve, akik ezt az egész vidéket fosztogatták és pusztították, és miután házi felszerelésüket, kunyhóikat felégették, barmaikat elhajtották, ők maguk végszükségbe jutottak. Az agyongyötört lakosság 1705-ben mindenféle szétszóródott, és szétszéledésük után kerek tíz esztendővel később is a falu csak nyomorúságos omladékot és az emberi életnek csak a nyomait mutatta a nagy pusztaság közepette. Nem is települt be előbb, míg a haza le nem csillapodott a zürzavar elültével. 1714-ben történt, hogy az itteniek először visszatértek, és az előző falak omladékaira elhelyezték alacsony házacskáikat. Apránként és lassan-lassan helyreállították a falut olyanra, amilyen ma is: a házsor délről északnak húzódik, s épületei inkább a szükségletre, mint a fényűzésre készültek. Középen van a teljesen közköltségen emelt temploma.⁹⁶ Vannak azonban épületek, melyeket a katonaság téli-nyári tartózkodására és más közszükségletre emeltek. Mindannyian magyarul beszélnek, református vallásúak, s ennek lelkipásztorát támogatják, szabad vallásgyakorlatnak örvendenek. Földművelésből élnek, nem fényűzően, hanem szerényen, már ahogy a föld és a nehéz idők engedik. Ugyanis ők sem mentesek azoktól a szüntelen, közös nyomorúságoktól, melyek ránehezednek erre a vidékre. Mivel ugyanis a fülöpszállásaikhoz hasonlóan ők is falvaktól távolosó magányos helyen laknak, sűrűn nyugtalanítják őket az átvonuló katonák, hogy ne is szóljunk azokról a visszaélésekről és jogtalanságokról, amelyek elő szoktak fordulni. Birtokolt földjeiket, amelyek helyenként hatalmas homokdombokba mennek át, csak itt-ott szántják fel és vetik be, ahol kedvezőbb fekvésűek. Ezeket azonban hat ökörrrel, kétszeri szántással kell megforgatni és megművelni. Szőlőt szintén ültettek azon a részen, amely keletre néz: közepes minőségű boruk vörös. A szőlőskerteken kívül egyetlen fa sem látható, erről az egész vidékről hiányoznak az erdők. Vízellátásuk sem jó, mivel a szikes talajon — kivéve az esős időt — csak néhány szerény posvány van. Néha, nagy vízálláskor a Duna kiáradt vizével nagy területen előnti és megrongálja ennek a falunak a területét is. Különbözik a nép emberséges, szereti a fegyelmet, katonás: egyáltalában nem fajzottak el a kun ősoktól, akiktől származtak. Karczag Fülöpnek⁹⁷ hívták a kun ivadékok közül az elsőt, aki betelepítette falunkat a török engedélyével; ugyancsak ő ösztönzi a szomszédos falut (ti. Fülöp-

96. Régi temploma 1628-ban épült. (Pest vm. adattára 2. rész p. 25.) A szabadszállásiak 1735—1741 között újjították föl templomukat, s a régi templom egyik gerendáján latin fölíratot találtak: „Ezen épületet 1628-ban emeltük Hintokh István főbírósa idejében. Mestere: Sarkadi Mihály.” (1872-es Jászkun naptár, Jászberény p. 11.)

97. Karczag Fülöpre nincs adatunk.

szállást — ford.) is, melyet a maga nevééről nevezett el. A helység pecsétjét a lap széle mutatja:⁹⁸ ennek közepén három liliombimbó van, a bimbók felett pedig az 1622-es évszám evvel a körfelíráttal: „Szabat Szállás falvi Pötsétye.”

5. *Szentmiklós* két mérföldnyire fekszik északra az előbbtől, és délről Szentlőrinc és Szenttamás puszták, nyugatról Apaj, Ürbő⁹⁹ puszták, északról pedig Peszér,¹⁰⁰ valamint keletről Bábony puszták határolják, alig fél mérföldnyi távolságban véve körül falunkat. Az előbbieket fekvéséhez hasonlóan sík vidéken, szikes és füves földek között látható. Nevét templomáról nyerte, melyet egykor Miklós úrnak¹⁰¹ (ti. Szent Miklós püspöknek — ford.) szenteltek. Miután pedig a tatárok meg a törökök dúlásai miatt a többi faluval együtt pusztasággá vált, a török előjárók fölhívására vagy engedélyével másodszer is újra megerősödött. Azt mondják, hogy az elsők, akik ebben az időben itt megtelepedtek, a ráckevei halászok voltak, akik itt előbb halásztanyákat, majd kunyhókat építettek, mivel a falut délről északra halban gazdag mocsarak vették körül az esős időjárás miatt. Később számosan csatlakoztak hozzájuk, és a falut népesebbé tették, már amennyire a zavaros idő lehetővé tette. Ami pedig — mint már mondtuk — a kunok többi lakhelyének osztályrészéül jutott a nyomorúságos idők forgandósága során, mindannak ki volt téve a mi Szentmiklósunk is. Természetesen a gyakori belvillongások meg a török háborúk sem múltak el a mieink kára és sanyargatása nélkül. Még nem is említettük azokat a korábbi felkeléseket, amelyeket Bethlen, Bocskay, Rákóczi György és Thököly támasztottak, és amelyek falunkat teljesen elpusztították, pedig valóban még ma is megvannak azoknak a pusztításoknak és rablásoknak a nyomai, amelyeket azok a mieinknek okoztak. Mindezeket ismerjük, meg sem érdemlik a bővebb taglalást. De azt már egyáltalában nem hagyhatjuk szó nélkül, amit Rákóczi Ferenc legutóbbi felkelésének ideje óta a falu máig is életben maradt lakói¹⁰² fájdalmas és könnyes visszaemlékezéssel emlegetnek. Mert bár ők maguk minden eseménynek ki voltak téve, és az egyik küzdő félnek mindenképpen kénytelenek voltak engedelmségüket és hűségüket tettekkel bizonyítani, mégis mindenfelől meg is lakoltak, és olyan zaklatásokba és veszedelmekbe rántották

98. A másolati példányon természetesen nem található meg a pecsétlenyomat.

99. Ma Szityóürbő

100. Ma Kunpeszér

101. „A magyar nyelv XII—XIII. századi gyakorlata megurazta nemcsak a szenteket, hanem még a szent titkokat is.” (FEKETE NAGY Antal: Településtörténet és egyháztörténet, *Századok* 1937.) A szövegben említett, Szt. Miklósnak szentelt templom alapkövei előkerültek az ottani felszegi katolikus temetőből.

102. A miklósiak is gondosan őrizték a fejedelem oltalomleveleit. (BORS K.: im. pp. 42—43. Lásd még: *Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kunszentmiklós levéltára, Városkönyv* 1. köt.)

őket egyszer ezek, másszor azok, hogy mindenükből kifosztva kénytelenek voltak elhagyni lakóhelyüket, és másutt bújkálva a legszerencsétlenebb módon tengették életüket idegen föld alatt. Főleg a rácok támadtak rájuk gyakori rajtaütésekkel, fosztogatással, öldökléssel, és miután a szerencsétleneket minden házi felszerelésüktől és jószáguktól megfosztva lakóhelyükről elvándorolni kényszerítették, a házak felgyújtásával és leégetésével a falut a földdel egyenlővé tették. Helységük elpusztított állapotát öt éven át számkivetésben¹⁰³ siratták a szerencsétlen lakosok, s mindaddig nem is tértek vissza, amíg azt nem látták, hogy a felkelés elcsendesedése után az ország újból visszatért királyához. Először kétségtelenül 1710-ben gyűltek össze szegénykék, nem mind, csak egynéhányan, a többiek azután óvatosan és lassanként szállingóztak vissza. Ettől az időtől kezdve pedig nem vonakodtak alávetni magukat az összes köztehernek, melyet az egész ország nyomorúsága és a kedvezőtlen viszonyok róttak rájuk. Többek között azt azonban mégsem tudták zokszó nélkül lenyelni, hogy az országút mentén és a lakott helyektől távol élve véleményük szerint nemcsak a jogosnál hosszabb kocsifuvarokat, köznapián előfogatokat állítanak ki a sűrűn közlekedők részére, hanem az adójuk is sokkal súlyosabb, mint amit a helység elbír, és nem is a magisztrátusuk hibájából, hanem azokéból, akik nem tudom miféle vagyont és gazdagságot tulajdonítanak nekik. Nem tagadhatjuk, hogy tényleges gazdagságuknál nagyobb a hírük. A falu tényleg sem nem nagy, sem nem túlságosan népes; a házikóik pedig takarosak, de alacsonyak, nádfedelesek, s kettős sorokban húzódnak. A templomot, melyet a falu közepén emeltek gerendákból és tapasztott somfavesszőkből¹⁰⁴, nem merik, de nem is tudják rendbe tenni, noha az alap annyira megromlott, hogy összeomlással fenyeget, hacsak meg nem javítják. Ebben tartják istentiszteleteiket a helvét hitvallás szerint, mindössze egy prédikátor vezetésével, akit köz-költségen tart el a lakosság.¹⁰⁵ Ugyanis ugyanilyen vallásúak, anyanyelvük magyar, szokásaik emberségesek, életmódjuk tiszta, nem durva. Egyébként a területük kevesebb, mint amennyi kielégíthetné őket. Bár mindenféle tágasan kiterjed, mégis éppen olyan terméketlen, mint a többi, amiről már

103. Rakamaz környékén, a kuruc tábor közelében.

104. A református templomokat általában csak Mária Terézia korától építették kőből a Kiskunságban. (L. még GYÖRFFY István: Nagykusn. krónika pp. 96—115.)

105. A kunszentmiklósi eklézsia javadalmi listája 1720-ból: 50 r. ft készpénz, 35 öreg pesti mérő búza, fűszerszáma készpénzül 2 r. ft, az eklézsia arrarendelt földjén őszi vetés alá háromszori szántás, tavaszi vetés alá kétszeri szántás, amelynek learattatásával és behordatásával tartozik az eklézsia, 1 „mása” só, 15 pesti öreg mérő algabona, 30 font faggyú a mézszárszékéből, 8 icce vaj, 3 icce méz, tehentől és juhoktól egy fejés, 100 darab káposztafő, 100 font hús a mézszárszékéből, 1 hizott ártány vagy helyette 6 r. ft, borból a pénzen elkendő minden hordóból 2 icce, 3 szekér fa, elegendő fűtőkő, őrés elegendő (cum conditione) megegyezés szerint, 6 akó boreladás nyeresége, 4 szekér széna, prédikációs halottól 1 máriás, házasulandók eskütejele fejében 50 dénár. (*Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kunszentmiklós levéltára V/301. (a. Városháza 1. köt. p. 5.)*)

szóltunk, mivel a gyakori homokterületek terméketlenek, és sem szántónak, sem jószágnak nem alkalmasak. Így azután drága pénzen bérelnek pusztákat néhány kisebb rész kivételével nem kunságiakat, hanem a szomszéd vármegyéét; ezeken földműveléssel, legeltetéssel segítenek magukon, ahogy tudnak. Ugyanígy a tűzifát is drága pénzen Locsot pusztá¹⁰⁶ távoli erdőiből szokták vásárolni, mivel annak is szűkében vannak. Telepítettek szőlőt is a föld minősége szerint, az egyiket délen, a másikat északon szerény kis területen, és ennek gyümölcsét meg vörös, nem valami híres borát¹⁰⁷ otthoni poharazgatásra használják, és nem is vesznek el pénzt azért, amit kimérnek, mivel a gabonatermelés hozama akkora, hogy abból meggazdagodhatnak. Teljesen híjával vannak a víznek, csak az van, amit a kutak meg a Bakér nádas mocsara ad kiöntés idején. Különb helyi ügyeiket egy bíró, tizenkét szenátor, egy jegyző és néhány szolga intézi; a vitás eseteket és közügyeket pedig a kerületi kapitány elé viszik, s ha ezzel nem kívánnak élni, a jászberényi szék elé. Pecsétjükön eke és ekevas van evvel a fölirattal: „Kun Szent Miklósi falu Pecsétye A^o 1682.”

6. *Locházó* a Duna partján terül el, három mérföldnyi távolságra Szentmiklóstól nyugatra. Birtokát az őt körülvevő puszták határai korlátozzák. Keleten ugyanis alig egy órányi távolságban van tőle Szúnyog pusztá, délre alig egy puska lövésre Imrefalva, ugyananyira Szentkirály nyugat felé, északra pedig Áporka. A Duna Lacházát teljesen elválasztja Jenő-szigettől¹⁰⁸ és igen gyakori kiöntéseivel nem csupán az amúgy is szűkös területét árasztja el és teszi tönkre, hanem menekülésre készíti a lakosokat is. Alig múlik el egyetlen tavasz, hogy szegénykék ne kényszerülnének a falujukat elhagyni, és ne lennének kénytelenek ide-oda bolyongva megvárni a csendes napokat, azaz a vizeknek medrükbe való visszatérését. Különb a török háborúban, valamint a belvillongásokban éppen olyan gyakran menekültek a pusztaságba, mint más szomszédos falvak. S bár a törökök engedélyével lassanként újra összeverődtek, mégis valahányszor Budának ostrom jutott osztályrészül, ugyanannyiszor kellett falunknak is elvándorolnia a katonai portyázások sűrű ismétlődése miatt; hol a Budára erősítést vivő és a mieinkre rátörő török, hol pedig a törököt üldöző német és császári katonaság kergette el őket. Nincs új mondanivalónk Bocskay, Bethlen, Thököly felkeléseiről, akik egyébként nem kevésbé zaklatták ezeket a részeket: de amikor Rákóczi Ferenc felkelése idején már egyáltalában nem tudták elviselni a katonaság állandó beszállását a Duna mentén, valamint a

106. Locsod pusztá a mai Pest megyében a gödöllői járásban.

107. A lovagrend kimutatása szerint (1713.) a Kiskunságban Halason: 397, Kunszentmiklóson: 114, Lacházán: 13, összesen: 524 urna vagy akó bor termett. (KISS J.: in. p. 447. — 1 urna vagy akó: 45,23 l.)

108. A Bél M. használta *Jenő* elnevezés utalás Savoyai Jenőre, akinek birtokai voltak Csepel szigetén.

rácok gyakori fosztogatásait, akik hol a Dunán túlról, hol meg innen törtek rájuk, és sanyargatták a lakosságot, miután minden holmijuktól megfosztották őket, és elhagyott falujukat meg házikóikat fölégették, akkor az ország különböző részeibe széledtek szanaszéjjel, s mindannyian kénytelenek voltak idegen födél alatt a legnyomorúságosabban tengetni életüket. Végre a zűrzavar elültével visszatértek ők is ugyanabban az esztendőben, mint a szentniklósiak, de mivel a hely — amint már szoltunk róla — a gyakori kiöntés folytán víz alá kerül, eddig sohasem tudtak biztonságban élni, mivel a menekülés meg a vetések tönkremenetele miatti folytonos félelem tartotta megszállva őket. Még a házaikat és építményeiket sem lehetett megóvni az árvíztől. Így azután, bár a földjük termékeny, mégis mikor a vetés a legvérmesebb reményekkel kecsegtet, rászedi őket: gyakran a már csomókban álló termést és a boglyába gyűjtött takarmányt is elnyelte a hullámsír. Egyébként a nagy földínség a szerencsétleneket arra kényszeríti, hogy idegen pusztákat béreljenek pénzért, hogy az életük legalább elviselhető legyen, és eleget tudjanak tenni a földesúri meg a királyi adóterheknek¹⁰⁹. Noha mások is ki vannak téve ilyen árvízi viszontagságnak és veszedelemnek, merem állítani, hogy nem láttam ennél szerencsétlenebb falut az egész Kiskunságban. Amint említettem már, a folyóparton fekszik szerény épületeivel, melyeket kertecskék vesznek körül. Északkeletnek néző részén ültettek valami kevés szőlőt, mely bőven terem, bora vörös, de nem tartható el sokáig, nem is való másra, mint mindennapos poharazgatásra. Erdei nincsenek, és ezért dédelgeti az igen kevés fűzfát, és bokraival enyhíti a tüzelési gondot. Lakosai magyarok, helvét hitvallásúak, amit a többiekhez hasonló szabadsággal gyakorolnak a hatóság türelme folytán. Istentiszteleteik élén egyetlen prédikátor áll. Egyéb dolgaikat a bíró és a szenátus intézi, amely itt is tizenkét tagból áll, meg a velük mindenben egyetértő jegyző. Egyébként a fontosabb ügyekben a kerületi kapitányhoz vagy a jászberényi székhez fordulnak. Pecsétjükön három csillag van evvel a körfelirattal: „Látzházi falu Pecsétye 1651.”

HALAS SZÉK KUN KIVÁLTSÁGAINAK KIVONATA

Lipót 1697. február 1-én Bécsben megerősíti Halas szék kiváltságait, melyeket részint elődei, a magyar királyok adtak, részint a budai káptalan szám szerint hat oklevele tartalmaz, és amelyek Halas szék érintett kunjainak érdekeit szolgálják.

109. „herili tributo et censui regio”

1. *Ulászló* oklevele, amelyet Budán adott ki Boldog Margit szűz ünnepét követő negyedik napon¹¹⁰ 1508-ban, és pecsétjével erősített meg. Ennek értelmében Ulászló a halasi szék területének valamennyi kunját megszabadította és felmentette a közöttük ideiglenesen kijelölt tisztek közös, ingyenes élelmezése alól.

2. *Lászlónak* Budán György ünnepe előtti ötödik napon¹¹¹ 1457-ben kibocsátott és pecsétjének rányomásával megerősített, új adományozásról szóló oklevele. Ennek értelmében, mivel az elhunyt kun Tóth János fia László, aki a Major Szállása¹¹² nevű szálláson lakik, kijelentette, hogy ősei ennek a múltban háborítatlan birtokában voltak, és ő maga is birtokolja, ezért a fent említett és a Halas székhez tartozó Major Szállás törvényes és egyenlő felét ugyanennek a kun Lászlónak, örökösének és valamennyi leszármazottjának saját új adományozása címén örökös jogon és visszavonhatatlanul odaadományozta.

3. *A budai egyház káptalanjának* Boldog Margit ünnepe előtti második napon 1462-ben¹¹³ kibocsátott és pecsétjével megerősített átírása, amely Szerdaheli Imre megboldogult, kiváló fiának, Györgynek különböző szerződési okmányait és határleveleit foglalja magában. Ezek tartalma szerint a Halas városi törvényszéken a kapitányokkal, ispánokkal és a tizenkét esküdttel, valamint más egyszerű kunokkal együtt megjelenve néhai Kalap Balázs bizonyos erőszakosságok ügyében barátián megegyezett Nagy Istvánnal (Stephanus Magnus — sic!)¹¹⁴, és területeik határait mindkét részről megkülönböztették, és azokat szétválasztva megnevezték.

4. (V.) *Lászlónak*, Magyarország királyának Budán 1457-ben Boldog Vince ünnepén¹¹⁵ kiadott és hasonlóképpen függő pecsétjével megerősített királyi jóváhagyása. Ennek értelmében a Jakabszállása nevű szálláson lakó

110. Január 23-án. Az okirat eredeti latin szövege megtalálható Gyárfásnál. (*Jászkunok tört.* 3. köt. p. 726. 241. okl.) Ő azonban az oklevelet 1508. július 19-i kelettel közli. — A szöveg utolsó része a másolatban hibás. A fordításban a Gyárfás közlésében olvasható szöveget közöljük.

111. Április 19-én. Gyárfás 1457. márc. 7-i kelettel közli az oklevelet. (*Jászkunok tört.* 3. köt. p. 636., 159. okl.) — Az eredetiben közölt szövegben *ante festum beati Gregorii Pape*, tehát boldog (szent) Gergely pápa ünnepe (márc. 12.) előtt kitétel szerepel. — Toth János idézett művében 1456-ból datálja ugyanezt az oklevelet a „privilegiális könyv” 7. levelére való hivatkozásai.

112. Bél M. szövegének másolatában *Major Szállása*, Gyárfásnál *Majossa Szállása* van.

113. 1462. jan. 17-én. Toth János adatközlése szerint az eredeti oklevél 1451-ből való. (im. pp. 4—5.) Az 1451. évi oklevél megtalálható Gyárfás okmánytárában. (*Jászkunok tört.* 3. köt. p. 626., 150. okl.) 1451. dec. 16-i keltezéssel.

114. A Bél M. szövegének másolatában található *Kalap* Balázs helyett *Kalász* Balázst közölt Gyárfás, s az oklevélben szereplő másik fél *Magnus* vezetéknévét magyarra fordítva közli: *Nagy*, akiről azt is megtudjuk, hogy *harkat*.

115. Jan. 22-én. Gyárfásnál ugyanezen keltezés alatt megtaláljuk az oklevél latin szövegét. (*Jászkunok tört.* 3. köt. p. 634., 157. okl.)

116. Jan. 25-én. Gyárfásnál megtalálható az eredeti oklevél 1456. aug. 16-i kelettel. (*Jászkunok tört.* 3. köt. p. 632., 156. okl.)

kun Thétel Péternek az említett Jakabszállásról való Thétel Mihállyal együtt kötött bizonyos békés megegyezése tárgyában előterjesztett kérésére, hogy a halasi székhez tartozó Jakabszállás kapitányi tisztsége egyrészt az említett Péterre és másodsorban Mihályra, másrészt Péter említett János fiára, valamint az ugyancsak Jakabszálláson lakó Cseke Péterre szálljon, ami mind a budai káptalan kiváltságlevelében, mind az előbb megnevezett felek hites kijelentésen alapuló végrendeletében meg a már említett királyi beleegyező okiratban részletesebben ki van fejtve, királyi kegyes beleegyezését és jóváhagyását adta.

5. *Mátyás királynak* Budán 1469-ben a Margit ünnepe után következő hatodik napon¹¹⁶ kelt oklevele, amely Marczal, Somogy és Zala vármegyék főispánja fiának, a megboldogult nagyságos Jánosnak, a királyi kunok főbírájának bizonyos különböző okleveleit foglalja magában. Ezeknek értelmében az említett főbíró (V.) Lászlónak, Magyarország királyának parancsára Halas szék összes kapitányát és mezei kunját¹¹⁷ maga elé hívatta, és sorsuk megjavítása érdekében elrendelte, hogy az említett Halas szék ugyanezen kapitányai és mezei kunjai válasszanak maguk közül kapitányokat és tizenkét esküdtet, és valamennyi kun jelenlétében a vámok és királyi szolgáltatások végrehajtásának módját, valamint mindenféle ügynek a maguk székében történő felülvizsgálatának és eldöntésének módját, továbbá az érintett kunokra tartozó fellebbezést elrendezte, ők maguk pedig elfogadták az előterjesztett rendelkezéseket, és kötelezték magukat azok megtartására ezer aranyforint büntetés terhe mellett.

6. Ugyancsak *Mátyás királynak* Budán, 1475-ben Keresztelő János napján¹¹⁸ kibocsátott és pecsétjével megerősített engedélye. Ennek alapján Tóth László és testvére, Domokos — mindketten majosszállási kun kapitányok — kérésükre engedélyt nyertek, hogy a Halas székhez tartozó Csolószállása (Csólyosszállás? — ford.) és Fejértó-Majosszállás nevű és egyéb szállásaikba ugyanezek a kapitányok magyarokat befogadjanak, és bárkinek a javairól és birtokairól szóló szerződéseket, országunk törvényét és jogszokását szem előtt tartva, az említett szállásokra átvegyenek, és egyéb birtokosok módjára kezeljék őket, miután a jogos földbért letették, és más adósságaikat teljesen kiegyenlítették.

117. „rurales Cumanes”. Hazai okleveles anyagunk nem szól kunsági földművelésről a 13—14. sz.-ban, csak a 15. sz. derekán találkozunk ilyen utalással a Halas széki földműves (ruralis) kunokkal kapcsolatban. Györfly György mégis feltételezi, hogy kifejlődhetett itt az őnellátó földművelés a 14. sz. második felétől. (im. pp. 252., 264.)

118. Jún. 24-én. Gyárfás is közli a 205. oklevélként. (*Jászkunok tört.* 3. köt. p. 677.)

HARMADIK FEJEZET
A JÁSZOK AVAGY FILISZTEUSOK KERÜLETÉRŐL
HELYSZÍNRAJZ

I. §.
JÁSZBERÉNY MEZŐVÁROS

Nemcsak a jászok, hanem a kunok egész közösségének is a székvárosa. A Zagyva folyónál fekszik, Gyöngyös és Hatvan mezővárosoktól két-két mérföldre déli irányban, négy mérföldre északra van Szolnoktól, Pesttől keletre nyolcra. A várost és területét a Zagyva két részre osztja úgy, hogy a balparton nagyobb területen van betelepülve. Itt van a folyó mellett a Boldogságos Szűz Máriának szentelt városi templom és a templomhoz csatolt kiemelkedő torony. Itt van a plébános parókiája is, és azután a kőfallal körülkerített tanácsháza. Előtte tér van a közös gyűlések számára, amely alacsony épületekkel, sőt boltokkal van körbeépítve. Ugyanebben a városrészben van a város másik templomocskája, amelyet Szent Lőrincnek szenteltek. Ezen az oldalon vannak a szántóföldek, meg a másik parton is, de ott nagyobb területet foglalnak el a legelők és a szőlők. Ugyanis szép szőlő veszi körül nyugatról dél felé hajló vonalban, a várostól mintegy négyszáz lépésnyire: boruk halványvörös, elég kellemes ízű, de nem tárolható. A szőlőkben a gyümölcsfák kellemes árnyékot adnak. A folyó túlsó partján a városnak kisebb része van, de itt-ott mélyen fekvő helyen épült, amelyet néha előnt a kiáradó Zagyva. A nyugatra néző részen látszik a Megváltóról elnevezett templom. Ezt, mivel kiemelkedő helyen feküdt, és a Zagyva vizével körül lehetett venni, a törökök a ferencesek rendházával együtt egykor elfoglalták, és miután falakkal megerősítették, benne mint valamiféle várban őrséget helyeztek¹¹⁹ el. (Erről az erődről Istvánffy így szól 1594-ben kiadott műve 28. könyvének 387. oldalán: „... ezen erődöt Musztafa, budai török vezér építette, miután a ferencendi szerzeteseket a kálvinisták felbujtására a rendházukból kiűzte.”) A ferencesek elűzetése után ez a szent hely romokban maradt, mivel az ezután ismételten bekövetkező felkelések és zűrzavarok a vallás gyakorlását és minden gondoskodást megakadályoztak. Nemrég azonban nemcsak az oldalfalakat vakolták be ízlésesen, és be is festették, hanem a rendháznak az előzőnél szebbre épített szárnya az időközben teljesen elkészült templommal együtt már a ferences atyákat is befogadta, akik ugyanott hátul egy szerényebb házban laktak. Ez a hely

119. Jászberényt már 1536-ban földülták egyszer a törökök. 1552-ben megszállták az egész Jászságot. A berény rendházat 1567-ben alakították át palánkvárrá. (FODOR F.: in. pp. 429—430.)

a várostól távolabb esik, és a Zagyva közelsége miatt kellemes, bár ki van szolgáltatva féregnek, kígyónak, békának. Elmésen sorolta fel valaki a rendház kertjének nyole csapását:

*„Első a hömpölygő vizáradat, a békák csapása a második,
Ezután a szúnyog a megtestesítője, majd a náluk is ártalmasabb légy.
Az ötödik az egereket dédelgeti, a hatodik a kígyókat szülte.
Aztán jön a jégeső, majd az istentelen fogú cserebogár.”*

Különben az így megosztott város egyik felét hajdan Jász-Várasnak, a másikat pedig Magyar-Várasnak hívták:¹²⁰ így találom az egri püspökség 1587-ben végzett összeírásában. Most mindkét rész egyenlő jogokat élvez, még ha meg is előzi helyzeténél fogva egyik a másikat. A Zagyva balpartján ugyanis, amelyről elmondtuk, hogy nagyobb, kizárólag katolikusok laknak, a reformátusok csak a jobb parton lakhatnak, és csak gerendából és vert falból való templomot engedélyeztek nekik; az istentiszteletet pedig az iskolamester és nem lelkipásztor vezetése alatt végezhetik. A katolikus vallást különben mindkét oldalon levő kiváló templomaikban egyrészt a ferencesek, másrészt a plébános meg a káplán segítségével sűrűn gyakorolják. A város polgári ügyeinek élén egy főbíró áll, mintegy bírói minőségben. A második az albíró, mintegy számvivőként, hétköznapi adószedőként. Mindkettőt a szenátorok közül választják, akik huszonnégyen vannak a kunok és jászok szokásától eltérően. Ezek állandóan és minden napon összejönnek a tanácsházán, ott is maradnak, s nemcsak az ügyekről meg a vitás esetekről intézkednek, hanem még az ételt is ott kapják meg; van még két jegyző és több városi szolgáló. A város földművelésből és mesterségből él. Mivel ugyanis nem tudják előre a borból és gabonából származó jövedelmüket, arra törekednek, hogy ne csak az állatkereskedelemből éljenek, hanem olyan dolgokkal való kereskedésből is, melyek a táplálkozásnál és ruházkodásnál mindennapos szükségletként jelentkeznek. Ez a szorgalmas életmód közülük jónéhányat gazdaggá tett, bár mégis többségben vannak a szegények és szűkölködők. Falusi módra alacsonyra épített házakban laknak. Ruházatukban alig különböznek a parasztoktól, de azért mégis mutatós külleműek, különösen a fiatalabb nők. Erkölcseik tiszták, emberségesek, vendégszeretők. Ámbár nem győztünk csodálkozni azon, hogy a parasztoknál valamivel műveltebb népben a menyecskék és a hajadonok még csak el sem pirultak, amikor meztelen lábszárral gázoltak át

120. 1553—1588-ig közigazgatásilag két külön település volt itt: a Zagyva egyik partján, Magyarvárosban a kálvinisták laktak, Jászvárosban pedig a katolikusok. (FODOR F.: in. p. 430.)

mindenki szeme láttára a folyón, pedig híd is van. Jobban szeretném, ha megváltoztatnák ezt a szeméremre ártalmas szokást. Különben ebben a városban szokott összegyűlni, ahogy mondják, legfelső székre nemcsak a jászoknak, hanem a kunoknak is egész nemzetsége, és itt szokták eldönteni a köz- és magánügyeiket. Ezért nem csupán a jászok részéről van a kapitány meg a hadnagy Jászberényben, hanem maga a főkapitány is kiszáll ide igazságot tenni. Ehhez járul még az is, hogy mindkét nemzetség okleveleit és királyi kiváltságait itt őrzik. Ittlétünkkor láttuk Lehel magyar vezér kürtjét is, mellyel a monda szerint megölte Konrád császárt. Véleményem szerint elefántagyardból van, hossza másfél láb, és vastagabb annál, minthogy a felénél lejjebb az ember egy kézzel átfoghatná. Azon a végén, ahol a legszélesebb, egy darabka hiányzik: ahogy mondják, Konrád megölésekor tört el. Felületének többi része többszöri sorban kartáncok, valamint dobos, fjas és hajítódárdás játékok faragását mutatja, valamint az egész kerületén a régi magyarok hol gyalogosan, hol lovon vívott csatajeleneteit. Többek között egy keresztekkel ékesített templomféleséget figyeltünk meg,¹²¹ hogy ne mondhassák, hogy Diana képe van feltüntetve a templomával, bármit is mond Magyarország topográfiájának névtelen szerzője. Különben ezeket az ábrákat hajdan arannyal vagy ezüstrrel futtatták be, vagy arannyal-ezüstrrel díszítették a kürt elefántcsont alakjait, és ezek a fosztogatás nyomait mutatják, ámbár nem lehet eléggé csodálkozni, hogy mekkora hiúság ösztönözte a török szultánt, hogy amint állítják, az elszállított hitvány zsákmányból a kürtöt csupaszon küldte vissza a jászoknak. Mutogatnak bizonyos, a kürtön elszórt foltokat, Konrád megölésének bizonyítékaként, és azt mondják, hogy a kürt belső üregében, ha a fülünkhöz tesszük, a halott hangjához igen hasonló hang hallatszik. Ezek közül azonban, bár gondosabban megvizsgáltuk, egyiket sem tudtuk megpillantani és világosan észlelni, hacsak valaki könnyelműen el nem hiszi, miközben esetleg a füléhez emeli, hogy Konrád hangja a kürt visszhangja, és az ő vére az a néhány vörösen feketéllő folt, amely ott látható.

121. Alább közöljük a történettudós művészeti szakértő leírását: „A kürt peremén levő sávba egymásba fonódó korongokat faragott a művész, beléjük pedig változatos alakok kerültek: középre kiterjesztett szárnyú sas, két oldalra pedig farkába harapó oroszlán, szájában levelet tartó páva, talpából tüskét húzó kisiú, a sort pedig az ókori világ csodaszörnye, a lótestű kentaur zárja be. A két függesztősáv közti kürtpaláston alakok zsúfolódnak több sávban egymás alatt... Keresztrel díszített épületből rohannak ki lovak, lovasok, gyalogos vadászok. Egyikük szarvast üldöz, a másik oroszlánnal küzd, majd tovább egymással vívó alakokat látunk, kiknek küzdelmét két oldalról egy-egy páva nézi; kentaurnak álcázott színészek viaskodnak. A császári sas jelképét két oldalról csodás griffek őrzik, alattuk muzsikuskok, egyensúlyozó-művészek, mágusok, labdajátékosok mutatják be lélegzetállító tudásukat... Az ábrázolás alapján nem kétséges, hogy a kürt „bizánci” cirkuszi ünnepi játékok számára készült...” (LÁSZLÓ Gyula: Lehel kürtje, *Népszava* 1975. jan. 11-i sz. p. 6.)

2. §.

A lakott községek és falvak sorát természetes fekvésük szerint adjuk elő. Azok között, amelyek Jászberényt körülveszik, vannak a következők:

1. *Felsőszentgyörgy* kis létszámú és szegény falu, katolikus vallású; Jászberényen fölül alig egy mérföldnyire, a Zagyva jobb oldalán, Pest megye határán. Szántója kevés, legelője kicsi, erdeje semmi.

2. *Fényszaru* tekintélyesebb és gazdagabb falu, az előbbitől egy, Jászberénytől két mérföldre északra. A Zagyva balpartján fekszik, gabonát és bort bőven termő helyen. Ugyanis amennyire van hozzá nyugat felől a Zagyva, olyannyira vannak északra a szőlői egy kissé kiemelkedő, de igen kellemes helyen a Hatvan felé menő útnál. Magának a falunak a házsora a folyó mellett húzódik délről északra; középen van a templom, a templom mellett észak felől saját kezükkel egy ízléses kálváriadombot emeltek úgy, hogy keresztalakban a négy sarkán négy kápolna emelkedik, jelezvén Krisztus kínszenvedéseit; középen pedig egy kőből emelt domb látszik.

3. *Árokszállás*¹²² az előbbitől keletre van kb. egy mérföldnyi útra. Nevét árkaról vagy sáncáról kapta, amellyel föntebb már foglalkoztunk Csörszárka¹²³ néven. Ugyanis ehhez a sánchoz simul északról a Gyöngyös és a Tarna patak között, tőlük csaknem egyforma távolságra, de mégis közelebb van a Tarnához. Módos falu, melynek épületei terjedelmesen helyezkednek el, és középen van a katolikus vallású temploma, mely vallásnak híve a falu is. Erdőben szükkölködik, szántója kevés, rétje is méltánytalanul kevesebb, mint amennyire szükségük lenne. Sík vidék, erdők nélkül.

4. *Dózsa* az előbbivel szomszédos dél felé a Tarna folyónál, melyet híddal köt össze. Nagyobb helység, mint amit területe kiterjedésénél fogva várnánk. Fölötte van ugyanis Örs¹²⁴ falu félórányi távolságra, ugyanennyire Jákóhalom¹²⁵ lentebb, és hasonlóképp Árokszállás északra; délre meg puszták. Így hát a hely kicsiny területével puszták közé van zárva, s ha boldogulni akar, támogatást kell keresnie. A falu katolikus; van templomuk, plébánosuk. Nincs szőlejük és erdejük.

5. *Jákóhalom* az előbbivel nyugat felől szomszédos község ugyanannál a folyónál (ti. a Tarnánál — ford.), és elhelyezkedése is hasonló; sok árvíznek van kitéve.

122. Ma Jászárokszállás

123. A szövegben *Cserszárka* va.

124. Ma Tarnaörs

125. Ma Jászfákóhalma

6. *Mihálytelke* ugyanannál a pataknál van, de miután az már a Zagyvába ömölve nyugatról délre fordulva halad tovább, ezért inkább Zagyvának kell már nevezni.¹²⁵ Elhagyott pusztá volt, melyen csak nemrég telepedtek meg. Lakosai katolikus magyarok; van templomuk és épületeik, és boldognak szántóikkal meg szőlőikkel. Jászberénytől egy szűk mérföldnyire van keletre. Szőlői a Zagyván túl vannak; itt különben a helyet sűrű ligetként égerfa borítja a patak mentén. Ezen kívül az egész környéken nem is látni árnyékos helyet. Egyébként a vidék derűs és kellemes, a lakosok mégis szegények és szűkölködők.

7. *Alsószentgyörgy* a Zagyva ugyanazon partján egy mérfölddel lejjebb van, ott, ahol szintén átkelőhely van a folyón. Lakói katolikus magyarok; mint az előbbieknél, nekik is van templomuk. A Rákóczi felkelés idején négy alkalommal elmenekültek, ennél fogva a templomuk is leégett; malukat, házaikat a földdel tették egyenlővé, miként az Jászberénnyel meg a filiszteusok többi lakhelyével is történt.¹²⁶ 1710-ben, Szolnok elfoglalása után tértek vissza. Igen nagy éhínséget szenvedtek el 1719-ben; de erre 1720-ban bő termés következett. Földjük termékeny, de háromszor kell szántani, és ki van téve a Zagyva gyakori kiöntéseinek. Délről határos vele Boldogháza¹²⁷ pusztá, melyet a jászberényiek bérelnek; ugyanott van Alatyán, Heves megyei falu, a Zagyva ugyanazon partján; nyugatra van Négyszállás, melyet szintén a berényiek birtokolnak. Még Ágó is ott van a berényiek és árokszállásiai szomszédságában. Templomukat 1703-ban építették, mely azután nyolc esztendeig elhagyatottan, tetejétől megfosztva állt, és csak az ország megbékélése után állították helyre. Fában szűkölködnek, ezt nagy pénzen kényszerülnek megvásárolni a Mátra hegységéből.

8. *Lodány* az előzőtől egy szűk mérföldre van keletre, termékeny, de a Tisza kiöntéseitől veszélyeztetett helyen; temploma az előzőnek leányegyháza.

9. *Kisér* ugyanazon a részen, de kissé északabbra van, egy szűk mérföldnél kisebb távolságban az előbbi helytől, ugyanennyire van a Tisza folyótól az ott elterülő sok nádas mocsárral és posvánnyal, melyekből a lakosságnak bőven van hala, kivált tavi csíkja, nem kevésbé vízimadara, szalonkája, vadkacsája és szárcsája. A Jászországban ezen az egy helyen vannak kálvinisták, akik szabad vallásgyakorlatnak örvendenek. A jövevényekkel szemben nagyon emberségesek.

126. 1706-ban Rabutin generális csapatai földölték az egész Jászkunságot.

127. Ma Jászboldogháza

10. *Apáti*¹²⁸ falu középen van Kisér, Örs és Alsószentgyörgy között, az egyes helyektől egy mérföld távolságban; igen nagy és jómódú hely. Lakói katolikus magyarok; a Boldogságos Szűz Máriának van szentelve a templomuk, amelyet kevéssel a Rákóczi felkelés előtt a helység költségén alapítottak. A felkelés zűrzavaraitól elrémítve a lakosság gyakran szétfutott, majd újra visszatért. A szenátus tizenkét tagból áll, ahogy másutt is szokott lenni. A Kunságban alkalmazott ármások helyett itt két tizedes van, akik éjjel-nappal vigyáznak, hogy kihágások ne történjenek; egy hadnagy (sic!) parancsol a tizedeseknek, s ha valami veszekedés vagy rablás történik, ők szállítják be a tettest a jászberényi kapitánynak. Három helység: Jákóhalom, Mihálytelke meg Dózsa évenként három hadnagyot választ. Keleten szomszédjuk Csász és Hocs falu, délen Kisér, nyugaton Mihálytelke. Jákóhalom meg Mihálytelke között néhány pusztaság van. Az apátiak megélhetése nemcsak a szántóföldből ered, hanem a szőlőművelésből is; ezt azonban nem a saját, hanem a szomszédos gyöngyösi területen végzik, oda járván munkába. Semmiféle folyóvíze sincs, csak forrásvíze. Tüzelőjét pénzért szolgáltatja a Mátra. A talajt kétszer, háromszor is felszántják; trágya nélkül is igen kitűnő termést ad. Sok sérelem éri őket a Heves megyei szomszédaik részéről. Különben jómódú, földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozó, nagyon emberséges és vendégszerető hely.

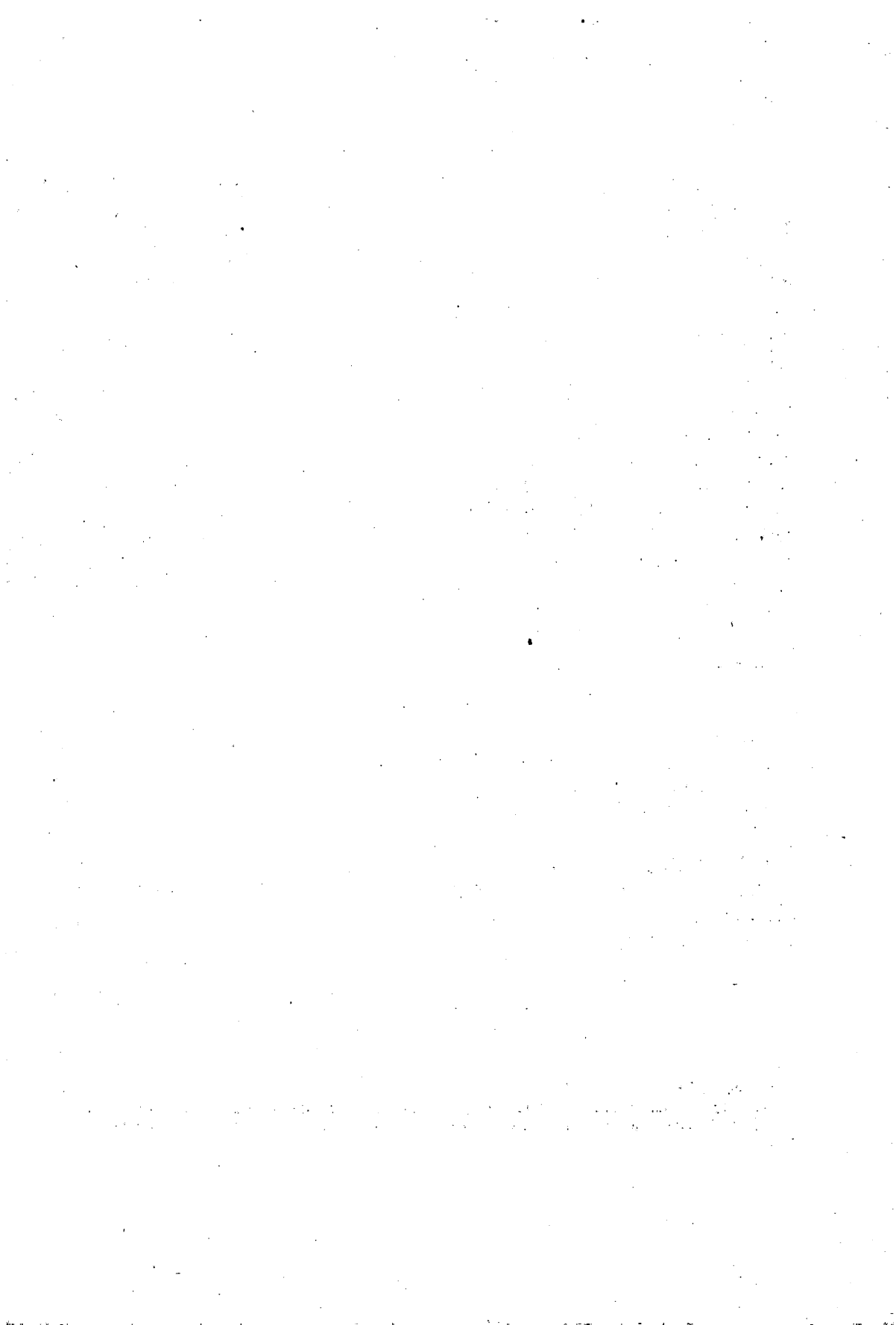
3. §.

Csak ezek a puszták tartoznak a Jászsághoz:

1. Boldogháza
2. Négy szállás
3. Ágó
4. Borsóhalom; közülük az első kettőről már mondtuk, hogy éves haszonbérbe bíriák a jászberényiek. 1582-ben ugyanezek a helyek¹²⁹ lakottak voltak.

128. Ma Jászapáti

129. Világosan olvasható az *idem loci*. Ezt utólag a helyes *eadem loca* javította a másoló. Ugyanakkor az esztergomi másolatban is *idem loci* van. Gyurkovits tehát kijavította a lemásolt szöveg hibáját a mi szövegünkben.

Kecskemét város ménese

RUSVAY KÁLMÁN

Az állattenyésztéséről mindenkor rangos híró Kecskemét ősi határa a tatárdúlás (1242) után hozzácsatolt Hetényegyháza, Ballóság, Törökgyháza, Koldusegyháza, Juhászegyháza és Kolosegyháza területével megnagyobbodva 62 000 holdnyi határával nemzeti birtokok közé volt beékelődve. A homokos, cserjés, bokros, vízjárta és bizonyára gyéren lakott vidék a királyi birtokában maradt. Mint királyi, illetve királynői birtok szerepelt 1439-ig.¹ Közjogi helyzete és földrajzi fekvése, mindenek fölött pedig bizonyára lakói életrevalósága volt az előfeltétele nemcsak megmaradásának, hanem felemelkedésének is.

Kecskemét előidejéről nagyon gyér emlékeink vannak. Mindenesetre lakói a többi jobbágyokhoz képest udvarnokokként a királyi birtokot kezelő várispán (comes) irányításával, illetve felügyeletével bírójuk és esküttjeik vezetése mellett bizonyos önállóságra tettek szert. Az udvar részére teljesített természetbeni szolgálataik után megmaradt termékeik lehetővé tették anyagi gyarapodásukat.²

A város kivételes közjogi helyzetére némi fényt vet az az adat, amely szerint II. Lajos 1517-ben kelt adománylevele szerint 1439-ben Maglódi László „Kecskemét ispánja és a kunok bírása, valamint a királynői javadalmak igazgatója.” Tehát ebben az időben a város felügyeletét a király egyik főtisztviselője látta el.³

A vidék természeti adottsága első sorban az állattenyésztésnek lett az alapja. Bertrandon de la Brocquière⁴ 1433-ban az Alföldön utazott végig és azt írja, hogy „útja szép síkságon vezetett át, hol a lovak vadállatokhoz hasonlóan egészen szabadon élnek, egymást éri a sok ménes.” Bizonyára az Alföld közepén elterülő hatalmas kecskeméti határ is meg volt rakva ménesekkel.

1. HORNYIK János: Kecskemét város gazdasági fejlődése. Kecskemét, 1927. 16. 1.

2. HÓMAN Bálint — SZEKFI Gyula: Magyar történet. I. k. 208—210. 1.

3. GYÁRFÁS István: Jász-kunok története. I-IV. k. Kecskemét, 1870—85. (III. k. 735—741. 1.)

4. Bertrandon DE LA BROCQUIÈRE: Voyage d'outre et retour. 1433. Magyar fordítás Baróti Lajostól. Budapest, 1895.

Gulyák és juhnyájak mellett minden bizonnyal ménesek is járták a legelők végtelenjét. A Zsigmond király 1423-ban kelt oklevelében⁵ említett „Csödörhomoka”, a mai Méntelek is abban az időben nyilvánvalóan méneslegelő volt.

Az erdős foltok, a cserjék, a bozótok védték az anyaföldet a Naptól, szél-től, vihartól. Oltalmuk alatt buján tenyészett a homok fűtakarója, a dús legelő gyepszőnyege bőséges táplálékul szolgált az állatok ezreinek. A gunyhó az embernek, az erdők, a ligetek az állatoknak adtak enyhhelyet. Ridegen élt az állat, ridegen élt a pásztor. A határ osztatlan volt. Az itt élő emberek jövedelmének jó részét a baromtenyésztés mellett a lőtartás adta még akkor is, ha a lovak tömege, a ménesek nagyobb része a közösség, a város birtokában volt. Az állomány megosztására vonatkozólag azonban számszerű adataink nincsenek egészen a XVII. század közepéig.

Az 1439. év lényeges változást hozott a kecskeméti életében. Erzsébet királyné ebben az évben zálogosította el Kecskemét adójövedelmét és Csongrádot mindenestől 2500 forintért a Kátai testvéreknek.⁶ Ettől kezdve földesurak jobbágyságai lettek a kecskemétiak is. De korábbi önállóságukat, amit joggal nevezhetünk kiváltságnak, törés nélkül meg tudták őrizni új uraikkal szemben is. A földdel és a vele járó javadalmakkal (beneficium) pénzbeli ellenszolgáltatás (census) ellenében a közösség nevében a város vezetősége szinte szabadon rendelkezett. Pénzes kert, káposztáskert, szőlő, erdő került a kecskemétiak tulajdonába, és városadomány-föld, élő föld (szántó), legelő, teelő, nyaraló bérlői lehettek a lakosok.^{7 8 9}

Ilyen lehetőségeknek megvolt az évszázadokon át kialakult szokásjogi fedezete. A gazdasági alapot pedig különösen korábban legnagyobb részt az állattenyésztés adta. Magának a városnak, mint polgári közösségnek, saját gulyáin és juhnyájain kívül ménesei is voltak. Városi ménesről először az 1677. évi egyik számadáskönyvben¹⁰ történik említés. A ménes alapításáról, annak kezdetéről adataink nincsenek. Feltételezhetjük azt is, hogy a város ménese a legrégebb időktől kezdve folyamatosan fennállott. Az esetleges későbbi kezdetére vonatkozólag bizonyára képet alkothattunk volna magunknak az akkori tanácsi jegyzőkönyvekből. Ezeket azonban a második világháború végén a Koháry-majorba menekítették, és azok onnan eltűnve valahol — reméljük — lappanganak. A hiányosan megmaradt számadási könyvek és egyéb levéltári iratok alapján mégis legalább vázlatosan képet

5. HORNYIK János: Kecskemét város története. I—IV. k. 1860—1866. (I. k., 211. 1., 5. sz. oklevél).

6. *Ugyanott.* I. k., 207. 1., 6. sz. oklevél.

7. HORNYIK János: Kecskemét város gazdasági fejlődése. Kecskemét, 1927. 70. 1.

8. SZABÓ Kálmán: Kecskeméti tanyavilág. *Kecskeméti Lapok* kiadása. 16, 29, 33. 1.

9. PAPP László: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. Szeged, 1936. 99—104, 109. 1.

10. *Számadáskönyv.* 1677, 56. 1.

alkothatunk az állattartás, illetve később az állattenyésztés, azon belül a lótenyésztés állapotáról, és megismerhetjük a város ősi, később háromszor is felújított saját ménésének történetét is.

Kecskemétnek a gazdák (cimboraság) ménesei mellett négy ízben volt hosszabb-rövidebb ideig városi ménese. Az első alapítási ideje a rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre nem állapítható meg. Megszüntetésére 1754-ben került sor. A másodikat 1774-ben állították fel és 1809-ben oszlatták fel. A harmadikat 1820-ban szervezték, és 1828-ban felsőbb rendeletre elárverezték. A negyedik 1899-ben létesült, és 1944-ben a második világháború pecsételte meg sorsát.

A vezéreknek (Árpád, Ajtony), majd a királyoknak, az egyházi és világi uraknak voltak méneseik. Városok méneseiről azonban alig történik említés.¹¹

Kecskemét esetében feltételezhető, hogy lakói már a XIV. században jelentékeny számú lóval rendelkeztek, és mint nagy határt élő királyi jobbagyok (udvarnokok) lóval is szolgáltak királyi uruknak. Ez pedig csak úgy volt megoldható, ha az osztatlan határban ménésekben, mégpedig városi közösségi ménésekben járatták lovaikat. Brocquère leírását olvasva is lehetetlen elképzelni, hogy Kecskemét, mint a vidék legtágabb határu városa ne vette volna ki részét a ménestartásból. Írásos emlékek híján ez egyelőre nem bizonyítható, de a további kutatások mindenképp szerint alátámasztják majd ezt a feltevést.

Kifejezetten városi ménesről az első feljegyzést az 1677. évi egyik számadáskönyv 56. oldalán olvashatjuk, amikor „Takács Istvánt a katonák meg Sarolták (Dabasi Postán) Város dolgában járván kik a Monostori pusztáról a ménest meg indították vala méltatlan el akarva hajtani, de a Vármegye tőlök el vette Erre nézve Sarolták meg . . .” Kezes ménesről már korábban, az 1614. évi tanácsi határozatban szó van. Eszerint „A város közönséges kezes lovainak őrzésére állíttassék vagyis fogadtassék edgy Ménés pásztort Dömötör napig légyen az vele való szegődség minden edgy Lótul edgy-edgy Csupor Buza, edgy kenyér és edgy font hús légyen fizetése.”¹² Itt azonban „közönséges” vagyis közös és „kezes” vagyis használati lovakról van szó és nem tenyészállatokról, illetve heverő lovakról.

Koháry Istvánnak is már korábban volt ménese a kecskeméti birtokán, mert 1670-ben küldtek neki a kecskemétiak „az minemü hatt szekeres, feketés szürke Csikókat s egy paripának valót ki fogtunk, ki ménességébül

11. GAÁL László: A magyar állattenyésztés múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 88—89. 1.

12. GAÁL József: Kecskemét th. város bugaci ménese. A ménés keletkezésének rövid története. Kézirat a szerző tulajdonában.

tölt ki.”¹³ Ezek szerint a hat csikó a város méneséből kerülhetett ki, a Koháry-méneseből, illetve az ott (Kecskeméten) tartott méneses lovai közül csak a paripának valót szakasztották ki. Ilyen formán az 1670. esztendő is vehető az első városi ménes alapítási évének.

Az első ménes létezését igazoló bejegyzés 1682. november 30.-ról még a következő: „Berénybe lakó Terenyei Jánostól vettünk egy okker lovat a menesre Taller 5/1.” Ugyanott olvasható: „Város ménesiben meg ismervén a Berényiek két lovat adtak tőlök 12 garast.”¹⁴ Ti. bitang lóról volt szó és a tartásáért kellett fizetni. Ez az adat valószínűsíti azt a feltevést, hogy a XVII. század végén a ménes a Berény pusztájával, Lajossal határos Csődörhomokán, a mai Méntelek területén járt. Ez annál is inkább valószínű, mert Monostor nem volt kizárólagos tartáshelye a ménesnek, hanem azt a legelő állapota szerint időszakonként változtatták. 1749. május 3.-ról pl. Somodi András második bíró kis lajstromában olvashatjuk: „Város Csikossa hogy Pálosra tilalom ellen bé hajtott fizetet f. 6 den.”¹⁵ 1750-ben pedig az urak „Péteri pusztán lévő ménesre mentek csikóválasztásra.”¹⁶

A csikósokra vonatkozólag ebben az időszakban kevés adat áll rendelkezésünkre. Először 1709-ben tesznek csikósról említést, amikor az Balog Ádám lovait őrizte és a második bíró ezért 34 dénárt fizetett neki.¹⁷ Név szerint Csala Mihályt ismerjük, aki 1718. május 4-ig 4 hónapon át havi 2 tallérért szolgált és november 26-án, mint „Csikó tanító Szolgának vett a második bíró egy mentét hat tallérért.”¹⁸ 1729. január 12-én a csikós egy dögbőrt küld be.¹⁹ 1743. április 27-én Gál Istvánnak a város csikósának az adószedő átadta a ménest.²⁰ 1745. április 24-én Hamar Mihály vette át a város lovait.²¹ 1751. május 6-án az adószedő kifizette a város csikóságát 11 f. 23 xrral.²² A csikósokról ennél többet nem is tudunk.

Csikótanítók rendszeresen működtek a ménesben és ezek nem kizárólagosan csikósok voltak. Csala Mihályon kívül mások, sőt akárhányszor cigányok idomították a csikókat minden bizonnyal jó eredménnyel, ha Koháry István, majd Koháry András és Eszterházy Antal igényt tartott szol-

13. Számadáskönyv. 1670.

14. Számadáskönyv. 1682. 40. 50. 1.

15. *Manualia*. 1725—1753. (Somodi András második bíró kis lajstroma, 1749).

16. *Ugyanott*. (Szentkirály Pál perceptor kisebb lajstroma, 1750.)

17. Számadási lajstromok. 1663—1746. (Szívós Gergely második bíró számadása, 1709. 11. 1.).

18. *Ugyanott*. (Deák István második bíró „Ratioja”, 1718).

19. *Ugyanott*. (Szente Ferenc adószedő lajstroma, 1727).

20. *Ugyanott*. (Szabó Gergely adószedő lajstroma, 1743).

21. *Ugyanott*. (Sz. Királyi Pál adószedő kis lajstroma, 1745).

22. *Manualia*. 1725—1753. (Tormási Mihály perceptor kisebb lajstroma, 1751).

gálataikra. 1699-ben Montecuccoli lovát is Kecskeméten tanították.²³ Hagyományának kellett lennie a lótanításnak, mert már 1685-ben Koré 4, Tóth Gergely 8, Szij Jártó Gergely 4, illetve 5 garast kapott lótanításért a város pénztárából.²⁴ Kocsonyi bére heti 4 máriás volt (1732).²⁵ Két év múlva „fogattattak meg a Mgs Gróff Számára taníttatandó 8 Csikók mellé Kocsonyi István, Kurucz Jankó, Moné Ádám és Vadrucza János, kiknek egy-egy hétre fizetések leszen 1. Tallér.”²⁶ A tanítás rendszerint 4 hétig tartott. A váci püspök csikói mellett lévő Csertő Jakabnak azonban hat hétre 18 máriást, ugyanakkor „Pataki Ferencz hasonló Csikótanítónak 9 hétre . . . 9 tallért” fizettek (1736).²⁷ A cigányok működését igazolja Bozó István perceptor feljegyzése is: „Groff Koháry András . . . Lovainak taníttására Kocsonyi Sámuel és Gasi nevű Czigányok fizetések leszen Hetenként egy-egy Rf naponként egy-egy Iceze bor, és egy egy font Hús” (1742). Összesen a 4 heti tanítási időre 4—4 forintot fizettek ki a két cigánynak.²⁸ Gazsi cigány már 1737-ben 7 Rf és 2 véka búzáért tanította a gróf csikait augusztus 26-tól Demeter napig, és újra megfogadták 1738 február 11-től húsvétig Blaskovich úr csikainak a tanítására.²⁹ Hogy mennyire kapósak lehettek a kecskeméti csikótanítók, azt bizonyítja Bano János perceptor feljegyzése: „Anno 1736. die 4-ta July Csertő Jakabot Tápio Saágba Mghos Gróf Eszterházi Antal úr eő Nga számára Csikók tanítani küldvén attam nekie 2 Rfot.”³⁰

A tanításnak 3 célja lehetett: megszelídíteni istállóra, helyre tanítani a kocsiban vagy nyereg alá törni. Ezeknek a céloknak elérésére a cigányoknak bizonyára nem valami kíméletes módszerük lehetett. Ehhez a segéd-eszközöket a város szerezte be. Nemzetes Deák István második bíró „Ratíója” szerint „Egy korbácsért, kantárért és ostorért, mellyeket a Csikók taníttatására hoztanak” fizetett egy tallért és öt dénárt (1718).³¹

A cigányok működésére jellemző adat még, hogy ők végezték a patkolást és az érvágást is. 1717. szeptember 17-én a második bíró érvágásért és patkolásért fizetett neki 60 dénárt. Ugyanakkor a „Német kovácsnak ló orvoslásért” 48 dénárt, a „szerért” szintén 48 dénárt adott.³²

Maga gróf Koháry András is adott gyakorlati utasítást a csikótanítás

23. *Index Litterarum Correspondentialium* ab Ao. 1630 usque 1833.

24. *Számadáskönyv*. 1685. 26. 1.

25. *Manuália*. 1725—1753. (Lázár János perceptor lajstroma, 1732).

26. *Ugyanott*. (Szabó Márton perceptor kis lajstroma, 1731).

27. *Ugyanott*. (Nagy Mihály adószedő kis lajstroma, 1735).

28. *Ugyanott*. (Bozó István perceptor kis lajstroma, 1741).

29. *Ugyanott*. (Bozó István perceptor kis lajstroma, 1737).

30. *Ugyanott*. (Bano János perceptor kis lajstroma, 1736).

31. *Számadási lajstromok*. 1663—1746. (Deák István második bíró relatioja, 1718).

32. *Ugyanott*. (Takács Mihály második bíró „Ratíója”, 1716/17).

módját és célját illetően. Neki ugyanis még nagybátyja, Koháry István életében is aránylag jelentékeny számú lova járt a város ménésében. Többször saját ménéséről ír, majd máskor csak „ott levő lovaimról” vagy „méneses”, illetve „ménesbeli” lovairól. András gróf 1723. évi egyik levelében így ír a csikótanítással kapcsolatos kívánságairól; „... az minemű ötödfü szép fekete paripa csikót neveztek az Specificatióban, azt minthogy szép fogassátok ki számomra, és Istállóban addig szelédítsetek megh, úgy hogy maghát vakartassa, és meghis nyergeltesse, de ottan reája senki né ülljön, hogy valamiképpen megh ne erőltessék s arra is kell reá szoktatni, hogy a lábai körül hadgyon magával bánni az patkolás miatt, ha annyira megh szelidült, azt az után külgyétek fel.”³³

Hasonló értelemben rendelkezett Blaskovich Sámuel, a gróf prefektusa is, amikor így írt a kecskemétieknek: „... négy kanczánk ... kocsiba való megh tanítását tovab is recommendálom Biró Uramnak, Csak Nyeregbül lehessen el haitani őket, és amikor megh tanítatnak helyre inviatiom szerint Horthra, Fülekre, Baloghra el küldtessenek.”³⁴

Később még részletesebb utasítást adott a főbírónak Laczkovich György viceispán az 1807. november 2-án keltezett levelében: „... az egér szórú fakó Csikót ... Csak kezelni kellene, ha volna arra való ember, vagy ha Mester Gergely Uram Mestere akarna lenni, Csak hogy úgy kellene Tanítását intézni, hogy meg se rugia a pedig meg lehet, Csak kuplaltatni kellettik mert semmivel nem lehet a lovat úgy szelidíteni mint a kuplalással, és a szép Móddal való Bánással, ló mellett való vezetéssel leg előre szabadon azután pedig nyergelve, Az olyan szelidíteni való lónak szénát is felette keveset kell adni, Abrakot pedig éppen csak edgy edgy marokval, mert ha sine fine ... , azután ... , nem bir vele senki, De így kecsegtetéssel mindent lehet a leg szilajabb lóval is teni, nekem egyéb nem kell, csak hogy az embert csendessen fel vegye bator lépéssel járjon, a többi azután az én gondom le-szen, szelíd legyen patkolást, nyergelést, fel ülést csendessen meg állja, Ezeket pedig az Ősszel, s a Télen könnyen véghez lehet vele vinni, Csak sovány konyhája legyen, és éppen hogy éhen el ne vesszen, vagy az éhségtül meg ne betegedjen, ha edgyszer meg szelidült és a praemissákat, minden makacskodás nélkül meg teszi azután a fél katona Portiot meg lehet nekie adni illyenképpen úgy tartom, nem sok kárt fog tenni a Város Magasi-numának, én pedig a Billegzéskor majd ismét le szolgálom ... ”³⁵

Amint a csikónevelés, úgy a tanítás is a ménés keretén belül kint a pusz-tán történt. Abban az időben, a XVII. század végén és a XVIII. század első

33. *Koháry-levelek*. 1678—1820. (1723. V. 19.)

34. *Ugyanott*. 1733—1739. (1733).

35. *Levelek*. 1805—1808. (1807).

felében a város ménésének rendes tartáshelye a 6 266 holdas Monostorpuszta volt. Területéből még 1850-ben is csak 1343 hold volt a szántó s így még akkor is 4 882 hold legelője volt ott a városnak.³⁶ A Majtényi családtól bérelt pusztába 1753-ig 40 000 forintot fektetett be a város; ezen kívül pl. a ménésre (equatium) 5 315 forintot költött.³⁷ Monostoron kívül 1750-ben Péteripusztán és 1752-ben Pálospusztán járt a város ménése.³⁸

A ménés időszaki ideiglenes áttelepítésére esetenként a legelő megfigyatozása adott okot. Egyébként télen-nyáron ugyanazt a területet járták a ménéses lovak. Nem találunk adatot arra sem, hogy akár télen is szénázásban részesítették volna a ménéses lovakat. Legfeljebb a szárnyék védelmében a legridegebb tartás mellett a szabadban vészelték át a telet. Volt olyan esztendő egyébként, amikor elegendő széna — ha a katonaságot kielégítették — nem is állott volna rendelkezésre. Ezt az állapotot jól jellemzi a magistratusnak 1741-ben Koháry Andrásához írt levele: „... a nagy szárazság miatt ... Takarmányunk oly Szükségében vagyunk ... de ámbár ezen szükség nem volna is, azt jól tudjuk hogy az oda fel való Jószág mind ló s mind pedig Szarvas Marha Szeléd Levén az mi Szilaj Marháinktul, akik a nagy Télben is, a Pusztákon hó hátán szoktak hálni, s Etszaka is Legelnek, mellyektul a Szilid Marha el száradna; s aképpen az Vadak miatt tellyességgel minnyájának el kellene veszni, amely okokra nézve ... Ndgnek ezen kivánságában nem conplacealhatunk.” A levél fogalmazványának hátlapján nyilvánvalóan főbírói utasításként a levélíró deák részére latinul még a következők olvashatók magyar fordításban: „Tiszteletreméltó Koháry gróf urnak megiratik, hogy itt hintós lovak nem telelhetnek.”³⁹

Ilyen viszonyok között Monostorról természetesen csak edzett, szilárd szervezetű lovak kerülhettek ki különösen, ha ehhez az örökletes tényezők is megfelelő alapot szolgáltattak. A másfél évszázados törökvilág idején ez a biológiai tényező az ősi magyar és a keleti (arabs) vér keveredése révén nem is hiányozhatott. Így alakulhatott ki a kecskeméti városi ménés jó nevű, kiegyenlített állománya. Erre azonban a helyi gyér írásos adalékok alapján csak következtetni tudunk. Ezekben zömmel fekete, pej és szürke lovakról van szó. Úgy látszik, hogy különösen kedvelték a fekete lovat. Csak gróf Csáky István állt elő más igénnyel az 1723. február 20-án a tancshoz írt levelében: „Az melly Gyermekek Lóval kíván Kegyelmetek énnékem conplacealni, azon nagy obligatioval venném, hogy ha, tiszta arany

36. *Elegyes írások*. 1850. 150. sz.

37. *Recurrentia*. 1774—1821. 773. 1.

38. *Pusztaszer* III. 1559—1820.

39. *Koháry-levélek*, 1740—1753. (1741).

Szőrő Fakó, Negyed fü, ékes, és Szép természetű mén lovat szilajul frissen föl küldené Kegyelmetek . . .”⁴⁰ A mént húsvétra meg is kapta a gróf.

Ugyanebben az esztendőben Koháry András is egy fakót hagyott meg méneses lovai között „mémónak.” De „pej, Csomos lábu Monyas lova” helyett már úgy véli, hogy „valami szép fekete csikót jobb lesz meghadni.”⁴¹ Az egyik levelében sárga csikót, egy másikban pedig szegsárga paripát említ.⁴²

A kecskeméti ló külső és belső tulajdonságaira csak közvetett adatokból tudunk következtetni. 1742-ben a katonaság számára szedtek 40—50 forintos áron lovakat, de „magos és hosszú jó lovat nehezen” kaptak. A felvidéki lovak között „jó vérű, vaskos, és erős lovacsákak vagynak, csak hogy rövidek, és alacsonyak . . . Kegyelmetek is azért — írja Foglár Imre prefektusa — ha vagy a legények conductiojában (de ezekből többet kaphatunk itt mint a lovakból) vagy a lovak szerzésében concurráland . . . Eő Excellenciaja kedvesen fogja venni.”⁴³ Ebből a leírásból a külem alapján következtethetünk az ez időben tenyésztett lófajtákra (nyugati és keleti), de különben a lófajtáról nem tesznek említést. Kecskemétről mindenesetre magas és hosszú jó lovakat várnak számítva arra, hogy amellet, miként a felvidéki lovak, vaskosak és erősek is lesznek.

Az akkori igényeknek föltétlen megfelelték a városi ménes lovai. Megbecsült, értékes ajándéknak számított a kecskeméti ló, ha a magistratus bizonyára sokatígérő közbenjárás reményében vagy a városnak tett szolgálat ellenében lovat ajándékozott egy-egy befolyásos közéleti embernek. A tanácsi jegyzőkönyvek hiányában az ajándékozás indítékai csak ritkán állapíthatók meg.

Az első ajándékló 1675-ben szerepel, amikor Babocsay Ferenc veszprémi főkapitány elküldi katonáját az ígért lóért.⁴⁴ A szarvasi agának 1677-ben vásárlás útján szereztek egy lovat 8 tallérért Barkó Benedektől.⁴⁵ A váci püspök (1677) és Koháry István gróf (1699) a megígért ló, illetve csikó miatt ír. 1703-ban Forgács Simon grófnak adnak lovakat. Szavojai Jenő hercegnek Nagykováccsal közösen küldenek kancalovakat (1717).⁴⁶ Gróf Csáky Éva Franciska budai apátnő 1725. február 20-i levelében „aszú” halakat és gyümölcsöket kér s hozzá még egy „csikócskát” ilyenformán: „De még egy kérésem volna, melly Kegyelmetektől könnyen kiis telhetik, tudniillik Egy

40. *Csákyak levelei. 1677—1808.* (1723).

41. *Koháry-levelek. 1678—1820.* (1723).

42. *Ugyanott.* 1675—1727. (1724).

43. *Koháry-levelek. 1678—1820.* (1742. márc. 3.)

44. *Levelek.* 1675—1722. (1675).

45. *Számadási lajstromok.* 1663—1746. (1677).

46. *Levelek.* 1675—1727. (1717).

Paripa Csikocskát Sz. Joseph Napia előtt ne terheltezzék küldeni, kívánván azzal Egy Jo akaronknak kedveskednem, kiis maga kéri töllem ezt a Praesentumot, tudván, hogy az Isten meg áldotta Kecskemét Várossát Lovakkal és Marhákkal.”⁴⁷ Újlaki Pál is Tápiószentmártonból a megígért lovak küldését sürgeti (1726), „akarmi nemű Szőrűek legyenek, mindazonáltal, ha sitét Szürkék lennének igen” akarná.⁴⁸ Orczy István is ugyanabban az évben kapott kedveskedésből két csikót. A következő évben (1727) Száraz György pénzért kért egy ménlovat és „kedveskedésben” kapta meg.⁴⁹ Márkusfalvi Máriásy László 1728-ban két „gyermeklovakkal lett kedves.”⁵⁰ Barinai úrnak is átadták Vácott ugyancsak 1728-ban „az neki offeralt Csíkokat.”⁵¹ 1730-ban Koháry István gróf egy ló megszerzésével bízta meg a magistrátust, de a válaszuk ez volt: „... mivel magunk Oeconomijából állott ki, ezért Excellentiádat azon ló Árának Adonkból való defalcatiojával nem terheljük, ha nem kedveskedésképpen oda engedjük.”⁵² 1733. április 14-én Csáky István gróf megköszönte a már előbb említett „arany szőrő Fakó” ménlovat.⁵³ Ugyanebben az évben Eszterházi Antal gróf is „lovakat köszön” a főbíróhoz írt levelében.⁵⁴ A budai generálisnak ígért 3 csikó megküldése érdekében Grassalkovich Antal báró saját kezűleg írt levelet a főbírónak 1734. június 12-én.⁵⁵ A tanács Barinai László consiliarius útján 1743-ban Páhi felének árendájához szeretne jutni és ebből a célból a Pesten tárgyaló tanácstag illetén utasítást kap: „... ha mingyárt való hajlandóságát látvya, ahoz képest két gyermek Lovat ígérhet Kegyelmetek discretioképpen nevünkkel ha pedig látnának nehezen accedalni, Négyet is lehet offeralni.”⁵⁶ Még a jászkunok főperceptorának, Fitzgerald Mihálynak is kecskeméti lóra fájt a foga. 1744-ben ékes latin levélben ecseteli, hogy fekete lovai közül az egyik Bécsből hazafelé jövet elpusztult. Kéri, hogy hasonló színű lóval segítsék és ajándékozzák meg ígervén, hogy „nemcsak ezerannyi köszönetet mondok, de nem mulasztom el azt számomra lehetséges bármilyen szolgálattal is viszonzni.”⁵⁷ Kifejezetten ajándékul kér egy lovat 1749-ben a főbírótól gróf Koháry Ignác kapitány is.⁵⁸ A várossal perben álló Barinyai Józsefet a sógora, Pintér Márton képviseli. 1750. május 20-án kelt levelében

47. *Ugyanott.* (1725).

48. *Ugyanott.* (1726).

49. *Ugyanott.* (1727).

50. *Ugyanott.* 1728—1732. (1728).

51. *Ugyanott.* (1728).

52. *Ugyanott.* (1730).

53. *Csáky-levelek.* 1677—1808.

54. *Levelek.* 1733—1739. (1734).

55. *Ugyanott.*

56. *Levelek.* 1740—1753. (1743).

57. *Ugyanott.* (1744).

58. *Koháry-levelek.* 1678—1820. (1749).

egészen nyíltan megírja a kecskemétieknek: „... én részemről azon processustúl el állanék oly formán, hogy ha két jó s tiszta fekete czugba való lovakat resolválna a N. Város, ugyancsak jövendőre való nézve is megh mutatnám a béli propensiomat az N. Városhoz, hogy az után is inkább adnánk erga arendare az praediumokat az N. Városnak mind nem Valakinek másnak... az két fekete lóra siető szükségem volna hogy azokat Casu in Contrario masut comparalhasam...”⁵⁹ Gróf Nádasdy Leopold magyarországi királyi kancellár ugyancsak 1750-ben két darab ezüstszurke mén-csikóért a titkárja útján így mond köszönetet: „Mivel az két fiatal lovaknak kedveskedések által feléle meg emlékezni kívántak, az iránt való köszönetel általam megteszi.”⁶⁰ Jeszenák József is lelkendezve ír Pozsonyból: „... ugyan kedvemet találta Kegyelmetek azon két szurke Csikóval, úgy bizonyossá teszem kegyelmeteket, hogy az által hozzám mutatott Szép Joakarattyát meg Szolgálni igyekszem.”⁶¹ Vay Lászlónak is küldtek Debrecenbe a contractus megkötésekor (1750) a ménesből 4 csikót.⁶² A városi ménes hírnevét azonban különösen öregbítette az a 7 szurke csődör, amelyet 1751. február 11-én ajándékképpen állítottak be Mária Terézia bécsi istállójába.^{63 64}

A ménes állományáról részletező adataink csak az 1743. és 1745. esztendőkről vannak. 1743 tavaszán Monostoron volt „10 öreg kanca, 9 Monyos, 17 negyedfü ötödfüekkel, 22 harmadfü Pripa, 18 harmadfü kanca, 27 tavalyi paripa, 16 tavalyi kanca.” Összesen 119 drb. Kiderül azonban az adószedő lajstromából, hogy az előző nyár folyamán eladtak 58 öreg kancát, 3 mént, 12 negyed- és ötödfü paripát. Ha ezekkel kiegészítjük a tavaszi létszámot, annak előző évben legalább 192 darabból kellett állnia. Évi szaporulatként 20 paripacsikó és 12 kancacsikó szerepel a számadásban, amelyek október 25-én kerültek „billegzésre.”⁶⁵

Az 1745. évi állományra vonatkozólag Sz. Királyi Pál adószedő kis lajstromában ez olvasható: „Anno 1745. Die 24. Apr. Csikos Hamar Mihály eleiben Város Lovait így attam számonn.

Óreg kanca	64
Harmadfü kanca	7
Tav. rugott Kanca csikó	12

59. *Levelek. 1740—1753. (1750).*

60. *Ugyanott.*

61. *Ugyanott.*

62. *Manualia. 1725—1753. (1750).*

63. *Levelek. 1740—1753. (1751).*

64. *Manualia. 1725—1753. (1751).*

65. *N. Szabó Vergely adólajstroma. 1743.*

Csődör	6
Öreg Par. Csikó	37
Harmadfű Par Csiko	15
Tavalyi Par Csiko	9
Összesen:	150''

Ez évben 3 ló elhullott, nyolcat eladtak, ötöt elajándékoztak, négyet pedig városi használatra szakasztottak ki. Szeptember 28-án billegzésre került, mint ez évi szaporulat 18 paripacsikó és 22 kancacsikó.⁶⁶

Az 1754. évi Manualia már a városi ménes eladásáról számol be anélkül, hogy a lovak jegyzékét közölné. Csupán az 1975 forint eladási árat jegyzi fel a bevételek közé.⁶⁷ Az ekkori létszámra vonatkozólag némi felvilágosítást adhat az az adat, hogy 1750-ben Péteri pusztán 163, 1752-ben pedig Pálos pusztán 161 lova járt a városnak.³⁹

Koháry András méneses lovaírói csak az 1722. évet illetően állnak rendelkezésünkre részletes adatok. Ezek szerint az állomány volt 17 öreg kanca 9 szopós csikóval, 12 tavalyi csikó, 9 harmadfű (5 kanca, 4 paripa), 1 negyedfű fekete paripa, 1 ötödfű vércse paripa, 1 csomós lábú pej mén, összesen 50 darab.⁶⁸ A gróf az 1722. és 1744. év közötti 22 esztendő alatt 127 darabról rendelkezett, amikor használatba vette őket vagy eladásukat rendelte el. 1723-tól kezdve a gróf utasítására évenként kétszer a leküldött minta szerint kimutatást, specificatiót kellett a magistratusnak küldenie.⁶⁹ Ezekből vagy ezek másolatából azonban a levéltárban egy sem lelhető fel. Valószínű, hogy a városi ménes felosztása után a gróf lovaiból mindjárt 1754-ben Vacson új ménest alakított a földesúr, mert 1756. augusztus 29-i levelében már ilyen utasítást kap a magistratus: „Hogy a Vacsi Ménesemnek a jövő téli üdövel Széna állapottyában fogyatkozása ne legyen, recommendalom.”⁷⁰ 1770-ben ez a ménes is eladásra került. A város vette meg és 1770 január 17-én megfizette a „vacsi pusztán levő Ménesbeli Lovak pactált árát” 2000 rhenus forintot gróf Koháry Ignác plenipotentiariusának.⁷¹

A városi ménes megszüntetésének okára vonatkozólag a számadáskönyvek adatot nem szolgáltatnak. Talán azért látszott fölöslegesnek a közületi ménes fentartása, mivel a gazdáknak, az ún. cimboraságoknak nagy számú ménese járta a pusztákat. 1755-ben Alpáron, Péterin, Monostoron és Buga-

66. Sz. Királyi Pál adószedő kis lajstroma. 1745.

67. Manualia. 1725—1753. (1754).

68. Földesurak és Censzusok. 1758—1837. (1722).

69. Koháry-levelek. 1678—1820. (1723).

70. Levelek. 1754—1764. (1756).

71. Koháry-levelek. 1678—1820. (1770).

con 1—1, Pusztaszeren pedig 11 ménes nyaralt, a 15 ménesben 2869 lóval.⁷² Ugyanakkor a bérelt puszták száma már jelentékenyen megfogyatkozott. Amíg 1702-ben a kunok 23 és a megye 11 pusztáját, összesen 34 pusztát árendált a város, addig a jászkunok megváltakozása, a redemptio (1745) után 1751-ben a 10 megyei pusztá mellett már csak három és fél kun pusztá volt a város kezén.⁷³

Súlyosbította a helyzetet a juhok számának rohamos emelkedése is. Amíg 1720-ban 7868 juhot és kecskét írtak össze adó alá, addig 1757-ben már 57 243 juh és kecske szerepel az összeírásban.⁷⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy az összeírásban csak az adóköteles állatokról, ez esetben a fejős juhokról van szó, és hogy az összeírás csak bevallás alapján történt, a legelőre járó juhok számát lényegesen többre kell becsülni. A tanács részéről már ebben az időben is feltételezhetünk bizonyos elnézést, ha az 1827. január 26-i tanácsülésben ilyen utasítás születhetett meg: „Ezentúl is minden 10 darab Juhbul, a Bárányokat ide nem értvén, egy juh vétethessen adó alá, oly megjegyzéssel azonban, hogy ezen proportio tsak a Gazdákra nézve, nem pedig a Szolgálatban lévő Juhászokra értetődjön és observáltasson, mert a Juhászoknak minden ötödik Juha fel veendő lészen.”⁷⁵

A puszták megfogyatkozása és a juhállomány rohamos gyarapodása legelőszükére vezetett. A ménes helyét is az annak megszűnését követő esztendőben (1755) már a cimboraságok egyik ménese 241 lóval és két gulyája 933 marhával foglalta el.⁷⁶

Hasonló volt a helyzet országos viszonylatban is. Ilyen viszonyok között nemcsak a lovak száma csökkent, hanem azok minősége is megromlott. Ennek hátránya az osztrák örökösödési (1740—1748) és a hét éves (1756—1763) háború során hadászati szempontból is nyilvánvaló lett. Már korábban is III. Károlyt hasonló tapasztalatok készítették a kopcsányi ménes megalapítására (1716).⁷⁷ Ebben az időben a lovasságnak a háborúban döntő jelentősége volt és így a lóállomány szaporítása és minőségi átformálása országos, sőt birodalmi érdeknek látszott. A legfelsőbb szervek rendeletei és intézkedései egymás után láttak napvilágot. Már 1766-ban a magyar királyi udvari kancellária körlevélben hívta fel a figyelmet a lótenyésztés jelentőségére. Majd Mária Terézia és II. József egymást követő rendeletei (1776, 1777, 1785), valamint anyagi és erkölcsi támogatásaik megindították és felvirágoztatták a „népies” lótenyésztést. Erre az időre esik a bécsi (1767)

72. *Gazdasági iratok VII.* 1733—1778. (1755).

73. BALÁSFALVI KISS Barnabás: *Kecskemét múltja és jelene.* Kecskemét. 1939.

74. *Conscriptio.* 1720, 1757.

75. *Elegyes írárok.* 1826—1828. (1828, 32. sz.)

76. *Gazdasági iratok VII.* 1733—1778. (1755.)

77. HANKÓ Béla: *A magyar háziállatok története.* Budapest, 1954. *Művelt Nép Könyvkiadó.* 85. 1.

és a pesti (1787) „lóorvosi” iskola alapítása, valamint a mezőhegyesi (1785) és a bábolnai (1789) ménés felállítása.¹¹

Kecskeméten már ezt megelőzően, az első ménés 1754-ben történt felosztása után is gond volt a lóállomány „leallyasodásának” megakadályozására. 1770-ben megvásárolták gróf Koháry Ignác vacsi ménését. Még lovak ajándékozására is volt módjuk. Már 1756-ban szürke csikókat adnak Tihanyi Dánielnek, Koháry András prefektusának. 1759-ben pedig Ivichich Ferenc, a gróf másik főtitisztviselője kap egy „szép, jó és friss” lovat. 1762. augusztus 22-én kelt levelében Beniczky László, a váci püspök jószágkormányzója írja: „A négy csikót kedvesen vette elő Eminentiaja és ajánlotta magát hogy ha miben lehet, kész kegyelmetek emberségit recognoscalni; annyival is inkább pedig kedves ez az ajándék, hogy elő Eminentiaja kecskeméti lovak felől jó Suppositumban van, mivel előbbeniekből is még szolgál.”⁷⁸

A vacsi Koháry-ménés magja lett a város új ménésének (1770). Már 1774-ben a város rangban második tisztségviselőjének, a második bírónak lett a kötelessége „a város ménésére vigyázni, azokat providealni, egy szóval eidem szorgalmas gondot tartani reája.” Ugyanakkor a monostori Gazda tartozik a Monostori majornak gondját viselni, . . . télen pedig és tavasszal még a ménés keze alatt van, gondját viselni.”⁷⁹ A magistratus 1786. november 6-án az elhangzott vádakra adott válaszában már arról ír, hogy „Eő Felsége Kegyelmes rendelésének bé telyesítésére Fel állított Ménest a Mén lovakkal, eleintén mindjárt került 5313. Forintokban.”⁸⁰

Ezeknek az adatoknak ellentmond Vass Mihály városgazda „Kölcség Laistroma” 1778. március 16-i bejegyzése, amely szerint „Az Ully Ménest Ki Szagatni, és billegezni felessen ki menván az uraimék Kenyér és Olajnak Vétele 1.47.”⁸¹ 1820-ban a város akkor újból felállított „Ménését Számba tartó Jegyző Könyv”⁸² bevezetője is 1778-ra teszi a második ménés megszervezését. Hogy azonban az új ménés csak az 1754-ben megszüntetett ménéshez képest viszonylagosan lehetett új 1778-ban, ezt az is alátámasztja, hogy ugyancsak 1778. május 8-án 50 darab 14 markos, 5—8 éves lovat árvereztek el 30—58 forintos áron. Ha a ménest ugyanabban az évben állították volna fel, nem lenne magyarázat a tanács 1774. évi határozatára sem, amikor a második bírót bízza meg a ménés felügyeletével és annak téli gondozását a monostori pusztagazdának teszi kötelességévé. Tehát a ménés 1774. évi alapítása látszik megalapozottnak.

78. *Levelek*. 1754—1704.

79. *Recurrentia*. 1774—1821. 781., 788. 1.

80. *Ugyanott*. (1786. okt. 6.)

81. *Gazdasági iratok*. VII. 1733—1778. (Vass Mihály Kölcség Laistroma, 1777/1778. márc. 16.)

82. *Gazdasági iratok*. 1828—1829. (Szabados Ketskemét Várossának 1820-ik Esztendei Tavaszkor fel állított Ménését Számba tartó Jegyző Könyv. 1828. 32. sz.)

Hogy Keckskeméten is megfigyelték ebben az időben a lovak száma, azt igazolja az az adat, hogy 1778-ban már az 1755. évi 15 gazdaménessel szemben csak 5 cimboraság ménese szerepel a felolvasáskor 1795 lóval. A város adó alá összeírt lovainak a száma pedig 3438.⁸³

Az új ménes állományáról 4 esztendő kivételével az 1779 és 1802 közötti évekről vannak adataink (1. táblázat).

1. A második ménes (1770–1809) állománya

Év	Hó és nap	Öreg		5-ödfű			4-edfű			3-adfű			Tavalyi		Rugott		Összesen
		kanca	mén	kanca	mén	paripa	kanca	mén	paripa	kanca	mén	paripa	kanca	mén	kanca	mén	
1779	IV. 24.	63	3	—	—	7	—	—	7	—	19	—	32	—	27	25	183
1780	IV. 24.	66	3	—	—	6	—	—	11	13	16	—	—	42	—	—	157
1781	VI. 22.	49	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	55
1783	V. 6.	84	3	—	—	14	—	—	12	25	—	21	20	22	—	—	201
1784	IV. 26.	89	1	9	—	—	23	6	11	15	20	—	16	29	—	—	219
1785	VI. 12.	116	—	4	8	—	6	5	—	21	16	—	17	11	15	20	239
1786	IV. 10.	81	4	—	—	18	11	—	20	20	17	—	19	18	—	—	208
1788	IV. 11.	85	—	—	—	—	16	—	12	12	19	—	30	22	—	—	196
1789	IV. 29.	163	11	—	—	1	—	4	12	26	15	—	26	35	—	—	293
1791	IV. 27.	135	11	—	—	—	—	—	20	14	—	20	13	6	24	2	245
1792	—	119	11	—	—	7	—	—	3	22	20	—	16	17	—	—	215
1793	—	129	11	—	—	—	—	7	16	6	16	—	—	—	—	23	208
1794	—	113	9	—	—	—	10	13	—	—	1	34	38	37	—	—	255
1795	IV. 24.	110	10	—	—	—	—	4	—	—	—	14	15	26	15	15	209
1796	—	107	—	—	—	4	—	—	—	16	19	—	11	9	—	—	266
1796	IV. 20.	117	10	—	—	—	14	5	—	11	—	8	15	15	—	—	295
1797	IV. 20.	103	9	—	—	—	12	—	9	14	14	—	32	34	15	15	257
1799	Ápr.	117	10	—	—	1	27	—	22	31	—	31	33	28	—	—	300
1800	IV. 16.	81	5	—	—	1	—	—	27	24	18	—	14	13	26	13	222
1801	—	81	8	—	—	—	24	—	—	14	—	13	23	13	20	27	223
1802	—	109	4	—	—	—	—	11	—	23	12	—	27	28	—	—	214
1809	VII. 23.	98	3	—	—	—	—	—	14	—	—	3	18	11	9	7	163

83. *Anni 1778. Conscripio Facullatum Extractus. (Conscriptio).*

A városi ménes létszáma általában nem haladta meg a gazdák egy-egy ménésének létszámát, sőt akárhányszor az alatt maradt. Állományát az eladás (mustrálás, remondázás) és az elhullás, illetve a vásárlás és a természetes szaporodás tartotta egyensúlyban.

Az eladást és a vásárlást célirányos emberi beavatkozásnak, kifejezetten a korábbi tartási követelményeket meghaladó tenyésztési eljárás követelményeként lehet felfogni. Az eladást mindig megelőzte a több tisztségviselő által végzett mustrálás és kiszakítás. Az értékesítés legtöbbször az augusztus elején tartott fehértói vásár alkalmával árverés (kótyavetye, licitatio) útján történt.

Amíg a mustrálás a fölös számú és csökkent tenyészértékű, esetleg meddő kancák vagy a katonalónak alkalmatlan paripák kiválogatását jelentette, addig a „remondázás” során bevált paripák az átlagosnál különbnek bizonyultak és hozzájárultak a ménes hírnevének öregbítéséhez. A remondázás 1746-ban kezdődött kereskedők bevonásával.⁸⁴ II. József idejében a katonai pótlóvak szedése „hadi tisztek” közreműködésével rendszeressé vált. Kecskemét a mezőhegyesi ménesparancsnoksággal egyezséget kötött, hogy a remondalovakért nem pénzt, hanem anyakancákat kap. 1794. augusztus 5-én az elszámolás során a már kiadott 50 kanca ellenében járó 50 paripából a város tizenhárommal még adós volt és azok ára fejében, darabját 16 dukáttal (72 ft) számítva 932 forintot kellett fizetnie a parancsnokságnak.

A város és a parancsnokság közötti ügyletet jól jellemzi az a 8 német nyelvű nyugta, illetve elismervény, amelyeket az 1787—1794. évek során kapott a magistratus a remondázó tisztektől. Ezek egyike így hangzik magyar fordításban: „Elismervény szolgálatra alkalmas és császári égetett bélyeggel ellátott hét darab remondalóról, amelyeket Kecskemét városától a mezőhegyesi cs. kir. magyar katonai ménestől elszámolásra (à Conto) kapott anyakancák ellenében átvettem, ezennel bizonyítom. Pusztá Szer, 1784. augusztus 5. Azaz 7 darab remondaló a kapott kancák ellenében. Neumayer s. k. százados.”⁸⁵

1780 és 1802 között 98 remondaló került ki a ménesből. A mustralovak száma ugyanakkor 416, az elhullás pedig 336.⁸⁶ Betegségről 3 esetben beszélnek a feljegyzések, de azt csak 2 alkalommal nevezik meg. 1788-ban „békavarban” (csüdekcéma) 3 darab egy éves csődörösikó pusztult el.⁸⁷ Az 1808-ban jelentkező rühösség viszont a ménes vesztét okozta.⁸⁸ Ezt a

84. *Protocolium Lierar. Currentialium* ab Ao 1737. usq ad Annum 1754 inclusive emanatarum. 281—282. 1.

85. *Gazdasági iratok*. VII. 1779—1784.

86. *Gazdasági iratok*. 1785—1797.

87. *Gazdasági iratok*. 1788—1896. (1788).

88. *Tanácsi jegyzőkönyv*. 1808. márc. 27.

betegséget mindenképpen azzal a 42 kancával hurcolták be, amelyeket a gazdák méneseiből válogattak össze és 1808 tavaszán fajnemesítés céljából csaptak a város csődőreihez.⁸⁹ Korábban 1785-ben szerencsésebbek voltak, amikor 13 gazda 23 kancájának befogadása nem járt ilyen végzetes következménnyel.⁹⁰ Egy balesetről is történik említés. 1785. április 28-án „a Fergeg a Moricz Gáti Sombosba beleölt 8 lovat.”⁹¹

Az elhullások jelentékeny hányada bizonyára a túlzottan külterjes tartásnak volt a következménye. Monostoron csak 1804-ben készítettek egy 85 méteres színt a ménés számára.⁹² Addig a lovak csak a szárnyék védelmében húzták ki a telet. Lakiteleken némi enyhely is állott rendelkezésükre. Ezért 1795 és 1800 nagy telének január elején odahajtották a ménest és csak áprilisban került vissza Monostorra.⁹³ Szénázásról és abrakolásról említés sem történik. Talán ezt az állapotot jellemzi az a latin szöveg 1797-ből, melyet az egyik német nyelvű 8 oldalas utasítás hátlapján olvashatunk, és amely magyarul így hangzik: „Nem ilyen vagy olyan kezelést kell a ménék-nél alkalmazni, amíg az etetéssel stb. stb.”⁹⁴

Az ellenőrzésben nem volt hiány. A második bíró és a pusztagazda mellett feladatot kap a notárius is. Az 1780. évi statutum szerint a „Notariusnak kötelességei . . . a város ménésére számot tartani, a Bitang Ménesen lévő Lovakrúl számot adni.”⁹⁵ 1797-ben a ménés felügyeletére még inspectort is rendeltek.⁹⁶ A tanács tagjai is gyakran mentek „ménest látni.” A főbíró 1795 első 4 hónapjában a Lakiteleken telelő ménest havonta meglátogatta.⁹⁷ A csikósnak a ménest Szent György napja (április 24.) táján rendszerint a perceptor adta át. A tavaszi „herülésre” májusban és az őszi „billegzésre” októberben az urak közül többen kimentek. A nyári ellenőrző „felolvasást” is többen végezték. A remondázó tiszteket mindig kísérték az „uraimék”.

A ménés a hatékonyabb ellenőrzést annál is inkább megérdemelte, mert már 1782-ben megtörtént az első lépés a kancákat illetően is a tenyészkiválasztás felé. Kiválasztottak 50 kancát és azokat az ún. „választott ménésben” külön csikós keze alá adták, aki a hágatást is intézte. A bojtárra a „kis ménésben” vagy „tökeménésben” a többi ló gondja volt bízva. 1789-ig szerepelnek a „kiválasztott, válogatott, választott” kancák 50—135 között

89. *Manualia*. 1754—1897. (Ifj. Demeter János adószedő Futó jegyzékei, 1807/8.)

90. *Gazdasági iratok*. 1785—1797. (1785). *Gazdasági iratok*. 1788—1796. (1785).

91. *Ugyanott*. (1788).

92. *Recurrentia*. 1774—1821. 803. 1.

93. *Számadáskönyv*. 1799/800. 145. 1.

94. *Gazdasági iratok*. 1788—1796. (1797).

95. *Szülidy Károly levéltáros jegyzetei* II. LXI. jelzésű lapok 4. oldalán. (Statutum 1780 tájáról).

96. *Kivonat*. 1665—1872. (1796—1798. 299. 1.)

97. *Piaci lajstrom*. 1794. (Anno 1795.)

változó számban. 1788-ban a mezőhegyesi méneparancsnoksággal kötött egyezség alapján egyszerre 50 kanca került közéjük. A kis ménes létszáma 15—87 között mozgott. Ugyanakkor a mének gondviselője külön lovász (csődörös) volt.⁹⁸

A mezőhegyesi remondázó tisztek feladata volt a királyi rendeletek végrehajtásának ellenőrzése és a tanácsadás. 1781-ben Scotti „Tsászári Királyi Lo orvos” is megsejmelte a ménest. Az alispán levele szerint „olly ditsiretes Relatitot tett Jo Uraimék és Sárközy Pál Uram Méneseek Statusárul, hogy eő Felsége ezen különös szorgalmatosságokért, mind az városnak, mind Sárközy Uramnak Maga Istállójából egy egy Ménlovat kegyelmesen minden Pénz nélkül resolválni Méltóztatott.”

Az alispán Ürményi József adminisztrátor latin nyelvű levelét is csatolta a maga leveléhez, amelyből kitűnik, hogy Orczy báró és Beleznay ménese is „bene constituta” és ezért ők 2—2 mént kaptak.⁹⁹

Talán ennek a királyi ajándéknak volt a visszhangja, amikor a Magyar Hírmondó 1783. szeptember 13-i számában a kecskeméti ménesről ezt írta: „... császári lovag regimentek számára, lovakat venni Pestről odament tisztek 7 negyedfüveket vettek meg, egyet-egyet 14 aranyon, 10-et pedig, melyek vagy a mértéket ki nem ütötték, vagy fejük, vagy fülök vagy egyéb részök nem helyesen lett növése miatt, nem katonák alá lenni valóknak ítéltettek, lókereskedők átaljában mindenikért 44 forintot adván vitték el. Noha azért ezen ménesnek mind felállítása, mind eddig való tartása sokba került, reménység vagyon mégis, hogy idővel ezen költségek haszonnal is megfogják fizetődni.”¹²

A nyolcvanas évek közepétől a mének mellett katonák szolgáltak. Ezek egyike Lohner Engelhard remondázó káplár Monostoron 1786. május 13-án kelt latin nyelvű levelében Csekonicz kapitány szigorú utasítása alapján kéri a főjegyzőt lovasok szétküldése útján megtudakolni, hogy az előző évben fedezettett kancák vemhesek-e vagy üresek. Lohner káplár működéséről 1787. július 6-i bizonyítványában a felolvasási bizottság teljes megelégedését fejezte ki. A fedezettések eredményéről befutott jelentés a levéltárban nem lelhető fel.¹⁰⁰

A ménekről sincsenek közelebbi adataink éppen úgy, ahogyan forrásanyagunk a kancák fajtájáról is hallgat. A mezőhegyesi állomány az alapítás (1785) utáni években feltűnően vegyes volt s így az onnan származó mének és kancák fajtáját illetően feltételezésekre vagyunk utalva.⁷⁷

98. *Gazdasági iratok.* VII. 1785—1797. (1788).

99. *Levelek.* 1775—1781. (1781).

100. *Gazdasági iratok.* 1788—1796. (1785).

A kecskeméti gróf Smidek László Sopron megyei ménéséből vásároltak 6 magyar mént (1781)¹⁰¹ Ugyanakkor Eszterházi Kázmértól is vettek mént.¹⁰² Báró Beleznay Sámuel ajándéku adott 2 mént a városnak birka-állománya 15 000 darabra való kiegészítéséhez nyújtott pénzügyleti segítség reményében.¹⁰³ Halász ezredes Gyónról 2 erdélyi mént ajánlott megvételre.¹⁰⁴

A jelek szerint a századforduló után hanyatlásnak indult a ménés. A túlságosan külterjesen tartott lovak között az 1809-re kelő télen jelentkező rühösség komoly veszteséget okozott. A ménés lehanyatlásában, majd megszűnésében szerepe lehetett a Napoleoni háborúnak is (1782—1815). A hadi szolgáltatások terheit a ménestartó városnak fokozottabban kellett viselnie. A tanács 1809. július 17-én úgy döntött: „A Városnak Ménese a Dög és nyavalyák által felette megfogyatkozván az abból származandó több károk el távoztatására nézve Tőkéstül el adattatni rendeltetett.”¹⁰⁵ Az 1809. július 23—24-én tartott árverésen 38 vevőnek 133 lovat 21 612 forintért el is adtak. Az árverési jegyzékben a vevő neve, a vételár, a ló neme és színe szerepel. Egy külön jegyzék készült az öreg kancákról származásuk jelzésével. A vevők két katonatiszt kivételével kecskeméti gazdák voltak.¹⁰⁶

A lakosok lovai is megfogyatkoztak. A lóarak felszöktek. 1811-ben a cimboraságok 5 ménésében már csak 1469 ló volt. Ezeken kívül a nyomási kezes ménésben járt még 60 gazdának 222 lova.¹⁰⁷

Egy évtized sem telt el, amikor nyilvánvalóvá lettek a ménés megszüntetésének a következményei. Sajnálattal gondoltak vissza a kecskeméti régi, jó hírű ménésükre. „... sajnálni lehetett azt annyival inkább: holott is annak utánna a Gazdákat és Lovakat tartó egyes lakosokat, a Város nem segíthetvén fel Ménlovakkal, azoknak Lovaik annyira elaljasodtak: hogy már az egész városon vagyis annak határaiban alig találhatna Katonai Szolgálatra alkalmas Lófajzás. És éppen e volt az oka annak is: hogy az érdekllett Város Ménességének meg szüntét az egész gazdálkodó Városi publicum közönséges kárvallásnak venné s tartaná . . . de a mellett a Hazában Nagy tekintetű Férfiak, és Uraságok . . . által szinte provocaltatván” 1818. január 30-án határozatot hozott a tanács, „hogy a város részére ismét egy jó fajú Ménés állitassék fel.”¹⁰⁸

101. *Levelek. 1775—1781.* (1791).

102. *Ugyanott.* (1800).

103. *Ugyanott.* (1804).

104. *Ugyanott.*

105. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1808/09. (1809. júl. 17. 387. 1.)

106. *Gazdasági iratok.* 1797—1810. VII. csop. 4. sz.

107. *Gazdasági iratok.* 1811—1819. (1811. 6. sz.)

108. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1818. 59—60. 1.

A következő tanácsülésen a notáriusból és 4 szenátorból álló deputatiót neveznek ki s az „mindenkor azon Ménesnek legjobb karban való helyhez-
tetését kötelességének ismerje . . . s Ménesnek mi módon lehető fen Tartá-
sáruul Véleményeket hova hamarébb Mutassák be.”¹⁰⁹ Több ménesben való
érdeklődés után végre sikerült 1820-ban gróf Bánffy László¹⁰ érdélyi ménesé-
ből 2 mént vásárolni 2150 forintért. Mezőhegyesről is megkapták a gróf
Hardeck ménesparancsnok által ígért másik két mént 1701 forintért. A
kancaállomány kiállítására végezték pedig a tanács úgy határozott, hogy „a
helybeli Lótartó Gazdaság . . . meg fognak szollíttatni az eránt: hogy a jö-
vendő hasznos vissza pótlásnak bizonyos reménysége alatt, türehető felté-
telek mellett jobb fajú kaczáikat a Városnak engednék által.”¹⁰⁸ A főbíró
Koldus József személyében csikósról is gondoskodott.¹¹⁰

Vége 1820. április 20-án együtt volt Monostoron a gazdaságok által
kiállított és 3670 forintért megvásárolt 21 kanca és a Bánffy-féle 2 mén.
1820. október 24-én pedig megérkezett Mezőhegyesről a másik 2 mén is,
a Cziny és az Amon. Valamivel később még szereztek 4 kancát. Tehát az
új ménes magja 25 kanca és 4 mén volt. A beszerzési ár 7381 forint. Az új
ménest is Monostorpusztára telepítették.¹¹¹

Ugyanazon év október 26-án maga a főbíró, „nemes Balásfalvi Kiss
Mihály” több tanácsbelivel jelent volt Monostoron, amikor a ménes minden
lovát a 16 csikóval együtt megjelölték a bal combján a város „billegével.”

„A Kantza Csikók a Nrussal ezen most folyó 1820-ik esztendőnek jelül 0
jelü sütést is kaptak a bal lapockájokon.” Később a mustra-bélyeget (0) a
bal pofára sütötték.¹¹¹

A ménes további sorsáról is a „Szabados Ketskémét Várossának 1820-ik
Esztendei Tavaszkor fel állított Ménessét Számba tartó Jegyző Könyv”
számol be.⁸²

Minden évben október végén vagy november elején a főbíró vagy máso-
dik bíró és a tanácsbeliek (senatorok), 1822-től pedig még a Választott
Közönség (Electa Communitas) kiküldöttei jelenlétében számbavették az
állományt, az azévi csikókat billeggel látták el és az éveseket ivartalaní-
tották (herülték). Az ivartalanítást most már Gavenda Ferenc, a város ko-
vács végezte.¹¹¹ Az évenkénti számbavétel adatait a 2. táblázat tartalmazza
(2. táblázat).

109. *Ugyanott.* 66. 1.

110. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1820. 151. 1.

111. *Gazdasági iratok.* 1828—1829. (1828. 32. sz.)

2. A harmadik ménes (1820–28) állománya

Év	Hó és nap	Öreg kanca	Mén	Öreg paripa	4-edfű		3-adfű			Tavalyi		Idei		Összesen
					kanca	mén	kanca	mén	paripa	kanca	mén	kanca	mén	
1820	Ápr.	27	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29
1820	X. 14.	27	4	—	—	—	—	—	—	—	—	7	9	47
1821	X. 18.	23	3	—	—	—	—	—	—	7	9	6	5	53
1822	X. 24.	23	3	—	—	—	7	8	—	5	5	9	8	68
1823	X. 22.	29	3	5	—	—	5	5	—	9	9	7	5	77
1824	X. 27.	34	3	6	—	—	9	2	7	5	7	15	12	100
1825	XI. 3.	31	4	5	—	—	9	2	—	14	12	8	6	91
1826	IV. 13.	33	2	6	—	—	14	12	—	7	6	—	—	80
1826	XI. 2.	33	2	6	—	—	14	4	8	7	6	8	8	96
1827	X. 18.	28	4	—	13	6	12			12		2	1	78
1827	XI. 8.	41	4	—	—	6	12			12		2	1	78
1828	II. 14.	41	4	—	—	6	11			12		—	2	76

A létszám a természetes szaporulat révén évről évre lassan emelkedett. Az ötödik évben (1824) már százra rúgott a lovak száma, majd 3 év alatt 78-ra csökkent. Az első 5 év alatti gyarapodás annál is inkább figyelmet érdemel, mert 1824-ben már eladásra került 12 ló, köztük a Bánffy-féle Cézár nevű megrokkant mén is. Közben remondának elvittek 5 paripát. Az előző évek során pedig városi fogatba állítottak 6 kancát, a cimboraságnak átadtak 2 kancacsikót és 1 mént, 10 darab pedig elhullott.

A következő 4 évben a katonasághoz került még 4 paripa, eladtak 11 darabot, 17 pedig elpusztult.¹¹² Betegség következtében történt elhullás okául csak 1827 végén tesznek említést valamiféle „uralkodó betegségről”. Az 1827-re kelő télen penészes széna és dohos zab etetése után érte a ménest veszteség.¹¹³

Ajándékozások most is történtek. 1824-ben Halász György, a Pusztaszer iránti perben érdekelt Jakabházy-család megbízottja két lovat kért, de a kérés teljesítését illetően adat nincs.¹¹⁴ 1827-ben Szontágh Istvánnak, a Koháryak fődirektorának 2 sárga csikóval kedveskedtek.¹¹⁵ Az őszi felolvasás alkalmával a főszolgabírónak is tartalékoltak egy paripacsikót.⁸³

112. Gazdasági iratok. 1820—1825.

113. Gazdasági iratok. 1826—1827. (1837. 14. sz.)

114. Tanácsai jegyzőkönyv. 1824. I. k. 448. 1.

115. Tanácsai jegyzőkönyv. 1827. II. k. 251. 1.

„Gróf Pallavicini Alfonz Uraság számára a Pusztaszeri Puszta eránt tett Tractatus következtében” szintén kiválasztottak 2 kancacsikót.¹¹⁶

1821-től 1826-ig Fekete András csikós keze alatt volt a ménes és a bére 140 forint készpénz, 2 suba, 2 pár új és 2 pár fejelés csizma, abrak helyett 6 véka zabvetés, heti eleség fejében két emberre szükséges 8 icce főzelék, 4 nagyobb kenyér, 2 1/2 font szalonna.¹¹⁶ 1826 április 13-án Sáfrány István csikós számadása alá került a ménes.¹¹⁷

Nyolc év alatt három csikósszámadó látta el a ménesben a szolgálatot. A korábbi gyakori számadóváltozás után ez is a viszonyok javulására utal. Ebben az időben már nemcsak a legelőt váltogatták azok állapota szerint, hanem télen a szénázás és az abrakolás sem maradt el. A ménes telettésére különben is gond volt. A korábbi gyakorlattól eltérően télen a ménes nem maradt Monostoron. 1821/22 telét Szentlőrincen töltötte. A következő őszön, 1822 október végén pedig Lakitelekre hajtották, „ahol még mind gaz, mind pedig a Városnak Szénája is van.”¹¹⁸ A második bíró 1823. február 8-i jelentése szerint azonban a Laki Teleken volt Város Ménesében azt tapasztalta, hogy „az a Réti Szénán bádjadni kezd, a város Ménességét a további telettés véget Monostorra által hajtatta.”¹¹⁹ A következő esztendőben a telet hely a város szentlőrinci birtoka lett. Úgy látszik azonban, hogy a szénázás és abrakolás ellenére sem felejtették el a lovak a monostori nyaraló helyet. A ménes télnek idején „megszaladt” és Monostorig meg sem állt.¹²⁰ Az is előfordult egyébként, hogy az uraknak a város ménesében nyaralt lova Gyónrról és Szentmártonkátáról is visszaszökött Monostorra.¹²¹

A fajtajelleget illetően pontosan tájékoztató adataink most sincsenek. Ilyen irányú felvilágosítást a ménekről sem kapunk. A ménes fennállásának 8 esztendeje alatt a Bánffy báró erdélyi méneséből és a Mezőhegyesről származó 2—2 mén, az utolsó évben pedig az Eszterházy gróf sárosdi uradalmából vásárolt mén fedezett Monostoron.¹²² De a Bánffy-féle egyik mén már 1821-ben megrokkanva vásárra került. Ettől kezdve 3 éven át a megmaradt erdélyi sárga és a két mezőhegyesi mén járt a ménesben. 1826-ban az öreg, fekete mezőhegyesi mént is eladták és ennek a helyére került a következő évben az Eszterházy-féle csődör. Ugyanakkor a ménesbe állították

116. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1821. 99. 1.

117. *Gazdasági iratok.* 1823—1829. (1828. 32. sz.)

118. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1822. II. k. 218. 1.

119. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1823. I. k. 76. 1.

120. *Gazdasági iratok.* 1823—1829.

121. *Levelek.* 1801—1823. 1861. ápr. 10.)

122. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1827. II. k. 14. 1.

„egy Kiss Pej 4-edfü magunk nevelése Csödör Csikót.” Így az utolsó esztendőben újra kiegészült négyre a ménék száma. Egyenlőre lemondanak a „még haszonvehető leg alább Két Ménlovak” beszerzéséről, mivel a kancaállomány nem nagy száma, „de a leg Felsőbb Helyen is még függőbe lévő Ménés tartásának bizonytalansága végett az arra való költségek mulható lehet.”¹²³ Ezek szerint már ekkor híre járt a később kiadásra került királyi resolúciónak.

Mindenesetre a tartás és a tenyésztés célra vezető lehetett, ha a ménesből ebben az időben is kerültek ki remondalovak. Az állomány általában megfelelt az akkori tenyésziránynak és az általános igénynek. Ezt pedig a keleti vérral javított, edzett, kitartó magyar ló elégtette ki. Mivel a teletelés sanyarúságát ebben az időben már a szénázás és az abrakolás enyhítette, bizonyára a testtömeg, különösen a magasság, a „szálasság” is megfelelő volt.

A hágatás bizonyos rendszerességgel történt. A ménék csak a fedeztetési igény alatt, áprilistól júniusig voltak Monostoron. Az év többi részében a városi istállóban havi 6 forintra fizetett csödörösök gondozása alatt tartották őket. Később ezt a feladatot rabok látták el s ezért havonta 3 font szalonát, 8 icce főzeléket és egy font sót kaptak.

A lakosok lovainak nemesítése céljából 1822. április 9-én a tanács olyan határozatot hozott, hogy gazdánként egy-egy „egészséges és jó fiat nevelő anya Kanczák az e végett kirendelendő Deputatio által az illető Gazdának jelenlétében” kiválasztatnak. Ez a kiválasztás Szentlőrincen meg is történt. A kiválasztott 28 kancát a város ménésébe csapták „a végre hogy ott maradván Szent Iván Napig (június 24) a Város Ménlovai által felsároltassanak.”¹²⁴ A gazdák erre az időre a csikósnak egy-egy forintot fizettek minden kanca után.¹²⁵

Az 1827-re kelő télen a penészes széna és a dohos zab etetése egy mén és több kanca elhullásához vezetett.¹²⁶ A legelő megfogyatkozása is gondot okozott. Pusztaszer nagyobbik felét 1828-ban a város elveszítette és csak 11.500 hold maradt meg.¹²⁷ A Választott Közönség 1827. november 30-i nyilatkozatában megállapította, hogy a magánosok lovainak nemesítése a ménés révén nem sikerült, „a Ménés számára destinált Legelő az Iga vono Joszágok legeltetésére hasznosabban fordíthatatna; e mellett a Csikós Bér meg maradásával; a Ménés teletetésére ki szabott Széna Ára

123. *Gazdasági iratok.* 1826—1827. 63. sz.

124. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 18822. 161—163. 1.

125. *Gazdasági iratok.* 1826—1827. 60. sz.

126. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1827. I. k. 185. 1.

127. *Gazdasági iratok.* 1828—1829. (1828. 11. sz.)

a Cassát gyarapítaná”, ezért javasolja, hogy „a Város Lovai Licitation eladattatván a Ménes tartás cassáltasson.”¹²⁸ 1828. január 16-án el is határozta a tanács, hogy „a város ménesét megszüntetik, mert nem jövedelmező, elegendő jó legelő nincs, a fajnemesítést néhány csődörrel is el lehet érni.”¹²⁹ Február 14-ére ki is tűzik a ménes elárverezését.¹³⁰

Árverezésre 66 ló került a 72 méneses lóból, mert négyet fogatolásra a város számára meghagytak, kettőt pedig Pallavicini örgfőf részére választottak ki. Az árverezett lovakat 26 helybeli gazda vette meg összesen 6139 forintért. Az elárverezett lovakról készült jegyzék tartalmazza azok nemét, korát, színét, jegyét és az eladási árat, néhány esetben a származását is. Az elért legmagasabb eladási ár 276 és a legalacsonyabb 34 forint volt. Az állomány rétegződése: 41 öreg kanca, 6 darab negyedfü paripacsikó, 12 darab harmadfü paripacsikó, 10 darab tavalyi paripacsikó, 3 darab rugott csikó. Színek szerint volt 16 fekete, 11 pej, 13 világos pej, 8 sötét pej, 4 mogyorópej, 2 piros pej, 4 szürke, 1 seregélyszürke, 2 sárga, 2 szegsárga, 1 daruszórú, színjelzés nélkül 7 szopócsikó.¹³¹

Megszűnt tehát az a ménes is, amelyet 8 évvel előbb még szükségesnek és hasznosnak tartottak. Most pedig a városok mezei gazdálkodását beszüntető királyi resolútiót (1836) be sem várva a közvetlen hasznot hozó szempontok hangsúlyozásával a ménes állományát dobra verték.

Hetven évnek kellett elmúlnia, hogy az új idők követelményeinek megfelelő alakban és a lehetőségek szem előtt tartásával 1899-ben újra ménese legyen Kecskemétnek.

Az 1899. február 23-án tartott közgyűlés elfogadta a tanács javaslatát, „hogy Bugacz-Monostoron a szüzbarom között egy 50—60 darab, jobb fajta 1—3 éves csikókból csikóménes állíttassék fel s a két és három éves csikók darabjától a megállapított 8 frt helyett kedvezményképpen 5 frt fübér legyen fizetendő . . . ezen intézmény életbe léptetése által a lótenyésztés emelése érdekében tegyen szolgálatot.”¹³²

Még ugyanazon év június 28-i ülésében hozzájárult a közgyűlés a tenyészménes felállításához¹³³ is, valamint erre a célra „egyenlőre nyolcz darab egy fajtájú tenyészkanca” vásárlásához. A csikós bérét is megszabták darabonként 2 korona 40 fillérben és az eddig szokásos heti elegendőben. Ha azonban a ménes létszáma 350 darabnál kevesebb lenne, a pénzért és eleséget 4 koronában számítva, a csikós bére a város pénztárából egészítendő ki

128. *Gazdasági iratok.* 1826—1827. 60. sz.

129. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1828. jan. 16.

130. *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1828. febr. 4. 76. 1.

131. *Gazdasági iratok.* 1828—1829. 32. sz.

132. *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 1899. 129. 1.

133. *Ugyanott.* 363. 1.

úgy, mintha a ménes 350 darabból állana.” Ugyanakkor a 3 évet meghaladott kancák fűbérért 12 korona helyett 8 koronában állapították meg, „hogy a hanyatlásnak indult lótenyésztésnek lendület adassék.” Egyszersmint a törzsméneshoz állami bérmént kértek.¹³⁴ Májusban a törzsménés elhelyezésére a Buzsik-féle csőszháznál 500 korona költséggel sürgősen akolt csináltattak.¹³⁵

Komoly haladást jelentett az új ménes történetében, amikor Szentkirályi Kálmántól 1901. szeptember 10-én megszerezte a város egy millió koronáért annak 6190 hol 264 □öl bugaci birtokát. A szerződés értelmében Polák József bérlőt is kifizették 129. 285 korona 70 fillérrel. A bérlő lóállományának átvételével 1 hátszlovon, 3 kocsiszlovon és 8 igászlovon kívül a város a következő 31 méneses lóhoz jutott: 1 „angol fajta” mén, 16 darab 2 1/2 éves csikó, 5 drb. 1 1/2 éves csikó, 7 drb. gyenge csikó, 1 szürke kanca, 1 drb. 3 éves sárga kanca.^{136 137}

A földhétség jele, hogy az alig megszerzett Szentkirályi-féle Bugacrészből 1902-ben 982 hold 1545 □öl szántót holdanként 12 korona 85 fillérért haszonbérbe adtak.¹³⁸ A gazdaság így megcsónkítva is „a ménes és a gulya fenntartására és tenyészállatok nevelésére is rendelve lévén . . . jelentőséggel bir és házi kezelésben marad.”¹³⁹

Beniczky Ferenc főispánnak a földművelésügyi miniszterhez 1903. március 26-án tett jelentése megvilágítja Kecskemét mezőgazdasági viszonyait és benne az állattenyésztés helyzetét, amelynek a hanyatlását megállapítja. 1894-ben „a bugaczmónostori közlegelőn a növendékmarhákat és a csikókat beszámítva 8667 db. tisztán kecskeméti jószág legelt, . . . az 1902-ik évben már 4885 db. kecskeméti volt a pusztán.” Ilyen körülmények között létesített a város saját ménest és gulyát, amivel „főcélja apaállatok nevelése, melyek az itteni viszonyoknak megfelelőnek.”¹⁴⁰

Az eddigiektől eltekintve sajnálatos módon éppen a legújabb kori ménesről áll rendelkezésünkre legkevesebb levéltári anyag. Ezért különösen értékes Gaál József volt városi főintéző 1939. december 1-én keltezett, 29×46 cm nagyságú, 6 oldalas kézírata. Ennek adatai szerint 1899 és 1903 között a város 4 helyről 19 tenyészkancaát vásárolt. Még pedig 4 Noniust Debrecenből (1899), 2 angol telivért nemeskéri Kiss Pál véglesi méneséből

134. *Közyűllési jegyzőkönyv.* 1901. 74—76. 1.

135. *Ugyanott.* 244—245. 1.

136. *Szerződések, Kötelezvények.* 1661—7210. sz. (7006).

137. *Közyűllési jegyzőkönyv.* 1901—1902. 369. 1. (1901).

138. *Ugyanott.* 561. 1. (1902).

139. *Közyűllési jegyzőkönyv.* 1905. 907—910. 1.

140. *Várostarténeli adatok.* II. köteg. 1903.

(1900), 2 arabs telivért (Jussuf és Ammurath Beiraktar) Bábólnáról (1901), 5 angol félvért Mezőhegyesről (1902) és újból 6 Noniust Debrecenből (1903).

1899-ben már volt a város tulajdonában egy Don Perez nevű angol telivér mén. 1901-ben kért ugyan a város bérmént, de csak 1907-ben érkezett a 345. tksz. Furioso XIII—1. törzsmén. Azideig (1899—1907) a fedezőállomáson levő arabs félvér, angol telivér és félvér ménnek, valamint a város által a nagykőrösi méntelepről vásárolt Brávó nevű angol telivér mén kerültek a ménes kancáira.

A ménes történetében két korszakot különböztethetünk meg: a törzskönyvezés előtti első (1899—1929) és a törzskönyvezés bevezetésével (1929) kezdődő második időszakot. A törzskönyvezés bevezetése Gaál József nevéhez fűződik, aki 1928-ban vette át a gazdaság vezetését és 1937-ig állt annak élén. Azután pedig mint városi főintéző őrködött a ménes fölött. Becsey Lajos nyugalmazott méneskari alezredes 3 évig (1935—1937) tanácsadóként működött a ménesnél és számottevően hozzájárult annak felvirágztatásához. Ezért a várostól 24 hold Szentkirályi-földet használt.

A törzskönyvezés előtti időből 8 mént ismerünk. (A 141. sz. jegyzetben *-gal jelölve.) És pedig 2 arabs telivért, 2 angol telivért és 4 angol félvért. A főtörzskönyv adatai szerint a második időszakban 6 arabs telivér, 1 arabs félvér, 3 angol telivér, 19 angol félvér és 1 huzul telivér jutott a ménesben szerephez, összesen 30 darab. Ezeken kívül volt még a ménesben 3 segédmén és 1 szamárcsődör. Mindössze tehát a ménes fennállása idejéből 41 ménről van tudomásunk. A 3 segédmént és a szamárcsődört nem számítva a törzskönyvezés 1929—1944 közötti 16 évében szereplő 30 ménnel történt, bejegyzett fedeztetések száma 494. Ezekből a fedeztetésekből 104 kanca- és 120 méncsikó¹⁴¹ származott. Hat kanca elvetélt. A kancacsikók közül 18 a ménes tenyészkancái közé került. Eladtak 19 kanca- és 49 méncsikót, melyek közül 2 kancát és 33 mént az állam vásárolt meg, és pedig a méneket 1800—7000 pengős áron. Elhullott 19 kanca- és 24 méncsikó. Az elhullás okát csak 9 esetben jegyezték fel és eszerint az elhullás oka mirigykór volt. 12 méncsikót ivartalanítottak. Legnagyobb veszteség akkor érte a ménest, amikor 1917-ben tűzvész alkalmával a ménesistállóban égett 30 kiváló, jórészt vemhes kanca.

Nagy esemény volt, amikor dr. Plósz Béla államtitkár, országos lótenyésztési főfelügyelő a Bíró nevű méncsikót 1935-ben az állam részére 1800 pengőért megvásárolta. Ez a mén Bugac—1. néven később mint állami törzsmén szerepelt. Ugyanakkor az állam 2 kiváló tenyészkancát adományozott a városnak azzal a feltétellel, hogy mindkét kanca két első méncsikóját kö-

141. Kecskemét th. város bugaci ménesének főtörzskönyve. 1929—1944.

teles a város minden ellenszolgáltatás nélkül egy éves korban átadni az államnak. A sors iróniája, hogy a két anya után csak kancacsikók estek.

1934. április 20-án a város egyezsége lépett az állammal, amely szerint az kötelezettséget vállalt az iránt, hogy a bugaci ménes törzskönyvezett kancáitól származó, tenyésztésre alkalmasnak minősített minden méncsikót 3 éves korban darabonként 2400 pengőért megvásárol. Ekkor jutott el a bugaci ménes odáig, hogy 42 kancája közül a törzskönyvelő bizottság 25-öt alkalmasnak talált az állam részére történő méncsikónevelésre. Ugyanakkor a korábban (1926—27) Mezőhegyesről és Tatáról vásárolt 3 angol és 3 arabs kanca közül csak 1—1 darab bizonyult alkalmasnak. Nagy jelentőségű volt a ménesre nézve az is, hogy 1939-ben az állam 8 méncsikót vásárolt meg egyszerre darabonként 2400 pengőért, és hogy ugyanebben az évben a 8 közül 4 csikó a Mezőgazdasági Kiállításon csoportdíjat és elismerő oklevelet kapott.

Nem kétséges, hogy ezt az eredményt a környezeti adottságokon kívül a genetikai szempontok figyelembe vételével, valamint az istállózásnak és az abrakolásnak a fél rideg tartással való társításával érték el. Így alakult ki a bugaci ló típusa. A bugaci ménesből származó csaknem minden lovon feltalálható — amint Gaál József írja — mint külső tulajdonság a széles, erős szűgy, kis testmagasság, nagy testmélység, könnyű, finom csontozat és sok nemesség; mint belső tulajdonság pedig az edzettség, kitartás és igénytelenség.

A létszámot illetően a főtörzskönyv feljegyzésein kívül írásos közlések nem állanak rendelkezésünkre. Ott 102 kanca szerepel, amelyek közül 96 félvér és 6 huzul telivér. A 96 félvérből eladtak 29 darabot, 11 pedig elhullott. A 6 huzul közül 3 eladásra került, 1 elhullott. Maradt tehát 56 félvér és 2 huzul kanca. A veszteségek és értékesítések után — Gaál József szóbeli közlése szerint — a törzskönyvelésre nem kerültekkel együtt körülbelül 90 kanca, 25—30 drb. 3 éves, 75—80 drb. 1—3 éves csikó lehetett a ménesben 1944 őszén. A kancákat és a méneket először Előszállásra, majd Lovászpatonára menekítették. Ennek ellenére az egész ménes a reá vonatkozó iratokkal együtt veszendőbe ment. De a részletek ismerete nélkül ennek és a korábbi méneseknek reánk maradt adatai alapján is megállapíthatjuk, hogy századokon át anyagi javakhoz, társadalmi megbecsüléshez, erkölcsi tőkéhez juttatta Kecskemét városát a ménestartás. Az állattenyésztés és azon belül a lótenyésztés, a ménestartás is egyik forrásterülete volt azoknak az anyagi javaknak, amikből élünk és eszköz azoknak a szellemi javaknak a felszínre hozásához, amikért élünk, illetve amikért érdemes élnünk.

JEGYZETEK

A levéltári források kizárólag a Bács-Kiskun Megyei Levéltár iratanyagának részei.

A tanácsi jegyzőkönyvekre való utalások az eredeti jegyzőkönyvek hiányában azok 1807-től fennmaradt fogalmazványaira vonatkoznak.

A szövegben előforduló úrmértékek és pénznemek: icce = 1,2726 l; messzely = 1/2 icce; pint = 2 icce; csupor = 1/2 véka; véka = 30 l. — Forint = 60 krajcár (xr) = 100 dénár; rhénus forint = 0,8 — 1 — 1,20 forint; tallér = 1 1/2 rhénusforint; máriás = 1 forint 59 krajcár; garas = 3—4—5—6 dénár; poltura = 1/2 dénár; peták = 1/2 poltura; arany = 4 forint 9 krajcár; dukát = 4 forint 43 dénár; korona = 1/2 forint = 100 fillér; pengő = 100 fillér.

A BUGACI MÉNESBEN SZEREPLŐ MÉNEK (1899—1944)

Arabs telivérek:

*O-Bajan (1927)

*Shagya XVII. (1927)

Shagya (1937, 1940)

2524 Shagya XIX—7. (1940—1941)

2486 Shagya XIX—7. (1940—1941)

2827 Shagya XVII—7. (1941)

2527 Shagya XVII—7. (1942—1943)

— Shagya XVIII. (1942)

Arabs félvér:

Előd (O-Bajan—3 fia. 1938)

Angol telivérek:

*Don Perez. (1899)

*Bravó (Nagykőrösi Méntelepről vásárolva.)

Dunure II—11. (1940)

6544 Trabukó. (1941—1942)

2419 Santorb—3. (1941)

Angol félvérek:

*Furioso XIII—1. (1907)

2511 Furioso XXVII—24. (1931—1933). Bírónak, a későbbi 2442 Bugac I-nek az apja.

2511 Furioso XXVII—3. (1931)

2496 Furioso XXXVI—17. (1935)

2470 Furioso XXVII—1. (1935—1938)

* — North-Star VI—23. (1910)

* — North-Star VIII—6. (1921)

2492 North-Star XX—5. (1933—1936)

- 2496 North-Star XX—17. (1935)
2518 North-Star XXII—2. (1939—1940)
2451 Gidrán I—8. (1935—1938)
2480 Gidrán II—2. (1935, 1939)
2486 Gidrán I—6. (1938, 1940, 1941)
2482 Gidrán III—6. (1943)
*118 Sárvár 5. (1914)
— Poroszló. (1922)
259 Sárvár 15. (1925. Vásárolt mén.)
2538 Kalocsa 2. (1930. Furioso XXXIII apától és Páva II. anyától.)
— Bugac 3. (1937—1938)
— Gambrinus (1938)
2598 Lászlómajor 1. (1938. Gróf Nemes János méneséből.)
— Gárda (1940)
2454 Ölbő 6. (1941—1943)

Huzul telivér:

Hroby (1943—1944).

Fajsz népessége a XVIII. század közepén

BÁRTH JÁNOS

Az utóbbi évtizedekben megszaporodott Magyarországon a történeti statisztikai és történeti demográfiai irodalom. Egyre több tanulmány kísérli meg egy-egy kor népességi viszonyainak elemzését és bemutatását. Az ilyen jellegű munkák legfontosabb forrásai a különböző összeírások, elsősorban a dikális, dézsma és úrbéri összeírások. Ezek a lajstromok annak idején az adózás érdekeit szolgálták, és készítőik névszerint csak a családfőket illetve az egyes parasztháztartások vezetőit tüntették fel. Belőlük csak hosszadalmas és sok hibalehetőséggel járó spekulációval lehet következtetni a parasztfalvak lélekszámára és az egyes háztartások összetételére, családviszonyaira. Történeti demográfiai és néprajzi szempontból jóval többet mondanak az egyházi lélekösszeírások, amelyekben névszerint feltüntették egy-egy falu valamennyi lakóját a legfiatalabbtól a legöregebbig. Szerencsés esetben az összeírók feljegyezték minden számbavett ember életkorát, a háztartásfőhöz fűződő rokonsági vagy szolgálati viszonyát, esetleg származáshelyét is. Az egyházi lélekösszeírások történeti forrásértékére már többen felhívták a figyelmet,¹ de az egész országra kiterjedő számbavételük és elemzésük még a jövő feladata. Feltűnően kevés az eredeti formában közzétett lélekösszeírások száma,² holott ezekből messzemenő következtetések vonhatók le egyes paraszttelepülések történetiségben jellemző népességi stuktúrájáról, demográfiai viszonyairól, településrendjéről, névadási szokásairól stb.

A kalocsai érsekség történeti szempontból legfontosabb lélekösszeírásai 1762-ben, Batthyány József érsek idejében készültek. Sajnos elég kevés maradt meg belőlük. Az Érseki Levéltár *Visitatio Canonica*inak mellékleteként őrzött összeírások helységenként változó értékűek. Legtöbbjük elnagyolt, csak névsort közöl. Néhány összeírás azonban kiemelkedően jó, mivel az életkor és a családi kapcsolatok jelzésére is kitér. A történeti, demográfiai, néprajzi és névtudományi szempontból legjobb összeírások közül a Duna mel-

1. DÁVID Z. 1973— KOVÁCS Z. 1964. — KOVÁCS Z. 1969.

2. Alapos nyomozással is csak egyet sikerült felkutatnunk: MÁNDOKI L. 1968.

léki Fajsz község anyagát választottuk ki és az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük.³ Megítélésünk szerint alkalmas arra, hogy jól reprezentálja egy magyar agrártelepülés XVIII. századi népességi viszonyait.

Az Árpád unokájának nevét viselő Fajsz község magyar népességének többsége kontinuosnak mondható a Kalocsa környéki tájban.⁴ Valószínűleg a település sem pusztult el hosszabb időre, sőt a török kor egyes időszakai-ban jelentősen gyarapodott lakossága. A középkor évszázadaiban Fajsz a szekszárdi apátság birtoka volt és prediális nemesek lakták. Itt működött a szekszárdi apátság egyházi nemeseinek „fajsi széke”.⁵ A török uralom alóli felszabadulás után a fajsiak igyekeztek elfogadtatni az új világgal nemesi jogállásukat, de ez sok nehézségbe ütközött. A régi prediális nemesi intézmény jelentőségét veszítette. A falu földesura, a szekszárdi apátság, majd a tanulmányi alap arra törekedett, hogy megszűnjön Fajsz minden régi kiváltsága és a közönséges jobbágyfalvak sorát gyarapítsa. Fajsz XVIII—XIX. századi jogi helyzetének változását, elsősorban a rossz forrás-adottságok miatt eddig nem tisztázta megnyugtatóan a helytörténetírás. XIX. századi történeti kézikönyveink úgy tudják, hogy itt soha nem volt úrbériség.⁶ Ezzel szemben a Pest megyei Levéltárban jelentős mennyiségű irat található Fajsz község úrbéri pere címen.⁷ A nagyon hoszúra nyúlt per irat- anyaga sajnos befejezetlenül maradt meg. Ez nehezíti a kutatást.

1695-ben, a középkori egyházi nemesi jogállás eleven emlékének bizony-ságaként 3/4 nemesi portát vetettek ki Fajszra.⁸ 1715-ben a falu a nemesi községek között szerepelt, bár akadtak itt jobbágycsaládok is.⁹ Az úrbér-rendezéskor feltett kilenc kérdésre adott válaszaikban a fajsiak úgy nyilatkoztak, hogy a földesúrhoz fűződő viszonyukat kontraktus szabályozza, amelynek értelmében évente 66 forint 80 krajcárral megváltják minden úrbéri szolgáltatásukat. Az 1770-ben hitelesített úrbéri tabella a fajsiakat — mivel föltűnően kevés telki föld volt a birtokukban — úrbéri jogi érte-lemben zselléreké nyilvánította.¹⁰ A kuriális zselléri jogállásba azonban nem nyugodott bele a falu népe. A XIX. század elején a fajsiak nagy pert folytattak emiatt, de eredménytelenül.¹¹ 1842-ben a földesúr kezde-

3. A közölt összeírás levéltári jelzete: KÉL. I. Vis. Can. Fajsz.

4. CSIZMADIA A. 1972. 22, 24, 25. — KUCZY K. 1967. 12. — A táji kontinuitás fogalmára lásd: BÁRTH J. 1974/a. 286.

5. FRAKNÓI V. 1879. 42.

6. FÉNYES E. 1851. II. k. 4. — GALGÓCZI K. 1877. III. 308.

7. PL. IV. 165. Fajsz.

8. GALGÓCZI K. 1876—77. III. 308.

9. CSIZMADIA A. 1972. 24., 47.

10. PL. CC. II. 6. Fajsz. Vö: a kuriális zsellér fogalmával: VARGA J. 1967. 73—74.

11. KUCZY K. 1967. 16.

ményezett úrbéri pert, amelynek során a fajsziak mindvégig tiltakoztak az „úrbéri rendbeszedés” ellen, mivel állításuk szerint „Fajszt szabad közösség és az úrbért csak nevéből ismerte”. A fajsziak harca évtizedekig tartott — egyelőre sajnos ismeretlen végű — pereskedésbe fulladt, amely még az 1870-es években is tartott. Ekkor már elsősorban a nagy mennyiségű paraszti irtásföld sorsa forgott kockán.

Összefoglalva: Fajszt paraszti foglalkozású és életvitelű népessége a XVIII. század elején a középkori jogfolytonosság alapján még nemesi jogállásúnak számított. 1770-ben a mindent egységesítő és típus kategóriákba szorító Urbárium a fajsziakat zselléreké nyilvánította. Az úrbéri zsellér jogállás azonban nem vált az élet gyakorlati valóságává. A falu népe viszonylag nagy önállóságot és szabadságot élvezett, a földesúr alig érvényesíthette hatalmát. A feudalizmus utolsó évszázada fel-felújuló harccal telt el, a jogait kiterjeszteni akaró földesúr és régi kiváltságait védő falu között. A pereskedő fajsziak számára nagy eszmei alapot jelentett egykori nemesiségük tudata, amely mindvégig elevenen élt a lakosság körében.

A fajsziak XVIII—XIX. századi gazdálkodásának legfontosabb meghatározó tényezőjeként a nagyfokú földhiányt említhetjük. A Kalocsa környéki Duna melléki falvak a XIX. század második felében végrehajtott ármentesítések előtt általában mind szűkölködtek belső határukban szántóföldekkel, ezért gabonatermesztésük távoli pusztákon folyt. Fajszt azonban még e kevésföldű falvak sorában is kitűnt belső-határbeli telki állományhoz tartozó szántóinak csekélységével. A mocsári erdővel borított határban kevés volt a művelésre alkalmas szárazulat. Így szinte jelképes az a földmennyiség, amelyet az úrbéri tabellában feltüntettek. A lakosság megélhetésében mindig nagy jelentősége volt az ősfoglalkozásoknak, így a halászatnak és a méhészetnek. Fontos szerepe volt a mocsári tölgyerdők makktermésére alapozott sertéstartásnak. A XVIII—XIX. században fokozatosan nőtt az erdei irtáskertek száma és területe. Egyre jelentősebbé vált a környék előző évszázadokban is számottevő gyümölcsstermesztése és kertészkedése.¹² A régebbi termékek, mint pl. a káposzta és a hagyma mellett a XVIII. századtól jelentős szerepet kapott a paprika, olyannyira, hogy a XIX. század végére és a XX. század elejére Fajszt a szomszédos Bátorával együtt a kalocsai paprika legfontosabb termelőhelyévé vált. Egyes vidékeken a Kalocsa környékén termelt paprikát „fajszi paprika” néven emlegették.¹³

*

12. BÁRTH J. 1974/b. 214—215, 217, 231—232.

13. BÁLINT S. 1962. 117.

Az 1762. évi fajszi lélekösszeírás adatait sok szempontból és hosszan elemezhetnénk, mivel tanulságos megállapítások leszűrésére alkalmasak. Az alapos és sokoldalú elemzéstől azonban itt most eltekintünk. Egyrészt területi okok követelik ezt, másrészt később egy nagyobb tanulmányban szeretnénk elvégezni több környező falu lélekösszeírásainak együttes értékelését. Így most elsődleges célunk a forrásközlés, egy nagyon jelentős forrástípus egy falura vonatkozó anyagának figyelemfelkeltő bemutatása. Néhány következtetést azonban teszünk. Ezek nem a minden oldalú elemzés igényével keletkeztek, hanem ötletszerűen kiragadott néprajzi, névtudományi és történeti demográfiai szempontok alapján végzett vizsgálódásaink során születtek.

Az összeírás rovatai

Az 1762. évi fajszi lélekösszeírás pontos címe: Status Animarum Fajsziensium. Minden oldalát fejlécezték. Rovatai a következők:

Numerus domorum: 1-től 161-ig terjedő számozással következnek a falu házai. Ez a szám valószínűleg majdnem azonos a falubeli háztartások számával. Az összeírásban 49. számú ház nincs.

Cognomen et nomen: Itt sorolták fel a házakban illetve háztartásokban élő személyeket. Elöl szerepel a gazda, majd a felesége, természetesen leánykori nevén. Általában utána következnek házасulatlan gyermekeik csökkenő életkor szerint. Ha vannak, ezután szerepelnek a házas fiúk feleségükkel és gyermekeikkel, ritkábban lányok a férjükkel. Legvégül a szolga családok, a magános szolgák vagy a háztartás kötelékében élő családtörödékek, elszegényedett rokonok. Előfordul, hogy az özvegyen maradt apa vagy anya a sor végére kerül. Ilyen esetben gyaníthatjuk, hogy a gazdaságot már átadta házas fiainak, akik közül általában a legidősebb szerepel a gazda helyén.

A nevek mellett rövid megjegyzéseket találunk, amelyek a családon belüli rokoni vagy szolgálati viszonyra utalnak. E megjegyzések fontos következtetések levonására alkalmas adatai az összeírásnak.

Numerus Parium: Az egyházi adó kivetésének alapját képező, házaspárokat számontartó rovat. Az összesítésben szereplő 241-es szám azonban csalóka, mivel tartalmazza az ún. fél párokat, tehát az özvegyeket is. A mindkét házасfelet magába foglaló igazi párok száma a számbavett 161 háztartásban 222 volt.

Aetas cuiusque: az összeírtak életkorát feltüntető rovat. Valószínűleg bemondáson alapul, tehát számolnunk kell kisebb-nagyobb pontatlanságok-

kal. Úgy látszik azonban, hogy a fajszi összeíró becsületesen végezte a dolgát, mert még néhány hetes csecsemőket is felvett a lajstromba.

Confessionis Capaces: Az „est” szócskával jelölték azokat, akik már gyóntak, gondolatjellel vagy „non”-nal azokat a gyerekeket, akik még nem gyóntak.

Confirmati vel non: Az „est” szócskával jelölték a már megbérmáltakat, és gondolatjellel azokat, akik még nem bérmálkoztak.

Legentes: 124 személyt jelöltek meg ebben a rovatban. A legentes kifejezés jelentését sajnos sokirányú és többszöri konzultálásaink eredményeként sem sikerült megnyugtatóan tisztáznunk, így egyelőre nem tudjuk, mire vonatkozik az összeírásnak ez a pontja.

Numerus animarum inqvalibet Domo: Egy-egy ház illetve háztartás népének teljes lélekszáma. Összesítése adja ki a Fajszon lakó 1023 főt.

Az összeírás nyelve

Az összeírásban szereplő neveket magyarul jegyezték fel. Az egyes személyek rokoni vagy szolgálati viszonyaira utaló megjegyzéseket azonban latinul írták a nevek után. Hasonlóképpen latin a fejléc szövege valamint a haladási irány feljegyzése is.

A fajsziak társadalmi helyzete

1762-ben Fajszon 161 házat írtak össze. Ezen kívül a faluban állt egy községháza és egy templom. A 161 ház közül egy plébánia volt. A plébános önmagát nem írta össze, így tulajdonképpen 160 ház népével számolhatunk.

Az egyes családfők társadalmi helyzetét általában nem jelölték meg az összeírók. Miként már utaltunk rá, ebben az időben Fajsz népe a középkori jogokra hivatkozva nemesnek tartotta magát, az összeírás után néhány évvel készült Urbárium viszont egységesen zsellér jogállásúnak jelezte a fajsziakat. Az 1762. évi összeírásban két családfőt, a 9. számú Nagy Györgyöt és a 10. számú Nagy Mihályt nemesnek nevezték. Valószínűleg testvérek, vagy legalábbis rokonok voltak. Látszólag jellegtelen, de Fajszon réginek, törzsökösnek számító, középkorig visszavezethető családnevet viseltek.¹⁴ Jellegzetes nagycsaládi szervezetben élő, igen nagylétszámú családokat vezettek. Paraszti életmódot folytató kishemesek lehettek, akik nemcsak családjuk létszámával tűntek ki, hanem viszonylagos módosságukkal is.

14. Vö: CSIZMADIA A. 1972. 19 — KUCZY K. 1967. 6—7.

Négy ház családfőjét mendicusnak, vagyis szegénynek, koldusnak jelezte az összeíró. E kifejezés mögött valószínűleg az egyházi adó kivétele szempontjából szegénynek tartott házaspárt kell értenünk. Az 1. számú házban lakó Nagy György mendicus például két házas fiút is magába foglaló nagycsaládban élt, tehát nem gondolhatunk valamiféle egyedülálló kéregető koldusra.

Két házban „novus hungarus” vagyis cigány család élt. E családok a fajszi magyarok között laktak, tehát letelepített cigányok voltak. A helyi paraszttársadalomra vonatkozó megállapításaink során nem kezeljük külön őket.

Inqvilinusnak azaz zsellérnek kifejezetten egy háztartásfőt említenek, a 155. számú házban lakó Salacz Mártont. Valószínűleg a falu szolgálatában állt, mivel a községháza melletti épületben élt. Lehetett pl. kisbíró vagy pásztor. Egy szolgát is alkalmazott. Vele egy házban lakott a falu kocsisa, aki szintén zsellérnek számíthatott. Önálló háztartás vezetője lehetett a 138. számú házban élő zsellér családfő is. A zsellér kifejezés az összeírás többi részében csak családtagok vagy a háztartásokhoz tartozó családos szolgák esetében tűnik fel. Többször használták a beházasodott vők társadalmi helyzetének jelölésére.

Az összeírásban 12 nőtlen és 4 hajadon szolgát vettek számba, akik más házánál munkát vállaltak. Számukat egy özvegy férfi is gyarapította. Többségük húsz éven aluli volt. Közülük kerültek ki a különféle pásztorgyerekek, így pl. a sokszor emlegetett családi sertésfalkák őrzői, valamint a béresek és a házkörűli szolgálók. Rajtuk kívül 8 családos házatlan zsellér és egy özvegy családfő szolgált családjával együtt egy-egy fajszi háztartás kötelékében. Családtagjaik száma 36 fő volt. A házasulatlan szolgálkkal együtt tehát összesen 53 fő állt rendszeresen más szolgálatában, a fajszi lakosság 5,2%-a.

A fajsziak vallása

Fajsz napjainkig katolikus falu. Az volt 1762-ben is, annak ellenére, hogy a környező Duna melléki falvak népe a török uralom időszakában református hitre tért, és az új vallás meghatározó tényezőjévé vált e helységek XVIII.—XIX. századi népi kultúrájának. A katolikus Fajszon 1762-ben két kálvinista háztartást találtak, az 59-est és a 88-ast. Az első 16 tagú, 3 házas fiút is magába foglaló nagycsalád, a második pedig 3 tagú családtöredék volt. Vallásuk kuriózumnak számított Fajsz katolikus társadalmában.

Az összeírás készítésének idején egyébként még valószínűleg vitatott volt Fajszi egyházi hovatartozása. A középkorban az apátság prediális nemeseinek székhelye az apátság egyházi igazgatása alatt állt. A XVIII. században a szekszárdi apátság volt ugyan a falu plébániájának kegyura, de a fajsziak lelki gondozásával nagyrészt a kalocsai érsekek papjai foglalkoztak, mivel úgy tartották, hogy Fajszi a kalocsai érseki egyházmegyéhez tartozik. A szekszárdi apátság középkori jogokra, a kalocsai érsekség pedig az újkori élet gyakorlatára hivatkozott. Az 1730-as és az 1750-es években nagy viták folytak a kalocsai érsekség és a szekszárdi apátság fölöttes hatósága, az esztergomi érsekség között arról, hogy kinek van joga kánoni látogatásokat végezni Fajszon. A vita valószínűleg csak 1777 után dőlt el végérvényesen, amikor a szekszárdi apátság, mint önálló egyházi intézmény megszűnt.¹⁵

Háztartások, nagycsaládok

Rövid tanulmányunk további részében elengedhetetlen, hogy Fajszi népességével kapcsolatban történeti demográfiai és történeti néprajzi vonatkozású számszerű megállapításokat tegyünk. Ennek során azonban elkerülhetetlenül összetalálkozunk azokkal a fogalmakkal, amelyekkel a 160 fajszi ház népe jellemezhető: a család, a háztartás, a nagycsalád, a família, a háznép, a gazdaság stb. fogalmával. E helyen nincs lehetőségünk arra, hogy e kifejezések tartalmát ismertessük, ezért az olvasót a legfontosabb szakirodalomra utaljuk.¹⁶ Nehezítené bemutatásunkat, hogy az irodalomban meglehetősen nagy nézetkülönbségek tapasztalhatók az említett kifejezések pontos jelentésével kapcsolatban. Különösen a háztartás fogalma mondható vitatottnak.

A háztartás fogalmával kapcsolatos nézetkülönbségek lényege az, hogy a parasztházaknál egykor élt zsellér családok „egy kenyéren éltek”-e a gazda családjával, a gazda irányításával dolgoztak-e, vagyis beletartoztak-e annak háztartásába, vagy pedig önálló háztartást alkottak. Valószínűleg egyértelműen soha nem adható válasz erre a kérdésre, hiszen egyéni és helyi különbségek mindenképpen jelentkezhetnek. A fajszi összeírásból úgy látszik, hogy e faluban mindkét eset előfordult, de az összeírt zsellér családok többsége valószínűleg beletartozott azoknak a gazdáknak a háztartásába, akiknek házában összeírták őket. Erre utalhat többek között a lélekszám

15. CSIZMADIA A. 1972. 22—23., 27.

16. SZABADY E. 1964. 216—221. — KOVÁTS Z. 1964. 228. — DÁVID Z. 1973. 7. — VERESS É. 1966. 361—372. — Ezúton köszönöm Faragó Tamásnak, hogy Nagykovácsi háztartásszerkezte a 18. században c. kéziratot tanulmányát átolvasás céljából rendelkezésemre bocsátotta.

feltüntetésének módja. Az összeírás „Numerus Animarum Inqvalibet Domino” rovatában ugyanis általában egy számmal jelezték a házakban lakó személyek számát. 5 házban azonban két számot alkalmaztak. A 22. és 81. házzal majd később foglalkozunk, mivel ott nem laktak zsellérek. A 155. számú háznál a két szám érthető, mivel itt nyilvánvalóan két különálló zsellér háztartásról volt szó, csak a két családnak egy fedél volt a feje fölött. A 133. és a 138. számú ház esetében azonban nehezen magyarázható a két szám alkalmazása. Más házaknál a zsellér családjának létszámát együtt tüntették fel a gazda családjának létszámával, itt azonban nem így jártak el. Ebből arra következtethetünk, hogy a 138. szám alatt összeírt Vinter Mihály zsellér¹⁷ öttagú családja, ellentétben más szolgáló zsellér családdal, önálló háztartást alkotott, és csak egy házban illetve telken lakott Tsere János kilenctagú nagycsaládjával. Ugyanígy önálló háztartást alkotott Szomolai Márton zsellér családja is a 133. számú házban. Erről a családról azonban feltételezhetjük, hogy az özvegy gazdasszony gazdaságában dolgozott, esetleg részesművelést vállalt nála, csak valamilyen személyes ok következtében nem éltek „egy kenyéren”.

Vinter Mihályon és Szomolai Mártonon kívül még hét, illetve egy özvegyasszonyt is számolva nyolc olyan zsellér családfőt találunk az összeírásban, akik egy házban laktak valamelyik gazda családjával. Ezekről feltételezhetjük, hogy beletartoztak lakásadó gazdájuk háztartásába. Egyrészt az összeírás már említett technikája, a lélekszámok közös feltüntetése utal erre, másrészt a néprajzi és történeti párhuzamok is ezt sejtetik. Az ország más tájairól szóló néprajzi irodalomból¹⁸ tudjuk, hogy a parasztgazdánál lakó és szolgáló zsellércsalád sokszor a gazda háztartásához tartozott. Egy házban laktak, együtt dolgoztak, együtt étkeztek, mintha a zsellér nagycsaládban élő vérokon volna. Hasonló háztartás-szervezetre utalnak azok a történeti tanulmányok is, amelyek a XVII—XVIII. századi paraszti „família” kérdéseit tárgyalják.¹⁹ Az együttélésnek elsősorban gazdasági és munkaszervezeti okai voltak. Veress Éva szavaival élve: „A családtagok hiányát nehezebben viselte el a jobbágy háztartása, mint a munkaerő szempontjából fölös létszámot.”²⁰ Így érthető, miért vett egy-egy fiatal gazdaházaspár vagy kevés gyerekű özvegyasszony 3—4 gyerekes zsellér házaspárt is a háztartásába. Ezek jelenléte ugyanis elsősorban nem eltartási terhet jelentett, hanem az eredményes gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen

17. A német nevű Vinter Mihály valószínűleg idegenből költözött a színmagyar Fajsza. A XIX—XX. században fajszi tanító dinasztia került ki utódaiból. A Vinter család egyik ága a XIX. század közepén átkerült Császártöltésre. E sorok írója így apai nagyanyja révén Vinter Mihályban egyik ösét tisztelheti.

18. MORVAI J. 1966. 491.

19. KOSÁRY D. 1963. 126—127. — VERESS É. 1966. 366—370.

20. VERESS É. 1958. 425.

munkaerő-forrást.²¹ Fél Edit és Hofer Tamás átányi kutatásaiból tudjuk, hogy a paraszti munka „régis stílusa” szerint egy átlagos parasztgazdaság eredményes üzemeltetéséhez 3—4 férfi munkaerőre és legalább ennyi asszonyi vagy serdülő munkaerőre volt szükség. Legalább két kiscsalád együttélését követelte a település megosztottsága is.²² A parasztgazdaságok egy részének működéséhez szükséges munkaerő-mennyiséget a megházasodott fiúkat visszatartó nagycsaládi szervezet biztosította. Ahol a nagycsalád valamilyen oknál fogva felbomlott, ott a kiscsaládi keretek között élő fiatal gazda igyekezett más munkaerő-forrás után nézni. Ha volt hely a házában, házatlan zsellércsaládot fogadott maga mellé. A zsellércsalád felnőtt és serdülő tagjai biztosították számára a szükséges munkaerőt addig, amíg saját gyerekei felnövekedtek és munkára alkalmasakká váltak.

Ha végigtekintünk a fajszi összeírásnak azokon a házain, ahol valószínűleg a gazda háztartásába tartozó zsellércsaládok laktak, láthatjuk, hogy ezek szinte kivétel nélkül hasznos munkaerő-tartalékokat jelentettek. A 18. házban például két fiatal munkaerőt jelentett a zsellérpár a csak kiskorú gyermekekkel rendelkező fiatal gazdacsalád számára. A 28. házban a gyermektelen fiatal gazdapárral viszonylag népes zsellércsalád élt, amelynek felnőtt tagjai mellett a 16 éves fiú is csaknem teljes értékű munkaerőnek számított, de libaőrzésben, sertéspásztorkodásban, gyümölcszedésben, ház körüli munkákban részt vehettek a kisebb gyerekek is. Az 54., 61., 110. számú házakban olyan fiatal vagy középkorú gazda-házaspárok laktak, akiknek csak kiskorú gyerekeik voltak. Ezek eredményes gazdálkodásához elengedhetetlenül szükséges volt a házukban lakó fiatal zsellér házaspár munkaereje. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen volt a zsellércsalád munkája a 86. számú házban lakó, három gyerekkel özvegyen maradt asszony számára is.

A házas zsellérek hovatartozásának rövid áttekintése után immár kísérletet tehetünk a fajszi háztartások számának meghatározására. Úgy látszik, hogy Fajszi házáinak nagy többsége egy-egy háztartásnak adott otthont. Öt házban azonban valószínűleg 2—2 háztartás volt. Közülük a 133., a 138. és a 155. számúval már foglalkoztunk, a 22. és a 81. számúról pedig később, a nagycsaládok tárgyalásánál írunk.

Mindent számba véve valószínű, hogy 1762-ben Fajszi 160 összeírt házában 165 háztartás népe élt. Egy-egy házra 6,4 lakos, egy-egy háztartásra pedig

21. Jellegzetesen XX. századi és nagyvárosi szemléletet tükröz az a megállapítás, amely terhesnek itéli a fiatal gazdaházaspárnál lakó zsellércsalád közös háztartásban élését, és úgy véli, hogy a gazdaházaspárnak „el kellett látni” a zsellércsaládot. Vö: VÁDID Z. 1973. 29.

22. FÉL E. — HOFER T. 1967. 19. 21—22.

6,2 fő jutott. A 165 háztartás 241 családmagot²³ vagy kiscsaládot foglalt magába. A kiscsaládok lélekszám-átlaga: 4,2 volt. A háztartások 37,6%-ában, tehát a 165 háztartás közül 62-ben több családmag élt együtt, összesen 139, a családmagok 58%-a. E közösségek többsége vérségi alapon szerveződött gazdasági egység vagyis nagycsalád volt, de miként az előzőekben láttuk, az együttélésnek előfordultak más, nem vérségi alapon szerveződött formái is, mint például a családos szolga alkalmazása.

A több családmagot magába foglaló 62 háztartás közül 53-at, a falubeli összes háztartások 32,1%-át tarthatjuk néprajzi értelemben vett nagycsaládnak, tehát olyan családközösségnek, ahol a patriarchális jogokkal felruházott gazda vezetése alatt több megházasodott testvér kiscsaládja élt együtt birtoklási, munkaszervezeti és fogyasztás közösségben.²⁴ Az 53 nagycsaládban 390 fő élt, a fajszi lakosság 38,1%-a.

Határesetnek tarthatjuk a 22. és a 81. számú házat, ahol 2—2 testvér lakott egy-egy portán. Előzőleg valószínűleg nagycsaládi szervezetben éltek, de az összeírás időpontjára már az „egy kenyéren élésük” megszűnt. Ettől természetesen még fennállhatott közöttük a régi birtokközösség, sőt a termelési közösség is, csak a fogyasztás és részben a lakás tekintetében különültek el. Tulajdonképpen csak amiatt hagytuk ki e két ház népét a fajszi nagycsaládok sorából, mivel az összesített lélekszámot a házak többségével ellentétben itt is családmagonként tüntették fel az összeírók. Úgy véljük, ez a körülmény már a nagycsalád felbomlására és az egy házban élő kiscsaládok különélésére utal. A 81. számú ház lakóinál nagyon is érthetőnek tűnik ez az elkülönülés, hiszen meglehetősen előrehaladott korú testvérekről van szó.

A gazdaházaspár helyzete és a vele élő megházasodott gyerekek száma szempontjából az alábbi módon csoportosíthatjuk az 53 fajszi nagycsaládot:

1. A gazdaházaspár mindket tagja él, és velük egy háztartásban élnek házas gyermekeik 34 esetben.

a) Egy házas gyerek és kiscsaládja él 26 nagycsalád kötelékében: Közülük 20 esetben fiú hozott a házhoz menyecskét, 6 helyen pedig lány hozott vőt. (A 4., 7., 46., 47., 56., 57., 58., 60., 68., 75., 79., 97., 99., 114., 128., 134., 138., 146., 147., 152. illetve a 8., 76., 100., 116., 121., 144. számú házaknál.)

b) Két nős fiút fogott össze 5 nagycsalád. (1., 9., 71., 73., 122. számú házaknál.)

c) Három nős fiú élt együtt 2 nagycsaládban. (10., 158. szám alatt.)

23. A családmag fogalma: SZABADY E. 1964. 217.

24. A nagycsalád legfontosabb irodalma: FÉL E. 1944/a, FÉL E. 1944/b, —MORVAY J. 1956. —VERESS É. 1966.

d) Nehezen osztályozható a 126. számú ház népe. Ha szó szerint értelmezzük a bejegyzéseket, úgy látszik, hogy egy igen öreg, egy középkorú és egy még fiatalabb házaspár élt együtt, tehát három egymást követő nemzedék házasodott tagjai. Közülük a középkorú házaspár férfi tagja a gazda. E valószínű feltevésnek azonban nem felelnek meg az életkorok. Taba Mihály és neje túl fiatalok ahhoz, hogy szülei legyenek Taba Istvánnak. Természetesen az életkorok feljegyzésekor történhetett tévedés. Erre nagyon sok igazolható példa van más lélekösszeírásokban.

2. A szülő házaspárnak csak egyik tagja él, de ő van a névsor elején, tehát ő a gazda. (5 háznál.)

a) Egy nős fiú lakik és dolgozik együtt az özvegy gazdával 3 esetben. (Az 52., 74. és a 120. számú háznál. A 74. számú háznál a meny is özvegy.)

b) A 12. számú házban egy nős fiú és egy özvegy vő családja él családközösségben az özvegy gazdasszonnyal.

c) Az 59. számú ház a nagycsalád egyik legszebb példája. 3 nős fiú él az özvegy gazdával.

3. A szülő házaspárnak csak egyik tagja él, de az összeírás során a sor végére került, tehát már nem gazda, hanem eltartott. Gazdaságát átadta gyerekeinek. E háztartásokban 2—2 megházasodott gyerek él együtt az öreggel.

a) Öt esetben két nős fiú lakik az eltartott özvegyvel. Általában az öregebbik a gazda. (23., 78., 93., 94., 151. számú házban.)

b) Egy esetben, a 24. számú házban egy özvegyasszony a gazda, aki özvegy anyjával és fiútestvérének kiscsaládjával lakik együtt. A gazdaasszony néhai férje valószínűleg vő volt a nagycsaládban.

4. A nagycsaládot alapító házaspár már meghalt, de megházasodott gyerekeik együtt élnek és gazdálkodnak az öregek halála után is. (11 háznál.)

a) 5 háznál 2—2 nős fiú családja alkotott nagycsaládot. (A 33., 37., 87.-101., 112. szám alatt.)

b) 2 esetben egy nős fiú és egy férjezett lány maradt együtt az apai háznál. (15., 35. szám alatt.)

c) A 11. számú házban 3 nős fiú kiscsaládja élt és gazdálkodott a szülők elhunytával is fenntartott nagycsaládi kötelékben.

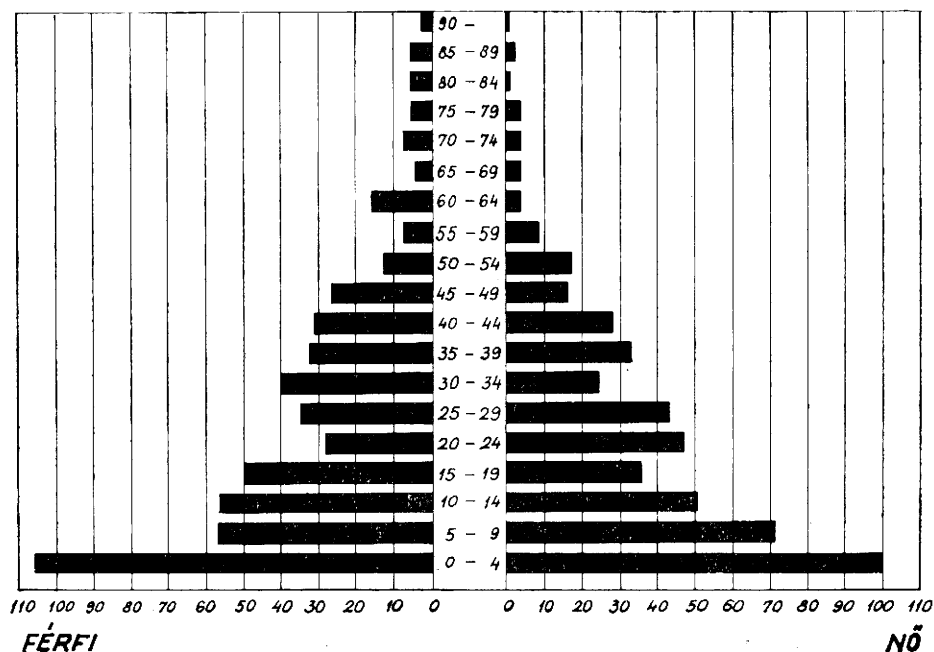
d) A 90. számú házban olyan nagycsalád élt, amely 3 családmagot foglalt magába. Két nős testvért és egyikük nős fiát, illetve ezek feleségeit és gyermekeit. Módosabb, sok munkaerőre igényt tartó család lehetett, mert még idegen szolgát is alkalmaztak.

Az 53 fajszi nagycsaládban viszonylag alacsonynak mondható a lélekszám. Legnépesebb volt öreg Karaszi István családja 17 taggal a 158. számú házában. Ezt követte egy 16, egy 14 és egy 13 tagú család. A sort két 11 tagú és öt 10 tagú családdal folytathatnánk. A többi családban ennél jóval kevesebben éltek. A nagycsaládok átlagos lélekszáma 7,35 volt.

Fajszi népének korösszetétele

Az 1762. évi fajszi lélekösszeírásban két személy kivételével valamennyi lakos életkorát feltüntették. A lélekösszeírások életkorjelző számainak pontossága vagy pontatlansága ismert kérdése a történeti demográfiának²⁵, így ennek részletezésére itt nem térünk ki. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a fajszi összeírás ilyen szempontból talán a pontosabbak közül való. Erre elsősorban a csecsemők életkorának feltüntetési módjából következtethetünk.

Fajszi népességének 1762. évi korösszetételét korfával ábrázoljuk. A korfa adataiból leolvashatjuk, hogy igen nagy a fiatalok és kicsi az öregek rész-

Fajszi 1762. évi népességének korfája

25. DÁVID Z. 1973. 37.

aránya. 0—19 éves volt 266 férfi és 259 nő, összesen 525 személy, Fajszi lakosságának 51,3%-a. A 20 éven aluliak tehát több mint felét tették ki a helyi társadalomnak. 60—95 éves volt 44 férfi és 20 nő, összesen 64 személy, a fajszi lakosság 5,2%-a. Öreg férfi több mint kétszer annyi volt, mint öreg nő. A 90 évet egyébként hárman haladták túl, 2 férfi és 1 nő. Az egy-egy korcsoportba tartozók számának rohamos és nagy mérvű csökkenése a férfiaknál 50, a nőknél 45 év táján következett be.

Vezetéknevek és keresztnévek

A fajszi lélekösszeírás közzétételét a történeti demográfiai és a néprajzi szempontok mellett azért is szükségesnek tartottuk, mivel benne egy viszonylag korai időpontból megtalálható egy több mint ezer lelket számláló régi magyar agrártelepülés teljes család- és keresztnév anyaga. Ez a jelentős mennyiségű névanyag jó nyersanyaga lehet a magyar névtudományi kutatóknak. A nevek alapos, sokoldalú tudományos elemzése önálló tanulmányt és nyelvész szakembert igényelne. Ezért itt csak a nevek gyakoriságára vonatkozó összeállításunkat közöljük. Emellett felhívjuk a figyelmet néhány olyan nyelvi jelenségre, mint a változó, rögzületlen, kettős családnevek kérdésére,²⁶ valamint az apa teljes nevét magába foglaló kéttagú családnevek jól megfigyelhető kialakulási folyamatára.²⁷

A fajszi vezetéknévek gyakoriságának megállapításához személyenként vettük számba a lakosokat. 3 esetben, főleg szolgáknál és eltartottaknál, nem jegyezték fel a családnevet. Ezek a személyek természetesen hiányoznak összeállításunkból, miként azok is (5 férfi és 1 nő), akik változó névvel szerepeltek. A fajszi családnevek sokatmondóak a falu és a környék népeségtörténete szempontjából. Az 1762-ben élt családnevek jelentős része ugyanis előfordul Fajszi és a környező települések középkori okleveleiben.²⁸ Másrészt e nevek néha utalnak a belső migráció és a népi kapcsolatok irányára. A XVIII. században például sokan kerültek Fajszi Kalocsára.²⁹ Így például többek között a Szabadi és a Szalontai család. De népi kapcsolatokat sejtetnek a mindkét helyen előforduló Rideg, Bolvári stb. családnevek is, valamint több „kalocsai” név, pl. Greksa, Vén, Jagicza, Vida, Tsekei stb. a csak nők által viselt nevek között.

26. Lásd: a 12., 21., 110., 125., 136., és a 149. sz. házakat.

27. Lásd: a 71. számú házat. Nagy Pál gyerekei megkülönböztetésül a többi „Nagyok”-tól már Nagy Pál Katalin, Nagy Pál Sándor stb. néven szerepelnek.

28. CSIZMADIA A. 1972. 19. — KUCZY K. 1967. 6—7.

29. Vö: BÁRTH J. 1975. 72.

A számításainknál figyelembe vett 1014 fajszi lakos 165 féle vezetéknevet viselt. Közülük 31 névvel, tehát a nevek 18,8%-ával tíznél több embert jelöltek, összesen 634 főt, a számba vett fajsziak 62,5%-át. Táblázatunkban feltüntettük, hogy melyik nevet hány férfi és hány nő viselte. Különösen férfiak névviselésére vonatkozó számok a fontosak, mivel a férfiak névviselése a családnév későbbi sorsának meghatározója. Az említett 31 leggyakoribb néven kívül még 51 olyan név volt a faluban, amelyet férfiak és nők egyaránt viseltek. Összesen tehát 82 név, a családnevek 50%-a tekinthető törzs névanyagnak Fajszon. 9 vezetéknevvel, a nevek 5,4%-ával csak férfiakat jelöltek. Ezek egy része nem régen költözhetett a faluba. 74 vezetéknevet, a nevek 44,8%-át csak nők viselték és általában egy esetben fordultak elő. (Hat név kétszer, egy név háromszor szerepelt.) A Fajszon nem gyakori női vezetéknevek ilyen nagy száma arra mutat, hogy a fajsziak házassági gyakorlatában jelentős szerepe lehetett az exogámiának, tehát a fajszi férfiak jelentős része idegenből hozott asszonyt. A nevek egyrészt Kalocsa, másrészt a szintén katolikus, délszláv Duskok felé mutatnak (pl. Hodovány, Koprivanetz).

A leggyakoribb fajszi vezetéknevek:

		Férfi	NŐ
Fekete	52	26	26
Nagy	46	29	17
Pap	37	21	16
Tsere	35	20	15
Nánai	29	17	12
Hegedűs	28	12	16
Tumó	28	14	14
Farkas	26	11	15
Berta	25	13	12
Kováts	25	12	13
Lénárd	22	13	9
Molnár	22	12	10
Varga	21	10	11
Szalontai	20	11	9
Kis	20	13	7
Taba	17	8	9
Karasi	17	8	9
Szilágyi	16	10	6
Keserű	14	9	5

János	14	10	4
Barna	14	9	5
Juhász	14	8	6
Máté	12	7	5
Simon	12	6	6
Turotzi	11	7	4
Küszögi	10	7	3
Bovári	10	6	4
Pata	10	5	5
Mészáros	10	2	8
Szabó	10	4	6
Szomolai	10	4	6

Férfiaknál és nőknél egyaránt előforduló, kevésbé gyakori vezetéknevek:

Balás, Barsi, Barta, Béri, Csordás, Demeter, Dobsza, Fehér, Fejes, Fésős, Fodor, Galambos, Gyojai, Gimesi, Hajós, Hamader, Horváth, Jánosity, Jósa, Kai Fekete, Kaszak, Kocsis, Kohári, Kolompár, Korsós, Kovásznai, Lantzós, Lengyel, Malik, Miskei, Miskoltzi, Morovitz, Nagy Pál, Nagy Szombati, Patsko, Rideg, Salatz, Sági, Sinor, Suti, Szabadi, Szebelédi, Szöllösi, Szurap, Tósaki, Tóth, Tselik, Tsizmadia, Vad, Vinter, Vintze.

Csak férfiaknál előforduló vezetéknevek:

Doka, Gombkötő, Karátsonyi, Kiss Tsere, Kupusz, Maki, Miháli, Rátz, Szallér.

Csak nőknél előforduló vezetéknevek:

Almás, Antal, Arany, Bajai, Baranyai, Bartal, Batsko, Bálint, Bentze, Borbély, Budai, Dávid, Demsa, Dienes, Dohotzki, Feles, Feke, Fitzek, Főző, Gingel, Gregorits, Greksa, Gölöntsér, Gyenes, Hajdu, Hauk, Hegedús Pál, Hodovány, Hóss, Iványi, Jagicza, Jelentsik, Kapitány, Kedves, Kismáté, Kiss Palkó, Komáromi, Kontz, Koprivanetz, Kornotzi, Lukáts, Marissa, Marko, Mártony, Metzinger, Méhes, Montsik, Olá, Onoka, Palfi, Petrotzi, Pék, Pétervári, Pulai, Reguli, Samu, Sáfár, Selyestyei, Serfőző, Sipos, Somogyi, Staigler, Szakáts, Szalai, Szarvas, Szútsány, Takáts, Tsekei, Tsorba, Tzöndör, Vátzi, Vén, Vida, Ziko

*

Fajszon 1762-ben 46 férfi és 32 női keresztnévet használtak.³⁰ A legkedveltebb keresztnéveket, a viselők számának feltüntetésével, az alábbi táblázatban szemléltetjük:

János	107	Erzsébet	104
István	86	Katalin	99
György	54	Anna	88
Mihály	48	Judit	42
József	38	Ilona	40
András	26	Zsuzsanna	20
Pál	19	Margit	19

A többi név gyakorisága a nőknél és férfiaknál egyaránt messze elmaradt az első hét név mögött. A leggyakoribb hét férfinévet 378 személy, a férfiak 72,6%-a, a leggyakoribb hét női nevet pedig 412-en, a nők 81,9%-a viselte.

A férfinévek közül messze a többi előtt vezet a János. Jánosnak hívtak 107 embert, a fajszi férfiak 20,5%-át. A nők között az Erzsébet vezetett, versenyben a Katalinnal és az Annával. A következő név, a Judit, már messze elmaradt az első három név mögött. A lélekösszeírás egyik meglepetése a Máriák alacsony száma. Csupán hatan viselték e katolikus helyeken igen gyakori nevet.

Település

Fajsz a XIX. század második felében végrehajtott szabályozás óta nagyrészt saktábla alaprajzú falu. Előtte azonban a természeti adottságokhoz igazodó, görbe utcák és halmazos részek egyaránt előfordultak belterületén.

Az 1762. évi lélekösszeírásban az összírók jelezték a haladási irányt. Így régi térképek és a földrajzinév-anyag segítségével az összeírás alapján rekonstruálni lehetne a község régi településrendjét és benne az egyes családok elhelyezkedését. Ezt a munkát azonban nem itt, hanem a Kalocsa környéki táj településformáiról írandó egyik dolgozatunkban fogjuk elvégezni.

30. A ritkábban előforduló második név számbavételétől eltekintettünk.

IRODALOM

- BÁLINT S. 1962. A szegedi paprika. Bp.
- BÁRTH J. 1975. A kalocsai szállások településnéprajza. Kalocsa.
- BÁRTH J. 1974/a. Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében. *Cumania II.* (Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közleményei), 285—329. Kecskemét.
- BÁRTH J. 1974/b. Kalocsa környéki ártéri kertek a XVIII—XIX. században. *Agrártörténeti Szemle*, 213—233.
- CHAUNU, P. 1971. A klasszikus Európa. Bp.
- CSIZMADIA A. 1972. A szekszárdi prediálisok és utódaik a feudális korban. *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. III. 5—48. Szekszárd.
- DÁVID Z. 1973. A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747—1748. Bp.
- FÉL E. 1944/a. A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martson. *Kisalföldi Közlemények*. I. sor. 2. sz. Bp.
- FÉL E. 1944/b. Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata. *Kisalföldi Közl.* I. sor. 3. sz. Érsekújvár.
- FÉL E.—HOFER T. 1967. Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. *Néprajzi Közlemények*. XII. 3—4. Bp.
- FÉNYES E. 1851. Magyarország geográfiai szótára, melyben minden város, falu és puszta... leíratik. I—IV. Pest.
- FRAKNÓI V. 1879. A szekszárdi apátság története. Bp.
- GALGÓCZI K. 1876—77. Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye monographiája. I—III. Bp.
- KOSÁRY D. 1963. A paraszti „família” kérdéséhez a XVIII. század elején. *Agrártörténeti Szemle*. 120—132.
- KOVACSICS J. (Szerk.) 1957. A történeti statisztika forrásai. Bp.
- KOVACSICS J. (Szerk.) 1963. Magyarország történeti demográfiája. Bp.
- KOVÁCS Z. 1964. Somogy megyei községek népesedési viszonyai 1748-ban. In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közleményei. 221—243.
- KOVÁCS Z. 1969. Somogy megye népessége a XVII—XVIII. század fordulóján. *Somogyi Almanach*. 12. sz. Kaposvár.
- KUCZY K. 1967. Adalékok Fajszi történetéhez. In: *Fajszi honismereti értesítő*. Szerk. Henkey Gy. 3—22. Kecskemét.
- MÁNDOKI L. 1968. A kölkedi népszámlálás 1816-ban. *Janus Pannonius Múzeum évkönyve*. 13. 215—224.
- MORVAY J. 1956. Asszonyok a nagycsaládban. Bp.
- MORVAY J. 1966. A had és a nemzetség fogalmának körülhatárolása. *Ethnographia*. 481—494.
- ÖRDÖG F. 1973. Személynévizsgálatok Göcsej és Hetes területén. Bp.
- SZABADY E. (Szerk.) 1964. Bevezetés a demográfiába. Bp.
- VARGA J. 1967. A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. Bp.
- VERESS É. 1958. A jobbágy család szervezete a sárospataki uradalomban a XVII. század közepén. *Történelmi Szemle*. 374—429.
- VERESS É. 1966. Jobbágytelek és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. (Hasonló című kötetben. Szerk.: Makkai L.) 285—426.
- WRIGLEY, E. A. 1973. Népesedés és történelem. Bp.
- Kéziratunk lezárása után jelent meg, így eredményeit már nem használhattuk:
- ANDORKA R. 1975. Az ormánsági születéskorlátozás története. *Valóság*. 6. sz. 45—61
- ANDORKA R. 1975. Paraszti családszervezet a XVIII-XIX. században. *Ethnographia*. 340—367.

[The page contains extremely faint and illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. No specific words or phrases can be discerned.]

STATUS ANIMARUM FAJSZIENSIUM

1762

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quibus Domino
	Incipendo a fine pagi ex oriente ad occidentem per minorem plateam vulgo <i>Kis Fok</i> dictam a Dextris Stantes Domus sunt.							
1.	Nagy György Mendrika Susanna Nagy János Molnár Susanna Katalin Nagy Imre Berta Erzsébet Pál Veronica	mendicus ejus uxor filius uxoraui ejus uxor horum filia 2 dus filius uxoratus ejus uxor horum filius 6 mensium Joannis filia 6 mensium	1 — 1 — — 1 — — — —	94 70 39 25 1 33 24 — —	est est est est — est est — —	est est est est — est est — —	— — est est — — — — —	9
2.	Molnár János Marissa Anna Molnár István Molnár Erzsébet Molnár Anna	uxor filius filia filia	1 — — — —	70 42 23 15 13	est est est est est	est est est est est	— — — est est	5
3.	Csordás György Vátzi Erzsébet Csordás Judit Csordás Tzitzelle	uxor filia filia	1 — — —	60 45 13 8	est est est est	est est est est	— — est est	4
4.	Korsós György Turótzsi Susanna Teresia Patskó János Pék Teresia	uxor filia Privignus hospitis ejus uxor	1 — — 1 —	45 45 10 34 28	est est est est est	est est — est est	— — est — est	5
5.	Szalontai Péter Tzöndör Éva Szalontai György Szalontai Maté Szalontai Erzsébet	uxor filius filius filia	1 — — — —	40 34 15 9 1	est est est est —	est est — — —	— — — — —	5

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quilibet Domo
6.	Iffiu Tsere György		1	39	est	est	—	5
	Szilágyi Ilona	uxor	—	35	est	est	—	
	Tsere Rosa	filia	—	11	est		—	
	Tsere Istvány	filiius	—	7	non		—	
	Tsere Ersébet	filia	—	2	—	—	—	
7.	Pata Istvány		1	85	est		—	4
	Mészáros Maris	uxor	—	43	est	est	—	
	Pata Mihály	filiius uxoratus	1	23	est	est	est	
	Patsko Katalin	ejus uxor	—	25	est		—	
8.	Pap Demeter		1	42	est	est	—	6
	Feles Éva	uxor	—	38	est	est	—	
	Pap Mihály	filiius	—	14	est	est	est	
	Pap Sándor	filiius	—	3	—	—	—	
	Bovári Mártony	Gener Inqvilinus	1	26	est	est	—	
	Pap Katalin	uxor	—	25	est	est	—	
9.	Nagy György	Nobilis	1	80	est	est	—	14
	Sági Katalin	uxor	—	57	est	est	—	
	Nagy János	filiius juvenis	—	28	est		—	
	Nagy György	filiius juvenis	—	23	est	est	—	
	Nagy Istvány	filiius uxoratus	1	35	est	est	—	
	Kisnaté Anna	uxor	—	34	est	est	—	
	Nagy Ersébet	filia Stephani	—	11	est	est	est	
	Nagy Rosalia		—	7	—	est	est	
	Nagy Ilona		—	3	—	—	—	
	Nagy Mihály	filiius uxoratus	1	30	est	est	—	
	Szilágyi Katalin	uxor	—	28	est	est	—	
	Nagy János	filiius	—	6	—	—	—	
	Nagy Marta	filia	—	2	—	—	—	
	Nagy Margit		—	7	mensis	—	—	
10.	Nagy Mihály	Nobilis	1	62	est	est	—	
	Selyesteyi Judit	uxor	—	50	est	est	—	
	Nagy Mártony	filiius studiosus	—	15	est	est	est	
	Nagy Maté	filiius uxoratus	1	33	est	est	est	
	Jósa Judit	uxor	—	30	est		—	
	Nagy János	filiius	—	10	est	est	—	
	Nagy Menyhárd	filiius	—	2	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		B Numerus Paritum	Aetas ejuſque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legnetes	Numerus Animarum in quolibet Domo
10.	Nagy Rosa		—	3 hebd.	—	—	—	13
	Nagy Mihály	uxoratus filius	1	31	est	—	—	
	Serfőző Judit	uxor	—	25	est	est	—	
	Nagy Anna	filia	—	6	—	—	—	
	Nagy Istvány	filius uxoratus	1	25	est	est	—	
	Barta Judit	uxor	—	19	est	est	est	
11.	Pap Gergely		1	46	est	est	—	
	Szabo Ersébet	uxor	—	36	est	est	—	
	Pap Gergely	filius	—	9	est	—	—	
	Pap Josef	filius	—	6	—	—	—	
	Pap Lórintz	Frater 2 ^{du}	1	35	est	est	—	9
	Nagy Szombati Judit	uxor	—	18	est	est	—	
	Pap János	Frater 3 ^{tiu}	1	25	est	est	—	
	Sági Katalin	uxor	—	21	est	est	—	
	Pap Ferentz	3 ^{iu} filius	—	3	—	—	—	
12.	Kováts Sára	vidua	½	50	est	est	—	
	Szalontai Imre	filius uxor viduae	1	33	est	est	—	
	Petrotzi Anna	uxor	—	21	est	est	—	
	Maté Illona	filia	—	6	—	—	—	
	Maté vel Szalontai							
	Matyas	filius	—	3	—	—	—	10
	Szalontai Mihaly	filius	—	1	—	—	—	
	Fésős János	viduus senis Gener	½	48	est	est	—	
	Fésős Istvány	filius	—	15	est	est	—	
	Fésős János	filius	—	13	est	est	—	
	Fésős Péter	filius	—	10	est	—	—	
13.	Est Domus Parochialis							
14.	Miháli Istvány Aedituus							
	Celebs Juvenis		—	24	est	est	est	
	Gyenes Judit Consanguinea ejusdem Servilis		—	18	est	est	—	2
15.	Keserü Mihály		1	44	est	est	—	
	Pap Eva	uxor	—	40	est	est	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domino
15.	Keserü János	filius	—	16	est	est	—	8
	Keserü Ersébet	filia	—	14	est	est	est	
	Keserü Tzitzelle		—	9	est	est	est	
	Tumo János	Gener hospitis	1	32	est	est	—	
	Keserü Katalin	uxor	—	20	est	est	—	
	Tumo Margit	filia	—	1	—	—	—	
16.	Balás György		1	39	est	est	—	6
	Karaszi Ersébet	uxor	—	35	est	est	est	
	Balás Mariana	filia	—	6	—	—	—	
	Balás Rosalia	filia	—	4	—	—	—	
	Balás György	filius	—	2	—	—	—	
	Josá György	hujas famulus	—	15	—	—	—	
17.	Fejes Istvány		1	49	est	est	—	7
	Fekete Ersébet	uxor	—	35	est	est	—	
	Fejes Imre	filius	—	9	est	est	—	
	Fejes Katalin		—	7	—	—	—	
	Fejes Josef		—	5	—	—	—	
	Fejes Borbala		—	2	—	—	—	
	Fejes Ersébet		—	8. mens.	—	—	—	
18.	Iffiu Tsere Mihály		1	38	est	est	—	7
	Gingel Judit	uxor	—	31	est	est	—	
	Tsere Judit	filia	—	7	—	—	—	
	Tsere Jakab	filius	—	4	—	—	—	
	Tsere Istvány	filius	—	1	—	—	—	
	Kiss Tsere Mihály	Inqvilinus	1	30	est	—	—	
Kapitany Ersébet	uxor	—	21	est	est	—		
19.	Tsere Gergely		1	47	est	est	—	5
	Tselik Illona	uxor	—	42	est	est	—	
	Tsere Josef	filius	—	19	est	est	—	
	Tsere Ersébet	filia	—	14	est	est	—	
	Tsere Istvány		—	4	—	—	—	
20.	Óróg Pap János		1	50	est	est	—	5
	Szilágyi Ersébet	uxor	—	40	est	est	—	
	Pap Anna	filia	—	15	est	est	est	

Numerus Domercum	Cognomen et Nomen		Numerus Partum	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
	Pap margit	filia	—	12	est	est	est	
	Pap Istvány	filius	—	1	—	—	—	
21.	Nagy vulgo Szalontai János		1	42	est	est	—	
	Dohotzki Ilona	uxor	—	32	est	est	—	
	Nagy Jusztina	filia	—	8	est	est	—	6
	Nagy Katalin	filia	—	6	—	—	—	
	Nagy Josef	filius	—	3	—	—	—	
	Nagy János	filius	—	1	—	—	—	
22.	Túró Josef		1	40	est	est	—	
	Farkas ersébet		—	27	est	est	—	
	Túró Jusztina		—	9	est	est	est	5
	Túró Katalin		—	3	—	—	—	
	Túró Antal		—	1	—	—	—	
	Túró György	Frater 2 ^{us}	1	30	est	est	—	
	Kováts Anna	uxor	—	26	est	est	—	
	Túró Miklos	horum filius	—	5	—	—	—	5
	Túró Teresia	filia	—	2	—	—	—	
	Szabo Pál	famulus	—	14	est	est	—	
23.	Túró Martony		1	33	est	est	—	
	Rideg Katalin	uxor	—	27	est	est	—	
	Túró Istvány	filius	—	3	—	—	—	
	Túró Katalin	filia	—	1	—	—	—	8
	Túró Ferentz	frater 2 ^{us}	1	28	est	est	—	
	Kedves Ersébet	uxor	—	21	est	est	—	
	Túró János	filius	—	2	—	—	—	
	Méhes Katalin	vidua mater	½	55	est	est	—	
24.	Horvat Judit	vidua Hospita	½	45	est	est	—	
	Fekete Judit	filia	—	10	est	est	est	
	Főző Illona	vidua mater hospitae	½	78	est	est	—	6
	Horvat Györg	Frater hospitae	1	27	est	est	—	
	Nagy Katalin	uxor	—	26	est	est	est	
	Horvat János	filius	—	3	—	—	—	
25.	Farkass György		1	31	est	est	—	
	Lantzos Anna	uxor	—	25	est	est	—	

Numerus Domortum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum inqvalibet Domino
	Farkas Margit	filia	—	7	—	—	—	
	Farkas Janos	filius	—	4	—	—	—	6
	Farkas Istvány	filius	—	1	—	—	—	
	Karaszi Anna	vidua mater hospitis	½	72	est	est	—	
26.	Farkas Istvány		1	48	est	est	—	
	Farkas Susanna	uxor	—	47	est	est	—	
	Farkas Elek	filius	—	7	—	—	—	4
	Farkas Katalin	9 mensium	—	—	—	—	—	
27.	Túmó Mihály		1	45	est	est	—	
	Farkas Anna	uxor	—	37	est	est	—	
	Túmó Anna	filia	—	8	—	—	—	5
	Túmó Agnes	filia	—	4	—	—	—	
	Túmó Illona	filia	—	1	—	—	—	
28.	Sinór Istvány		1	35	est	est	—	
	Jelentsik Katalin	uxor	—	19	est	est	—	
	Mészáros Jakab	inqvilinus	1	40	est	est	—	
	Fésős Ersébet	uxor	—	40	est	est	—	
	Mészáros Katalin	filia	—	16	est	—	—	9
	mészáros Illona	filia	—	9	est	—	—	
	mészáros Klara	filia	—	7	—	—	—	
	mészáros Rusa	filia	—	4	—	—	—	
	mészáros Susanna	filia	—	1	—	—	—	
29.	Taba Pál		1	53	est	est	—	
	Safár Ersébet	uxor	—	45	est	est	—	
	Taba Gabor	filius	—	17	est	est	—	7
	Taba Anna	filia	—	10	non	non	—	
	Taba Ersébet	filia	—	13	est	—	—	
	Taba Katalin	filia	—	7	—	—	—	
	Taba Istvány	filius	—	3	—	—	—	
30.	Maté Gergely		1	44	est	est	—	
	Berta Anna	uxor	—	30	est	est	—	
	Maté Ersébet	filia	—	8	—	—	—	
	Maté János	filius	—	2	—	—	—	6

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Patrum	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo	
30.	Mate Anna	Nata 29 Julij filia	—	—	—	—	—		
	Mate Katalin	neptis ex sorore	—	—	—	—	—		
		Viris	—	17	est	est	—		
31.	Fekete Istvány		1	36	est	est	—		
	Nagy Pál Ersébet	uxor	—	27	est	est	—		
	Fekete Istvány	filius	—	8	—	est	—	8	
	Fekete Mihály	filius	—	4	—	—	—		
	Fekete Katalin	filia	—	2	—	—	—		
	Tselik János	Inqvilinus men-	—	—	—	—	—		
		dicus	1	85	est	est	—		
	Varga Anna	uxor	—	38	est	est	—		
	Somogyi Ersébet	privigna	—	11	est	est	—		
32.	Miskei Josef		1	45	est	est	—		
	Lukáts Maria	uxor	—	23	est	est	—		
	Miskei Istvány	filius	—	2	—	—	—	4	
	Miskei Antonia	filia	Nata die 19. Aprilis 1762						
33.	Turótzsi Ferentz		1	48	est	—	—		
	Taba Ilona	uxor	—	36	est	est	est		
	Turótzsi Katalin	filia	—	12	est	est	—		
	Turótzsi Illyés	filius	—	8	est	—	—		
	Turótzsi Agoston	natus filius 7.	—	—	—	—	—	10	
		7bris 1762	—	—	—	—	—		
	Turótzsi Mihály	Frater 2 ^{us}	1	30	est	est	—		
	Kiss Maria	uxor	—	20	est	est	—		
	Turótzsi János	filius	—	3	—	—	—		
	Turótzsi Andras	filius	—	2	—	—	—		
	Turótzsi Pál	Frater 3 ^{ius} miser	—	19	est	non	—		
34.	Lántzos Mártony		1	60	est	est	—		
	Túrnó Ersébet	uxor	—	48	est	est	—		
	Lántzos György	filius	—	18	est	est	—	5	
	Lántzos Ersébet	filia	—	16	est	est	—		
	Fehér Istvány	famulus	—	13	est	est	—		

Numerus Donorum	Cognomen et Nonem		Numerus Parium	Aetas cujusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quibus Domo
35.	Varga János		1	49	est	est	est	7
	Tott Illona	uxor	—	42	est	est	—	
	Varga Katalin	filia	—	12	est	est	est	
	Varga Ersébet	filia	—	9	—	—	—	
	Varga János	filius Unius mensis	—	—	—	—	—	
	Kotsis Mihály	Inquilinus Affinis	1	40	est	est	—	
	Varga Anna	uxor	—	33	est	est	est	
36.	Miskei János		1	53	est	est	—	4
	Pap Ersébet	uxor	—	50	est	est	—	
	Miskei Anna	filia	—	15	est	est	est	
	Miskei Judit	filia	—	8	est	—	est	
37.	Tosaki János		1	47	est	est	—	9
	Tsere Agnes	uxor	—	42	est	est	—	
	Tsere Katalin	uxoria	—	34	est	—	—	
	Tosaki Katalin	filia	—	13	est	est	est	
	Tosaki Andras	filius	—	11	est	—	est	
	Tosaki Illona	filia	—	5	—	—	—	
	Tosaki István	filius	1	23	est	est	est	
	Nanai Illona	uxor	—	22	est	est	—	
Tosaki Ersébet	filia	—	3	—	—	—		
38.	Morovitz Matyas		1	37	est	—	—	4
	Juhász Ersébet	uxor	—	36	est	est	est	
	Morovitz Katalin	filia	—	7	—	—	—	
	Morovitz Borbala	filia	—	1	—	—	—	
<p>Hic finitur platea vulgo Kiss fok dicta perquam ab occasu redeundo a dextris nulla est domus, ad meridiem.</p> <p>Sequitur Conscriptio domuum in latere Septemtrionali hinc inde dispersarum incipiendo a fine Occidentali</p>								
39.	Béri György		1	70	est	est	—	3
	Tsismadia Maria	uxor	—	64	est	est	—	
	János	Nepos ex filia	—	13	est	est	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quilibet Domo
40.	Rideg Mattyás		1	54	est	non	—	8
	Szabadi Jusztina	uxor	—	45	est	est	—	
	Rideg János	filius	—	24	est	non	—	
	Rideg Anna	filia	—	18	est	est	—	
	Rideg Illona	filia	—	11	est	est	—	
	Rideg Mattyás	filius	—	13	est	non	—	
	Rideg Ersébet	filia	—	6	—	—	—	
	Rideg Jusztina	filia 7 mensium	—	—	—	—	—	
41.	Kováts András		1	42	est	est	—	6
	Fejes Katalin	uxor	—	39	est	est	—	
	Kováts Ilona	filia	—	16	est	—	—	
	Kováts András	filius	—	6	—	—	—	
	Kováts Anna	filia	—	3	—	—	—	
	Kováts Lórintz	unius Mensis	—	—	—	—	—	
42.	Kováts Mihály	mendicus	1	61	est	est	—	7
	Hegedüs Pál Ersébet	uxor	—	47	est	est	—	
	Kováts Anna	filia	—	13	est	non	—	
	Kováts Tamás	filius	—	10	—	—	—	
	Kováts Márta	filia	—	5	—	—	—	
	Kováts Katalin	filia	—	2	—	—	—	
	Kováts Sára	5 mens. filia	—	—	—	—	—	
43.	Fehér Mattyás		1	35	est	est	—	4
	Pap Judit	uxor	—	35	est	est	—	
	Fehér Andras	filius	—	4	—	—	—	
	Fehér János	filius	—	2	—	—	—	
44.	Hamader János		1	44	est	est	est	5
	Túmó Susánna	uxor	—	42	est	est	—	
	Hamader Ersébet	filia	—	16	est	est	—	
	Hamader Mihály	filius	—	13	est	—	—	
	Hamader Lórintz	filius	—	7	est	—	—	
45.	Kohári Istvány		1	40	est	—	—	6
	Fekete Anna	uxor	—	27	est	est	est	
	Kohari Janos	filius	—	2	—	—	—	
	Ersébet	orphana	—	11	est	est	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legnetes	Numerus Animarum in quolibet Domino
46.	Kohári Rósa	nata 29. Aug. 1762	—	—	—	—	—	9
	Kohari Miklos	filius	—	3	—	—	—	
	Pap Mihály		1	70	est	est	—	
	Tumo Anna	uxor	—	50	est	est	—	
	Pap Pál	filius	—	21	est	est	—	
	Pap Anna	filia	—	11	est	est	est	
	Pap Katalin	filia	—	6	—	—	—	
	Iffiu Pap Mihály	filius	1	21	est	est	est	
	Miskoltzi Juliana	uxor	—	19	est	est	est	
	Pap Ersébet	filia	—	2	—	—	—	
Molnár János	famulus	—	16	est		—		
47.	Pap Josef		1	60	est	est	—	10
	Farkas Katalin	uxor	—	48	est	est	—	
	Pap Josef	filius	—	13	est	—	—	
	Pap György	filius	—	8	est	est	est	
	Pap Katalin	filia	—	4	—	—	—	
	Pap Bertalan	filius l. mensis	—	—	—	—	—	
	Iffiu Pap Lórint	filius	1	25	est	est	est	
	Demsa Ersébet	uxor	—	20	est	est	—	
	Iffiu Pap Lorintz Agnes	filia	—	2	—	—	—	
Bovari György	famulus	—	16	est		—		
48.	Ivanyi Anna vidua relicta a Francisco Vintze		½	39	est	est	—	5
	Vintze János	Privignus	—	28	est	est	est	
	Vintze Ersébet		—	12	est	est	—	
	Vintze Margit	Post huma filia	—	4	—	—	—	
	Vintze Illyés	filius	—	4	—	—	—	
50.	Fekete György		1	53	est	est	—	7
	Tsere Ersébet	uxor	—	51	est	est	—	
	Fekete György	filius	—	18	est	est	—	
	Fekete Gergely	filius	—	14	est	est	est	
	Fekete Judit	filia	—	10	est	est	est	
	Fekete Josef	filius	—	6	—	—	—	
Fekete Margit	filia	—	3	—	—	—		

Numerus Donorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quibus Domo
51.	Keserü János		1	47	est	est	—	3
	Tsere Katalin	uxor	—	25	est	est	est	
	Keserü Tamás	filius	—	3	—	—	—	
52.	Tótt Agnes vidua	Joanis Kováts	½	50	est	est	—	5
	Kováts Ilona	filia	—	14	est	est	est	
	Kováts Istvány	filius	—	20	est	est	—	
	Kováts János	uxoratus filius	—	29	est	est	—	
	Montsik Klara	uxor	—	21	est	est	—	
53.	Szabadi Istvány		1	54	est	est	—	6
	Fekete Anna	uxor	—	40	est	est	—	
	Szabadi János	filius	—	20	est	—	—	
	Szabadi Antal	filius	—	12	est	—	—	
	Szabadi András	filius	—	6	—	—	—	
	Szabadi György	filius	—	2	—	—	—	
54.	Farkas Imre		1	35	est	est	—	7
	Martony Susanna	uxor	—	24	est	est	—	
	Farkas Imre	filius	—	3	—	—	—	
	Farkas Mihály	filius	—	1	—	—	—	
	Nanai Paal	Inqvilinus	1	28	est	est	—	
	Pap Judit	uxor	—	23	est	est	—	
	Nanai Katalin	filia	—	2	—	—	—	
55.	Óróg Tsere Mihály		1	45	est	est	—	6
	Tselik Ersébet	uxor	—	40	est	est	—	
	Tsere János	filius	—	16	est	est	—	
	Tsere Gergely	filius	—	12	est	—	—	
	Tsere Josef	filius	—	9	est	—	est	
	Samu Margit	Socrus Viri	—	70	est	est	—	
	<p>Finis Domuum Lateralium ad Septemtrionem situatarum. Sequitur Conscriptio a Domino Parochiali Eundo versus orientem hemalem circum eundo finem orientalem per aliam plateolam ibidem ad Domum Parochialem revertendo.</p>							

Numerus Donorum	Cognomen et Nonem		Numerus Partum	Aetas ejuſque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quilibet Domo
56.	Szilágyi Iſtvány		1	58	est	est	est	7
	Szilágyi Sófia	uxor	—	50	est	est	—	
	Szilágyi János	ſilius	—	19	est	est	—	
	Szilágyi Tamás	ſilius	—	4	—	—	—	
	Iffiu Szilágyi Iſtvány	ſilius	1	27	est	est	—	
	Karaszi Katalin	uxor	—	24	est	est	—	
	Szilágyi Elek	2 rum menſium ſilius	—	—	—	—	—	
57.	Korsós János		1	56	est	est	—	11
	Tsorba Judit	uxor	—	55	est	est	—	
	Korsós Iſtvány	ſilius	—	15	est	est	—	
	Korsós Judit	ſilia	—	13	est	est	Est	
	Korsós Mátyás	ſilius	—	9	est	—	—	
	Lengyel Mihály	Privig nuſ	1	27	est	est	—	
	Nanai Anna	uxor	—	25	est	est	—	
	Lengyel Joſef	ſilius	—	5	—	—	—	
	Lengyel Anna	ſilia	—	3	—	—	—	
	Lengyel Lajos	ſex menſium ſilius	—	—	—	—	—	
Molnar Anna	mater hoſpitiſ	—	76	est	est	—		
58.	Nanai Ambruſ		1	78	est	—	—	7
	Tſere Erſébet	uxor	—	69	est	est	—	
	Szabadi Katalin	Neptiſ ex ſilia	—	14	est	est	—	
	Nanai János	Caelebs ſilius	—	26	est	—	—	
	Nanai Péter	ſilius	1	35	est	est	—	
	Miſkei Katalin	uxor	—	25	est	est	Est	
	Nanai Andraſ	ſilius	—	3	—	—	—	
59.	Simony Iſtvány	viduus Hoſpex	½	80	Habet treſ ſiliuſ			
	Simony János	ſiliuſ ſeniſſimuſ	1	45	(Uxoratoſ.) Habet			
	Pata Anna	uxor Joanniſ	—	37	4 Proleſ horum			
	Simony János		—	15	proleſ ad libituſ			
	Simony Katalin		—	12	Parentum educan-			
	Simony Anna		—	7	tur in haereſi			
	Simony Sófia	Nata 3 tia aprilis A 1762	—	—	Calviniana			
	Simony György	ſiliuſ eſt mediocriſ	1	37	hic ſi haberet Pro-			
	Onoka Judit	eſt ejuſ Uxor	—	29	leſ educari deberent			
	Simony Mihály	ſiliuſ miniſuſ	1	35	catholicae			

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Partium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quilibet Domo
60.	Pata Ersébet	est ejus uxor	—	25	Istius proles Catholicae vi rever-			16
	Simony Illona	filia	—	9	salium.			
	Simony Mihály	filius	—	6				
	Simony Sára	filia	—	4				
	Maki János	famulus Joanis	—	15	est	est	Cathol-	
	Galambos Josef	famulus Michaelis	—	20	est	est	cus	
	Szalontai Josef		1	60	est	est	—	
	Molnár Ersébet	uxor	—	44	est	est	—	
	Szalontai István	filius	—	16	est	est	—	
	Szalontai Ersébet	filia	—	8	est	est	est	
Szalontai Anna	filia	—	6	—	est	—	10	
Szalontai Susánna	filia	—	4	—	—	—		
Szalontai György	filius	—	1	—	—	—		
Szalontai Péter	Uxoratus filius	1	27	est	est	—		
Vida Anna	uxor	—	19	est	est	—		
Szalontai Péter Judit		—	2	—	—	—		
61.	Iffiu Szalontai János		1	26	est	est	—	
	Pata Katalin	uxor	—	22	est	—	—	
	Szalontai Anna	filia	—	4	—	—	—	
	Szalontai Katalin	filia	—	2	—	—	—	
	Szalontai Janos	filius	—	1	—	—	—	9
	Rátz János	Inquilius	1	38	est	non	—	
	Berta Katalin	uxor	—	28	est	est	—	
	Rátz Josef	filius	—	3	—	—	—	
Rátz István	filius	—	1	—	—	—		
62.	Lénárd Tamás		1	48	est	est	est	
	Farkas Margit	uxor	—	39	est	est	est	
	Lénárd Tamas	filius	—	17	est	est	est	
	Lénárd György	filius	—	15	est	non	est	
	Lénárd István	filius	—	12	est	est	est	10
	Lénárd Katalin	filia	—	9	est	—	—	
	Lénárd József	filius	—	7	—	—	—	
	Lénárd Simony	filius	—	5	—	—	—	
	Lénárd Illona	filia	—	3	—	—	—	
	Lénárd Klára	filia	—	nata 19. aug. 1762				

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Atas cujusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
63.	Farkas János	Novus Hungarus	1	30	est	est	—	6
	Farkas Anna	uxor	—	27	est	—	—	
	Farkas Anna	filia	—	8	—	—	—	
	Farkas Katalin	filia	—	6	—	—	—	
	Farkas Apollonia	filia	—	4	—	—	—	
	Farkas Mátyas	filius	—	2	—	—	—	
64.	Nagy György		1	35	est	est	—	4
	Korsós Judit	uxor	—	38	est	est	—	
	Nagy Istvány	filius	—	5	—	—	—	
	Nagy Katalin	filia	—	2	—	—	—	
65.	Fekete János		1	33	est	est	est	3
	Kornotzi Illona	uxor	—	25	est	est	—	
	Kornotzi Susanna	uxoris soror	—	8	est	—	—	
66.	Gyimesi Andras		1	50	est	est	—	4
	Kováts Ersébet	uxor	—	40	est	est	—	
	Gimesi Magdolna	filia	—	7	—	—	—	
	Gimesi Josef	filius	—	6	—	—	—	
67.	Szabó Josef		1	39	est	est	—	6
	Bovári Illona	uxor	—	29	est	est	—	
	Szabó Susanna	filia	—	8	—	—	—	
	Szabo Eva	filia	—	5	—	—	—	
	Szabo Tamás	filius	—	2	—	—	—	
	Szabo Veronika Orsolya	filia	—	¾	—	—	—	
68.	Bováry György		1	60	est	est	—	8
	Hegedüs Anna	uxor	—	50	est	est	—	
	Morovitz Borbala	Privigna	—	14	est	est	est	
	Morovitz András	Privignus	—	18	est	—	—	
	Morovitz Jakab	Privignus	—	11	est	est	—	
	Morovitz János	Privignus	1	27	est	est	—	
	Gimesi Judit	uxor	—	15	est	est	est	
	Morovitz Istvány	Privignus	—	16	—	—	—	
69.	Malik Mihály		1	34	est	est	—	5
	Hegedüs Ersébet	uxor	—	23	est	est	—	
	Malik Josef	filius	—	3	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
	Malik Marta	filia	—	1	—	—	—	
	Göloncsér Katalin	socrus	—	54	est	est	—	
70.	Nagy Josef		1	37	est	est	—	
	Tsordas Katalin	uxor	—	26	est	est	—	
	Nagy Istvány	filius	—	7	—	—	—	5
	Nagy Ersébet	filia	—	2	—	—	—	
	Nagy Teresia	filia	—	1	—	—	—	
71.	Nagy Paal		1	58	est	est	—	
	Antal Susanna	uxor	—	55	est	est	—	
	Nagy Paal Katalin	filia	—	13	est	—	—	
	Nagy Paal Sandor	filius	—	10	est	est	—	
	Nagy Paal Martony	filius	1	22	est	est	—	8
	Simon Katalin	uxor	—	17	est	—	—	
	Nagy Paal Istvány	filius	1	19	est	est	—	
	Kornotzi Ersébet	uxor	—	18	est	est	—	
72.	Iffiu Hajós Istvány		1	39	est	est	—	
	Nanai Katalin	uxor	—	30	est	est	Est	
	Hajós Istvány	filius	—	8	est	—	—	6
	Hajós Ignátz	filius	—	6	—	—	—	
	Hajos Gabor	filius	—	2	—	—	—	
	Hajos Katalin	2 Mensium	—	—	—	—	—	
73.	Sági János		1	87	est	est	—	
	Kis Judit	uxor	—	69	est	est	—	
	Sági Mihály	filius	—	26	est	est	—	
	Sagi György	filius	1	35	est	est	—	8
	Vintze Illona	uxor	—	24	est	est	—	
	Sági Ersebet	hujus filia	—	1	—	—	—	
	Sági Istvany	filius	1	30	est	est	—	
	Nagy Paal Anna	uxor	—	18	est	est	—	
74.	Berta Ferentz	Viduus	½	62	est	est	—	
	Berta Agnes	filia	—	15	est	est	—	
	Berta Martony	filius	—	10	est	—	—	
	Tumó Anna	Vidua Nurus	½	31	est	est	est	7
	Berta Péter	Nepos	—	3	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
	Berta Judit	posthuma Neptis	—	1	—	—	—	
	Bovari János	Servus	—	18	est	est	est	
75.	Óróg Hajós István		1	85	est	est	—	
	Karaszí Ersébet	uxor	—	85	est	est	—	
	Hajos János	filius	1	22	est	est	—	5
	Szarvas Marina	uxor	—	17	est	est	est	
	Iffiu Hajos Josef	servus Nepos	—	12	est	—	—	
76.	Nagy-Szombati János		1	80	est	est	—	
	Almás Ersébet	uxor	—	50	est	—	—	
	Hegedüs Ferentz	Gener	1	30	est	est	—	6
	Nagy Szombati Anna	uxor	—	24	est	est	—	
	Hegedüs András	filius	—	2	—	—	—	
	Hegedüs Anna	1 mensis filia	—	—	—	—	—	
77.	Berta János	viduus	½	70	est	est	est	
	Berta Tamás	filius	1	45	est	est	—	
	Hegedüs Judit	uxor	—	36	est	est	—	
	Berta János	Nepos	—	14	est	est	—	
	Berta Paal	Nepos	—	10	est	est	—	8
	Berta Tamas	Nepos	—	6	—	—	—	
	Berta Péter	Nepos	—	1	—	—	—	
	Reguli Maria	Servilis	—	18	est	est	—	
	Incipit Conscriptio Domorum in Platea Principali ab oriente Eundo ad finem Pagi occidentalem a Dextris.							
78.	Hegedüs István		1	40	est	—	—	
	Tótt Illona	uxor	—	29	est	est	est	
	Hegedüs Marta	filia	—	10	est	est	est	
	Hegedüs Ersébet	filia	—	8	—	—	—	
	Hegedüs Katalin	filia	—	6	—	—	—	10
	Hegedüs Janos	filius	—	4	—	—	—	
	Hegedüs György	Frater	1	20	est	est	—	
	Kai Fekete Anna	uxor	—	19	est	est	—	
	Juhász Katalin	vidua mater	½	60	est	est	—	
	Hegedüs margit	l ^{ma} socrus	½	58	est	est	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen	Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
79.	Szilágyi Ferentz Marko Margit <i>uxor</i> Szilágyi Josef <i>filius</i> Szilágyi Mihály <i>filius</i> Miskoltz Klara <i>uxor</i> Szilágyi Katalin <i>filia</i> Szilágyi Istvány <i>filius</i>	1 — — 1 — — —	67 65 18 34 24 4 2	est est est est — — —	est est est est — — —	— — — — est — —	7
80.	Őrög Varga János <i>viduus</i> Varga Maté <i>filius</i> Varga György <i>filius</i> Varga Istvány <i>filius</i> Varga Sára <i>filia</i> Varga Judit <i>filia</i> Varga Anna <i>filia</i>	½ — — — — — —	78 30 27 16 33 24 20	est est est est est est est	est est est est est est est	— — — — — — —	7
81.	Lénárd Páál Greksa Ersébet <i>uxor</i> Lénárd Susanna <i>filia</i> Lénárd Paal <i>filius</i> Lénárd Margit <i>filia</i> Lénárd Josef <i>filius</i> Lénárd Borbala <i>filia</i> Lénárd György <i>filius</i> Lénárd János <i>Frater Pauli</i> Nanai Anna <i>uxor</i> Lénárd János <i>filius</i> Lénárd Magdolna <i>filia</i> Lénárd Elek <i>filius</i>	1 — — — — — — — 1 — — — —	60 46 20 16 12 10 7 1 55 43 12 10 8	est est est est est est — — est est est est —	est est non est non — — — est est est — —	— — Est Est Est — — — — — — — —	8
82.	Kováts Ferentz <i>Notarius et Ludi M.</i> Staigler Agnes <i>uxor</i> Kováts Judit <i>filia</i> Kováts Lázár <i>filius</i> Kováts Josef <i>filius</i> Kováts János <i>Parens viduus</i> Szöllösi Josef <i>Praeceptor Loci</i> Katalin <i>Servilis</i>	1 — — — — ½ — —	30 25 5 3 1 77 21 14	est est — — — est est est	est est — — — est est est	Est est — — — — Est —	8

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Partium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quibus Domo
83.	Doka Istvány		1	24	est	est	est	4
	Vén Ersébet	uxor	—	20	est	est	est	
	Doka Istvány	7 Mensium filius	—	—	—	—	—	
	Ternai Andras	famulus	—	18	est	est	—	
84.	Demeter Andras		1	40	est	est	—	6
	Berta Ersébet	uxor	—	28	est	est	—	
	Demeter Andras	filius	—	11	est	est	est	
	Demeter Ersébet	filia	—	9	—	—	—	
	Demeter Anna	filia	—	7	—	—	—	
	Demeter Katalin	filia	—	2	—	—	—	
85.	Fekete Mihály		1	54	est	est	—	4
	Fitzek Ersébet	uxor	—	50	est	est	est	
	Fekete György	filius	—	17	est	est	—	
	Fekete Istvány	filius	—	13	est	—	—	
86.	Féke Ersébet	vidua Stephani	½	37	est	est	—	10
		Lengyel						
	Lengyel Simon	filius	—	12	est	est	—	
	Lengyel Agoston	filius	—	10	est	est	—	
	Lengyel Imre	filius	—	8	—	—	—	
	Vad Istvány	Inquilinus	1	47	est	—	—	
	Kontz Ersébet	uxor	—	35	est	—	—	
	Vad Ilona	filia	—	10	est	—	—	
	Vad Ersébet	filia	—	8	—	—	—	
	Vad Anna	filia	—	4	—	—	—	
Vad Istvány	filius	—	1	—	—	—		
87.	Barna Mihály		1	44	est	est	est	11
	Bováry Ersébet	uxor	—	42	est	est	—	
	Barna János	filius	—	17	est	est	—	
	Barna Anna	filia	—	13	est	est	est	
	Barna Lukáts	filius	—	9	est	est	—	
	Barna Katalin	filia	—	5	—	—	—	
	Barna Mihály	filius	—	3	—	—	—	
	Barna Ferentz	Frater Germanus	1	35	est	Est	—	
	Fekete Anna	uxor	—	24	est	est	—	
	Barna Tamas	filius	—	6	—	—	—	
	Barna Ersébet	filia	—	1	—	—	—	

Numerus Donorum	Cognomen et Nomen		Numerus Partium	Actas enjnasque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
88.	Palfi Susanna	Calvina Vidua	½	48	Relicta a Joane			
	Jósa János	filius Calvinista	—	18	Josa Calvinista			
	Jósa Katalin	filia Calviniana	—	13				
89.	Túmó Andras		1	40	est	est	—	6
	Fekete Anna	uxor	—	33	est	est	—	
	Túmó Paal	filius	—	11	est	est	est	
	Túmó Vintze	filius	—	3	—	—	—	
	Túmó János	filius fere.	—	1	—	—	—	
	Kis Palko Ersébet	vidua socrus	½	57	est	est	—	
90.	Fekete Gergely		1	70	est	est	—	9
	Bajai Illona	uxor	—	69	est	est	—	
	Fekete János	filius	—	28	est	est	Est	
	Lenárd Trési	uxor	—	25	est	est	—	
	Fekete Sophia	filia	—	3	ium mensium			
	Fekete Andras	Frater Germanus	1	50	est	est	—	
	Vintze Anna	uxor	—	33	est	est	—	
	Fekete Katalin	filia	—	2	—	—	—	
	Malik Paal	Servus	—	21	est	non	—	
91.	Iffiu Pap János		1	34	est	est	—	6
	Hegedüs Anna	uxor	—	30	est	est	—	
	Pap Ersébet	filia	—	10	est	est	est	
	Pap Agnes	filia	—	8	—	—	—	
	Pap Istvány	filius	—	3	—	—	—	
	Bekete Katalin	vidua mater	½	81	est	est	—	
92.	Máté János	viduus	½	87	est	est	—	6
	Máté Mihály	uxoratus filius	1	33	est	est	—	
	Hodovány Ersébet	uxor	—	25	est	est	—	
	Máté Lukáts	filius	—	8	—	—	—	
	Máté János	filius	—	3	—	—	—	
	Máté Istvány	filius	—	1	—	—	—	
93.	Juhász Mattyas		1	29	est	est	—	
	Tsere Katalin	uxor	—	26	est	est	—	
	Juhász Anna	filia	—	2	—	—	—	
	Juhász Istvány	Fr Germanus	1	26	est	est	Est	
	Turotzi Illona	uxor	—	21	est	est	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Almarum in quilibet Domo
	Juhász Marta	filia	—	3	—	—	—	9
	Juhász Katalin	filia	—	1	—	—	—	
	Juhász János	Fr Germanus	—	16	est	est	—	
	Juhász György	horum Pater Vid.	½	65	est	est	—	
94.	Galambos János		1	39	est	est	—	6
	Varga Judit	uxor	—	40	est	est	—	
	Istók	uxorius	—	11	non	—	—	
	Galambos Paal	Germanus Fr	1	27	est	est	—	
	Keserü Anna	uxor	—	22	est	est	—	
	Béri Illona	Vidua mater	½	58	est	est	—	
	Incipit Conscriptio Domorum in fine Occidentali et Complectitur Domos in meridionali Latere Pagi existentes donec revertatur ad Plateam Principalem.							
95.	Szabo Istvány		1	40	est	est	—	2
	Gregorits Ersébet	uxor	—	27	est	est	—	
96.	Tsordás (vulgo: Janos) János	János	1	47	est	est	—	8
	Balás Katalin	uxor	—	40	est	est	—	
	János Anna	filia	—	17	est	est	—	
	János Istvány	filius	—	14	est	est	—	
	János Illona	filia	—	11	est	est	—	
	János Paal	filius	—	8	—	est	—	
	János Agnes	filia	—	7	—	—	—	
	Janos Andras	filius	—	4	—	—	—	
97.	János Istvány alias Tsordás		1	50	est	est	—	9
	Jágitza Anna	uxor	—	42	est	est	—	
	János János	filius	—	15	est	est	—	
	János Andras	filius	—	7	—	—	—	
	János Istvány	filius	—	2	—	—	—	
	János Katalin	filia	—	12	est	est	est	
	János Gábor	uxoratus filius	1	23	est	est	—	
	Pap Judit	uxor	—	24	est	est	—	
	János Josef	filius	—	2	—	—	—	

Numerus Donorum	Cognomen et Nomen	Numerus Partium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Anirumam in quilibet Domino
98.	Fekete Judit vidua Joanis Tsekei	½	36	est	est	—	2
	Tsekei Illona filia	—	14	est	est	est	
99.	Fehér György	1	45	est	est	—	5
	Fekete Katalin uxor	—	40	est	est	—	
	Fehér Andras filius	—	3	—	—	—	
	Fehér György uxoratus filius	1	23	est	est	—	
	Taba Anna hujus uxor	—	17	est	—	—	
100.	Fodor Balint mendicus	1	60	est	—	—	6
	Horvát Mariana uxor	—	60	est	—	—	
	Szurap János Gener	1	33	est	est	—	
	Fodor Ersébet filia uxor	—	30	est	est	—	
	Szurap Katalin filia	—	6	—	—	—	
	Szurap Illona filia	—	3	—	—	—	
101.	Szomolai János	1	33	est	est	—	6
	Antal Katalin uxor	—	26	est	est	—	
	Szomolai Ersébet filia	—	6	—	—	—	
	Szomolai Judit filia	—	2	—	—	—	
	Szomolai Andras Germanus Fr	1	28	est	est	—	
	Fekete Illona uxor	—	24	est	est	—	
102.	Iffiu Juhász György	1	39	est	est	—	6
	Hajos Ersébet uxor	—	28	est	est	—	
	Juhász Ersébet filia	—	9	est	—	—	
	Juhász Imre filius	—	6	—	—	—	
	Juhász Gergely filius	—	3	—	—	—	
	Juhász György filius	—	1	—	—	—	
103.	Kovasznai Istvany	1	27	est	est	est	3
	Petervari Katalin uxor	—	27	est	est	—	
	Kovasznai László filius	—	1	—	—	—	
104.	Kováts Paal Mendicus	1	75	est	est	—	3
	Komaromi Anna uxor	—	53	est	est	—	
	Sinór Eva Neptis ex filia mortua.	—	7	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum Inqualibet Domo
105.	Barna Istvany		1	35	est	est	—	4
	Kováts Ersébet	uxor	—	26	est	est	Est	
	Barna Illona	filia	—	5	—	—	—	
	Barna Istvány	filius	—	2	—	—	—	
106.	Kolompár Mihály	Novus Hungarus	1	29	est	est	—	7
	David Judit	uxor	—	29	est	est	—	
	Kolompár Sebestyén	filius	—	10	—	—	—	
	Kolompár Benedek	filius	—	7	—	—	—	
	Kolompár Klara	filia	—	5	—	—	—	
	Kolompár Mihály	filius	—	3	—	—	—	
	Kolompár Josef	filius	—	1	—	—	—	
107.	Barsi János		1	60	est	est	—	5
	Dienes Katalin	uxor	—	45	est	est	—	
	Barsi Klara	filia	—	12	est	est	—	
	Barsi Katalin	filia	—	6	—	—	—	
	Barsi illona		—	3	—	—	—	
108.	Barna Gergel	mendicus	1	48	est	est	—	3
	Korsós Anna	uxor	38	est	est	—	—	
	Barna Illona	filia	—	13	est	est	est	
109.	Szóllósi Matyás		1	40	est	est	—	5
	Maté Agnes	uxor	—	34	est	est	est	
	Szóllósi Simon	filius	—	13	est	est	est	
	Szóllósi Josef	filius	—	12	est	est	est	
	Szóllósi Gergely	filius	—	3	—	—	—	
110.	Takáts János alias Nagy		1	36	est	est	—	8
	Szalai Susánna	uxor	—	35	est	est	—	
	Nagy Paal	filius	—	9	est	—	—	
	Nagy Katalin	filia	—	8	—	—	—	
	Nagy Józef	filius	—	5	—	—	—	
	Nagy János	filia	—	2	—	—	—	
	Szallér János	Inqvilinus	1	23	est	est	est	
	Fekete Anna	uxor	—	23	est	est	—	

Numerus Donorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in qualibet Domo
111.	Szabelébi János	Viduus	½	32	est	est	—	3
	Szebelébi Anna	Vidua soror	½	35	est	est	—	
	Fekete Simon	viduae filius	—	12	est		—	
112.	Keserű Istvány		1	32	est	est	—	7
	Tott Katalin	uxor	—	32	est	est	—	
	Keserű Istvány	filius	—	3	—	—	—	
	Keserű Péter	Fr Germanus	1	27	est	est	—	
	Mészáros Katalin	uxor	—	24	est	est	—	
	Keserű János	filius	—	3	—	—	—	
	Mészáros János	uxorius Petri	—	12	est	est	—	
113.	Nanai András		1	45	est	est	—	7
	Tsekei Ersebet	uxor	—	42	est	est	—	
	Nanai Katalin	filia	—	14	est	est	—	
	Nanai Filep	filius	—	11	est	est	—	
	Nanai Ersebet	filia	—	6	—	—	—	
	Nanai Istvány	filius	—	8	—	—	—	
	Nanai Péter	filius	—	2	—	—	—	
114.	Fehér Albert		1	40	est	est	—	8
	Josa Anna	uxor	—	40	est	est	—	
	Fehér János	filius	—	10	est		est	
	Fodor Albert	Privignus	—	10	est		—	
	Fodor János	Privignus	—	13	est		—	
	Fodor Ersébet	filia	—	2	—	—	—	
	Fodor György	uxoratus Privignus	1	19	est	est	—	
	Koprivanyetz Ersébet	uxor	—	17	est	est	—	
115.	Kai Fekete Istvány	mendicus	1	59	est	est	—	3
	Arany Anna	uxor	—	49	est	est	—	
	Fekete Ersébet	filia	—	15	est	est	est	
116.	Tott János		1	52	est	est	—	6
	Lengyel Ersébet	uxor	—	50	est	est	—	
	Berta Mihály	Inqvilinus Gener	1	30	est	est	—	
	Tott Katalin	filia uxor	—	20	est	est	—	
	Teresia	horum filia	—	3	—	—	—	
	Jacobus	2 mensium filius	—	—	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas euiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
117.	Szilágyi Josef		1	36	est	est	—	3
	Nanai Susanna	uxor	—	34	est	est	—	
	Farkas Anna	uxoris Neptis ex sorore	—	6	—	—	—	
118.	Nanai János		1	30	est	est	—	4
	Hegedús Ersébet	uxor	—	25	est	est	—	
	Nanai Martony	filius	—	4	—	—	—	
	Nanai Katalin	filia	—	2	—	—	—	
119.	Tselik Istvány		1	41	est	est	—	2
	Korsos Ersébet	uxor	—	35	est	est	—	
120.	Kis Mate	viduus	1/2	60	est	est	—	5
	Kis Josef	filius	—	14	est	est	est	
	Kis János	uxoratus filius	1	27	est	est	—	
	Tott Ersébet	uxor	—	20	est	est	est	
	Kiss Ersébet	filia	—	2	—	—	—	
121.	Taba Istvány		1	48	est	est	est	7
	Hóss Katalin	uxor	—	48	est	est	—	
	Taba Sebestyén	filius	—	13	est	est	—	
	Taba Margit	filia	—	11	—	—	—	
	Taba Katalin	filia	—	6	—	—	—	
	Molnár Janos	Ingvil: Gener	1	26	est	est	—	
	Taba Ersébet	uxor filia	—	19	—	est	—	
Incipit Conscriptio Domorum in latere meridionali platea principalis ab occasu revertendo ad orientem usque ad alterum finem pagi.								
122.	Óróg Nanai Istvany		1	80	est	est	—	9
	Koprivanyetz Margit	uxor	—	75	est	est	—	
	Nanai György	Fatuus filius	—	38	Incapax	—	—	
	Iffiu Nanai Istvany	uxoratus filius	1	44	est	est	—	
	Szútsány Maria	uxor	—	28	est	est	—	
	Nanai Mihály	filius	—	1	—	—	—	
	Nanai Mattyas	uxoratus 2dus	1	24	est	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quilibet Domino
	Fekete Ersébet	hujus uxor	—	20	est	est	—	
	Farkas Istvány	Napos senium	—	15	est	—	—	
123.	Varga Istvány		1	30	est	est	—	
	Súti Ersébet	uxor	—	23	est	est	—	3
	Varga János	3. mensium filius	—	—	—	—	—	
124.	Nanai Lukáts		1	30	est	est	—	
	Bovári Ersébet	uxor	—	23	est	est	—	
	Nanai Rozalia	filia	—	8	—	—	—	5
	Nanai Illona	filia	—	2	—	—	—	
	Hajdu Susanna	vidua mater	1/2	64	est	est	—	
125.	Őr. Sinór György		1	70	est	est	—	
	Berta Katalin	uxor	—	70	est	est	—	
	Sinór János	filius	—	30	est	est	—	
	Iffiu Sinor Gyorgy	ux. filius	1	25	est	est	est	7
	Molnár v Tsere Anna	uxor	—	23	est	est	est	
	Sinor Katalin		—	3	—	—	—	
	Sinor Adam	Fratrueis	—	7	—	—	—	
126.	Taba Mihály		1	40	est	est	—	
	Túmó Agnes	uxor	—	36	est	est	—	
	If: Taba Istvány	uxoratus filius	1	25	est	—	—	6
	Berta Ersébet	uxor	—	23	est	est	—	
	Taba György	Pater	1	93	est	est	—	
	Küszögi Ersébet	Mater	—	88	est	est	—	
127.	Gomb-Kötő Josef		1	46	est	est	—	
	Béri Ersebet	uxor	—	36	est	est	est	4
	Gomb-Kötő János	filius	—	13	est	est	—	
	Gomb-Kötő Ferentz	filius	—	6	—	—	—	
128.	Kaszak János		1	78	est	—	—	
	Szabo Borbala	uxor	—	36	est	est	—	
	Kaszak Katalin	filia	—	5	—	—	—	5
	Kaszak Janos	filius	—	3	—	—	—	
	Pulai Ersébet	Servilis	—	13	est	est	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quolibet Domo
129.	Óróg Fekete Istvány		1	43	est	est	—	8
	Nanai Ersébet	uxor	—	40	est	est	—	
	Fekete Andras	filius	—	22	est	est	—	
	Fekete Istvány	filius	—	19	est	est	—	
	Fekete Orbány	filius	—	8	est	est	est	
	Fekete Katalin Fekete	filia	—	6	—	—	—	
	Fekete Mihály	filius	—	3	—	—	—	
Fekete Skolasztika	filia	—	medii Anni			—	—	
130.	Jánosity György		1	60	est	est	est	8
	Turotzi Ersébet	uxor	—	41	est	est	—	
	Jánosity János	filius	—	21	est	est	—	
	Jánosity György	filius	—	19	est	—	—	
	Jánosity Josef	filius	—	15	est	est	est	
	Jánosity Tresi	filia	—	10	est	—	—	
	Jánosity Katalin	filius	—	3	—	—	—	
Jánosity Judit	filia	—	1 ½	—	—	—		
131.	Súti János		1	33	est	est	—	5
	Balint Anna	uxor	—	20	est	est	—	
	Súti Istvány	filius	—	1	—	—	—	
	Takats Susanna	vidua mater	½	58	est	est	—	
Suti Salamon	Frater	—	7	—	est	—	—	
132.	Kováts Anna	vidua	½	79	est	est	—	2
	Baranyai Eva Rosa	filia	—	35	—	est	—	
133.	Bartal Susanna	vidua	½	37	est	est	—	2
	Kupusz Balint	filius	—	7	est	est	—	
	Szomolai Mártony	Inqvilinus	1	40	est	est	—	7
	Nagy Judit	uxor	—	37	est	est	—	
	Szomolai Illona	filia	—	10	est	est	—	
	Szomolai Katalin	filia	—	9	est	est	—	
	Szomolai Tersia	filia	—	7	—	—	—	
	Szomolai Ersébet	filia	—	3	—	—	—	
	Szomolai Istvány	filius	—	2	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas conjugue	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quilibet Domo
134.	Berta Istvány		1	60	est	est	—	5
	Tsere Judit	uxor	—	52	est	est	—	
	Berta Iffiu Istvány	filius	1	22	est		—	
	Szilágyi Klara	Nurus	—	18	est	est	est	
	Berta Anna	filia	—	16	est	est	—	
135.	Tselik Mihály		1	40	est	est	—	7
	Suti Marinka	uxor	—	50	est	est	—	
	Barta János	privignus	—	15	est	est	—	
	Barta Ersebet	privigna	—	12	est	est	est	
	Barta Matas	privignus	—	6	—	—	—	
	Tselik György	filius	—	12	est	est	—	
	Tselik Magdolna	filia	—	10	est		—	
136.	Tsordás vulgo Janós Mihály		1	44	est	est	—	4
	Batsko Judit	uxor	—	44	est	est	—	
	Tsordás Anna	filia	—	14	est	est	est	
	Tsordás Marta	filia	—	3	—	—	—	
137.	Tótt Katalin		½	45	est	est	—	6
	Fekete Martony	filius	—	16	est	est	—	
	Fekete Josef	filius	—	9	est	est	—	
	Fekete Judith	filia	—	6	—	—	—	
	Fekete Janos		—	3	—	—	—	
	Fekete Katalin	Gemini filii						
138.	Tsere János		1	55	est	est	—	9
	Pap Illona	uxor	—	44	est	est	—	
	Tsere Ersébet	filia	—	19	est	est	—	
	Tsere György	filius	—	15	est	est	est	
	Tsere vintze	filius	—	11	est	est	est	
	Tsere Anna	filia	—	2	—	—	—	
	Tsere János	uxoratus filius	1	30	est	est	—	
	Miskei Katalin	nurus	—	20	est	est	est	
	Tsere Elek	Nepos	—	1	—	—	—	
	Vinter Mihály	Inquilinus	1	25	est	est	est	
	Metzinger Margit	uxor	—	23	est	est	est	
	Vinter Katalin	filia	—	6	—	—	—	
	Vinter Anna	filia	—	3	—	—	—	
	Vinter Ersébet	filia	—	1	—	—	—	

Numerus Donorum	Cognomen et Nomen		Numerus Partium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in qualibet Domo
139.	Tsere Péter		1	49	est	est	—	6
	Bentze Anna	uxor	—	40	est	est	—	
	Tsere Anna	filia	—	15	est	est	est	
	Tsere Péter	filius	—	12	est	est	est	
	Tsere Gergely	filius	—	8	est	est	est	
	Tsere Krisztina	filia	—	3	—	—	—	
140.	Horváth Mihály		1	45	est	est	—	6
	Szabo Ersebet	uxor	—	43	est	est	—	
	Horvát Katalin	filia	—	17	est	est	—	
	Horvát Ersébet	filia	—	15	est	est	est	
	Horvát Anna	filia	—	13	est	est	est	
	Horvát Istvany	filius	—	1	—	—	—	
141.	Súti Ferentz		1	42	est	est	—	3
	Molnár Anna	uxor	—	38	est	est	—	
	Súti Anna	filia	—	13	est	est	est	
142.	Hegedüs András		1	35	est	est	—	4
	Varga Eva	uxor	—	25	est	est	—	
	Hegedüs András	filius	—	3	—	—	—	
	Hegedüs Anna	filia	—	1	—	—	—	
143.	Hegedüs György		1	36	est	est	—	9
	Taba Judit	uxor	—	31	est	est	—	
	Hegedüs Imre	filius	—	7	—	—	—	
	Hegedüs Mátyás	filius	—	9	—	—	—	
	Hegedüs Paal	filius	—	5	—	—	—	
	Hegedüs Ersébet	filia	—	4	—	—	—	
	Hegedüs Illona	filia	—	3	—	—	—	
	Hegedüs Judit	filia	—	1	—	—	—	
	Sipos Órze	vidua mater circiter	½	95	est	—	—	
144.	Hegedüs János		1	60	est	est	—	6
	Mészáros Katalin	uxor	—	47	est	est	—	
	Hegedüs Illona	filia	—	17	est	est	—	
	Tordás György	Inquilin: Gener	1	23	est	est	—	
	Hegedüs Judit	uxor filia	—	20	est	est	—	
	Tsordás Anna	horum filia	—	1	—	—	—	

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numerus Paritum	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum In quilibet Domo
145.	Dobsza György		1	52	est	est	—	8
	Galambos Anna	uxor	—	42	est	est	—	
	Dobsza Katalin	filia	—	21	est	est	—	
	Dobsza István	filius	—	12	—	—	—	
	Dobsza Judit	filia	—	7	—	est	—	
	Nagy János	Inqvilinus Gener	1	24	est	est	—	
	Dobsza Anna	uxor filia	—	20	est	est	—	
	Nagy Mihály	horum filius	—	1	—	—	—	
146.	Pata István		1	35	est	est	—	9
	Gyojai Anna	uxor	—	34	est	—	—	
	Pata Ersébet	filia	—	7	—	—	—	
	Pata György	filius	—	4	—	—	—	
	Pata Katalin	filia	—	1	—	—	—	
	Gyojai Matyás	uxorius	1	27	est	est	—	
	Berta Ersébet	hujus uxor	—	22	est	est	—	
	Keserü Katalin	Privigna	—	3	—	—	—	
Keserü Benedek	Privignus	—	2	—	—	—		
147.	Kotsis György		1	63	est	est	—	8
	Olá Ersébet	uxor	—	50	est	est	—	
	Kotsis Margit	filia	—	10	est	est	est	
	Kotsis Martony	uxor. filius	1	34	est	est	—	
	Fekete Ersébet	hujus uxor	—	27	est	est	—	
	Kotsis Albert	horum filius	—	8	—	est	—	
	Kotsis György	ittem filius	—	3	—	—	—	
	Kotsis Josef	ittem filius	—	1	—	—	—	
148.	Miskoltzi György		1		est	est	est	2
	Farkas Katalin	uxor	—		est	est	est	
Educilator								
149.	Baranyai alias Fekete István		1	29	est	est	—	2
	Ziko Margit	uxor	—	23	est	est	est	
150.	Pata Mihály		1	49	est	—	—	5
	Lenárd Anna	uxor	—	42	est	est	—	
	Küszögi Janos	viduus Inqvilinus	½	69	est	est	—	

Numertus Domorum	Cognomen et Nomen		Numertus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numertus Animarum in quilibet Domino
	Farkas Judit	inqvilna vidua	½	36	est		—	
	Malik Illona	inqvilinae filia	—	17	est		—	
151.	Varga Mihaly		1	30	est	est	—	
	Vida Eva	uxor	—	20	est		—	
	Juliana	3 mensium filia	—	—	—	—	—	
	Varga Andras	Fr germanus	1	26	est		—	7
	Gavalits Susanna	uxor	—	19	est	—	—	
	Sáfár Margit	vidua mater	½	52	est	est	—	
	Kuszögi János	famulus	—	11	est	est	—	
152.	Tsismadia Istvány		1	68	est	est	—	
	Bert a Illona	uxor	—	30	est	est	—	
	Tsismadia Istvány	filius	—	23	est		—	
	Tsismadia Imre	filius	—	18	est	est	—	
	Tsismadia Paal	uxoratus filius	1	29	est		—	7
	Molnar Katalin	uxor	—	25	est		—	
	Tsismadia Juliana	5 mensium filia	—	—	—	—	—	
153.	Küszögi János	junior	1	44	est	est	—	
	Kovásznai Ersébet	uxor	—	35	est	est	—	
	Küszögi András	filius	—	16	est	est	est	
	Küszögi Jakab	filius	—	11	est	est	—	8
	Küszögi Elek	filius	—	9	est	est	—	
	Küszögi Anna	filia	—	7	—	—	—	
	Küszögi Katalin	filia	—	3	—	—	—	
	Küszögi Istok	7. mensium filius	—	—	—	—	—	
154.	Molnár János		1	55	est	est	—	
	Borbély Katalin	uxor	—	28	est	est	—	
	Molnár János	filius	—	18	est	est	—	
	Molnár Josef	filius	—	13	est	est	—	6
	Molnár Tzitzelle	filia	—	9	—	—	—	
	Molnar Andras	filius	—	4	—	—	—	
		Domus Pagensis						
155.	Salatz Martony	Inqvilinus	1	42	est	est	—	
	Varga Erzsébet	uxor	—	35	est	est	—	
	Salatz Josef	filius	—	5	—	—	—	5

Numerus Domorum	Cognomen et Nomen		Numeros Parium	Aetas conjueqve	Confessionis Capaces	Confirmati vel non,	Legentes	Numerus Animarum inqvalibet Domo
	Salatz Anna	filia	—	2	—	—	—	
	Molnar Mihály	famulus	—	15	est	—	—	
	In Eadem Domo Auriga Pagensis							
	Karatsonyi Istvány	auriga	1	30	est	—	—	
	Hauk Katalin	uxor	—	26	est	—	—	2
	Szalontai Ágnes	uxor militis	½	37	est	est	—	
156.	Molnár Mihaly		1	33	est	est	—	
	Budai Rusa	uxor	—	32	est	est	—	
	Molnár Eva	filia	—	9	—	—	—	6
	Molnár Mihaly	filius	—	4	—	—	—	
	Molnár Katalin	filia	—	2	—	—	—	
	Óróg Molnár Mihály	viduus Pater	½	80	est	est	—	
157.	Kiss Mihály		1	44	est	est	—	
	Szalontai Ersébet	uxor	—	33	est	est	—	
	Kis János	filiius	—	15	est	—	—	
	Kis Mihály	filius	—	13	est	est	—	
	Kis Istvány	filius	—	11	est	est	est	8
	Kis Éva	filia	—	8	est	—	—	
	Kis Josef	filus	—	5	—	—	—	
	Kis Anna	filia	—	3	—	—	—	—
158.	Óróg Karaszi Istvány		1	70	est	est	—	
	Balás Katalin	uxor	—	56	est	est	—	
	Karaszi Josef	Studios filius	—	16	est	est	est	
	Karaszi Gabor	filius	—	13	est	est	—	
	Karaszi Anna	filia	—	14	est	est	—	
	Iffiu Karaszi Istvány	Uxor. 1. filius	1	32	est	est	—	
	Fekete Illona	uxor	—	31	est	est	—	
	Karaszi Istvány	filius	—	8	—	—	—	
	Karaszi Margit	filia	—	5	—	—	—	17
	Karaszi Ágnes	filia	—	3	—	—	—	
	Karszi György	2 dus ux. filius	1	30	est	est	est	
	Fekete Katalin	uxor	—	26	est	est	—	
	Karaszi Margit	filia	—	2	—	—	—	
	Karaszi Pál	3 tius ux. filius	1	23	Est	Est	—	
	Hodovány Katalin	hujus uxor	—	22	Est	est	—	

Numerus Donorum	Cognomen et Nomen		Numerus Parium	Aetas cuiusque	Confessionis Capaces	Confirmati vel non.	Legentes	Numerus Animarum in quibus Domo
	Karaszi János	Celebs senis filius	—	18	est	est	—	
	Karaszi Regyina	Pauli filia nata 13 tia 7 bris 1762				—	—	
159.	Fekete Ferentz		1	42	est	est	—	
	Tumo Anna	uxor	—	31	est	est	—	5
	Fekete Maté	filius	—	11	est	est	—	
	Fekete Anna	filia	—	3	—	—	—	
	Fekete Ferentz	1 mensis filius	—	—	—	—	—	
160.	Bovári Maté		1	36	est	est	—	
	Szakáts Susanna	uxor	—	28	est	est	—	
	Bovári Judit	soror	—	21	est	est	—	4
	Bovári Istvány	filius	—	2	—	—	—	
161.	Kiss György		1	40	est	est	—	
	Farkas Ersébet	uxor	—	38	est	est	—	
	Kiss Anna	filia	—	18	est	est	—	
	Kiss Janos	filius	—	12	est	—	—	8
	Kiss Luttza	filia	—	9	—	—	—	
	Kiss György	filius	—	6	—	—	—	
	Kiss Orbány	filius	—	3	—	—	—	
	Kiss Gabor	6 mensium filius	—	—	—	—	—	
			241		697	606	124	1023

Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez

(Az 1768-as cigányösszeírás népességstatisztikai-demográfiai adatai)

MÉSZÁROS LÁSZLÓ

I. AZ 1768-AS CIGÁNYÖSSZEÍRÁS ÉS A CIGÁNY GYERMEKEK 1780-AS ÖSSZEÍRÁSA

Indiai eredetű cigányságunk történelmi múltjában sok fehér folt található. Ezek feltérképezésében jól hasznosíthatók az újkori cigányösszeírások, melyek azonban az 1893-as országos cigányösszeírás kivételével még teljesen feltáratlanok.¹ E forrásokból összeállítható a cigánynépesség demográfiai struktúrája, de emellett értékes adatokat nyerhetünk belőlük a cigányság foglalkozására, vallási megoszlására és névadási szokásaira is. Közéjük tartozik a történeti Pest—Pilis—Solt vármegye 1768-as cigányösszeírása is, valamint a cigány gyermekek 1780-as összeírása, melyekből feldolgoztuk a Duna—Tisza köze déli részére, azaz a mai Bács-Kiskun megyére vonatkozó adatokat.

Ezek az összeírások szervesen illeszkedtek bele a cigányprobléma megoldását célzó állami erőfeszítések rendszerébe. Ugyan már III. Károly rendeletet adott ki 1725-ben a cigányság letelepítésére, az ellenszegülők kitoloncolására és a visszamerészkedők lefejeztetésére, de a cigányügy rendezése mégis lányára és unokájára maradt. Mária Terézia 1758-as első rendelkezésétől az 1780-as évek közepéig számos rendszabály, utasítás született, melyeknek az volt a célja, hogy a többnyire szabadon kóborló, munkátlan, a társadalommal gyakorta összeütközésbe kerülő cigányokat véglegesen letelepítsék, földművelésre szorítsák s így bekapcsolják a folyamatos termelőmunkába. Ezek a törekvések azonban nem jártak eredménnyel, mert a szükséges anyagi-gazdasági alapokat nem biztosították, másrészt pedig a cigányság szembefordult velük, a paraszti és nemesi társadalom bizalmatlanul, ellenségesen fogadta a rendelkezéseket. A feudális

1. Schwartner, 1809. 149—56.; Herrmann, 1895. 59, 85; Kemény I., 1974. 63—72.; Kovács É., 1974. 39—40.; Mészáros L., 1974—1975.; A területi levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke. 3. r. Városi összeírások. Szerk.: Bácskai Vera. Bp. 1969. VIII, 355 p.

abszolutizmus elmaradott gazdasági-társadalmi viszonyai nem tették lehetővé a cigánykérdés végleges rendezését; a bécsi kormányzat csupán részleges, időleges eredményeket tudott elérni.²

A letelepítés első lépéseként igyekeztek megállapítani a cigányság pontos létszámát, s összeírták őket. Pest—Pilis—Solt vármegye 1768-as cigányösszeírása egyike volt a legelsőeknek; az országos összeírást csak 1782-ben tudta végrehajtani II. József. A gyermekösszeírással, melyet PPS vármegyében 1780-ban végeztek el, a gyermekek létszámát kívánták megállapítani, hogy azután szüleiktől elvegyék és jobbágygazdákhöz adják ki őket „átnevelésre”. A kecskeméti járás cigány gyermekeinek összeírását 1780. április 17-én készítette el Balla Ignác szolgabíró.³ A registrum 30 falura és mezővárosra terjedt ki, melyek közül ma 25 tartozik Pest, 3 Bács-Kiskun és 2 Szolnok megyéhez. Rovatai a lakóhely nevét, a családfő teljes személynevét, valamint a fiú- és leánygyermekek létszámát tartalmazták. Kecskemét mezővárosban 40 családfőnél 33 fiút és 31 lányt, Izsákon 6 családfőnél 5 fiút és 8 lányt, Alpáron 4 családfőnél 2 fiút és 3 lányt regisztráltak. Tehát a 3 településen 50 családfőnél összesen 82 gyermeket (40 fiút, 42 lányt) írtak össze. A családfők nevét többnyire megtalálhatjuk az 1768-as összeírásban is. Az összeírt gyermekeknek viszonylag csekély száma arra mutat, hogy a szülők közül többnek sikerült elrejtene, eltitkolnia gyermekét az összeírók elől.

Az 1768-as cigányösszeírás⁴ feltünteti a lakóhely nevét, jellegét, birtokosát, az apák vezeték- és keresztnévét, az anyák keresztnévét (olykor a családnevét is), a gyermekek keresztnévét, valamennyiük életkorát, vallását, s végül a serdülő és felnőtt férfiak foglalkozását. Az 1768. március 29—május 10-e között végrehajtott cigányösszeírásnak a mai Bács-Kiskun megyei helységekkel kapcsolatos adatait a következő fejezetekben tekintjük át olyaténképpen, hogy először táblázatokba foglaljuk, majd értékeljük őket.

2. *Magyar Hírmondó*, 1782. 95. sz. 757—9.; Schwartner, 1809. 116—9.; Bartalus, 1866. 290—308.; Sárosi, 1971. 15—6.; Kovács É., 1974. 39.; József íg., 1888. 274—96.; Marczali Henrik, Magyarország története II. József korában. Bp. 1888. III. 220—1.; Szabó, 1966. 125—32.; Heiczinger, 1975.; Utasítás a cigány nép rendbeszedéséről. = PmL. Acta pol. Miscellanea. 1780. 70. sz., 1783. 25. sz.

3. A lakosok közt kiosztandó cigány gyermekek összeírása a kecskeméti járásban. 1780. = PmL. CC.I. 57. 14 p., Acta pol. Miscellanea. 1780. 78. sz. 2 p.

4. PmL. CC. I. 39. A vármegye 135 mezővárosában, falujában és pusztáján összesen 2564 cigányt regisztráltak. Ebből a 100 Pest megyei lakóhelyre 1612 cigány csik, Bács-Kiskun megye 33 lakóhelyére 922 fő, Szolnok megye 2 lakóhelyére 30 fő.

II. BÁCS-KISKUN MEGYE CIGÁNYNÉPESSÉGE 1768-BAN

1. A CIGÁNYNÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI VISZONYAI

a) *A cigányság létszáma és területi elhelyezkedése*

A cigánynépeesség területi elhelyezkedésével és létszámával kapcsolatos adatokat egy térképvázlatban és egy táblázatban összegeztük. Számbeli súlyuk leméréséhez feltüntettük a lakóhelyek összlélekszámát is az 1784/87-es hivatalos állami népszámlálás alapján.⁵ A lakóhelyeknél általában a ma használatos elnevezést tüntettük fel; a korabeli helynevet, továbbá a lakóhely típusát, birtokosának nevét és az akkori járási beosztást jegyzetben adjuk. A táblázatokban a helynevek betűrendben követik egymást lakóhely-típusonként, mégpedig úgy, hogy az első 7 rovatban a mezővárosok, a következő 24 rovatban a falvak, s az utolsó 2 rovatban a puszták adatsorai találhatók. A térképvázlaton csak a cigányok által lakott települések szerepelnek.⁶

Bács-Kiskun megye cigányok által is lakott települései és pusztái 1768-ban, a mai járási beosztás alapján. (Lásd a mellékelt térképvázlatot!)

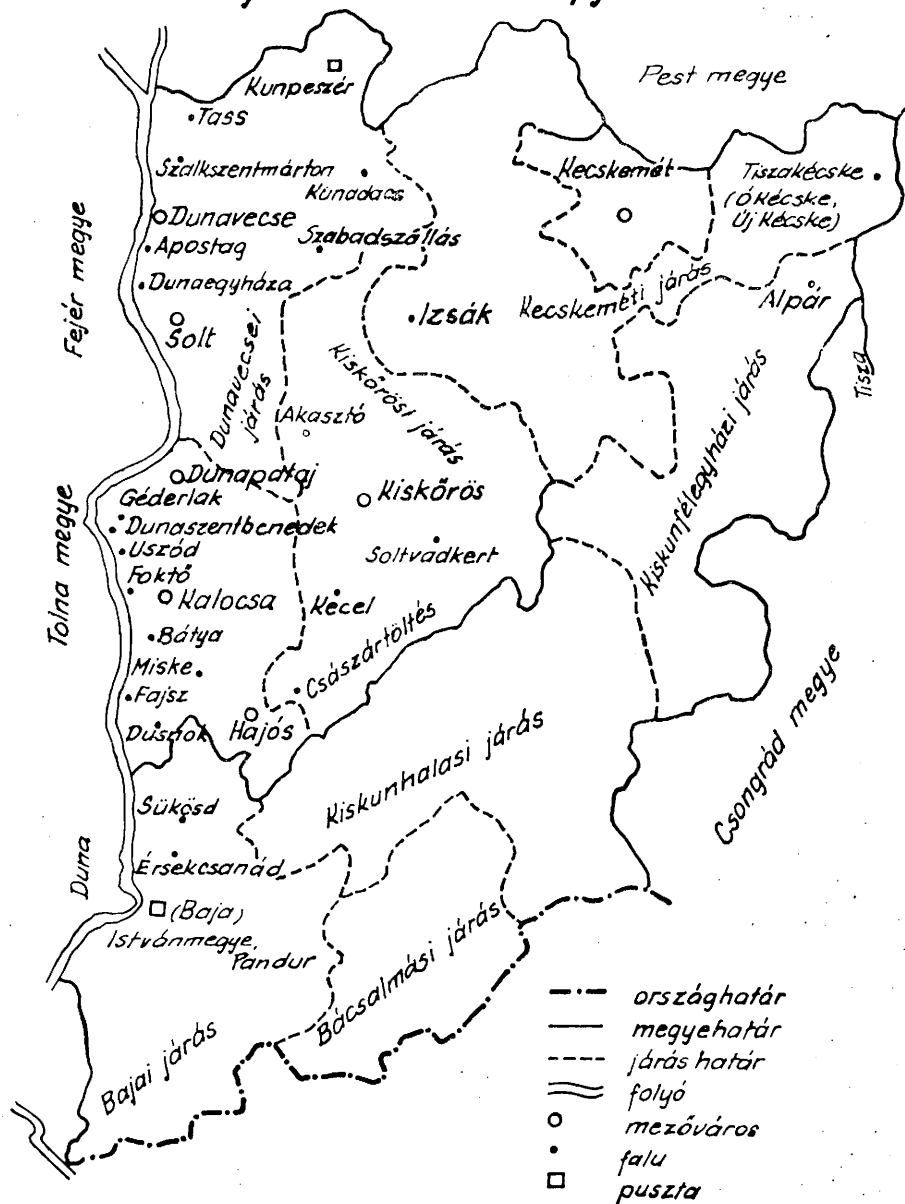
5. Az első magyarországi népszámlálás. 1784—1787. Szerk.: Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Bp. 1960. 118—24. 382. p.

6. a) Mezővárosok: Patay: solti járás, Pálffy Jánosé, 88—9. p.; Duna Vecse: u. o., Földváry cs., 78. p.; Hajós: u. o., kalocsai érseké, 79—80. p.; Kalocsa : u. o., u. azé, 79—80. p.; Kecskemét: kecskeméti j., a Koháry grófi családé, 25—33. p.; Kis Kőrös: solti j., a Wattay cs., 86. p.; Solt: u. o., a Bosnyák cs., 87. p.

b) Falvak: Akasztó: solti j., Batthyány grófi cs., 86—7. p.; Alpár: kecskeméti j., a váci püspöké, 33. p.; Apostag: solti j., a Fáy cs., 78. p.; Bática: u. o., a Tarkó és egyéb családoké, 90. p.; Császártöltés: u. o., a kalocsai érseké, 85. p.; Egyháza: u. o., a Rudnyánszky bárói családé, 78. p.; Szent Benedek: u. o., a kalocsai érsk., 90. p.; Dusnok: 1d. az előzőt, 82—3. p.; Csanád; u. o., a kamaráé, 84. p.; Fajszt: 1d. az előzőt, 81—2. p.; Foktő: a kalocsai érsk., u. o., 90. p.; Lak: u. o., u. azé, 89—90. p.; Izsák: kecskeméti j., az Orezy bárói családé és másoké, 34. p.; Keczel: solti j., a kalocsai érsk., 85—6. p.; Miske: 1. az előzőt, 84—5. p.; Ó Kécske: kecskeméti j., a Balogh és Vörös családoké, 19. p.; Pandur: solti j., a kalocsai érsk., 84. p.; Vadkert: u. o. az Orezy bárói cs., 86. p.; Sükösd: u. o., a kalocsai érsk., 83. p.; Kunszabadszállás: solti j., a Német Lovagrendé, 78. p.; Szent Mártony: u. o., az Amade grófi cs., 78—9. p.; Tass: u. o., a Szemere cs., 89. p.; Új Kécske: kecskeméti j., a Balogh és Vörös Cs., 19. p.; Uszód: solti j., a kalocsai érsk., 91—3. p.;

c) Puszták: Istvánmegye (ma Bajához tartozik): solti j., a kalocsai érseké, 84., p.; Pezér: váci j., közbirtokosoké, 52. p.

Bács-Kiskun megye cigányok által is lakott települései és pusztái 1768-ban, a mai járási beosztás alapján

1. A magyar és a cigány népesség száma lakóhelyenként

Helynév	Magyarok		Cigányok		Összlélekszám
	fő	%	fő	%	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Dunapataj	3 893	98,9	42	1,1	3 935
Dunavecse	3 377	99,5	17	0,5	3 394
Hajós	1 392	99,2	11	0,8	1 403
Kalocsa	5 943	99,3	44	0,7	5 987
Kecskemét	21 966	98,6	304	1,4	22 270
Kiskőrös	3 521	99,4	19	0,6	3 540
Solt	2 674	99,1	23	0,9	2 697
Akasztó	1 523	99,0	16	1,0	1 539
Alpár	895	99,1	8	0,9	903
Apostag	1 573	99,1	14	0,9	1 587
Bátya	1 670	99,2	13	0,8	1 683
Császártöltés	733	99,6	3	0,4	736
Dunaegyháza	1 611	99,6	6	0,4	1 617
Dunaszentbenedek	548	99,5	3	0,5	551
Dusnok	1 310	96,7	46	3,3	1 356
Érsekcsanád	1 214	99,3	8	0,7	1 222
Fajsz	1 355	97,1	40	2,9	1 395
Foktő	1 523	98,9	17	1,1	1 544
Géderlak	575	98,0	12	2,0	587
Izsák	2 446	98,8	29	1,2	2 475
Kecel	2 020	98,9	23	1,1	2 043
Miske	1 332	99,0	13	1,0	1 345
Ókéske	1 047	99,3	7	0,7	1 054
Pandúr	625	99,2	5	0,8	630
Soltvadkert	1 758	99,6	7	0,4	1 765
Sükösd	1 541	98,7	21	1,3	1 562
Szabadszállás	791	99,0	9	1,0	800
Szalkszentmárton	2 151	99,6	9	0,4	2 160
Tass	2 463	99,2	18	0,8	2 481
Újkéske	601	97,6	15	2,4	616
Uszód	880	90,6	91	9,4	971
Istvánmegye	1 167	98,3	20	1,7	1 187
Kunpeszér	34	81,0	8	19,0	42

2. A magyar és a cigány népesség száma lakóhely típusonként

Lakóhely-típus	Magyarok		Cigányok		Összes
	fő	%	fő	%	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Mezőváros	42 766	98,9	460	1,1	43 226
%	6,9	—	50,0	—	56,8
Falu	31 188	98,6	434	1,4	31 622
%	41,5	—	47,0	—	41,6
Pusztá	1 201	97,7	28	2,3	1 229
%	1,6	—	3,7	—	1,6
Együtt	75 157	98,8	922	1,2	76 077

A cigányösszeírás a jelenleg Bács-Kiskun megyéhez tartozó 113 település közül 33-ban (29,19%) tüntet fel cigányokat. Magában foglalta a dunavecsei, kalocsai és kiskőrösi járást teljes egészében, továbbá a kecskeméti, bajai és kiskunfélegyházi járások egyes részeit, de egyáltalán nem terjedt ki a bácsalmási és kiskunhalasi járásokra, vagyis a megye déli és keleti területeire. A 33 lakóhelyen összesen 922 cigányt regisztráltak, zömmel két súlyponti területen: Kecskemét mezővárosban és a Duna mentén. A gazdaságilag fejlett, nagy népességű Kecskeméten élt a jegyzékbe vett cigányság egyharmada (304 fő), a Duna partvidékén pedig a fele (19 településen 456 fő). E bizonyos fokú népességtömörülésnek nyilván az a magyarázata, hogy a fejlett mezővárosban és a folyó közelében jobb megélhetési lehetőségek kínálkoztak, mint az ezektől távolabb levő kisebb településeken.

A jegyzékbe vett mezővárosokban, falvakban és pusztákon az össznépeség túlnyomó többségét, 98,8%-át magyarok alkották, a cigányok számaránya csupán 1,2%-ot tett ki. Jellemző, hogy a cigánynépesség fele alig 7 mezővárosban tömörült: egy-egy településre itt 66 cigány jutott, ami a magyarok számához képest jelentéktelen, de a falvak cigányságához viszonyítva már eléggé számottevőnek mondható, hiszen a 32 faluban és pusztán átlagosan csak 14—14 cigány élt. A falvak közül különösen kiemelkedő volt a Duna-parti Uszód cigányságának létszáma: 91 fő (9,4%), melyet egyedül Kecskemét múlt felül. Az átlagosnál népesebb cigányközössége volt még Dusnoknak és Fajsznak, melyekben a népesség 2,3—3,3%-át cigányok alkották. Említésre érdemes még Izsák 29 fős cigánynépessége, viszont a többi falué már jelentéktelen számú volt. Különösen kevés cigány élt Császártöltésen, Dunaegyházán, Soltvadkerten és Szalkszentmártonban: 3—9 fő, mely alig érte el az illető települések lakosságának 0,4%-át.

Mivel a cigányösszeírás nem terjedt ki a megye egészére, ezért teljes létszámukat csak hozzávetőleges pontossággal, analógikus úton számíthatjuk ki. A cigányösszeírás nem tartalmazza az akkor még Bács vármegyéhez tartozó részek, továbbá a közigazgatásilag teljesen elkülönült Kiskunság adatait, melyek a jelenlegi megye területének mintegy a felét tették ki. E szerint kb. 1800 cigány élhetett 1768-ban a Duna—Tisza köze déli részén. A mainak megfelelő Bács-Kiskun megye területén 1784/87-ben 140 873 főt regisztráltak,⁷ s ennek 1,2%-a 1690 fő. A két számítás alapján tehát kb. 1700—1800 főre becsülhetjük a megye cigányságának összlélekszámát 1768-ban.

b) A cigányok nemek szerinti megoszlása

A cigányság nemek szerinti megoszlásával kapcsolatos adatokat a 3. és a 4. táblázatban összegeztük. Ugyanitt tüntetjük fel a szülők életkorát első életben maradt gyermekük születésekor.

3. A cigányok nemek szerinti megoszlása lakóhely-típusonként

Lakóhely-típus	Férfi	%	Nő	%	Szülők életkora	
					apáé	anyáé
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Mezőváros	242	52,4	218	47,6	24	17
%	49,1	—	49,9	—	—	—
Falu	236	54,3	198	45,7	28	20
%	47,8	—	46,1	—	—	—
Pusztá	15	53,6	13	46,4	25	17
%	3,1	—	3,6	—	—	—
Összes	493	53,4	429	46,6	26	18
%	100,0	—	100,00	—	—	—

4. A cigány népesség nemek szerinti megoszlása lakóhelyenként

Helynév	Férfi	%	Nő	%	Szülők életkora	
					apáé	anyáé
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Dunapataj	23	54,8	19	45,2	21	19
Dunavecse	8	47,1	9	52,9	21	18
Hajós	6	54,5	5	45,5	27	18
Kalocsa	18	40,9	26	59,1	21	17
Kecskemét	164	53,9	140	46,1	24	16
Kiskőrös	11	57,9	8	42,1	33	18
Solt	12	52,2	11	47,8	23	16
Akasztó	9	56,3	7	43,7	25	19
Alpár	5	62,5	3	37,5	32	26
Apostag	8	57,1	6	42,9	26	15
Bátya	9	69,2	4	30,8	27	15
Császártöltés	2	66,7	1	33,3	36	18
Dunaegyháza	5	83,4	1	16,6	29	30
Dunaszentbenedek	2	66,7	1	33,3	30	20
Dusnok	19	40,0	27	60,0	34	25
Érsekcsanád	5	62,5	3	37,5	20	15
Fajsz	21	52,5	19	47,5	26	20
Foktő	9	52,9	8	47,1	24	22
Géderlak	7	58,3	5	41,7	37	30
Izsák	14	48,3	15	51,7	24	19
Kecel	13	56,5	10	43,5	24	19
Miske	9	69,2	4	30,8	36	26
Ókéske	4	57,2	3	42,8	27	17
Pandúr	2	40,0	3	60,0	28	21
Soltvadkert	4	57,2	3	42,8	28	17
Sükösd	13	54,2	11	45,8	28	22
Szabadszállás	6	62,5	3	37,5	20	21
Szalkszentmárton	5	55,6	4	44,4	26	16
Tass	10	55,6	8	44,4	21	18
Újkéske	8	53,4	7	46,6	32	26
Uszód	49	53,9	42	46,1	31	21
Istvánmegye	11	55,0	9	45,0	24	18
Kunpeszér	4	50,0	4	50,0	27	17

A cigánynépesség nemi megoszlása a maival ellentétes képet mutat: több volt a férfi, mint a nő. A népesség 52,4%-át férfiak, 47,6%-át pedig nők alkották, ami azt jelenti, hogy 1000 férfira csak 908 nő jutott. Ez számottevő nőhiányt jelentett, melynek negatív hatása feltétlenül érvényesült a népességnek a lélekszámhoz viszonyítva kisebb ütemű természetes szaporodásában. Ez a nemi megoszlás mind a korabeli, mind pedig az 1893-as helyzethez képest is negatív volt. 1768-ban a történeti Pest—Pilis—Solt vármegye mezővárosaiban 503 cigány férfit (51,6%) és 471 cigány nőt (48,4%) regisztráltak, tehát 1000 férfira 940 nő jutott. Ez lényegesen kedvezőbb nemi megoszlás volt, mint a Bács-Kiskun megyei. A PPS vármegyei mezővárosi cigánynépesség közül a mai Bács-Kiskun megyéhez 261 férfi (50,8%) és 253 nő (42,6%) tartozott, a mai Pest megyéhez pedig 242 férfi (52,4%) és 218 nő (47,6%), vagyis 1000 férfira 901 nő jutott. Az arányok mindenképpen Bács-Kiskun megye rovására alakultak.⁸

Hasonló eredményekhez jutunk, ha az 1784/87-es népszámlálás országos és megyei adataival vetjük össze a cigányösszeírás számadatait. A népszámlálás idején a mai Magyarországra eső területen 1000 férfira 970 nő jutott. A mai Pest megyei területen a népesség 50,7%-át férfiak, 49,3%-át nők alkották, vagyis arányuk jobb volt az országosnál. Bács-Kiskun megyében az összlakosság 51,4%-a volt férfi, és 48,6%-a nő, azaz 1000 férfira 947 nő jutott, míg a történeti PPS vármegyében 1000 férfihoz képest 966 volt a nők száma. Bács-Kiskun megye cigányságának nemi megoszlása tehát a korabeli megyei és országos állapotnál egyaránt kedvezőtlenebb képet mutatott.⁹ Különösen magas volt a férfínépesség aránya a mezővárosok közül Kiskőrösön, Hajóson és Dunapatajon, a falvak közül Dunaegyházán, Bátyán, Dunaszentbenedeken és Alpáron. Nők csak 5 helységben voltak többségben, úgymint Kalocsán (59,1%), Dunavecscén (52,9%), Dusnokon, Pandúron (60%) és Izsákon (51,7%). E néhány település abszolút viszonyban csekély nő többsége viszont nem ellensúlyozhatta az egész megye kedvezőtlen nemi megoszlását.

A cigánynépesség negatív maszkulinitási aránya egyrészt azzal függhetett össze, hogy több fiú született, illetve maradt életben, mint leány (a fiúk

8. PmL. CC. I. 39.; Mészáros L., 1975.

9. Danyi—Dávid, 1960. 28—31, 36.

valamivel életképesebbek lehettek), másrészt a szülés folyamán sok anya életét veszthette gyermekágyi lázban, illetőleg a vele kapcsolatos komplikációk miatt a nők átlagos élettartama rövidebb volt, mint a férfiaké.¹⁰

A szülők átlagéletkora első életben maradt gyermekük születésekor a férfiak esetében 26, a nőknél 18 életév volt. Ebből bizonyos mértékig következtetni lehet az élettársi (esetleg házastársi) kapcsolat létesítésének idejére, mely a férfiaknál átlagosan a 25., a nőknél pedig a 17. életév betöltése után következett be. Tekintve, hogy a cigányok jelentős részénél az első életben maradt gyermek tulajdonképpen már nem is az első gyermek lehetett (ki tudná megmondani, hány gyermek halt meg addig, amíg végre egy életben maradt?), az élettársi-házastársi kapcsolat létesítésének időpontját egy-két évvel nyugodtan korábbra tehetjük. Megállapítható tehát, hogy a nők igen fiatalon, 14—16 évesen „mentek férjhez”, viszont a férfiak csak 22—24 évesen „nősültek”.

c) A cigánynépesség korösszetétele

A cigányság korösszetételére vonatkozó adatokat egy ötévenkénti és egy életkori szakaszonkénti megoszlásnak megfelelő 2—2 táblázatban összegeztük.

10. Kovács Zoltán, Somogy megyei községek népesedési viszonyai 1748-ban = *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, 1964. 221—43.; Uő, A magyarországi népességi reprodukció kérdése és a XVIII—XIX. századi családi rekonstrukciós vizsgálatok néhány eredménye. = *SZTFTK*. 1966. 131—48.; Uő, A népesség korösszetétele Somogyban a XVIII. század közepén. *SZTFTK*. 1965. 237—57.; Uő, A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. I—II. = *SZTFTK*. 1971. 77—88., 1972. 3—25.

5. A cigánynépesség ötévenkénti életkori megoszlása lakóhelyenként

	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80
Dunapataj	12	4	4	6	5	3	3	1	-	2	-	2	-	-	-	-
Dunavecse	4	4	1	1	2	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hajós	3	-	-	3	1	1	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-
Kalocsa	13	8	2	2	2	10	1	2	-	2	-	1	-	-	-	-
Kecskemét	55	48	28	43	25	31	7	14	11	19	11	6	2	-	1	-
Kiskőrös	4	4	3	-	1	1	1	1	-	1	-	1	1	-	-	-
Solt	6	2	-	3	-	4	1	1	-	-	-	3	1	1	-	-
Akasztó	5	1	2	2	1	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Alpár	-	2	2	1	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Apostag	3	-	1	6	1	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-
Bátya	4	2	-	1	1	2	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Császártöltés	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Dunaegyháza	1	3	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Dunaszentbenedek	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dusnok	10	13	4	2	2	3	1	-	-	5	1	3	1	1	-	-
Érsekesanád	-	1	-	2	2	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-
Fajsz	10	12	4	2	5	-	3	3	1	-	-	-	-	-	-	-
Foktő	3	5	-	5	-	-	-	3	-	-	-	1	-	-	-	-
Géderlak	2	4	2	-	-	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-
Izsák	3	8	1	6	2	2	2	3	1	1	-	-	-	-	-	-
Kecel	6	6	1	-	1	3	3	-	-	-	1	2	-	-	-	-
Miske	4	2	1	2	1	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-
Ókéske	2	2	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Pandúr	3	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Soltvadkert	1	3	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sükösd	4	6	5	-	1	2	2	-	1	1	1	1	-	-	-	-
Szabadszállás	2	3	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Szalkszentmárton	-	-	5	-	-	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-
Tass	4	-	2	-	3	4	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Újkéske	2	-	2	4	1	3	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Uzód	22	20	8	6	7	6	3	7	-	4	-	5	1	-	-	2
Istvánmelye	6	2	2	4	1	2	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-
Kunpeszér	3	2	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-

6. A cigánynépesség ötévenkénti életkori megoszlása lakóhely-típusonként

Életkor	Mező- város	%	Falu	%	Puszta	%	Összes	%
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
0— 5	98	49,7	91	45,8	9	4,5	198	21,4
6—10	71	42,2	93	55,2	4	2,6	168	18,1
11—15	38	45,2	43	51,2	3	3,6	84	9,1
16—20	59	57,2	40	38,8	4	4,0	103	11,1
21—25	37	53,7	30	44,7	1	1,6	68	7,3
26—30	55	59,3	34	37,2	3	3,5	92	10,1
31—35	15	40,1	21	59,9	—	—	36	4,0
36—40	20	38,4	29	55,7	3	5,9	52	5,7
41—45	11	64,8	6	35,2	—	—	17	1,9
46—50	24	57,1	17	42,5	1	0,4	42	4,6
51—55	15	71,4	6	28,6	—	—	21	2,3
56—60	12	42,9	16	57,1	—	—	28	3,0
61—65	3	60,0	2	40,0	—	—	5	0,6
66—70	1	20,0	4	80,0	—	—	5	0,6
71—75	1	100,0	—	—	—	—	1	0,1
76—80	—	—	2	100,0	—	—	2	0,2

7. A cigányok korösszetétele lakóhelyenként

Helynév	Gyer- mekkor	Fel- nőttkor	Öreg- kor	Pro- duktív kor		Egyéb	
	1—15	16—60	61—x	16—40	41—60	1—40	41—x
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Dunapataj	21	21	—	18	4	38	4
Dunavecse	9	8	—	8	—	17	—
Hajós	3	8	—	6	2	9	2
Kalocsa	23	20	—	17	3	40	3
Kecskemét	131	170	3	120	50	251	50
Kiskőrös	11	6	1	4	2	15	3
Solt	8	9	2	9	—	17	2
Akasztó	8	8	—	8	—	16	—
Alpár	4	4	—	3	1	7	1
Apostag	4	10	—	7	3	11	3
Bátya	6	7	—	6	—	13	—
Császártöltés	1	2	—	1	1	2	1
Dunaegyháza	4	2	—	2	—	6	—
Dunaszentbenedek	1	2	—	2	—	3	—
Dusnok	26	17	2	8	11	34	11
Érsekcsanád	1	6	1	5	2	6	2
Fajsz	26	14	—	14	1	39	1
Foktő	8	8	—	9	1	16	1
Géderlak	8	4	—	4	4	8	4
Izsák	12	17	—	15	2	27	2
Kecel	13	10	—	10	3	20	2
Miske	7	6	—	4	2	11	3
Ókéske	5	2	—	2	—	7	—
Pandúr	3	2	—	2	—	5	—
Soltvadkert	5	2	—	2	—	7	—
Sükösd	15	9	—	9	4	20	4
Szabadszállás	5	3	—	3	—	8	—
Szalkszentmárton	5	4	—	4	2	7	2
Tass	6	12	—	9	3	15	3
Újkéske	4	11	—	10	1	14	1
Uszód	50	38	—	29	9	79	12
Istvánmegye	10	10	—	9	1	19	1
Kunpeszér	6	2	—	2	—	8	—

8. A cigányok korösszetétele lakóhely-típusonként

Élettartam		Mező- város	%	Falu	%	Pusztá	%	Összes	%
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Gyermekkor	1—15	207	46,0	227	50,5	16	3,5	450	100,0
	%	22,4	—	24,6	—	1,8	—	48,8	—
Felnőttkor	16—60	248	54,0	199	43,4	12	2,6	459	100,0
	%	26,9	—	21,6	—	1,3	—	49,8	—
Öregkor	61—x	5	38,5	8	61,5	—	—	13	100,0
	%	0,5	—	0,9	—	—	—	1,4	—
Produktív kor	16—40	186	50,6	154	46,3	11	3,1	351	100,0
	%	20,2	—	16,7	—	1,2	—	38,0	—
	41—60	62	54,5	45	44,6	1	0,9	108	100,0
	%	6,7	—	4,9	—	0,1	—	11,8	—
Egyéb kor- megoszlás	1—40	393	49,1	381	47,6	27	3,3	801	100,0
	%	42,6	—	41,3	—	3,0	—	86,9	—
	41—x	67	55,4	53	43,9	1	0,7	121	100,0
	%	7,3	—	5,7	—	0,1	—	13,1	—

Az életkori összetétellel kapcsolatos adatokból az adott korra jól jellemző, a mai ember számára meglepő kép tárul elénk: a cigánynépesség közel fele, 48,8%-a gyermek volt, csaknem a fele, 49,8%-a felnőtt, s alig 1,4%-a tartozott az öregek közé. Még inkább meglepő eredményt mutat az az adat, mely szerint a cigányság túlnyomó többsége (86,9%-a) 40 évesnél fiatalabb volt, s csupán 13,1%-a tartozott az ennél idősebbek közé. A felnőttkor produktívabb első szakaszába tartozott a népesség 38%-a, a kevésbé produktív második szakaszába pedig 11,8%-a. Ezek az adatok egyértelműen bizonyítják a cigánynépesség „fiatal” voltát, vagyis azt, ami e felszín mögött meghúzódott: az átlagos élettartam rövidségét. A mai értelemben vett öregkort csak minden hetedik cigány érte meg, míg a nagy többség élete végleg lezárult a 40. életév táján. Másképpen fogalmazva: a cigányság öregkora a XVIII. század végén nem a hatvanadik, hanem a 40. életév betöltésével kezdődött, vagyis az a néhány cigány, aki negyven évesnél idősebb volt, már öregnek számított. A rövid élettartam, a mai értelemben vett öregkor csaknem teljes hiánya a cigányság mérhetetlenül nehéz életkörülményeire, teljesen rendezetlen anyagi-gazdasági viszonyaira utal.

E negatív kép nemcsak a Bács-Kiskun megyei cigányságra volt jellemző, hanem a Pest megyeire is. A gazdasági-társadalmi viszonyok némi javulásával az életkori összetételben is átalakulás következett be: 1893-ban a 0—14

éves gyermekek számaránya 39,10%, a 15—59 éves felnőtteké 54,75%, s a 60 évesnél idősebbeké 6,15% volt a magyarországi cigánynépességnél.¹¹ Ez még mindig kedvezőtlenebb volt az ország össznépességére vonatkozó adatoknál, de a negatív 1768-as állapotokhoz képest már javulást mutatott. A cigányság mai korösszetételéről csak Baranya megye sellyei járásából állnak rendelkezésre adatok 1968-ból; ezek nem mutatnak lényeges eltérést az 1893-as cigányösszeírás eredményeivel (42,3—52,6—5,1%).¹²

d) A cigánycsaládok összetétele

A cigánycsaládok összetételével kapcsolatos adatokat a 9. és 10. táblázatban foglaltuk össze.

9. A cigányok családtípusonkénti megoszlása a lakhelyek jellege szerint

		Mező- város	%	Falu	%	Pusztá	%	Összes	%
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Szűk- családok	száma	107	55,1	81	41,7	6	3,2	194	87,4
	összlélekszáma	442	52,3	373	44,8	27	3,1	842	91,3
	létszáma	4,1	—	4,6	—	4,5	—	4,3	—
	gyermekszáma	2,1	—	2,6	—	2,5	—	2,3	—
Főredék- családok	száma	8	36,4	13	59,1	1	4,5	22	9,9
	összlélekszáma	15	62,8	27	34,9	1	2,3	43	4,7
	létszáma	1,9	—	1,7	—	1,0	—	2,3	—
	gyermekszáma	1,0	—	1,6	—	—	—	1,3	—
Nagy- családok	száma	2	33,3	4	66,7	—	—	6	2,7
	összlélekszáma	10	27,0	27	73,0	—	—	37	4,0
	létszáma	5,0	—	6,2	—	—	—	5,6	—
	gyermekszáma	3,0	—	4,0	—	—	—	3,5	—

11. HERRMANN, 1895. 25.*

12. HOÓZ, 1969. 75—126.

10. A cigánynépesség megoszlása családtípusok szerint

Helynév	Szűkecsaládok				Töredékesaládok				Nagyecsaládok			
	száma	összlélek- száma	létszáma	gyermek száma	száma	összlélek- száma	létszáma	gyermek száma	száma	összlélek száma	létszáma	gyermek száma
1.	2.	5.	4.	3.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Dunapataj	10	39	3,9	1,9								
Dunavecse	4	17	4,2	2,2								
Hajós	4	11	2,8	0,8								
Kalocsa	10	43	4,3	2,3	1	1	1,0	—				
Kecskemét	69	292	4,2	2,2	5	9	1,8	0,8	2	10	5,0	3,0
Kiskőrös	3	17	5,7	3,7	1	2	2,0	1,0				
Solt	7	23	3,3	1,3								
Akasztó	4	16	4,0	2,0								
Alpár	2	8	4,0	2,0								
Apostag	3	10	3,3	1,3	2	4	2,0	1,0				
Bátya	3	12	4,0	2,0	1	1	1,0	—				
Császártöltés	1	3	3,0	1,0								
Dunaegyháza	1	6	6,0	4,0								
Dunaszentbenedek	1	3	3,0	1,0								
Dusnok	4	25	6,2	4,2	4	13	3,2	2,2	1	8	8,0	6,0
Érsekcsanak	2	7	3,5	1,5	1	1	1,0	—				
Fajsz	7	40	5,7	3,7								
Foktő	3	17	5,7	3,7								
Géderlak	2	12	6,0	4,0								
Izsák	6	29	4,8	2,8								
Kecel	5	23	4,6	2,6								
Miske	1	4	4,0	2,0					1	9	9,0	5,0
Ókéske							1	7	7,0	5,0		
Pandúr	1	5	5,0	3,0								
Soltvadkert	1	7	7,0	5,0								
Sükösd	2	12	6,0	4,0	2	5	2,5	1,5	1	7	7,0	5,0
Szabadszállás	1	9	9,0	7,0								
Szalkszentmárton	2	9	4,5	2,5								
Tass	5	16	3,5	1,5	2	2	1,0	—				
Újkéske	5	14	2,8	0,8	1	1	1,0	—				
Úszód	18	88	4,9	2,9					1	3	1,0	1,0
Istvánmegye	5	19	3,8	1,8	1	1	1,0	—				
Kunpeszér	1	8	8,0	6,0								

Az adatokból jól kiviláglik a cigánycsaládok közismerten nagyfokú összetartó ereje, a szülőknek gyermekeikhez való ragaszkodása: a cigányság több mint 9/10 része, 91,3%-a a maihoz hasonló családformációban, szűkcsaládban élt (apa, anya és gyermekek), s csupán 4,7%-uk képezett valamilyen családtörédeket (magányos férfi vagy nő, özvegy apa vagy anya gyermekével, egyedül élő serdülők stb.), és 4%-uk alkotott nagycsaládot (nagyszülő, szülő, gyermek).

A maihoz hasonló szűkcsaládok (családmagok, demográfiai kiscsaládok) átlagos lélekszáma alacsonyabb volt, mint ahogy ez a köztudatban általában elterjedt a „népes” cigányfamiáliákról. A szűkcsaládok átlagos létszáma a mezővárosokban 4,1, a falvakban 4,6, a pusztákon pedig 4,5 fő volt, vagyis átlagosan 4,3 fő, s az átlagos gyermekszám családonként 2,3 fő. Az újabb, családrekonstrukciós történeti demográfiai vizsgálatok ezzel megegyező eredményhez vezettek: a XVIII. század derekán a magyar jobbágycsaládok átlagos nagysága 4—4,5 fő volt, gyermekszáma pedig 2—2,5 fő.¹³ A cigánycsaládok tehát átlagosan nem voltak népesebbek a magyar jobbágycsaládoknál! A helyzet lényegesen máig sem változott; 1971-ben a 320 000 magyarországi cigánynál az átlagos családnagyság 4,52 volt.¹⁴ Az 1768-as 4,3 körüli átlagos családnagyság rossz egészségügyi és megélhetési viszonyokra utal, s magas halandóságot feltételez. Még kisebb átlagos családlétszámhoz jutunk, ha a szűkcsaládok, a nagycsaládok és a törédekcsaládok átlagos létszámát együttesen vizsgáljuk: 4,16 fő (2,16 gyermek). Ezek a tanulságok mindenképpen arra intenek, hogy sokkal kritikusabban kell kezelnünk a cigányságnál is az átlagos családnagysággal, a népességnövekedés lehetséges mértékével kapcsolatos korábbi feltételezéseket.

2. ADATOK A CIGÁNYNÉPESSÉG GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VISZONYAIRÓL

α) A cigány keresők foglalkozása

A cigánynépesség keresőinek számával, foglalkozásával kapcsolatos adatokat az alábbi táblázatok tartalmazzák:

13. Ld. a 10. jegyzetet.

14. KEMÉNY I., 1974. 68.

11 A cigányság keresőinek száma és foglalkozása lakóhelyenként

Helynév	Eltartottak száma	Keresők száma	A keresők foglalkozása					
			fémüveves			zenész	famunkás	paraszt
			kovács	egyéb	összes			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Dunapataj	34	8	3	3	6	2	—	—
Dunavecse	13	4	4	—	4	—	—	—
Hajós	7	4	4	—	4	—	—	—
Kalocsa	34	10	6	—	6	4	—	—
Kecskemét	221	83	48	—	48	35	—	—
Kiskőrös	16	3	3	—	3	—	—	—
Solt	16	7	4	—	4	3	—	—
Akasztó	12	4	1	—	1	3	—	—
Alpár	6	2	2	—	2	—	—	—
Apostag	11	3	2	—	2	1	—	—
Bátya	9	4	2	—	2	2	—	—
Császártöltés	2	1	1	—	1	—	—	—
Dunaegyháza	5	1	1	—	1	—	—	—
Dunaszentbenedek	2	1	—	—	—	1	—	—
Dusnok	38	8	1	1	2	1	5	—
Érsekcsanak	6	2	2	—	2	—	—	—
Fajsz	34	6	3	—	3	1	2	—
Foktő	14	3	2	—	2	1	—	—
Géderlak	10	2	—	—	—	2	—	—
Izsák	24	5	4	—	4	1	—	—
Kecel	18	5	3	—	3	1	—	1
Miske	10	3	1	—	1	2	—	—
Ókéske	6	1	1	—	1	—	—	—
Pandúr	4	1	1	—	1	—	—	—
Soltvadkert	6	1	1	—	1	—	—	—
Sükösd	20	4	2	—	2	—	2	—
Szabadszállás	8	1	1	—	1	—	—	—
Szalkszentmárton	7	2	1	—	1	1	—	—
Tass	12	6	3	—	3	3	—	—
Újkéske	9	6	2	—	2	4	—	—
Uszód	72	19	2	16	18	—	—	—
Istvánmegye	15	5	—	—	—	5	—	—
Kunpeszér	7	1	1	—	1	—	—	—

12. A cigánynépesség keresőinek száma és foglalkozása lakóhely-típusonként

Megnevezés	Mező- város	%	Falu	%	Pusztá	%	Összes	%	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
Kereső	119	55,1	91	42,1	6	2,8	216	23,4	
%	25,9	—	21,1	—	21,5	23,5	100,0	—	
Eltartott	341	48,3	343	48,6	22	3,1	706	76,6	
%	74,1	—	78,9	—	78,5	—	100,0	—	
Fém- műves	kovács	72	64,7	39	34,4	1	0,9	112	52,1
	%	33,5	—	17,7	—	0,5	—	100,0	—
	egyéb	3	11,1	17	88,9	—	—	20	9,3
	%	1,5	—	8,0	—	—	—	100,0	—
	összes	75	56,2	56	43,0	1	0,8	132	61,4
%	35,0	—	25,7	—	0,5	—	100,0	—	
Zenész	44	60,3	24	32,9	5	6,8	73	34,0	
%	20,5	—	11,2	—	2,4	—	100,0	—	
Famunkás	—	—	9	100,0	—	—	9	4,2	
%	—	—	4,2	—	—	—	100,0	—	
Paraszt	—	—	1	100,0	—	—	1	0,4	
%	—	—	0,5	—	—	—	100,0	—	

Elgondolkodtató a cigány keresők és eltartottak számaránya: 23,4:76,8. Ez azt jelenti, hogy 100 cigány keresőnek — önmagán kívül — 327 cigányt kellett eltartania. Különösen rossz volt a keresők és az eltartottak számaránya falun, ahol 100 keresőre 377 eltartott jutott. Ennél csak némileg volt kedvezőbb a pusztán élő cigányok helyzete: 100 keresőre 366 eltartott jutott. Jobb volt a helyzet a mezővárosokban, ahol 100 keresőnek 287 főt kellett eltartania. Nem véletlen tehát, hogy a cigányság fele a 7 mezővárosban tömörült: e gazdaságilag fejlettebb, népesebb településeken könnyebb volt megélhetésüket biztosítani. A cigány keresők alacsony számaránya már önmagában utal a cigánynépesség sanyarú anyagi és életkörülményeire, mely lényegesen csak a legutóbbi évtizedekben javult. Az 1971-es országos cigányfelmérés szerint 100 cigány keresőre már csak 224 eltartott jutott, ami lényegesen kedvezőbb az 1768-as állapotnál, de még mindig messze elmarad a magyarságétól: napjainkban 100 magyar keresőre csupán 82 eltartott jut.¹⁵

A cigány keresők között 1768-ban csak férfiak szerepelnek (családfők és serdülő fiúk). A keresők közel kétharmad része fémművességgel foglalkozott, csaknem egyharmada muzsikálással; a famunkások számaránya jelentéktelen, paraszti munkát, földművelést pedig csak egyetlen cigány űzött. Ez is azt bizonyítja, hogy a bécsi udvarnak a cigányság földművelésre kényszerítését célzó erőfeszítései nem jártak eredménnyel. A fémművesek zöme kovács volt, ők tették ki a keresők több mint felét, 52,1%-át. Kisebbik részük lakatosként, üstfoltozóként tevékenykedett (a keresők 9,3%-a). A famunkások közé néhány szita- és rostakészítő cigányon kívül a 3 Duna-menti településen, zömmel Dusnokon élő teknővájó-csónakkészítő keresők tartoztak. A zenészek elsősorban hegedűsök voltak, s kisebb számmal tartoztak közéjük citerások, cimbalmosok, furulyások is. A cigány keresők túlnyomó többsége, 86,1%-a a két legősibb és legelterjedtebb cigány mesterséggel, kovácsmunkával és muzsikálással foglalkozott, melyek tökéletesen megfeleltek szabadságszerető, nomadizáló, a kötetlen tevékenységhez ragaszkodó hajlamaiknak, alaptermészetüknek.

b) A cigánynépesség vallási megoszlása

A cigányság vallási megoszlása meglehetősen egysíkú, a legtöbb helyen valamennyi cigány a római katolikus vallást követte. Ezért a lakóhelytípusonkénti összegzésen kívül csak azoknak a településeknek az adatait részletezzük egyenként, melyekben református vagy görögkeleti cigányokat is regisztráltak.

13. A cigányok vallási megoszlása

Helynév	Katolikus	Református	Görögkeleti
1.	2.	3.	4.
Dunapataj	30	12	—
Kecskemét	229	75	—
Dusnok	24	22	—
Fajsz	29	—	11
Izsák	20	9	—
Pandúr	—	—	5
Sükösd	17	—	7

14. A cigányok vallási megoszlása lakóhely-típusonként

Lakóhely-típus	Katolikus	%	Református	%	Görögkeleti	%
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Mezőváros	373	40,6	87	9,4	—	—
%	47,8	—	90,6	—	—	—
Falu	380	41,3	9	0,9	45	4,8
%	48,6	—	9,4	—	100,0	—
Pusztá	28	3,0	—	—	—	—
%	3,6	—	—	—	—	—
Összes	781	84,9	96	10,3	45	4,8
%	100,0	—	100,0	—	100,0	—

A cigányság túlnyomó többsége, 84,9%-a az uralkodó római katolikus vallást követte; 10,3%-uk volt református; a leginkább háttérbe szorított ortodox görögkeleti egyházhoz pedig csak 4,8%-uk tartozott. A cigányok tehát vallási téren jelentős mértékben alkalmazkodtak környezetükhöz, az uralkodó államvalláshoz. Így csatlakoztak a Földközi-tengeri tartózkodásuk idején az őskeresztény kopt egyházhoz, később a Balkánon az ortodox görögkeleti egyházhoz, majd a hódoltság éveiben a mohamedán egyházhoz.¹⁶ A török kiűzése után a Habsburgok erőszakos rekatolizálási törekvései hatására zömmel a római katolikus vallást vették fel.

A görögkeleti cigányok a néhány Duna-menti faluban vertek gyökeret, ami szintén nem véletlen, hiszen a Duna és a Tisza mentén húzódtak északabbra más görögkeleti népek, a szerbek, a bolgárok és a görögök is, már a hódoltság évtizedeiben.¹⁷ Jellemző az is, hogy a református cigányok kétharmad része Kecskeméten élt, mely Cegléd és Nagykőrös mellett a Duna—Tisza közti reformáció központja volt. A cigányság anyanyelvi megoszlását nem ismerjük, de a görögkeleti hitűek számának igen csekély volta arra enged következtetni, hogy a szerb-horvát és a román nyelvet kevesen beszélhették. Az 1893-as országos cigányösszeírás idején is a jórészt szerbek által lakott Délvidéken, továbbá Erdély románlakta területein regisztráltak a görögkeleti hitű, szerb-horvát és román anyanyelvű cigányok zömét, míg a cigány anyanyelvüket jórészt teljesen elfeledő, magyarul beszélő romungrók (magyar-cigányok) főként az Alföldön éltek.¹⁸

16. MÉSZÁROS L., 1974.—1975.

17. U. ó. 1975. 218 p.

18. HERRMANN, 1895. 51—2.*

3. A CIGÁNYOK NÉVADÁSI SZOKÁSAI

a) A felnőttek vezetéknevei

A cigányok vezetéknevei közül négyszázkettőt ismerünk. Az összefrők feltűntették valamennyi férfi vezeték- és keresztnévét, viszont a nők vezetéknevét csak esetenként, a gyermekekét pedig sohasem adták meg. Elméletileg feltételezhető, hogy a fiúgyermek zöme az apa nevét kapta, de mivel a cigányok vezetékneveinek változása még korunkban is jelentős volt, ezért a vizsgálódást leszűkítettük a megadott személynevekre.

A legnépszerűbb cigány vezetéknev a Kolompár volt, melyet összesen 34 férfi és nő viselt. Ezt követte a Farkas, a Horváth és az Oláh (15—15 fő), a Hedó (11), valamint a Fehér, a Rác és a Sztojka (10—10 fő). A vezetéknevek eredet szerinti csoportosítása a következő képet mutatja:¹⁹

KERESZTNÉV: 34 (21,9%), 64-szer (15,9%)

Pusztai keresztnév: 20 (33-szor)

Férfinév: Ábrahám 1, Balázs 5, Damján 1, Dávid 2, Demeter 1, Fülöp 1, Gábor 1, Istvány 2, Jeremiás 1, Jónás 1, Jovan 1, Lázár 1, Márton 1, Mihály 1, Orbán 6, Pál 2, Péter 1, Sándor 1, Tódor 2, Zsigmond 1.

Becéző keresztnév: 11 (27-szer)

Férfinév: 8 (24-szer)

Dimóth 1, Gabri 3, Géczy 1, Janó 7, Lala 1, Mikács 1, Radó 2, Zsiga 8.
Női név: 3 (3-szor)

Fáncsi 1, Panna 1, Trézsi 1.

Keresztnévből képzett név: 3 (4-szer)

-fi képzővel: Pálfi 2.

-vics képzővel: Sztankovics 1.

-i képzővel: Ferenczi 1.

HELYNÉV: 43 (27,8%), 96-szor (23,7%)

Pusztai helynév: 3 (8-szor)

Bottyán 3, Macsó 2, Torda 3.

-i képzővel: 31 (73-szor)

Baki 1, Baktai 5, Bódi 4, Böhönyi 1, Budai 1, Csámpai 1, Dabi 1,

19. A névanyag osztályozásában Péter László eljárását követtük. (Péter L., Szegedi személynevek 1578-ban. = *Néprajz és nyelvtudomány*, 1973—74. Szeged, 1974. 231—63.). A történelmi személynévkutatás területén jól használhatóak még Karácsony S. Zsigmond, Bárczi Géza, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Büky Béla, Hajdú Mihály eredményei is.

Dányi 1, Dormándi 2, Dorogi 6, Dragoni 1, Esztári 2, Garódi 3, Győri 1, Kakasi 3, Karádi 1, Kátai 2, Kecskeméti 8, Kónyi 1, Korógyi 5, Mendi 1, Ölvedi 4, Pándi 5, Rádi 2, Surányi 1, Szászi 1, Szegedi 1, Valkai 1, Zsadányi 1, Zsákai 5, Zsolnai 1.

Tájnév: 8 (15-ször)

Bakonyi 2, Baranyi 1, Mezei 1, Nyíri 1, Pusztai 1, Sárközi 7, Tiszai 1, Völgyi 1.

NÉPNÉV: 5 (3,2%), 44-szer (11%)

Czigány 3, Horváth 15, Kun 1, Oláh 15, Rác 10.

FOGLALKOZÁSNEV: 16 (10,4%), 67-szer (16,7%)

Méltóságnév: Király 1.

Valamit birtokló, árusító: 6 (9-szer)

Bakos 1, Boros 4, Férges 1, Göbolyös 1, Vajas 1, Ürmös 1.

Mesterségnév: 9 (57-szer)

Bakó 1, Dajka 2, Hegedűs 3, Kolompár 34, Kondás 1, Kovács 6, Lakatos 5, Rostás 2, Varga 3.

TULAJDONSÁGNÉV: 14 (9%), 38-szor (9,5%)

Külső: 9 (29-szer)

Balog 5, Fehér 10, Kajla 2, Kis 6, Kisszemű 1, Nagy 1, Sánta 2, Vékony 1, Vörös 9.

Belső: 2 (2-szer)

Néma 1, Víg 1.

Társadalmi állapot: 2 (4-szer)

Hajdú 1, Kuruc 3.

Egyéb: Látó 1.

KÖZNÉV (állat-, növény-, tárgy név stb.): 22 (14,2%), 42-szer (10,5%)

Állatnév: 6 (20-szor)

Birka 1, Bogár 1, Czinke 1, Czompó 1, Farkas 15, Galamb 1.

Növénynév: Rózsa 1.

-i képzős köznévi: 4 (4-szer)

Gombi 1, Luki 1, Mohai 1, Suti 1.

Birtokos személyragos köznévi: Lika 1.

Egyéb köznévi: 11 (17-szer)

Banya 6, Czákó 2, Csavar 1, Csörgő 1, Horpász 1, Morzsa 1, Ordó 1, Sajka 1, Sereg 1, Toka 1, Zakó 1.

IDEGEN EREDETŰ ÉS ISMERETLEN NÉV: 21 (13,5 %),
51-szer (12,7%)

Asók 3, Bobán 1, Budika 5, Bulba 1, Csobák 1, Dancsó 1, Data 1,
Hedó 11, Jusona 2, Kalé 3, Krekula 1, Kuppa 1, Marsik 1, Mezika 1,
Nyika 1, Poczó 3, Pukó 1, Sztojka 10, Tamkó 1, Trifont 1, Zsahár 1.

E 402 esetben előforduló, 155 különféle vezetéknev megoszlását a 15. táblázatban összegeztük:

15. A cigányok vezetékeveinek megoszlása

A vezetéknév típusának				
megnevezése	különbéle neveinek			
	száma	%	előfordulása	%
1.	2.	3.	4.	5.
Keresztnév	33	21,9	64	15,9
Helynév	44	27,8	96	23,7
Foglalkozásnév	16	10,4	67	16,7
Népnév	5	3,2	44	11,0
Tulajdonságnév	14	9,0	38	9,5
Köznév	22	14,2	42	10,5
Idegen név stb.	21	13,5	51	12,7
Összesen	155	100,0	402	100,0

Megállapítható, hogy az idegen eredetű (köztük a cigány) és ismeretlen jelentésű nevek a névanyagnak csak 12,7%-át tették ki, míg a nevek hatalmas többsége, 87,3%-a teljesen magyaros hangzású volt. E tény, valamint az, hogy valamennyi keresztnév magyar hangzású volt, világosan jelzi, hogy az összeírók az asszimiláció bizonyos fokára eljutott, többnyire állandóan letelepedett, zömmel magyar anyanyelvű cigányokat regisztráltak, a rom-ungrókat (magyar-cigányokat), míg a román anyanyelvű vándorcigányokat, az oláh-cigányokat jórészt kihagyták az összeírásból, felkutatásuk igen nehéz volta miatt.

b) A férfiak keresztnévei

A 493 cigány férfi keresztnéveinek előfordulásával kapcsolatos adatokat a 16. és 17. táblázatok tartalmazzák:

16. A cigány férfiak keresztnévei lakhely-típusonként

Férfinév	Mezőváros	Falu	Pusztá	Összes	%
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Ádám	9	10	2	21	4,3
András	9	3	—	12	2,5
Antal	—	2	1	3	0,6
Balázs	1	1	—	2	0,4
Béla	—	1	—	1	0,2
Dávid	—	1	—	1	0,2
Farkas	4	2	1	7	1,6
Ferenc	23	16	—	39	7,8
Fülöp	—	1	—	1	0,2
Gábor	1	2	—	3	0,6
Gergely	1	—	—	1	0,2
György	16	16	1	33	6,5
Imre	4	5	—	9	1,8
István	36	20	1	57	11,5
Jakab	—	1	—	1	0,2
János	41	49	2	92	18,7
József	23	11	—	34	6,9
Károly	—	1	—	1	0,2
Lajos	1	—	—	1	0,2
László	2	3	1	6	1,2
Márk	—	1	—	1	0,2
Márton	6	6	—	12	2,4
Mátyás	1	2	—	3	0,6
Mihály	40	47	4	91	18,6
Miklós	9	10	—	19	3,9
Pál	3	4	—	7	1,5
Péter	7	19	1	27	5,5
Sámuel	1	—	—	1	0,2
Sándor	2	—	—	2	0,4
Simon	—	1	—	1	0,2
Tádé	—	1	—	1	0,2
Tamás	2	—	—	2	0,4
Zsigmond	—	—	1	1	0,2
Együtt	242	236	15	493	100,0

17. A cigány férfiak

Lakóhely	Ádám	András	Antal	Balázs	Béla	Dávid	Farkas	Ferenc	Fülöp	Gábor	Gergely	György	Imre	István	Jakab
Dunapataj				1			1	4				1		4	
Dunavecse								1				1		3	
Hajós													2		
Kalocsa		1					1						2		
Kecskemét	9	8					1	15		1	1	14		27	
Kiskőrös							1	1						1	
Solt								2						1	
Akasztó								1					1	1	
Alpár	1							1				2			
Apostag								2				3	1		
Bátya		1													
Császártöltés	2														
Dunaegyháza														1	
Dunaszentbenedek														1	
Dusnok	1							1			1	3		3	
Érsekcsanád														1	
Fajsz	1	1	1	1					1			3		1	
Foktő					1									1	
Géderlak														1	
Izsák	1													1	
Kecel							1					1		2	
Miske								1						1	
Ókéske								1						1	
Pandúr															
Soltvadkert															
Sükösd								3			1	3			
Szabadszállás								1				1	1	1	
Szalkszentmárton														1	
Tass	1							2					2	1	
Újkéske														1	1
Úszód	3	1	2				1	3						1	
Istvánmegye	2		1				1					1		1	
Kunpeszér															

keresztnevei helységként

	János	József	Károly	Lajos	László	Márk	Márton	Mátyás	Mihály	Miklós	Pál	Péter	Sámuel	Sándor	Simon	Tádé	Tamás	Zsigmond
1	1				1		1		2		2	3		1				
1						1			2		1	1						
1	1											1					1	
5	1	1	1						5			2						
27	18				1		4	1	24	9		1	1	1			1	
2	1	1					1		4		1							
4	1	1					1		3									
1						1			3	1								
1									1									
1	1								1	2	1	2						
2									1									
1					2					1								
2									2	2								
5		3							4									
5									3									
2		1					1		2	1		1						
1											1							
1																		
1																		
1	1								1	1								
2	2	2					1		1	1								
1	1																	
1	1																	
16	1				1			1	9	1	2	6		1		1		
1					1			3	3	1		1						1
1								1	1									

A 493 cigány férfi 33 különféle keresztnévet viselt. A nevek választéka tehát eléggé szűk skálán mozgott. Mutatja a nevek túlterheltségét, hogy 1—1 keresztnévet átlagosan 15 cigány férfi viselt. Még inkább kitűnik ez a tendencia a leggyakoribb keresztnévek előfordulási számarányának vizsgálatából. A 11 leggyakoribb nevet viselte a férfiak közel 9/10 része, 88,6 %-a! Természetesen e tény korántsem egyedül a cigányságra volt jellemző; a kutatások hasonló jelenségre mutattak rá a XVI—XVIII. századi magyar népesség keresztnéveinél is.²⁰

A cigányok névdivata nagy hasonlóságot mutat a magyarságéval. A 11 leggyakoribb nevet (János, Mihály, István, Ferenc, József, György, Péter, Ádám, Miklós, András, Márton) az egyetlen Ádám kivételével előkelő helyen találhatjuk a névstatisztikákban. Viszont az Ádám keresztnévvel alig találkozunk, e név gyakori előfordulása — a rangsorban a 8. volt — a cigányok névdivatjára jellemző. Viszonylag gyakoribb a cigányoknál a 5. helyen álló József keresztnév is, mely a magyar névstatisztikákban többnyire a rangsor vége felé helyezkedik el. A kilenc másik név viszont a magyaroknál is a leggyakoribb keresztnévek közé tartozik. A XVI—XVIII. századi névstatisztikákban egyöntetűen a János áll az első helyen, mint a legnépszerűbb magyar keresztnév. Viszont százalékos előfordulási számaránya egyetlen névstatisztikában sem éri el a cigányoknál regisztrált 18,7 %-ot.²¹

A Mihály szintén a második-harmadik helyen állt a magyaroknál is, de százalékos számaránya a cigányoknál a magasabb. A Mihály csaknem olyan népszerű keresztnév volt a Duna-Tisza közti cigányságnál, mint a János. Az István és a Ferenc név számaránya a cigányoknál szintén magasabb volt, mint a magyaroknál. Végeredményben megállapítható, hogy a cigányoknál éppúgy az apostolok és a mártír-szentelek nevei voltak a legkedveltebbek, mint a magyarságnál, vagyis a névadási szokások sok vonatkozásban közel állottak egymáshoz. A cigányok illetően névadását feltehetően a helyi plébánosok is befolyásolták.

c) A nők keresztnévei

A cigány nők keresztnéveinek gyakoriságát a 18. és 19. táblázatban tekintjük át:

20. KARÁCSONY Sándor Zsigmond, Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Bp. 1961. 120. p. (Nyelvtudományi Értekezések. 28.)

21. V. ő.: PÉTER L., 1974. 250—2.

18. A nők keresztnévei lakhely-típusonként

Női név	Mezővárosok	Falvak	Puszták	Összes	%
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Ágnes	4	—	—	4	0,9
Anna	34	25	2	61	14,8
Apollónia	—	2	—	2	0,5
Borbála	4	9	—	13	3,1
Brigitta	—	1	—	1	0,2
Erzsébet	23	14	—	37	8,5
Éva	11	14	2	27	6,3
Ilona	26	19	3	48	11,1
Johanna	—	2	—	2	0,5
Judit	30	14	—	44	10,3
Julianna	—	2	—	2	0,5
Katalin	30	27	2	59	13,6
Klára	6	5	—	11	2,6
Krisztina	2	1	1	4	0,9
Lídia	—	—	1	1	0,2
Lucia	—	1	—	1	0,2
Magdolna	1	1	—	2	0,5
Margit	—	1	—	1	0,2
Mária	6	17	1	24	5,6
Márta	—	2	—	2	0,5
Rebeka	2	1	—	3	0,6
Rozália	11	8	1	20	4,7
Salome	—	1	—	1	0,2
Sára	20	9	—	29	6,8
Szófia	—	1	—	1	0,2
Teréz	2	8	—	10	2,0
Vera	—	1	—	1	0,2
Zsuzsa	6	12	—	18	4,2
Együtt	218	198	13	429	100,0

19. A nők keresztnévei

Lakóhely	Ágnes	Anna	Apolónia	Borbála	Brigittia	Erzsébet	Éva	Ilona	Johanna	Judit	Juliana	Katalin	Klára
Dunapataj	1	3		1		2		2		1		5	
Dunavecse		1				4	2			1		1	
Hajós	1	1						1		1		1	
Kalocsa		3					5	6		3		4	
Kecskemét	2	22		1		17	2	15		21		18	6
Kiskőrös		1					1			2		1	
Solt		3		2			1	2		1			
Akasztó						1	1			1			
Alpár						1							
Apostag		1		1				1		2	1		
Bátya		1						1		2			
Császártöltés								1					
Dunaegyháza										1			
Dunaszentbenedek													
Dusnok		5				2	2	1	1			8	1
Érsekcsanád		1											
Fajsz		4	1	1		1	1	1	1	1		2	1
Foktő		2					1					1	
Géderlak				1			1					1	
Izsák		1		1		4	1	3		3		1	
Kecel						1	2	2				1	
Miske		1										1	
Ókéske		1				1	1						
Pandúr								1					
Soltvadkert								2					
Sükösd		1	1	2			2	1					
Szabadszállás						1		1				1	
Szalkszentmárton								2		1			
Tass		1				1		1		1			
Újkéske		1						1		1		1	
Uszód		5		3	1	1	1			1	1	10	3
Istvánmegye		2					1	2					
Kunpeszér							1	1				2	

A 429 cigány nő 28 különféle keresztnévet viselt, így 1—1 név éppúgy 15—15 alkalommal fordul elő, mint a férfiaknál. Tehát a női keresztnévek is túl voltak terhelve. Sajnos ezeket a XVI—XVIII. századi magyar női nevekkal igen kevésbé tudjuk összehasonlítani, mert a történeti személynév-kutatás e területet erősen elhanyagolta, s legfeljebb töredékes adatokat szolgáltatott. Ezek szerint a magyar nőknél is kedvelt név volt az Erzsébet, a Katalin, a Mária, az Anna és az Éva.²² A cigány nőknél a 12 legkedveltebb nevet viselte a népesség több mint 9/10 része, 91,6%-a. A legnépszerűbb női név, az Anna nem vetekedett a János gyakoriságával, mivel a nőknek „csak” 14,8%-a viselte, s a Katalin is elmaradt a Mihály százalékos számaránya mögött, viszont az Ilona gyakorisága megegyezett a szintén harmadik helyen álló Istvánéval. A negyedik helyen álló Judit lényegesen népszerűbb volt, mint a férfiaknál a Ferenc. Az Anna, a Katalin, az Ilona és a Judit rendkívüli népszerűségnek örvendett; e négy nevet viselte a nőknek csaknem a fele, 49,8%-a! A többi keresztnév közül a magyar nőknél kevésbé fordul elő a Rozália, a Sára és a Borbála, mely tehát inkább a cigány nők névdivatjára volt jellemző.

A férfi és női keresztnéveket áttekintve megállapíthatjuk, hogy valamenyny a magyarok által használtak közül került ki, s gyakoriságuk is sok esetben megegyezett a magyarságéval. A jegyzékbe vett cigányság asszimilációjának bizonyos fokára a vezeték- és keresztnévek rendszeréből is következtetni lehet. Ezek az adatok is arra mutatnak, hogy többnyire csak a magyar-cigányok összeírására került sor.

ÖSSZEGEZÉS

Az 1768-as cigányösszeírás idején a Duna—Tisza köze déli részének 33 lakóhelyén (7 mezővárosában, 24 falujában és 2 pusztáján) összesen 922 cigányt regisztráltak. A kimaradt területeket is figyelembe véve megállapítható, hogy mintegy 1700—1800 cigány élhetett 1768-ban a Duna—Tisza köze déli részén, mely ma már Bács-Kiskun megyéhez tartozik. A cigányság arányszáma nem jelentős, a megye össznépességének csupán 1,2%-át tette ki.

A cigánynépesség 52,4%-át férfiak, 47,6%-át nők alkották, vagyis 1000 férfit csak 908 nő jutott; jelentős volt a nőhiány (negatív maszkulinitási arány). Kedvezőtlen volt a korösszetétel is; a cigányságnak 48,8%-a tartozott a

22. KARÁCSONY S. Zs., 1961. 68—75.

gyermek, 49,8% a produktív korú felnőttek s alig 1,4%-a az ennél idősebbek közé. A népesség 86,9%-a fiatalabb volt 40 évesnél, az öregkor igen hamar kezdődött, az élettartam rövid volt.

A cigányság 91,3%-a a maihoz hasonló családformációban, szűkesaládban élt; 4%-a alkotott nagycsaládot, 4,7%-a pedig valamilyen családtöredéket. Az összeírás egyik legmeglepőbb tanulsága az, hogy az átlagos családnagyság csupán 4,3 fő volt, mely megegyezett a korabeli jobbagycsaládokéval. A viszonylag alacsony családlétszám rossz egészségügyi-megélhetési viszonyokra, magas halandóságra utal.

A népességnek csak 23,4%-a volt kereső, míg az eltartottak számaránya 76,6%, ami azt jelenti, hogy 100 keresőre 327 eltartott jutott. A cigányság anyagi helyzete így igen nehéz lehetett. A keresők közel kétharmada fémműves volt, csaknem egyharmada pedig zenész, a többi famunkás és paraszt (1 fő). A keresőknek több mint a fele kovács mesterséggel foglalkozott. A kovácsok és a zenészek tették ki a keresők 86,1%-át; e két ősi, kedvelt mesterség kiválóan megfelelt a cigányság szabadságszerető, nomadizáló életmódjának.

A cigányok vallási téren környezetükhöz alkalmazkodtak: 84,9%-uk az uralkodó római katolikus államvallás híve volt; 10,3%-uk a református, 4,8%-uk pedig a görögkeleti vallást követte. Vezetéknevük csaknem kizárólag magyar hangzású, keresztnévük pedig minden esetben magyaros jellegű volt, s nagy hasonlóságot mutatott a magyar férfiak és nők keresztnéveivel. Az összeírásból levonható következtetések arra mutatnak, hogy zömmel a többé-kevésbé asszimilálódott, letelepült, magyarul beszélő magyar-cigány rétegre terjedt ki a regisztrálás.

BIBLIOGRÁFIA*

- A vándorcigány-kérdés. = *Magyar Község*, 1947. 14. sz. 112.
- BAKÓ Ferenc: A tiszai cigányok fémművessége. = *Néprajzi Értesítő*, 1954. 36. évf. 239–56.
- BALLAGI Aladár: A cigányok vallásáról. = *Vasárnapi Újság*, 1877. 24. évf. 37. sz. 585–6., 38. sz. 601–2.
- BARTALUS István: A cigány és viszonya zenénkhez. I–III. = *Budapesti Szemle*, 1865. 3. k. 107–19, 290–308., 1966. 4. k. 35–73.
- BARTÓK Béla: Cigányzene? Magyar zene? = *Ethnographia*, 1931. 42. évf. 49–61.
- BODGÁL Ferenc: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművessége. = *Ethnographia*, 1965. 76. évf. 4. sz. 521–41.

* Megjegyzés: a Bibliográfiában szereplő könyvészeti anyagot a lábjegyzetekben szerző nevével és a kiadás évével rövidítjük. A forrásoknál használt rövidítések: Pml — Pest megyei Levéltár; CC — Conscripio Cingarorum.

- BOJTOR Gyula: A cigánykérdés megoldása. = *Magyar Község*, 1948. 3. sz. 2.
- CSENKI Sándor: Cigány népmesék. Ford., utószót írta: Mészáros György. Püspökladány, 1972. 171 p. 2 t.
- CSONTOSI János: Adalék a magyarországi cigányok történetéhez. = *Századok*, 1877. 11. évf. 5. sz. 454–6.
- DÖMÖTÖR Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? = *Ethnographia*, 1934. 45. évf. 156–78.
- ERDŐS Kamill: A Békés megyei cigányok. – Cigánydialektusok Magyarországon. Gyula, 1969. 63 p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. 60. Bevez.: Dankó Imre)
- A magyarországi cigányság. Törzsek, nemzetségek. = *Néprajzi Közlemények*, 1958. 3. évf. 1–2. sz. 152–73.
- A fémműves cigányok. = *Néprajzi Értesítő*, 1962. 44. évf. 289–316.
- Cigánykutatók. = A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve Erkel Ferenc születésének százötvenedik évfordulójára. Szerk.: Dankó Imre. Gyula, 1960. 85–8.
- Cigány-temetés. = *Néprajzi Közlemények*, 1958. 3. évf. 107–27.
- Cigány-törvénytörzsek (Romani-Kris) = *Néprajzi Közlemények*, 1959. 4. évf. 203–15.
- Terhesség, szülés, gyermekágy, szoptatás a magyarországi cigányoknál. = *Néprajzi Közlemények*, 1957. 2. évf. 258–63.
- GESZTELYI NAGY László: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Kecskemét, 1940. 32. p. (A Duna–Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara Kiadványai. 36.)
- HEICZINGER János: A cigányok letelepítésének kezdetei Fejér megyében. Kzt. 1975. = Korreferátum „A Dunántúl településtörténete I.” Székesfehérvár, 1975. V. 26–27-i konferencián.
- HERMANN Antal: A cigányok megtelepítéséről. = *Ethnographia*, 1893. 4. évf. 94. és köv.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Szerk.: KSH. Bp. 1895. 59, 81 p. 5 t. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új f. IX.)
- HOLÉCZY János: Nyomozások a Czigányokról. = Tudományos Gyűjtemény. 1830. 14. évf. 6. k. 77–96.
- HOÓZ István: A cigánynépesség 1960. évi demográfiai struktúrája a sellyei járásban. = Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. Bp. 1968. 75–126. (A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének és az MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei. 18)
- A cigányok születési jellegzetességei a sellyei járásban. = *Demográfia*, 1964. 7. évf. 2. sz. 230–44.
- HUSZÁR György: Cigányok gerostomalógiai vizsgálata. = *Antropológiai Közlemények*, 1961. 1–2. füz. 3–14.
- HUTTERER Miklós–MÉSZÁROS György: A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár. Szerk.: Vekerdi József. Bp. 1967. 94. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 117.)
- Jegyzőkönyv a TIT Szociológiai és Néprajzi Csoportjának cigánykutatókkal foglalkozó 1969. június 8-i konferenciájáról. Bp. 1969. 115 p.
- JÓZSEF főherceg, Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe. Bp. 1888. 380 p.
- Zigeunergrammatik. Bp. 1902. 162 p.
- JÓZSEF fg. – WLISLOCKI Henrik – HERRMANN Antal: Cigányok. = Különmelléklet a Révai Nagy Lexikona IV. kötetéhez. Bp. 1912. I–XLVIII p.
- KÁLMÁN András: A magyar cigányok problémája. = *Társadalmi Szemle*, 1946. 656–8.

- KEMÉNY István: A magyarországi cigány lakosság. = *Valóság*, 1974. 17. évf. 1. sz. 63–72.
- KISS Lajos: Cigányfogasok Hódmezővásárhelyen. = *Néprajzi Értesítő*, 1921. 20. évf. 49–50.
- KOTNYEK István: A leghátrányosabb helyzetben. = *Társadalmi Szemle*, 1972. 11. sz. 69–74.
- KOVÁCS Éva: Cigánykérdés Magyarországon XIX–XX. század fordulóján a Herrmann Antal-féle gyűjtemény alapján. = *Krónika* (A tanárképző főiskoláktörténelem szakos hallgatóinak lapja). Nyíregyháza, 1974. 4. évf. 1. sz. 39–44.
- LADVENICZA Ilona: A csobánkai cigányok szegkovácsolása. = *Néprajzi Étesítő*, 1955. 37. k. 226–41.
- LEBBENSZKY József: A szabolcs szatmári vándorcigányok történetéhez. Kzt. Pécs, 1972. XI. OSZK.
- LEHOCZKY Tivadar: Adatok a magyar cigányok történetéhez. = *Századok*, 1881. 15. évf. 152–4.
- Új adat cigányaink történetéhez. = *Századok*, 1894. 28. évf. 826–8.
- LISZT Ferenc: A cigányokról és a cigány zenészekről Magyarországon, Pest, 1861. 2., 328 p.
- MERNYEI József: A cigányfaj Magyarországon. = *Tanodai Lapok*, 1856. 7. sz. 61–3., 8. sz. 67–70.
- MÉSZÁROS László: A Csepel-sziget cigánysága 1768-ban. Kzt. Ráckeve, 1975. 5 p.
- A „fáraók ivadékai” a magyarországi török félhold árnyékában (Oszmán–török szórványadatok a XVI. századi cigányokról). Szeged, 1974. Kzt. 26 p.
- A hódoltsági cigányok. = A magyarországi török hódoltság nem-mohamedán balkáni etnikumai történetéhez. Szeged, 1975. Kzt. 32–48. p. (Alkotó Ifjúság-pályázat)
- A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. Szeged, 1974. 26 p. (Előkészületben a Századoknál).
- Délszlávok és cigányok a dunántúli hódoltság területén. Szeged, 1975. Kzt. 16 p. (Korreferátum „A Dunántúl településtörténete I.” Székesfehérvár, 1975. V. 26–27-i konferencián.) Megjelenőben a Fejér Megyei Történeti Évkönyv 10. Szfvár, 1976. c. kötetben.
- Pest megye mezővárosi cigánysága 1768-ban. = *Krónika*, Pécs, 1975. 4. évf. 3. sz. 15–22.
- Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez (Az 1768-as cigányösszeírás népességstatisztikai–demográfiai adatai). = Bács-Kiskun megye múltjából. I. Kecskemét, 1976. 133–168.
- PETROVICS Ilona: Adalékok a cigánykérdéshez Somogy megyei adatok és vizsgálatok alapján. Kzt. 1973. Kaposvár. (XII. OSZK. Szeged.)
- POGÁNY György – BÁN Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. Kzt. Bp. 1957. (Jelentés a Munkaügyi Min. részére).
- PONORI THEWREWK Emil: Irodalmi kalauz. = József fg., Czigány nyelvtan. Bp. 1888. 219–377.
- RÉGER Zita: A lovári–magyar kétnyelvű cigánygyermekek nyelvi problémái az iskoláskor elején. = *Nyelvtudományi Közlemények*, 1974. 76. k. 1–2. sz. 229–55.
- Kétnyelvű cigánygyermekek az iskoláskor elején. = *Valóság*, 1974. 17. évf. 1. sz. 50–62.
- ROZVÁNY György: Czigányaink történetéhez. = *Századok*, 1895. 29. évf. 577–9.
- SÁROSI Bálint: Cigányzene... Bp. 1971. Gondolat, 247 p. 22 t.
- SERES Géza – CSERTEG Sándor – BÁRTFAY Zoltánné: Módszertani tájékoztató a cigánylakosság egészségügyi felvilágosításához. Bp. 1963. 23 p.

SZABÓ László: Mária Terézia 1760/61-es cigányrendelete a Jászságban. = *Jászkunság*, 1966. 12. évf. 3. sz. 125–32.

SZIKLAI István: Lovárok és khelderashok. = *Valóság*, 1970. 13. évf. 12. sz. 50–9.

SZOBOSZLAY Béla: Cigánytanulók Hosszúpályiban. = *Köznevelés*, 1972. 1. sz. 16–8.

SZOMBATHY Antal: A cigányok büntetőjogi felelősségrevonása. Sárospatak, 1914. 26 p.

Szögkirály. Cigány mesék. Sáfár Sándor gyűjtését feldolgozta Jékely Zoltán, Bp. 1973. Móra, 177 p. 4 t.

T., Czigányok szabadalomlevele Mátyás királytól = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1898. 1. évf. 187.

THALLÓCZY Lajos: A cigányok szervezete történetéhez. 1661. = *Történelmi Tár*, 1878. 704–5.

THALY Kálmán: A cseszneki vár czigányai. = *Történelmi Tár*, 1884. 568–77.

TIPRAY Tivadar: Adalékok a cigányokról szóló irodalomhoz. = *Magyar Könyvszemle*, 1877. 2. évf. 373–85.

TOMKA Miklós: A cigánykutatás külföldön és Magyarországon. = Jegyzőkönyv a TIT cigánykutatással foglalkozó 1969-es konferenciájáról. Bp. 1969. 14–26.

TÚRÓCZY Károly: A cigányság társadalmi beilleszkedéséről. = *Valóság*, 1962. 5. évf. 6. sz. 72–81.

Tzigányok végső veszedelme rövid története versekben. H. n. é. n. 4 p.

Tzigányokról való historia. H. n. é. n. 8 p.

VEKERDI József: The Gurbári Gypsy Dialect in Hungary. = *Acta Orientalia*, 1971. 24. k. 3. sz. 381–9.

Gypsy folk songs. = *Acta Orientalia*, 1967. 20. k. 3. sz. 339–54.

A cigány népnese. Bp. 1974. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár. Szerk.: Ligeti Lajos. 13. sz.)

VEKERDI J.—MATOLAY M.: Cigánytelepek. = *Valóság*, 1970. 13. évf. 12. sz. 38–50.

VÖRÖS Ilona: Szociográfiai rajz egy baranyai cigányközség nem analfabéta rétegének művelődési életéről. Kzt. Kaposvár, 1973. XII. OSZK. Szeged.

WISLOCKI Henrik: Adalék a cigány nyelvészet történetéhez. = *Az erdélyi cigány népköltészet*. Bp. 1885. 5–28.

ZÁMOLYIN. Mihály: A sátoroscigány. Pozsony, 1892. 164 p.

Adatok a kecskeméti 12/11 számú volt „Szentlélek” gyógyszerár történetéhez

LÓRÁND NÁNDOR

ÁLTALÁNOS KÖZEGÉSZSÉGÜGYI VISZONYOK A XVIII—XIX. SZÁZADBAN

Amikor a régi Magyarország különböző tájain, mint pl. a Felvidéken, Erdélyben vagy akár a Dunántúlon is már jeles orvosok tevékenykedtek és jóhírű patikák működtek, a Duna—Tisza közén, — így Kecskeméten is — alig akartak megtelepedni képzett, hivatásos gyógyítók.

Általában úgy tudják, hogy 1740-ben, de hiteles levéltári okiratok tanúsága szerint csak 1746-ban került sor az első kecskeméti gyógyszerár felállítására, amikor Vághy György orvos itteni letelepedése után Falt Antal gyógyszerész provizort bízta meg házigyógyszerárának kezelésével.¹ A második patika létesítése pedig 75 évig váratott magára, míg 1821-ben Hajagos András megnyithatta „Mátyás Király” -ról elnevezett gyógyszerárát.² Utána csaknem egy negyed századnak, pontosabban 26 évnek kellett eltelnie a város harmadik gyógyszerárának létesítéséig. 1847-ben kapott ugyanis Batlay János a helytartó tanácstól engedélyt új gyógyszerárának Kecskeméten történő felállítására.³ A gyógyszerár a „Szentlélek” elnevezést kapta, ma 12/11. számmal jelöljük.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért éppen ennek, vagyis a város harmadik patikájának történetével foglalkozom munkámban?

Úgy vélem, elfogadható indok és talán magyarázat is az a tény, hogy ez a patika volt két jeles gyógyszerészünknek, Handtel Károlynak, majd Katona Zsigmondnak és családjának, pontosabban fiának és unokájának is gyógyszerára közel 95 éven keresztül egészen az 1950-ben bekövetkezett államosításig.

1. Balla János levéltáros feljegyzései. Kézirat. I. köt. 277. old. és Szilády Károly feljegyzései. Kézirat. II. köt. LXXI; old. KVL.

2. Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyve 1821. év 302 old. KVL.

3. Kecskemét városi tanács jegyzőkönyve 1847. év. II. köt. 323 old. KVL.

Mint ilyen tehát jelentőségével, nevezetességével bizonyára megelőzni jogosult a másik, — bár ugyancsak nevezetes — előző kettőt.

Létesítésének körülményeiről és viszontagságos sorsáról azonban szólnak inkább a Kecskemét Városi Tanács korabeli jegyzőkönyvei és egyéb hivatalos okiratok. Ezeknek szövegéből megtudhatjuk, hogy akkor már működött két patika városunkban, és ezek tulajdonosai nem nézték jó szemmel egy újabb versenytárs jelentkezését. Ellenvetéseik és hivatalos tiltakozásuk ellenére csak a helyi tanács határozott és a lakosság érdekeit szem előtt tartó magatartásának köszönhető, hogy ez a harmadik gyógyszertár mégis megnyílhatott. Érdemes tehát megismerkednünk legalább vázlatosan ennek a korszaknak patikajog adományozási és gyógyszertár létesítési körülményeivel.

ÚJ GYÓGYSZERTÁR LÉTESÍTÉSE A MÚLT SZÁZADBAN

A XVII—XVIII. század gazdag természettudományos felfedezései világszerte döntő kihatással voltak az orvostudomány és a gyógyszerészet fejlődésére is. Hazánk közegészségügyének alakulására a XVIII. században legnagyobb hatással a m. kir. helytartó tanács létrehozása és a nagyszombati egyetem orvosi karának megszervezése volt.

A helytartó tanácsot már 1723-ban felállították, és működése idején egészségügyi intézkedések egész sorát hozta és hajtotta végre. Ezek közé tartozott az 1738-ban életre hívott egészségügyi bizottság is, melynek egyik legfontosabb feladata volt az akkoriban fenyegető járványok elterjedésének megakadályozása. A helytartó tanács 1752-ben elrendelte, hogy a törvényhatóságok szervezzék meg a megyei, illetve a szabad királyi városok a „városi physicus ordinarius”-i állást. Elrendelte továbbá, hogy ahol nincs, ott legalább a megyeszékhelyeken állítsanak fel gyógyszertárat, és magának tartotta fenn a gyógyszertárak létesítésének engedélyezését, illetve ezek adományozási jogát.⁴

Arról pedig, hogy milyen feltételek mellett adott engedélyt a helytartó tanács új gyógyszertár felállítására, részletesen olvashatunk Kecskemét második gyógyszertárának engedélyezésével kapcsolatban a városi tanács akkori jegyzőkönyvéből, melynek néhány sorát idézem:

4. DR. BLÁZY Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711—1819-ig. (Gyógyszerész doktori értekezés. Kézirat. 1973. 10—14. old.) GYTA.

„... ezen Tanács kihalgattatni rendeltetvén az eránt, ha valjon Városunkban még egy Apothecának fel állítása szükséges légyen é, s a folyamodó Hajagos András Úrnak annyi tehetsége vagyon e, hogy Apothecáját annak rendje szerént profitálhassa...⁵

... Még egy Patikának fel állítása valóban szükségesnek találtatna, a köz tudomány szerént pedig bizonyos lévén hogy a folyamodó Hajagos András Urat néhai Szülei halála után reá és osztályos testvéreire ezen Város Határában fekvő nagy kiterjedésű Szöllőből, szántó földekből álló Javak maradván, Patikáját annak rendje szerént való fel állításában és fenn tartásában módja volna, ezen Környülállásokról a kívánt Declaratio kiadatni s ezeknél fogva a többször említett folyamodó Úr ajánlítani rendeltetett”.⁶

A „SZENTLÉLEK“ GYÓGYSZERTÁR HELYÉNEK KIJELÖLÉSE

A helytartó tanácsi engedély, a vármegye és a városi tanács állásfoglalásának összehangolása nem kis gondot jelentett egy új gyógyszerház helyének megállapítása és kijelölése alkalmával.

Kecskemétnek városi jellegét elsősorban a mezőgazdaság szabta meg. Lakosságának egy része a városon kívül tanyákon, pusztákon élt még abban az esetben is, ha közülük jónéhánynak volt háza bent a városban is. A város mai képének kialakulása és az eddigi település halmaz-szerkezetének lassú átformálása túlnyomórészt a XIX. század első felében vette kezdetét. A rendezéssel járó nagyütemű építkezések az akkori tanácsra nagy feladatot róttak, ezért 1810-ben megalakult a város építési és szabályozási bizottsága, mely többek között 1833-ban a tüzesetek, sőt a nagyobb tűzvések gyakorisága miatt megtiltotta az eddigi fa és deszkakémények használatát és a városi házak tetejének zsúppal vagy náddal történő fedését. Külön kiemeli a rendelet a lakatos és kovácsműhelyek tetőhéjazatának cserépre való kicserélését.⁷

A gyógyszerházak helyének megválasztásánál szem előtt tartották nemcsak a lakosság jobb betegellátását és kényelmét, hanem a patika tűz- és vagyonbiztonságának követelményeit is. Erről már a város második gyógyszerháza helykijelölésének jegyzőkönyvében is olvashatunk. A helytartó tanács engedélyének megérkezése után ugyanis így folytatódott az eljárás:

„Fel olvastatott a Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak azon kegyes Intéző Levele a Tettes Vármegyének ama költ határozatával együtt, melyben Hajagos Andrásnak, mint már examinált Patikárosnak ezen Város nagy népessége és kiterjedése tekintetéből egy új Patikának fel állítása megengedettetett.”

5. Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyve 1821. év 149. old. KVL.

6. Ugyanott 152. old. KVL.

7. ENTZ G.— GENTHOS I. — SZAPPANOS J.: Kecskemét. (Műszaki könyvkiadó 1961. Budapest. 50. old.)

Az engedélyezés feltételeinek pontjai közül néhányat idézek:

„3-tio. A Patikai Orvosi Szereket inkább használó Lakosok a Város belseje körül laknak, valamint szinte az Orvosok és bábáskodók is.

4-ro. A Város belsejétől távolabb lévő helyeken a Lakosoknak Házaik náddal lévén fedve . . . az érdektelt Eclésia épületjében már mind biztos, mind Tüzi veszedelem ellen is Patikájának bátorságos helyet nyert.

5-to. Az által hogy Patikája a Város belsejében marad, a távolabb lakó Lakosok is a sáros őszi, téli és tavaszi időkben . . . és akiknek szükségét a Patikának éjjeli időben való meg keresését szükségessé teszik, a Város belsejében mindenkor nagyobb bátorsággal jöhetnek.”⁸

Ezen kis visszapillantással a második patikára, jobban megérthetjük azt a vitát, ami a harmadik gyógyszertár helyének meghatározása körül támadt a városi tanács, a már működő gyógyszertárak principálisai és a létesítendő új gyógyszertár tulajdonosa között.

Ezeknek előre bocsátása után idézek a városi tanács jegyzőkönyvének most már a harmadik gyógyszertár felállítására vonatkozó részéből is:

„1847 július 24-én. Fel olvastatott Gyógyszerész Batlay János Úr azon folyamodása, melyben a N. M. M. Kir. Helytartó Tanács a s Tettes Megye rendeletéhez képest az általa föl állítani engedélyezett harmadik gyógyszertár helyét a Róm. Cath. Egyház boltjai körül azon helyen, mellyet eddig Rosenthal Leopold használt, kijelenteni kéri . . .

. . . Minthogy Városunkban az összes kereskedés még csak egyedül a belső piacon létezik, egyéb kelendőségben itt pontosulván össze naponként a leg nagyobb nép forgalom s a lakosság tchetősbb része éppen e tájat s körülit lakván, a külső városokban lakos szegényebb sorsú néposztály, amidőn orvosi szerre van szüksége, nagyobb részben előbb a bel piacon eladott gabona vagy más vagyonából nyert pénzen kéntelen azt beszerezni, de orvos Urak kényelmükre választott lakásai is mind a belpiarcz (!) közelében esvén, ez is eléggé tanúsítani látszik azt, minthogy előbb minden súlyos beteghez orvos szükséges, hogy a megkívántató gyógyírral élhessen és hogy a közönség ogészségi állapotára felügyelők s az orvosi szerek kiszolgáltatói leginkább akkor vannak a közönség kényelmére rendelve, midőn azokat minden lakó a Város közepén egyarányú távolságra találja . . . mely határozat Tettes Fő Bíró Úrral is közöltetvén kinyilatkoztatá, mikép e Tanács nézete e tárgyban az övével tellyesen meg egyezett, ő maga is e helyet tartaná leg alkalmasabbnak a harmadik gyógyszertár fel állítására . . .”⁹

Batlay tehát a számára ily módon kijelölt helyen, ahol most a Kossuth szobor áll, nyithatta meg 1847 augusztusában „Gyógyszertár a Szentlélekhez” elnevezéssel az új gyógyszertárat. Azt a kis épülettömböt, melyben a patika helyet kapott, más régi írások Gyenes négyzög néven is említik.

8. Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyve 1821. év. 302. old. KVL.

9. Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyve 1847. év 323. old. KVL.

A harmadik gyógyszerertár létesítéséről szóló városi tanácsi jegyzőkönyvben arról is olvashatunk, hogy amikor a helytartó tanácsi engedély-jóváhagyás végett a városi tanács elé került, (idézem): „... ugyanakkor folyamodnak Angyal Antal és Juhász Sándor helybéli gyógyszerész Urak is előadván, hogy miután Batlay János Úrnak megengedtetvén egy harmadik patika nyitása, annak helyeki jelelése a közönség kényelme figyelembe vétele mellett e Tanácsra bízott... ezen harmadik patika is a piacon állíttatnék fel... és ha illy közel állíttatik fel, akkor ez az ő megrontásukkal történne... Ugyan ezért ez új patikának a bel piacon leendő fel állítása eránt ünnepélyesen ellent mondanak.”¹⁰ A tanács azonban úgy határozott hogy:

„Az ellentmondó gyógyszerészek által fel hozott éppen azon ellenvetések, hogy a súlyos betegek szükséges orvosi szerekét a kívánt gyorsasággal nem kaphatták, elhárítása végett rendeltetett a harmadik gyógyszerertár fel állítása és különben is a gyógyszerertárak kelendősege nem a helyzetük, hanem az orvosok, a nép bizodalma s a gyógyszerész maga jó alkalmazásától feltételeztetvén, a folyamodók ellentmondása figyelembe vehető nem lévén, Batlay János Úrnak megengedtetik, hogy... e gyógyszerertár is a belpiacon állíttatik fel a Róm. Cath. Egyház közép boltjai helyén a Városháza át ellenében...”¹¹

Ilyen vitás előzmények után tehát minden bizonnyal nem nagy örömmel és rokonszenvvel fogadták az új kollégát a régi principálisok. Ennek ellenére Batlay a számára kijelölt helyen nyolc éven át kezelte gyógyszerertárát és igyekezett elfogadtatni magát, míg végül 1855-ben eladta patikáját Handtel Károlynak.¹²

10. Ugyanott.

11. Ugyanott.

12. Valószínű azonban, hogy Batlay ezt a lépését később megbánta, mert 1872-ben újra folyamodott patika jogért, immár a város negyedik gyógyszerertárának felállításáért. Batlay első patikájának megnyitása után azonban 1848-ban rendelt látott napvilágot, mely megszigorította a patikajog adományozásának feltételeit. Erről a kecskeméti Gyógyszerésztörténeti Gyűjtemény adattárában található irat szövegéből idézek részleteket:

„Hogy a csődülők (= jelentkezők) feletti véleményezők s az illető hatóságoknak a megítélésében irány adások, rendelem, hogy minden gyógyszerész, ki egy új gyógytár felállítására vonatkozó engedély megnyeréséért folyamodik, tartozik folyamodványával teljes élet folyama leírását benyújtani, melyhez az ő gyakornoki és segédi ideje alatti magaviseletéről szóló bizonyítványok, egyetemi oklevelek és azon körülmények közelebbi felemelése csatoltassék, melyekre a csődülő különös igényt vél alapíthatni. Több folyamodók közti választásnál következő pontok vétessenek különös figyelembe: ... 5. Az oklevél megnyerése utáni működési, valjon szünet nélkül a gyógyszerészettel foglalkozván, szakmájában különös kiképzettségre tett-e szert? vagy másnemű üzletek fővállalása által egy időre saját hivatásától többé-kevésbé elidegenítettetett.

6. Egyéb körülmények, melyek egyébként ugyan azon gyógyszerészi képzéssel melletti egyik vagy másik folyamodó előnyére vannak, mint például az államnak tett szolgálatok, irodalmi munkák s több eféle...

Hogy azonban a gyógytárak felállításával, a közjólétre fölöt te káros és orvos-rendőrségi tekintetből meg nem engedhető kereskedésnek eleje vétessék, e végre oly gyógyszerész, ki míg egy gyógytárt bír, vagy már bírt s eladva volt, ne tartson igényt egy új gyógysertár felállítására és ily egyének folyamodványai visszautasítandók...”

Batlay azonban újabb patikakérelmének a fentiek alapján történt visszautasító határozatába úgy látszik nem tudott belenyugodni, mert fellebbezett. De ez már inkább a város negyedik patikájának történeti anyagához tartozik. A fellebezésnek egy pontja mégis ide kívánkozik, melyben ezt írta Batlay: „... habár igaz is az, hogy egy gyógytár nyitására már engedélyt nyertem, azt tényleg megnyitottam és kezeltem ez nem elutasításom, hanem inkább pártolásonra volt volna helyesen azért felhozható, mivel az e jog megadására hivatott az időbeni hatóság képességemet bölcsen belátta...”

A negyedik kecskeméti gyógyszerertár felállítására tehát Batlaynak nem sikerült.

A GYÓGYSZERTÁR ÁTRUHÁZÁSÁVAL JÁRÓ NEHÉZSÉGEK

Annak ellenére, hogy az eladott patika tulajdonjogának átruházásával kapcsolatos tennivalókat az új tulajdonos, Handtel Károly magára vállalta, a patika megvásárlása, illetve jogos birtokba vétele mégsem ment simán. Közel öt évig tartott a sok vita, levelezés, iratok, okmányok küldözgetése, bemutatása, jóváhagyása és sokáig volt bizonytalan a jogi döntés. Ennek a körülményes ügyintézésnek egyik fő oka az volt hogy, amint tudjuk, akkoriban a patikajogok engedélyezése a helytartó tanács jogkörébe tartozott és ez az engedélyt rendszerint személyhez kötötten adta ki. Tehát, amíg a jogot nyert személy dolgozott, addig működhetett az általa kezelt gyógyszerár a részére adományozott joggal. Hogy ennek a rendletnek következtében mennyi és milyen akadályokat kellett elhárítani, tisztázni egy-egy patika megvásárlása során, jól láthatjuk éppen a Batlay—Handtel patikajog átruházásáról szóló iratokból.¹³

Jogügyi szempontból éles különbség volt személy jogú és reál jogú (gyökös jogú) gyógyszerár között, mivel a személy jogúakat nem lehetett sem eladni, sem örökölni vagy bármilyen más módon átruházni, sőt még bérbe adni sem.

A gyógyszerészársadalom ezt igen sérelmesnek tartotta, és 1864-ben mozgalmat indított, hogy a magyar királyságbeli gyógyszerárak ugyanolyan elbírálásban részesüljenek, mint a Lajtán túliak. A rendkívüli fontosságú ügy természetesen megmozgatta a gyógyszerészeket, és tömegesen küldték meghatalmazásaikat a Gyógyszerészi Hetilap szerkesztőségébe, ahol ezek alapján alapos indokolásokkal alátámasztott kérvényt készítet-

13. Kecskemét Városi Levéltár: Vegyes iratok 1851—60. (448—8) Az átruházást vitató iratok közül az egyikben ezt olvashatjuk: „... a Nagy Méltóságú M. Kir. Helytartóság az általa adományozott gyógyszerészi jogok iránt kibocsátott oklevelekben ezen kitévelt „ad personam” kivétel nélkül, mindegyik gyógyszerészre nézve 1826 óta rendszeresen használta, mellyel azonban alázatos véleményünk szerint nem céloztatott egyéb, mint az, hogy a jogosított a gyógyszerészi üzletét egyedül csak saját személyében folytathatta. ... Batlay János, Handtel Károly előde is ily módon nyerte ad personam oklevelét a Nagyméltóságú Kir. Helytartóságtól 1847 évi június 28-án 27029 szám alatt Kecskeméten egy harmadik gyógyszerár felállítására. ... a gyógyszerár nem Batlay személyéhez, hanem a nagy Város lakosságának szükségletéhez köthető, melyet a szükség parancsolta körülmények által felállítottnak kell tekinteni ... és ... hogy Kecskeméten a harmadik gyógyszerár felállítása már 1847-ben szükségeltetett igazolja azon körülmény, hogy az akkori Megye annak szükségét határozottan kimondá, a Tanács részéről ezennel ismételtetik ...”

Láthatjuk az idézetből is, hogy a patikajog átruházásának ügye milyen nehezen rendeződött. Még 1860-ban is ilyen jelentést olvashatunk a városi tanács egyik levelében: „... Handtel Károly az érdeklött gyógyszerész szabad adásvétel tárgyának tekintve, meggyőződése szerint mint gyökeres jogosultsággal vette meg a patikát, támaszkodva azon gyakorlatra, hogy ő előtte is a gyógyszerárát vevő minden gyógyszerész korlátlanul szerzett gyógyszerárát, volt légyen bár az eladó „ad personam” okleveles gyógyszerár birtokosa vagy sem és így Handtel Károly a jelen esetben jóhiszemű vevőnek tekinthető mint csak azon okból is, mert föl nem tehető, hogy egy ingatag alapon nyugvó gyógyszerárért 13,400.—Ftot fizetett volna ki, vagy abba minden létezett vagyonát befektette volna. Már eladó is, mint ritka becsülteességű lakossa e Városnak, senkit meg károsítani vagy egész tönkre juttatni nem akarhatott és így eladó jó hiszemben árusítá el gyógyszerárát nem adva súlyt „ad personam” kitételnek ...

tek, melyet Koczianovich József gyöngyösi és Handtel Károly kecskeméti gyógyszerészek személyesen vittek Bécsbe és adtak át az Udvarnál.

Fáradozásukat siker koronázta, mert 1865 márciusában megjelent az erre vonatkozó legfelsőbb határozat, mely szerint „Ő császári és királyi Apostoli Felsege több magyarországi gyógyszerész fölterjesztett folyamodása következtében legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy az 1859. évi dec. 20-án kelt iparrendelet 58. és 59. §-a a magyarországi személyes jogú gyógyszerertárokra is kiterjesztessenek . . .”¹⁴ Eredményes közbenjárásuk tehát országos sérelmeket segített orvosolni.

1867 áprilisában Handtel Károlytól Katona Zsigmond vette meg a gyógyszerertárat.

A tulajdonoscsereéről szóló szerződés az alábbiak szerint tájékoztat bennünket. Idézem néhány mondatát:

„Adásvevési szerződvény!

Mely egyrészt Handtel Károly kecskeméti gyógyszerész, mint eladó, másrészt Katona Zsigmond volt borosjenői gyógyszerész, mint vevő között alolrt napon és helyen követező föltételek mellett kötött.

1-ször. Handtel Károly gyógyszerész Kecskemét városában létező „Szentlélekhez” című gyógyszerertárát, a gyógyszerertárhoz tartozó összes és minden névvel nevezhető gyógyszerek, szerelvények, eszközök és megkívántató kellékekkel eladja Katona Zsigmond gyógyszerésznek 15 000,— azaz tizenötezer aust. ért. forintokért.¹⁵ Egyszermind a gyógyszerertári jogról vevő javára teljesen lemond s annak vevő nevére átíratását kieszközleni magát kötelezi . . .”

A szerződés a továbbiakban felsorolja táblázatba foglalva az évenként esedékes törlesztendő összegeket egészen 1877-ig, majd így folytatódik:

6-szor. Eladó viszont kötelezi magát, a szerződés alapját képező, Kecskemét Városában lévő, a „Szentlélekhez” címzett gyógyszerertárát, úgy a gyógyszerertárban mint a szerkamra, padlás, pinczében lévő összes és az arányhoz mért elegendő mennyiségű jó és tiszta gyógyszerekkel ellátva, minden állványok, edények, eszközök és megkívántató kellékekkel, úgy a gyógyszerertári joggal együtt jelen szerződésben írt 3500 frt. készpénz lefizetésekor vevőnek kizárólagos tulajdonába bocsátani tehermentesen . . . Kelt Kecskeméten 1867 Mártius 21-én. Előttünk, mint tanú: Fördös Lajos reform. lelkész. . . ? . . Miklós. — Handtel Károly gyógyszerész, mint eladó, Katona Zsigmond gyógyszerész, mint vevő.”¹⁶

14. BARADLAY J. — BÁRSONY E.: A magyar gyógyszerészet története (Budapest, 1930. II. köt. 99. old.) valamint a GYTA. 21. sz. irat.

15. 1 ausztriai értékű Forint = 300 dénárral. Ugyanakkor 1 rajnai, vagy Rhén. Forint 240, a magyar Forint pedig kereken 100 dénárt ért. Ezért volt szükséges megnevezni pontosan a kialakított pénz fajtáját, hogy azonos pénznemben és értékben történhessen az értékmeghatározás mindkét fél részéről. Bővebben lásd: Gyógyszerész-történeti Diárium 1974. áprilisi számában 18—19. old. GYTA.

16. Handtel Károly és Katona Zsigmond adásvételi szerződése a patikáról. Kézirat. 1867. GYTA. (14.—a. sz.)

Katona Zsigmond tehát a szerződésben foglaltak szerint átvehette Handteltől a patikát, és első gondja volt a megtelepedéssel kapcsolatos teendők és családjának elhelyezése után gyógyszerertárának fellendítése. Ez adta meg ugyanis az anyagi fedezetet ahhoz, hogy népes családja megélhetésének biztosítása mellett közéleti ügyekkel és a szőlőtelepítéssel saját elgondolása és lelkesedése szerint tudjon foglalkozni.

NÉHÁNY PÉNZÜGYI VONATKOZÁSÚ ADAT

A gyógyszerertárra vonatkozó iratok között olyan adatokat is találhatunk, ami azt bizonyítja, hogy a költözés, az új környezet, új lakóhely, új munkahely megszokása, a beilleszkedés mellett még egyes hivatali félreértéseket is tisztázni kellett. Egy ilyen iratból, melyet alig fél évvel megtelepedése után kapott az adóhivataltól Katona, valamint az erre adott válaszából érdekes adatokat tudhatunk meg gyógyszerertáráról is.¹⁷ De úgy látszik, hogy az adóhivatalt nem győzték meg Katona logikus érvei és a hivatal nem hagyta vélt igazát, hanem felettes fórumához folyamodott, amiről a következő válaszlevél itt idézett részlete tanúskodik:

„A budai m. kir. pénzügyi Igazgatóságtól. A m. k. adóhivatalnak Kecskeméten folyó hó 12-ről 343 sz. a. kelt jelentés mellett felterjesztett kecskeméti lakos gyógyszerész Katona Zsigmond nyilatkozatának visszaküldésével utasíttatik a hivatal, miszerént nevezett gyógyszerészre 1867 évre 11 f. 25 kr. kivetett jövedelmi adó és járandó

17. Katona Zs. levele az adóhivatalhoz: „Folyó év augusztus hó 5-dikén 343 sz. al kelt megkeresésére, hogy jövedelmem részletes kimutatását terjeszteném be, egyszersmind azon 1000 forintot meghaladó összeget, melyet évenként a városi pénztárból húztam és húzok, jegyezsem be, van szerencsém válaszatotam következőkben adni elő.

Múlt év április utolján jöttem Kecskemétre lakni, ugyan akkor vettem át itt a Szentlélekhez címzett gyógyszerertárt, ez okból részletes jövedelmi adó kimutatást 3 évről, a vagy csak egy évről is 8 havi forgalomra alapozással tennem teljes lehetetlen volt. . . Ami pedig az állítólagos, általam eddig a városi pénztárból húzni szokott 1000 forintot meghaladó összeget illeti, csodálkozva kell be vallanom, hogy erről mi tudomásom sincs, már azon tény-hogy csak a múlt évben jöttem Kecskemétre lakni, igazol annyit, hogy a múltban nem húzhattam évenként ezer forintokat. . . Ha azonban a Tekintetes Adó hivatal talán oly forma összeget ért, melyet a városi pénztár gyógyszerértékért fizet egyik vagy másik gyógyszerésznek, úgy szabadjon ki jelentenem, hogy az ily összeg csak forgalom és nem tiszta jövedelem. Ily féle. a városi pénztárt terhelő számlám volt a múlt évről 87 f. 79 kr. azaz Nyolevanhét forint 79 karjézar, melyet a városi tanács-hoz be nyújtott számlám igazol. Ezen összeg csekély jövedelmét pedig adó be vallásomban be számítottam. Ezen említett 87 f. 79. kr. összegben kívül mai napig soha a várostól egy fillért sem láttam.

Megkülönböztetett tisztelettel Kecskeméten 1868 aug. 26. Katona Zsigmond gyógyszerész.”

Összehasonlításként megemlítem néhány bajai gyógyszerertár hasonló jellegű számláját nagyjában azonos időből: Hollósy József 24 K. 12 f.; Fárnek Kálmán 64 Ft. 78 kr. Farkas Sándor, Saly Antal gytárának kezelője 77 Ft. 56 kr. Egyébként Katona Zsigmondnak 1867 évi adóívén a következő tételek szerepeltek a tartozás rovatban: Régebb tartozás 1866 végéig 11 ujfrt. 51 kr. (Feltéhetően ez az a vitatott összeg, melyről a levelezés folyt). Egyenes adó, föld adó: 6 ujfrt. 80 kr. Épület adó: — 26 kr. Személyes kereseti adó 7 ujfrt. 87 kr. Jövedelmi adó: 9 ujfrt. 35 kr. Pótadó: 14 ujfrt. 82 kr. Hadi adó: 5 ujfrt. 64 kr. Összes cs. kir. adó: 56 ujfrt. 26 kr.

A lerovás oldalán 102 folyószám alatt 1867 április 1-én 22 ujfrt. 70 kr. részlet befizetése van igazolva Kollonics Ferenc főszámvevő aláírásával. GYTA.

pótlékokból az év első négy holnapra esendő jövedelmi adót . . . nevezett gyógyszerész adó kiskönyvében hozza leírásba, ellenben ugyan azon összeget Handtel Károly nevére, mint a Szentlélekhez címzett gyógyszerészártnak említett időben volt tulajdonosának tegye előírásba . . .
Budán, 1868 Szeptember 23.”¹⁸

Az adóhivatallal történt félreértés rendezése után így a patika adás-vételi szerződésében meghatározott utolsó részlet kifizetésére 1877-ben került sor. Tulajdonképpen ettől kezdve vált Katona a gyógyszerészártnak megkötött-ségek és fenntartások nélküli tényleges tulajdonosává. Valószínű, hogy ezen jogi háttér megváltozásakor, vagy talán egyébként is esedékes lett volna, de éppen 1877-ben kötött Katona a római katolikus egyházzal haszonbérleti szerződést a patikája és lakása céljára igénybe vett épületrészekről. A szerződés szövegéből megtudhatjuk, hogy a patika ekkor még alapítása óta eredeti helyén állott.¹⁹

KATONA A GYÓGYSZERTÁRRAL ÚJ HELYRE KÖLTÖZIK

A patikák és a város fejlődésével természetesen együtt járt a városközpont, a piactér korszerűsítése, átépítése is. Így került sor az ott álló régi városházának lebontására és Lechner Ödön tervei szerint való újjáépítésére. Ezidőben került lebontásra a Nagytemplom és a városháza közötti épület is, melynek helyén ma úttest van.

Katona Zsigmond a várossal 20 évre szóló bérleti szerződést kötött, melynek alapján az új városháza déli szegletére, (a Szentháromság szobor felőli sarkára) költöztette át gyógyszerészártnak 1895. aug. 1-ével. Érdekességként említem meg, hogy ugyanennek az épületnek az északi, tehát a Nagytemplom felőli sarkára kapott helyet a Szentháromságról elnevezett Öreg patika is, mely a város első gyógyszerészártnak volt.)

18. A bp.-i adóhivatal válaszelevele. Kézirat. 1868. GYTA. (4. sz.)

19. Katona Zs. haszonbérleti szerződése. Kézirat 1877. Néhány pont a szerződésből: „ . . . Mely szerint a kecskeméti R. Cath. Egyház ezidő szerénti Főgondnoka és Tanácsa a Nagypiarcezi négyszegletes épületében levő 2 és 3 számok alatti bolt, illetőleg gyógyszerészártnak helyiséget -mely áll a gyógyszerészártnak, két szoba, konyha, kamra, pincze, külön rekesztett udvar és padlásból- Katona Zsigmond úrnak e folyó évi Február hó 2 és 4-n folytatva tartott Képviseleti Tanácsülés 16. számú határozatával négy egymás után következő évekre haszonbérbe adta 600. — Hatszáz forint bérfizetés mellett következő feltételek alatt: 1-ször. A haszonbérés év kezdetét veendő e folyó 1877 évi November 1. s tart 1881 évi November 1.-ig. . . . 4-er. Haszonbérő az általa kivet helyiséget az Egyháztanács tudta és beleegyezése nélkül senkinek által, avagy alhaszonbérbe nem adhatja. 5-ör. Köteles haszonbérő a kivet helyiség elejét tisztán tartani, az udvarban levő szeméttartó és árnyékszek tisztán tartására a haszonbér minden frtja után két krt fizetni, a tűzkár elleni biztosítási díjt a haszonbérhez aránylag viselni, valamint a ház bér jövedelmi adót megfizetni . . . 9er. Kitevén a haszonbérleti idő, ha azon helyiségeket az akkoron megállapítandó haszonbérbe tovább meg nem tartaná, azokból azonnal kiköltözni köteles leendő . . . Kelt Kecskeméten 1877 évi Június 30-án.

Katona Zsigmond m. k. Előttünk: Lukács István m. k. Szeley Mihály m. k.” GYTA. (8. sz.)

A gyógyszer-tár átköltözését nagyobb méretű falragaszokon tudatta Katona a lakossággal, de kisebb rölapok útján is gondoskodott, hogy a patika áthelyezéséről minél több ember szerezzon tudomást. Egy ilyen rölapnak szövegében érdekes adatot olvashatunk arról, hogy gyógyszer-tárának irodájában még biztosítási ügyekkel is foglalkozott a sokoldalú, nem éppen fiatal, de agilis, közismert gyógyszerésze városunknak. Idézem a rölap szövegét:

„Kecskemét, 1895. postabélyeg kelte.

T. cz. Van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy Szentlélekhez címzett gyógyszer-táramat régi helyéről egészen újonnan berendezve és minden kivánalomnak megfelelőleg felszerelve az új városháza déli szegletére (Szentháromság téri oldalra) helyeztem át és ez évi augusztus hó 1-ső napjától kezdve a kiszolgálást már ez új helyen eszközölöm. Eddig tapasztalt bizalmát pontos és lelkiismeretes kiszolgálás, előzékenység és rendszeretemen által a jövőben is kiérdemelni fő törekvésem leend, miért is gyógyszer-táramat továbbra is becses bizalmába ajánlom.

Egyszersmind arról is van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy az Első magyar általános biztosító társaság általam képviselt főügynökségének irodáját is ugyanide helyeztem át, ahol minden biztosítási ügyet a legnagyobb pontossággal és legjutányosabb feltételek mellett ajánlom eszközölni.

id. Katona Zsigmond
gyógyszerész.²⁰

Az új épületbe költözéssel együtt új bútorzattal is ellátta Katona a patikát. A bútort egy Zimonyi nevű budapesti jóhírű műbútorasztalos készítette azonos kivitelben az új városháza tanácsstermének berendezésével. Az eredeti Batlay-Handtel féle officinának bútora ekkor átkerült a laboratóriumba. Azóta a mai napig is az egykori táraasztal laborasztalként és egy konyhai asztal a gyógyszer-tárban használatban van.

A patikának ilyen nagymérvű, szinte teljes felújítása után alig öt évvel, pontosabban a századforduló évében azonban betegeskedni kezdett a már 72 éves, fáradhatatlannak ismert idős ember, és 1902. március 18-án befejezte munkás és eredményekben gazdag életét. Sírja a kecskeméti református temetőben, emléktáblája pedig a volt patikája falán, a városi tanács épületének déli sarkán van.

Gyógyszer-tárát még életében egyik fiára, ifj. Katona Zsigmondra íratta. Ezt az a miniszteri határozat tanúsítja, ami a Katona család birtokában van.²¹

20. A Szentlélek gyógyszer-tár átköltözését hírüladó nyomtatvány. 1895. GYTA. (14. sz.)

21. „38208/VI. b. szám. A város közönségének Kecskeméten. Id. és ifj. Katona Zsigmond okleveles gyógyszerészek közös kérelme folytán az 1876. évi XIII. t. cz. 131. §. alapján ezennel megengedem, hogy a Kecskeméten lévő Szentlélekhez címzett gyógyszer-tár személyes üzleti joga idősb Katona Zsigmondról ifjabb Katona Zsigmond okleveles gyógyszerészre átruháztassék. Erről a Város közönségét a folyó évi március hó 26-án 5653 szám alatt kelt tanácsi jelentés nélkülözhető mellékleteinek visszavárásával további eljárás végett értesítem. Budapesten 1900 évi április hó 24.-én. Chyser Kornél miniszeri tanácsos a miniszer megbízásából.” (Az eredeti irat Katona Margit birtokában).

A „SZENTLÉLEK“ GYÓGYSZERTÁR PRINCIPÁLISAI ÉS KÉSŐBBI VEZETŐIRŐL

Annak ellenére, hogy tulajdonképpen a gyógyszerertár történetével kívánok foglalkozni, nem kerülhetem el, hogy a tulajdonosok személyéről is ne ejtsék néhány szót. Egy gyógyszerertár története ugyanis kategórikusan nem választható külön a benne működő, dolgozó gyógyszerészek személyétől. Az általam itt felvázolni szándékozott portréknál azonban a teljességre való törekvés igénye nélkül, elsősorban csak azokat az adatokat említem, melyeket a gyógyszerertár történetének teljesebbé tételéhez lényegesnek gondolok.

A Batlay által alapított és kezdetben nagy ellenkezéssel fogadott gyógyszerertár második tulajdonosa, Handtel Károly rokonszenves egyénisége és nem utolsó sorban szorgalma, hozzáértő munkássága révén csakhamar elnyerte nemcsak a város vezetőségének, de az egész lakosságnak is a szeretetét, megbecsülését, sőt megtalálta az utat a másik két kollégával való harmonikus együttműködésre is. Bár, mint jeleztem, részletes méltatására nem szándékozom itt kitérni, annyit mégis megemlítek róla, hogy Handtel Károly 1815. márc. 29-én született Kiszszébenben.²² Gyógyszerészi diplomáját 1839. július 27-én Pesten szerezte meg 24 éves korában. Az 1848-as szabadságharcban mint őrnagy önként vett részt, a tolnai nemzetőrség aktív szervezéséért pedig súlyos börtönbüntetést szenvedett. Batlaytól 1855-ben vette meg a Szentlélekről elnevezett gyógyszerertárat. Jelentős szerepet vállalt Kecskemét város kulturális és társadalmi életében. Értékes adományokkal patronálta a református gimnázium könyvtárát. Nagy lelkesedéssel foglalkozott a kecskemétvidéki homokterületek hasznosításával. 1879-ben felhívta a gazdák figyelmét a francia aszalószilva termesztésére, és oltóágakat díjtalanul juttatott az érdeklődőknek. Elsők között harcolt a gyümölcs-export kifejlesztéséért is. Handtel Károlynak jelentős szerepe volt az Országos Gyógyszerész Testület létrehozásában.

1864-ben eredményesen járt el a bécsi udvarnál a magyarországi gyógyszerertarak reáljogának elismertetése ügyében. Mozgalmat kezdeményezett a kuruzslás, a titkos-, a mérgező- és a kábítószeres szabad árusítása ellen. Ezt a harcát azonban még évtizedekig kellett neki és későbbi társainak folytatni. Patikáját 1867-ben Katona Zsigmondnak adta el, maga pedig évekig Budapesten volt gyógyszerertártulajdonos. Később azonban mégis visszatért Kecskemétre, és dolgozó életét 1888. szept. 7-én itt fejezte be. A református temetőben helyezték örök nyugalomba.

²² Handtel Károly élete és munkássága címen Gajdácsiné Bognár Magdolna részletes biográfiai tanulmányt írt Szegeden 1971-ben, A pályamunka egy példánya, mint kézirat a GYTA. ban.

Utóda id. Katona Zsigmond nemcsak a gyógyszerterárat vette át Handteltől, hanem a kecskeméti futóhomok hasznosításának gondolatát, törekvését is.²³ Életének, munkásságának fontosabb mozzanatairól a következőket említtem meg.

Kecskeméten a „homok hőseinek” nevezték az úttörő férfiakat, akik az akkori nagyarányú gyümölcsstermesztő és szőlőtelepítő munkának az élén jártak, és példájukkal utat mutattak sokezer kistermelőnek. A homok hősei között is vezető hely illeti meg Katona Zsigmond gyógyszerészt, aki a város társadalmának egyebekben is egyik legtevékenyebb tagja volt. A Szatmár megyei Vámfalu községben született 1828. máj. 1-én. Gyógyszerészi diplomáját 1850. július 27-én Pesten szerezte meg, de közben is már dolgozott patikákban. Először Nagybányán mint gyakornok, majd Debrecenben mint segéd. A szabadságharc idején önként állt be honvédek. 1854 januárjában Borosjenőn megvette Állványi Károly patikáját. Innen 1867 áprilisában jött Kecskemétre, és Handtel Károlytól vette át a Szentlélekről elnevezett, akkor már jóhírű gyógyszerterárat.²⁴

Sokoldalú tevékenységét betetőzte a kecskeméti futóhomok hasznosítása érdekében folytatott küzdelme. Nevéhez fűződik a Helvéciai Szőlőszövetkezet megalapítása. Jó barátság fűzte a híres szőlész Mathiász Jánoshoz, akinek Kecskemétre telepedésében is nagy része volt. Legjelentősebb és egyben legmaradandóbb létesítménye az egykor sivár futóhomokból kifejlesztett kísérleti szőlőtelepe, melyet ma is Katonatelepeknek neveznek.

Nyolc gyermeke közül Zsigmond és József nevű fia lett gyógyszerész. Ifj. Katona Zsigmond 1862-ben Borosjenőn született. Előbb Oraviczán, majd Kecskeméten végezte iskoláit. Gyógyszerészi oklevelét 1885-ben Pesten

23. Katona Zsigmondról dr. VÁRY István: Katona Zsigmond élete és munkássága. című tanulmánya (Kecskemét 1966. BKM Nyomda) valamint Endrédi Ferenc és Papp Ildikó gyógyszerészek: Katona Zsigmond gyógyszerész közegészségügyi és közéleti tevékenysége című pályamunkájában foglalkozik részletesen. (Kézirat. Szeged. 1968.) GYTA.

24. Katona hamar bekapcsolódott a város közéletébe is családi körülményeinek rendezése közben. Számos új létesítményt alapított, vagy tevékenyen vett részt létrejöttükben. Kecskeméten már az ő idejévele előtt, 1865-ben rendeztek szőlő és gyümölcskiállítást jó eredménnyel. Elhatározta egy nagyobb kiállítás megrendezését Országos Iparműtárlat néven, amit a kormány is támogatott. A megnyitó ünnepélyen jelen volt Szilágyi József miniszter is 1872. aug. 31-én. Katona Zsigmond szőlészeti és vegyészeti tudományának sokrétű ismeretével kikísérletezett egy általa „Hideg oldóviasz”-nak nevezett fatapaszt, amit a budapesti ezredéves jubileumi kiállításon 1896-ban „Nagyérem”-mel tüntettek ki és még külföldön is ismert volt. Katona igazi hivatása azonban mégis csak a gyógyszerészet volt, amit állandóan, lelkiismeretesen folytatott minden egyéb tevékenysége mellett és országos vonatkozásban is szívesen foglalkozott szakmai kérdésekkel. Többek között előállított egy Extractum Cascara Sagrada elnevezésű gyógyszeres kivonatot, melynek ismertetését folytatásokban közölte a *Gyógyszerészeti Közlöny* 1885. évi számaiban. Ezt a gyógyszert bemutatta a Budapesti Országos Kiállítás egészségügyi csoportjának is, ahol mind orvosi, mind gyógyszerészi körökben nagy elismeréssel fogadták és a III. Magyar Gyógyszerkönyv is felvette előírátát hivatalos készítményei közé. Katona gyógyszerési jó híre és megbecsülése évről évre nőtt. A Magyar Gyógyszerész Egyletnek már az alapításában is részt vett, majd 1879-ben beválasztották a vezetőségbe és évekig alelnöke volt az Egyletnek. Számos szakmai közleménye és cikke mellett a szórakoztató irodalommal is próbálkozott „Jázmín” írói álnéven.

szerezte. Gyakornoki éveit édesapja patikájában Kecskeméten töltötte, majd működött a székesfehérvári híres Dieballa féle gyógyszertárban, Kolozsváron és Budán is, míg 1886-ban visszakérült Kecskemétre, ahol édesapja még életében Zsigmond fiára íratta át gyógyszertárát. Így tehát id. Katona Zsigmond halála után folyamatosan léphetett annak örökébe.²⁵ Ifj. Katona Zsigmond közéleti téren nem volt olyan aktív, mint édesapja. Vezetése alatt a patikának ismét új helyre kellett költöznie, mert 1915-ben lejárt a várossal még édesapja idejében kötött bérleti szerződés. Ezért a szemben levő, az akkori posta épületének Szentháromság tér, illetve szobor felőli sarkára települt át a gyógyszertár, magával víve a bútorokat és a teljes felszerelést. (Ugyanitt, a gyógyszertár feletti emeleten volt a város első röntgenlaboratóriuma dr. Szarvas András tudószakorvos rendelőjében.) Az elköltözött patika helyén a városháza sarkán egy ideig a tisztiorvosi hivatal, majd az állatorvosi hivatal működött, míg napjainkban a megyei könyvtár kapott ott helyet.

Részben a patika költöztetésével járó fokozott munka és izgalmak, részben az akkori világháborús események, melyek során a gyógyszereszeket is egyre-másra vitték katonának (így legtöbbször egyedül volt kénytelen a gyógyszertárban dolgozni), annyira megviselték Katona egészségét, hogy megbetegedett, felépülni már nem is tudott és 1919-ben befejezte életét.

Halála után özvegye, mint haszonélvező bírta tovább a patikát, de mivel nem volt gyógyszerészi képezése, kezelő gondnokként előbb Mészáros István, majd Hauer Lajos okleveles gyógyszereszeket alkalmazta 1926-ig, amikor leánya, Katona Margit befejezte egyetemi tanulmányait és átvehette a gyógyszertár vezetését. Katona Margit Kecskeméten született 1901. január 12-én. Iskoláinak elvégzése után gyógyszerészi oklevelét 1923. június 13-án a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen kapta meg. Az akkori gyógyszerészképzés előírásai szerint diplomájának kézhez vétele után azonban nem vált azonnal teljesjogú gyógyszerésszé, hanem még három évi gyakorlat és egy ún. approbációs vizsga sikeres letétele kellett ahhoz, hogy gyógyszertárvezető lehessen. Ez 1926-ban következett be. Katona Margit az immár családi patikában lelkiismeretes, pontos munkájával igyekezett a hagyományokhoz méltó maradni. Abban az időben még igen kevés gyógyszerésznő működött a pályán. A férfi munkatársak tehát érthető kíváncsisággal, olykor fokozott kritikával, sőt bizalmatlansággal nézték a

25. A fiatal Katona jóhírnevű gyógyszertárak népszerűségét továbbra is igyekezett megőrizni és a patika laboratóriumában már édesapja által is készített, saját cégjelzéssel forgalomba hozott készítményeket továbbra is forgalomban tartotta és keresetté tette. Ilyenek voltak pl. a „Pepszin pasztillák”, a „Szalmiák szálcsock”, az akkor tájt nagyon kedvelt és emésztési zavarok esetén igen keresett „Seidlitz pezsgőpor” és még több más készítmény, melyeknek dobozaiból, tasakjaiból a kecskeméti gyógyszerészettörténeti gyűjtemény is őriz néhányat.

kolleginák tevékenységét. Katona Margit ilyen körülmények között is kifogástalanul állta meg a helyét, és méltán érdemelte ki úgy a feletteseinek, mint munkatársainak és a nagyközönségnek is bizalmát, megbecsülését. Ennek bizonyítékeként 1959-ben a Bács-Kiskun megyei Tanács Gyógyszertári Központjának vezetősége „Kiváló dolgozó” címmel tüntette ki, majd két évvel később, 1961-ben az egészségügyi miniszter „Kiváló gyógyszerész” kitüntetésben részesítette Katona Margitot. A gyógyszerészi pályán eltöltött ötven évi munka után 1972-ben vonult nyugdíjba, majd a következő évben, 1973-ban kapta meg munkás életének legszebb jutalmát, az aranydiplomát.

A vezetése alatt működő családi patika azonban az ő idejében is kénytelen volt helyet változtatni. A régi posta épületének sarkáról 1928-ban települt át a Batthyányi utca 7 szám alá, ahol jelenleg is működik, mint az államosítás óta 12/11. számú gyógyszertár.

A GYÓGYSZERTÁR SORSA A FELSZABADULÁS ÉS AZ AZT KÖVETŐ ÁLLAMI KEZELÉSBE VÉTEL TŐL NAPJAINKIG

A második világháború során a város többi patikáival együtt ez a gyógyszertár is komoly károkat szenvedett a város kiürítése után garázdálkodó fosztogatóktól, míg a felszabadító erők az egész házat birtokukba nem vették, megakadályozva ezzel a további rombolást, pusztítást. Erről a legilletékesebb szemtanú és átélő, Katona Margit a következőket közölte:

„Mikor 1944. október 25-én megjelent a hivatalos kiürítési parancs és mindenkinek el kellett hagyni a várost, mi édesanyámmal a közeli Katonatelepre mentünk ottlévő rokonokhoz. Hogy a városban ezután mi történt, csak szórványos hírekből hallottuk. . . November elején esendesegett el némileg a csatazaj annyira, hogy el mertem indulni szétnézni. Szorongó érzésekkel jöttem be a városba, persze gyalog, hiszen vonatok nem jártak, kocsit meg még látni sem lehetett akkor. . . Mikor oda értem a házhoz, ahol a patika van, láttam, hogy teljes egészében a katonaság vette birtokba és nem engednek be senkit a kapun. A patika redőnye le volt húzva. Így nem láthattam, mi van odabenn. . . A főtéren lévő patikákat mind feltörve, összedúlva láttam. . . A polgári lakosság számára a ferencrendi szerzetesek, közismerten a barátok rendházában állítottak föl szükségkórházat. Az egyetlen kórterem sarkában lévő pár lépésnyi helyet jelölték ki gyógyszertárnak. Ide jelentkeztem én is november közepén munkára a kórház vezetőjénél. dr. Meréthey Sándor főorvosnál. . . Néhány hónap elteltével többszöri kérésre megkaptam a városparancsnoktól az engedélyt a Batthyányi utcai patika megnyitására. Ekkor láthattam csak, hogy a katonák eddigi ottléte mennyi pusztítástól mentette meg legalább a berendezést. Így csakhamar ki is tudtam nyitni a gyógyszertárat. . .”

A *Kecskeméti Lapok* 1945. évi februári egyik számában ilyen hír jelent meg a lakosság tájékoztatására:

„... a gyógyszerárak közül a Mezei utcai Bács patika és a Batthyányi utcai Katona patika már nyitva van.”

Hogy milyen körülmények között kezdett visszatérni az élet a gyógyszerárakba, arról csak pár mondatban szeretnék némi képet adni, szoros kapcsolatban az általam tárgyalt Katona Zsigmond-féle gyógyszerár sorsával.

A szinte gazdátlaná vált gyógyszerárak és azok készletei, berendezése egyaránt a közvetlen harci tevékenységekből adódó károsodásokon túlmenően is nagy pusztulási lehetőségeknek voltak kitéve országszerte. Kellő megóvásukról még az erre hivatott „Elhagyott javak kormánybiztossága” sem tudott eredményesen gondoskodni. Mégis az újjáéledés első jeleként a szükség és az élni akarás szinte hihetetlen dolgokat produkált ezekben a napokban. Felváltva gürcöltek zsákot, koffert, batyut, kosarat a vidéki gyógyszerészek Pestre az országos központi gyógyszerraktárba, mégis olykor üres kézzel kellett visszatérniök, mert nem csak Kecskeméten, hanem az egész országban katasztrofálisan nagy volt a gyógyszerhiány. Természetes tehát, ha a kormányzatnak sem volt mindegy, hogy az ország népe milyen egészségügyi körülmények között tengődik és próbál új életre vergődni. Erről az erőfeszítésről dr. Molnár Erik 1945. szept. 16-án a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének nagygyűlésén a következőket mondta többek között:

„... a demokratikus egészségpolitika célja a legszélesebb néptömegek egészségének javítása . . . A betegellátással kapcsolatban beszélnünk kell a gyógyszerészek helyzetéről is. A háború következtében a gyógyszerárak jelentékeny része elpusztult, a meglévők pedig nagy nehézségekkel küzdenek s a gyógyszerészeknek önerőből, állami segítség nélkül nincs erejük talpra állni . . .”²⁶

Dr. Molnár Erik ezen megállapításával szinte már előre jelezte a gyógyszerárak állami kezelésbe vételének tervét, illetve annak szükségességét. Bátran mondhatjuk tehát, hogy az egyik legjelentősebb forduló pont a gyógyszerárak történetében az 1950. július 28-án megjelent „A közforgalmú gyógyszerárak állami tulajdonba vételéről” szóló 25. sz. törvényerejű rendelet és annak egyidejű végrehajtása volt. Ennek az államosítási rendeletnek értelmében azonban a tulajdonosok nem maradhattak meg saját pati-

kájukban vezetőként, így Katona Margit helyére előbb Fehér Mária gyógyszerész került, majd rövidesen Csorba Pálné vette át a patika vezetését, míg végül 1952-ben Lázár János gyógyszerészt nevezték ki a most már 12/11 számmal jelölt, eddigi „Szentlélek”-ről elnevezett jeles kecskeméti gyógyszerésztervező vezetőjévé. Lázár 21 éven át, nyugdíjba vonulásáig dolgozott itt. Távozása után gyakran változtak a gyógyszertervező vezetői mind napjainkig.

Katona Zsigmond volt patikájából, illetve annak eredeti felszereléséből és berendezéséből a sok viszontagság, többszöri költözés, háborúskodások következtében ma már csak az officina bútorzata eredeti, helyesebben a patikának első költözésével korabeli (1895). Faragványain, üveg- és tükördíszítésének maradásain harmonikusan olvadnak egységgé a gót-eklektika stílusjegyei az 1895-ös év körül már jelentkező szecesszió jellegzetes díszítő-elemeivel. Sajnos eredeti díszes faragványaitól, gótikus tornyocskáitól megfosztották az államosítás után tévesen értelmezett „modernizálás” jelszava alatt. Mindössze egy nagyobb és két kisebb darabot sikerült felkutatni és megmenteni a Gyógyszerésztörténeti Gyűjtemény számára. Ezek a darabok értékes minták lehetnek majd egy későbbi restaurálás alkalmával. Régi edényzetéből néhány jellegzetes darabot, mint egy-két fekete ún. szurok-üvegből készült állványedényt, a múlt század közepe táján készült Altwien bécsi porcelán tégelyt és néhány régi munkaeszközt is őriz a gyűjtemény. A berendezésnek ma is üzemelő részét 1973-ban védetté nyilvánították.²⁷

Id. Katona Zsigmond halála után a sajtóban megjelent nekrológok több változatban is felvetették egy emlékszobor felállításának gondolatát, ami azonban soha nem valósult meg. 1968-ban a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Gyógyszerésztörténeti Szakosztályának kezdeményezésére a Bács-Kiskun megyei Tanács Gyógyszerészeti Központjának vezetősége vállalta, hogy a városnak és a gyógyszerész karnak ezt a régi adósságát törleszti, és ha szobrot állítani nem is tudott, de Katona egykori patikájának falában, a városháza déli szegletén márványtáblával örökítette meg jeles gyógyszerészünk emlékét. Az emléktábla felavatásának ünnepe alkalmával a megyei Gyógyszerésztörténeti Gyűjtemény egy 10 napos alkalmi kiállításon mutatta be anyagát, mely jelenleg a Batthyányi utcai gyógyszertervező irodahelyiségében talált ideiglenesen helyet, ahol az érdeklődők számára hozzáférhető és látogatható is. Ugyancsak a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Gyógyszerésztörténeti Szakosztályának kezdeményezésére a Bács-Kiskun megyei Tanács Gyógyszerészeti Központjának vezetősége és Szakszervezeti Bizottsága a vállalat fennállásának 25 éves jubileumára „Katona Zsigmond emlékéremet” alapított „Fidelitas ad locum laboris laudanda est” felirattal. Az érmet

27. MÜM. Múzeumi Főosztálya 17580/73. sz. védetté nyilvánító határozata. GYTA.

először 1975-ben azok a dolgozók kapják, akik a vállalatnál annak megalakulásától kezdve 25 éven át folyamatosan teljesítettek szolgálatot, és a továbbiakban is csak a folyamatosan betöltött 25 évi szolgálat után lesz odaítélhető újabb dolgozóknak. A fenti szervek ilyen módon is tiszteletüket kívánják kifejezni Kecskemét egyik legjelesebb gyógyszerésze iránt, és megbecsüléssel kívánják kitüntetni a munkahelyükhöz hűséggel ragaszkodó dolgozókat.

A szövegben hivatkozott, vagy idézett iratok leőhelyének megjelölésére használt rövidítések:

KVL. = Kecskemét Városi Levéltár.

GYTA. = Bács-Kiskunmegyei Gyógyszerészettörténeli Gyűjtemény adattára.

A történeti Dél-Pest megye foglalkozás- szerkezeti viszonyai a XX. század elején

ROMSICS IGNÁC

A dualizmus félévszázada alatt Magyarország gazdasága és társadalma jelentősen előrehaladt az iparosodás, ill. a polgárosodás útján. Az első világháború előtti évekre az ország nemzeti jövedelmének az ipar már közel 1/3-át állította elő, szemben a félévszázaddal korábbi állapotokkal, amikor csak 1/7-ét. A nemzetgazdaság szerkezetének módosulásával párhuzamosan megváltozott a lakosság foglalkozási megoszlása is. Az 1869-es népességösszeírás adatai szerint a lakosság 80%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 11,5%-a az iparban és a forgalomban (kereskedelem, hitel és közlekedés). 1910-re az agrárnépesség aránya 64,5%-ra csökkent, az iparból és forgalomból élők részesedése pedig 23,6%-ra emelkedett. Növekedett az ipari társadalmakra jellemző egyéb rétegek, mindenekelőtt az értelmiség száma és aránya is. A nemzetgazdaság és a társadalom szerkezetének mintegy félévszázados módosulása eredményeként — fejlettség szempontjából — a XX. század elején Magyarországot kelet-európai viszonylatban előkelő hely illette meg. Az ország lényegében felzárkózott a modern tőkés gazdaságok délnyugat-európai típusába tartozó országok mögé. Gazdaságtörténetírásunk rámutatott már arra, hogy ezen impozáns fejlődés ellenére — nyugat-európai értelemben véve — mennyire nem váltunk modern tőkés gazdasággá és társadalommá, hogy — alapvetően korábbi fejlődésünk által determinálva — a tradicionális berendezkedés hány formája és szintje konzerválódott.¹ Kevésbé hangsúlyozódott, és alig képezte vizsgálgandó tárgyát, hogy ez a — Berend T. Iván és Ránki György kifejezésével élve — „sajátos konglomerátum” a fejlődés különböző szintjein álló tájegységek együtteséből (is) adódott, hogy a kelet-európai méretekben előkelő fejlettségű Magyarország a magas fokon

1. BEREND T. Iván és RANKI György több tanulmánya közül hadd utaljunk csak a „Gazdaság és társadalom” című kötetük (Bp. 1974. Magvető Könyvkiadó. 669 p.) első fejezetének tanulmányaira: 9—145. old. Vö. még BEREND T. Iván — SZUHAY Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848—1914. (2. kiad.) Bp. 1975, Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 381 p. 27—161. old.

koncentrálódott nagyipar övezeteiből és változatlanul agrártúlsúlyú régiókból tevődött össze — a rájuk jellemző divergens társadalmi és politikai konzekvenciákkal együtt.

Ha kiindulópontként a közigazgatási határokat vesszük alapul, s Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegye foglalkozás-szerkezeti viszonyainak főarányait az országos képpel egybevetjük, akkor azt látjuk, hogy az ország legnagyobb megyéje a „végletek” közötti átmenetek közé tartozott, mi több: az országos és az ipari övezetekre jellemző átlagok között foglalt helyet. (lásd 1. sz. táblázatot.)

1. Magyarország és Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye össznépességének foglalkozás szerinti megoszlása %-ban²

Ágazat	Magyarország	Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vm.
Östermelés	64,5	54,1
Ipar-forgalom	23,6	33,8
Egyéb	11,9	12,1

Magyarország és a történeti Pest megye aránysorainak különbségei mind az őstermelő, mind az ipar-forgalmi lakosság esetében meghaladják a 10%-ot. Megtévesztő lenne azonban — éppen mert az ország legnagyobb, ország-résznyi megyéjéről van szó — Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyét egy átlagosnál fejlettebb, szerves tájegységnek tekinteni. A vármegye foglalkozás-szerkezeti főarányainak járásonkénti bontása könnyen beláthatóvá teszi ezt:

2. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sor. 48. köt. Bp. 1913, Athenaeum. 73+1089 p. Magyarország adataira: I. Általános jelentés. 6—8. old., Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyére: II. Táblás kimutalások. 394—395. old.

Megjegyezzük, hogy a történeti Pest megyére, ill. Dél-Pest megyére vonatkozó legtöbb statisztikai adatunk kútforrása a *Magy. Stat. Közl.* fentebb idézett 48. kötete (378—396. old.), ezért feleslegesnek éreztük idézett helyet minden 1910-es adat esetén újra és újra forrásként megadni. Írásunk jegyzetelés nélküli minden további adata innen származik, s ebből következően 1910-re vonatkozik.

2. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye össznépeségének foglalkozás szerinti megoszlása
% ban, járásonként

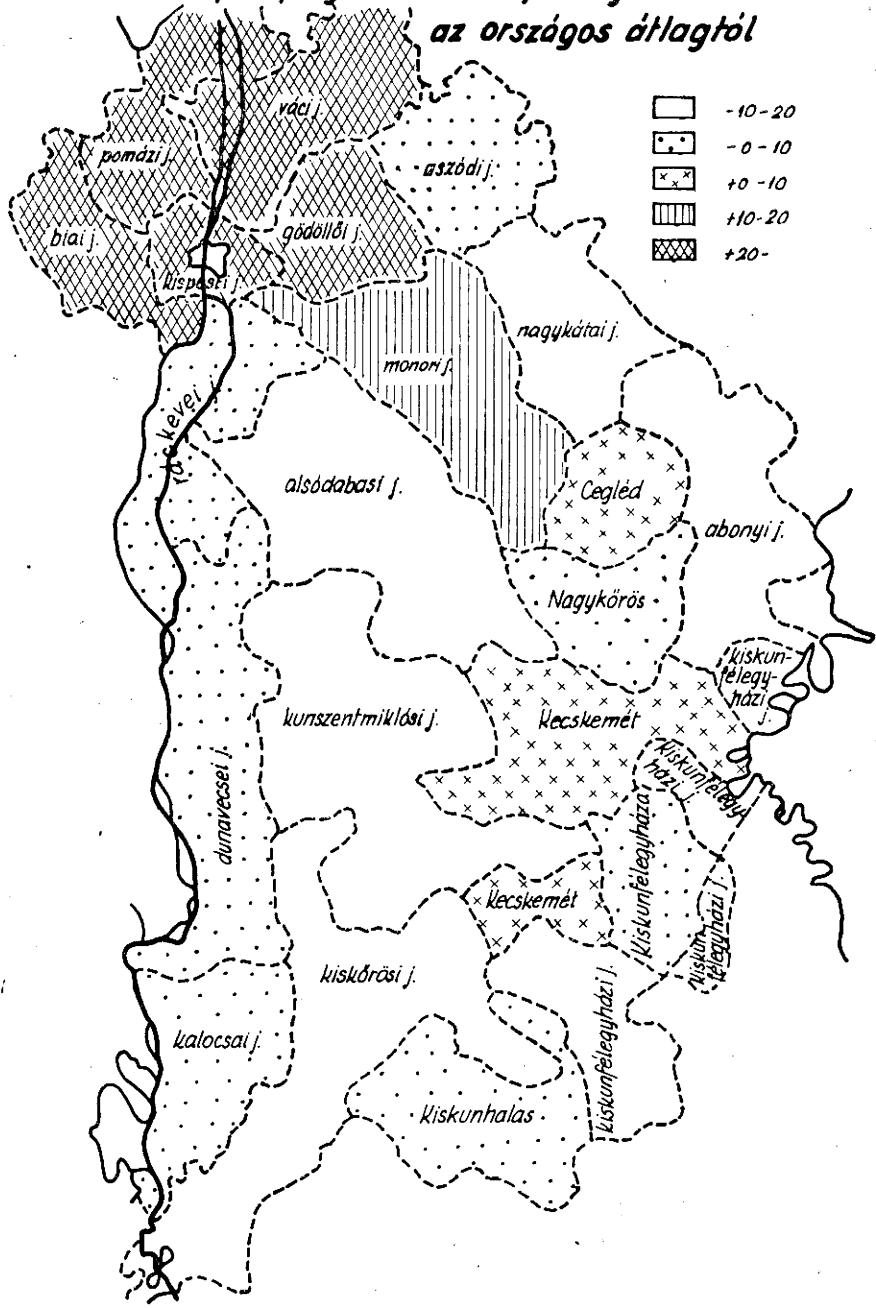
Járások	Östermelés	Ipar-forgalom	Egyéb
1. kispesti	8,07	76,27	15,66
2. váci	34,65	50,68	14,67
3. biai	39,78	46,92	13,30
4. pomázi	45,59	44,47	9,94
5. gödöllői	38,84	43,82	17,34
6. monori	54,67	35,85	9,48
7. ráckevei	72,14	20,11	7,75
8. aszódi	68,86	19,77	11,37
9. dunavecsei	73,75	17,23	9,02
10. kalocsai	72,39	15,89	11,72
11. abonyi	76,16	13,48	10,36
12. alsódabasi	80,83	12,72	6,45
13. kunszentmiklósi	78,43	12,40	9,26
14. nagykatái	78,52	12,25	9,28
15. kiskőrösi	81,74	11,31	6,95
16. kiskunfélegyházi	84,92	9,21	5,87

Az aránysorok igen nagy ingadozásokat mutatnak: az iparosodottság szempontjából élenjáró kispesti, s a legelmaradottabb kiskunfélegyházi járáások agrárnépeségének arányai között 76,85%-os különbség van! A 16 járás közül tíznek az arányai kedvezőtlenebbek, haté jobbak az országos átlagoknál. Előbbiek közé a ráckevei, aszódi, dunavecsei, kalocsai, abonyi, alsódabasi, kunszentmiklósi, nagykatái, kiskőrösi és kiskunfélegyházi járáások tartoznak, utóbbiak közé pedig a kispesti, váci, biai, pomázi, gödöllői és monori járáások. (Az eltérés mértékét — az iparból és forgalomból élők arányát alapul véve — a 3. számú táblázat szemlélteti.)

3. Az ipar-forgalmi össznépeség eltérése az országos átlagtól (23,6 %)-ban, járásonként

-10—20%	-0—10%	+0—10%	+10—20%	+20—30%	+30% fölött
abonyi alsódabasi kiskőrösi kiskunfélegyházi kunszentmiklósi nagykatái	aszódi dunavecsei kalocsai ráckevei	—	monori	biai gödöllői pomázi váci	kispesti

4. PPSKK Vm ipar-forgalmi össznépszerűségének eltérése az országos átlagtól

Ha a járások arányait térképre vetítjük (lásd a 4. sz. vázlatot), szembeűnő hogy az országos, s különösen a megyei szintnél kevésbé iparosodott, 70—80 %-os agrártűlsűlyű járások zőme a megye déli és közűpső részein helyezkedik el, s hogy az országos és megyei átlagosnál iparosodottabb járás a Bácska északi részén, a Solti síkságon és a Homokhűtságon nem volt. Másrészről az is világosan látszik, hogy a fővárost már 1910-ben a kispersti, biai, pomázi, váci, gödöllői és monori járásokból álló, az országos és megyei átlagnál jóval iparosodottabb övezet vette körül. A megye északi részének hat járása közül csupán kettő, a nagykátai és az aszodi mutattak rokonságot a déli járásokkal. A jelenség magyarázata kézenfekvő.

Budapest dualizmuskori rohamos fejlődése, az országnak nemcsak köz-igazgatási és kulturális, hanem egyre inkább gazdasági központtá is válása kitágította határait. A Budapest környéki modern infrastruktúra kiépűlésével párhuzamosan, részben azt követve, a XX. század elejére a régi főváros körül valóságos gyártelep-övezet létesűlt. Mindez rendkűvűl gyorsan megváltoztatta a fővárost közvetlenül körülvevő telepűlések lakosságának foglalkozási viszonyait. A századforduló utáni időkre Újpest, Rákospalota, Kispest, Erzsébetfalva, Soroksár, Budafok és Csepel Budapest ipari elővárosaiává váltak. Az agglomeráció lakosságának mintegy 2/3-a ipar-forgalmi népesség volt, akiknek egy része Budapestre járt dolgozni, másik részűk a gyorsan iparosodó saját lakóhelyeken talált mezőgazdaságon kívűli megélhetési forrást. S már a XX. század elején jelentkezett az a napjainkra kitűljesedő tendencia, hogy a szorosabb értelemben vett ipari övezeten kívűli, mintegy 30—50 km-es sugarú körrel azonos nagyságu körzetből is egyre többen váltak meg a mezőgazdaságtól, és kerestek munkát a budapesti és a főváros környéki iparban. Erre utal például az, hogy Csepel üzemeiben már a XX. század elején többen dolgoztak az előváros lakosságánál.³ De egy más célból, 1919-ben készűlt statisztikából is kitűnik, hogy Budapest és elővárosainak ipari üzemeibe egy a fővárostól maximum mintegy 30—50 km-nyi távolságban elhelyezkedő telepűlésekből — természetesen a fővárostól távolodva csökkenő arányban — már ekkor jártak be dolgozni.⁴

Az eddigiek nem hagynak kétséget afelől, hogy a történeti Pest megye alapvetően már 1910-ben két részre, egy a fővároshoz szorosabban-lazábban kapcsolódó északi ipari övezetre és egy döntően agrártűlsűlyű déli részre tagolódott. A választóvonal meghűzása azonban nem problémamentes, mert

3. BEREND T. Iván—RÁNKI György: A Budapest környéki ipari övezet kialakulásának és fejlődésének kérdéséhez. = *Tanulmányok Budapest múltjából*. XIV. köt. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. 714 p. 535—554. old.

4. A megye munkástanácsainak tagjairól készűlt kimutatásra gondolunk. Feltételezzűk, hogy ha a 10—30 fős tanácsok tagjai közül 1—3 Budapestre járt dolgozni, akkor ez egy-két ezres lakosság esetében minimálisan egy-két tucat ingázó munkást jelentett. Vő. PmL. PPSKK Vm Direktóriumának Elnőki ir. 6/1919. sz.

a Kiskunság és a Dunamellék 72—85%-nyi agrárlakosságot eltartó járásai és a szorosabb értelemben vett Pest-környék 40—76%-nyi ipar-forgalmi lakossággal rendelkező járásai közötti átmenetet jelentő ráckevei és — kisebb részben — alsódabasi járások maguk is két részből, egy Pest-környékhez közelítő északi és egy „Dél-Pest megyei típusú” déli részből álltak. Ez a megye középső két-három járására jellemző divergencia még néhány évvel később, a 20-as 30-as években is pontosan érzékelhető volt. Még a ráckevei és alsódabasi járásokat is en bloc „Nagy-Budapest”-hez soroló Erdei Ferenc sem mulasztotta el megjegyezni, hogy „Pest-vidék nagy kiterjedésű ... és népes területe nem egyöntetű vidék ... dél felé ... a jellegzetes Duna-Tisza közti alföldi táj terül el, homokbuckákkal, szikes tavakkal és török utáni nagyfalvas, tanyás településsel”.⁵ Másutt: „Nagy-Budapest határain belül ... még civilizációnak a szagát érzi az ember, de mikor kívül ér rajtuk, hamarosan pusztai szél csapja meg. Ha dél felé indul, Soroksárnál még ragyogó európai agrikultúrát és gondosan tiszta falut talál, de Kiskunlacházánál (ráckevei járás északi és déli része — R. I.) már nádtető és leigázatlan mezők veszik át az uralmat ...”⁶ Kelet felé haladva pedig: „Ócsán és Alsódabason (alsódabasi járás középső része! — R. I.) már olyan parasztokat szemlélhet az ember, akiknek termelése nem sokkal elébbvaló, mint egy századdal ezelőtt”.⁷

A mezőgazdasági kultúra jellegére, a parasztság mentalitására, a táj hangulatára ügyelő és azt regisztráló Erdei két évtizeddel későbbi megállapításait is figyelembe véve az 1910-es (!) Pest megye északi, iparosodott és déli, agrárjellegű területei közötti választóvonalnak egy a Csepel-sziget középső harmadát Cegléddel összekötő mintegy 10 kilométer szélességű sávot képzelünk el. Ennek megfelelően a századelő Pest-környékéhez (a történeti Észak-Pest megyéhez) csak a kispesti, biai, pomázi, váci, gödöllői, aszódi, nagykátai és monori járásokat soroljuk azzal a megjegyzéssel, hogy a nagykátai és aszódi járások területe — Erdei kifejezésével — egyben a szintén mezőgazdasági jellegű „magyar felvidék pitvara” is. A Ceglédet Csepel-szigettel összekötő „sáv”-tól délre eső területeket pedig történeti Dél-Pest megyének (röviden: Dél-Pest megyének) nevezzük. Közigazgatási határookban gondolkodva azonban az abonyi, dunavecsei, kalocsai, kiskőrösi, kiskunfélegyházi és kunszentmiklósi járások, ill. Cegléd, Nagykőrös, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas rendezett tanácsú városok, valamint Kecskemét törvényhatósági jogú város mellett ide értjük az alsódabasi és ráckevei járás egészét is. Az így körülhatárolt Dél-Pest megye ipar-forgalmi népességének

5. ERDEI Ferenc: Futóhomok. A Duna—Tisza köze. Bp. 1957, (3. kiad.) Gondolat Kiadó. 276 p. 44. old. 6. Uo. 46. old.

7. Uo. 47. old. Vö. még az 50., 57. és 64. oldalakon frottakkal.

aránya nem érte el a Pest-környéki bányászatból, iparból, kereskedelemből és közlekedésből élő összlakosság arányának az 1/3-át, az agrárlakosságának részesedése pedig valamivel több volt, mint a megfelelő Észak-Pest megyei arány duplája. S mivel a két térség összlakosságának száma között nem volt jelentős különbség, nemcsak a százalékos értékek, hanem az abszolút számok viszonylatában is hasonló eltérések mutatkoztak. (Lásd az 5. sz. táblázatot.)

5. Észak- és Dél-Pest megye összlakosságának megoszlása

Ágazat	Dél-Pest megye		Észak-Pest megye	
	szám	%	szám	%
Őstermelés	366 615	74,27	191 232	35,59
Ipar-forgalom	79 078	16,02	269 959	50,24
Egyéb	47 907	9,71	76 045	14,17

Az így felfogott Dél-Pest megye összlakossága 1910-ben — Kecskemét nélkül — 493 600 főt tett ki. Az összlakosság jövedelemforrás szerinti részletes megoszlásának alakulását a 6. számú táblázat ismerteti.

6. Dél-Pest megye összlakosságának jövedelemforrás szerinti részletes megoszlása

Ágazat	szám	%
Őstermelés	366 615	74,27
bányászat	13	0,02
ipar	54 509	11,04
kereskedelem és hitel	12 023	2,43
közlekedés	12 533	2,53
Bányászat és ipar-forgalom együtt	79 078	16,02
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	12 745	2,58
Külön meghatározás nélküli napszámos	8 987	1,82
Házi cseléd	8 843	1,79
Egyéb (véderő, ismeretlen)	17 332	3,51

A térség őstermelőinek aránya nem sokkal maradt el a történeti Magyarország néhány legelmaradottabb vármegyéjének (Kis-Küküllő, Árva, Bihar, Szilágy, Arad, Fogaras, Kolozs, Szolnok-Doboka) szintjétől, ahol ez az arány 80—83% között mozgott,⁸ s jóval meghaladta mind az ország (64,5%),

8. *Magy. Stat. Közl.* idézett kötet. I. Általános jelentés. 7. old.

mind a mai Magyarország nagyobb tájegységeinek (mai területű Dunántúl: 63,7%, mai Alföld egésze: 49,5%) megfelelő százalékos értékeit.⁹ A dualizmus korára jellemző iparosodás és polgárosodás tehát Dél-Pest megyében kisebb mértékben érvényesült az országos átlagnál, a népesség tradicionális foglalkozási viszonyai kevésbé bomlottak fel. Annak, hogy az itt lakók döntő többsége a XX. század elején is mezőgazdaságból élt, legfontosabb oka nyilván a térség természeti adottságaiban, mindenekelőtt a nehézipari nyersanyagok hiányában keresendő. Mindez azonban — erősebben vagy gyengébben hangsúlyozva — az ország jelentős részéről, minden egyes agrárvidékről elmondható. A vidék jellemző sajátosságairól többet mond a foglalkozásszerkezeti főkategóriák foglalkoztatási viszonyok szerinti felbontása. (Lásd a 7. számú táblázatot.)

7. A mezőgazdaságban keresők foglalkoztatási viszony szerinti megoszlása

Foglalkoztatási viszony	szám	%
Önálló birtokos és bérlő	51 985	36,76
Az önállók segítője	30 350	21,46
Tisztviselő	252	0,17
Cseléd	16 847	11,91
Munkás	41 966	29,67

Az összes kereső 72,17%-a, a 195 914 főből 141 000 élt őstermelésből, azaz — Dél-Pest megyében a kettő egyet jelentett — mezőgazdaságból és kertészetből. Ha a jelentéktelen számú és arányú tisztviselőket elhanyagoljuk, s a négy kategóriát tulajdonosokra és fizikai munkát végző alkalmazottakra redukáljuk, 58,22, ill. 41,58%-ot kapunk. A mai Magyarország megyéiből elvont tájegységekkel összehasonlítva (lásd a 8. számú táblázatot) kitűnik, hogy a parasztság differenciáltsági foka a térség újabb sajátossága. A birtokos parasztság és a szűkebb értelemben vett agrárproletariátus aránya viszonylag kedvező volt. (Meggjegyezzük, hogy a történeti Magyarország, különösen pedig Magyarország és Horvát-Szlovénia megfelelő százalékos értékei a fejletlenebb, esetenként igen fejletlen peremterületek miatt lényegesen más képet mutattak: jóval magasabb volt az önállók aránya (62,2%), s ennek megfelelően alacsonyabb az agrárproletariátus részesedése (37,6%).¹⁰

9. KISS Albert: Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon 1880—1960. = *Demográfia*. 1961. 4. évf. 1. sz. 50—90. p.

10. *Magy. Stat. Közl.* idézett kötet. I. Általános jelentés. 12. old.

8. A mai területű Magyarország agrárkeresőinek megoszlása tájegységenként, %-ban¹¹

Tájegység	Önállók és segítők	Agrárproletárok
Mai területű Magyarország	54,3	45,4
Észak	47,7	51,9
Alföld	50,2	49,5
Dunántúl	61,4	38,3
Dél-Pest megye	58,2	41,6

Dél-Pest megyén belül az önállók és a segítők aránya a középső és az északi járásokban volt a legalacsonyabb, s a kiskőrösi, kalocsai és kunszentmiklósi járásokban a legmagasabb. (Vö. a 9. sz. táblázat adataival.)

9. Dél-Pest megye agrárkeresőinek megoszlása járásonként, %-ban

Járás	Önálló és segítő	Agrárproletár
Kiskőrösi	68,24	31,75
Kalocsai	62,59	37,40
Kunszentmiklósi	61,03	38,96
Ráckevei	60,46	39,53
Kiskunfélegyházi	57,61	42,38
Dunavecsei	56,53	43,46
Alsódabasi	51,89	48,10
Abonyi	44,00	55,99

A birtokosok és az agrárproletárok arányának szempontjából (vö. a 8. sz. táblázat adataival) rokonság mutatkozik Dunántúl és Dél-Pest megye között. A rokonság azonban nem jelent azonosságot. Ugyanis a Dunántúlon 100 kat. h. művelt földre 17,2 fő mezőgazdasági kereső jutott, a mai Bács-Kiskun megye területének (néhány négyzetkilométerrel kisebb az általunk Dél-Pest megyének nevezett tájegység területénél) minden 100 kat. h.-jára pedig 15,9 fő.¹² Ez arra enged következtetni, hogy a Dunántúlon az önállók zömét a birtokos parasztság alsó kategóriái adták, a Duna bal partján pedig a közép- és gazdagparasztság is jelentős volt. Következtetésünk összhangban van Molnár Erik számításával, aki az 1930-as statisztikák alapján állapította meg, hogy míg a történeti Pest megye területén minden 100 földműveléssel foglalkozó kereső közül 3, addig a Dunántúlon csak 0,7 tartozott a

11. A nem Dél-Pest megyei adatokat Kiss Albert idézett tanulmánya alapján közöljük.

12. Uo.

parasztság 50 és 500 kat. h. közötti birtokkal rendelkező kategóriájába. (Az országos átlag ugyanekkor 1,5 volt.)¹³ Az 51 985 főnyi birtokosnak és bérlőnek pontosan

2,77%-a (1 445) 100 kat. h. felüli

35,47%-a (18 583) 10 és 100 kat. h. közötti

59,34%-a (30 849) 10 kat. h. alatti földtulajdonnal vagy földbirtokkal rendelkezett,

2,13%-a (1 108) pedig az egyéb önállók (majoros, részes földművelő, baromfityénészto stb.) kategóriájába tartozott. (A birtokos parasztság járásonkénti differenciálódását a 10. sz. táblázat mutatja.)

10. A földbirtokkal rendelkezők járásonkénti megoszlása

Járás	100 kat. h. felett		10 és 100 kat. h. között		10 kat. h. alatt		Egyéb	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
abonyi	69	1,55	1395	31,34	2863	64,33	123	2,76
alsódabasi	119	2,96	1662	41,46	2144	53,49	83	2,07
dunavecsei	68	1,39	1296	26,57	3471	71,18	41	0,84
kalocsai	65	1,24	1566	30,08	3406	65,42	169	3,24
kiskőrösi	152	1,91	2680	33,82	5010	63,24	80	1,00
kiskunfélegyházi	129	2,66	2072	42,87	2502	51,76	130	2,68
kunszentmiklósi	252	5,13	2002	40,78	2507	51,06	148	3,01
ráckevei	25	0,67	1238	33,43	2403	64,89	37	0,99

Az agrárlakosság túlsúlyának megfelelően alacsony volt a bányászatból és az ipar-forgalomból élők száma és aránya: 79 078 fő, ill. 16,02%. Dél-Pest megye ipar-forgalmi népességének aránya alig érte el a bánya és iparvidékek ilyen foglalkoztatottságú lakossága részesedésének a felét, hiszen Zólyom vármegyében az összlakosság 38,4%-a élt a nemzetgazdaságnak ebből a szektorából, és Szepes, Liptó, Gömör, Túróc, Nógrád vármegyék megfelelő arányai is meghaladták a 30%-ot.¹⁴ Az országos átlaghoz viszonyított range: 7,58%. A 2. számú táblázatról leolvasható, hogy az ipar-forgalmi össznépesség, s ennek megfelelően a keresők aránya a kiskunfélegyházi (9,21%) és a kiskőrösi (11,31%) járásban volt a legalacsonyabb, ill. hogy legkedvezőbb

13. MOLNÁR Erik: A magyar agrárkérdéshez (I). = MOLNÁR Erik: Válogatott tanulmányok. Bp. 1969. Akadémiai Kiadó. 519 p. 219. old.

14. Magy. Stat. Közl. idézett kötet. I. Általános jelentés. 8. old.

százalékos értékkel a ráckevei (20,11%) és a dunavecsei (17,23%) járás „dicsekedhetett”. A bányászatból, iparból, kereskedelemből, közlekedésből és a hiteléletből élő összlakosságnak valamivel több mint kétharmadát az ipari lakosság tette ki. A kereskedelemből és hitelből, ill. a közlekedésből élők száma és aránya csaknem azonos volt; bányászatról pedig a Duna-Tisza között nem beszélhetünk. (Vö. a 11. számú táblázat adataival.)

11. A bányászatból és az ipar-forgalomból élő összlakosság megoszlása

Ágazat	szám	%
Bányászat	13	0,16
Ipar	54 509	68,93
Kereskedelem és hitel	12 023	15,20
Közlekedés	12 533	15,84
Együtt	79 078	100,00

Az 54 509 iparból élőknek közel fele, 22 128 fő tartozott a keresők kategóriájába, akik közül a vándor-, házi és népiparban 605-en dolgoztak, s 21 523 fő a „tulajdonképpeni ipar”-ban talált munkát. A térség újabb jellegadó sajátossága, hogy a „tulajdonképpeni ipar”-ban dolgozó keresők 47,96%-a önálló volt, s a segéd személyzet aránya — leszámítva az osztálytagozódás szempontjából máshová tartozó tisztviselőket és segítőköt — alig érte el az 50%-ot. (Lásd a 12. és 13. és 14. számú táblázatot.) Ez azt jelenti, hogy a történeti Dél-Pest megye 100 önállójára még 1910-ben is csak 118 segéd személy jutott. Magyarországon — ezzel szemben — 219.¹⁵

12. A „tulajdonképpeni ipar”-ban keresők megoszlása

Kategória	szám	%
önálló	10 324	47,96
segéd személyzet	11 199	52,02

13. A segédszemélyzet megoszlása

Kategória	szám	%
tisztviselő	140	1,25
segítő	214	1,91
művezető és előmunkás	194	1,73
segédmunkás és szolgál	7387	65,96
tanonc	3264	29,14

14. A „tulajdonképpeni ipar”-ban dolgozók járásonkénti megoszlása

Járás	Önállók		Segédek	
	szám	%	szám	%
dunavecsei	1070	58,24	767	41,75
kiskőrösi	971	54,95	796	45,04
kiskunfélegyházi	637	52,81	569	47,18
kalocsai	1007	52,09	926	47,90
kunszentmiklósi	815	51,97	753	48,02
abonyi	888	50,97	854	49,02
alsódabasi	722	48,55	765	51,44
ráckevei	943	47,33	1049	52,66

A térség valamivel több mint 20 000 kisiparosa, segítője, előmunkása, segédmunkása, szolgálja és tanonca 12 387 műhelyben és üzemben dolgozott, melyeket az alkalmazottak számát alapul véve a 15. számú táblázat szerint csoportosították az 1910-es statisztika készítői.

15. Dél-Pest megye ipari üzemeinek megoszlása
a foglalkoztatottak száma szerint

Segédek száma	Vállalatok	
	száma	%-a
0	8092	65,32
1	2401	19,38
2	1026	8,28
3 – 5	663	5,35
6 – 10	152	1,22
11 – 20	40	0,32
20 –	13	0,10

Magyarország iparvállalatainak nagyság szerinti kategóriái valamivel kedvezőbb megoszlást mutattak. (Lásd a 16. számú táblázatot.) A segéd nélkül és az 1—2 segéddel dolgozó üzemek körülbelüli megfelelése mellett

16. Magyarország ipari üzemeinek megoszlása a foglalkoztatottak száma szerint¹⁶

Segédek száma	Vállalatok	
	száma	%-a
0	330 975	62,00
1	98 305	18,4
2	45 323	8,5
3— 5	39 059	7,3
6— 10	10 991	2,1
11—20	4 523	0,9
20—	4 020	0,8

mint különbség szembetűnő, hogy Magyarország vállalatainak 1,7%-a alkalmazott 10-nél több munkást, a Dél-Pest megyei vállalatoknak pedig csak 0,42%-a. Ezt az abszolút mértékben kicsiny eltérést az teszi jelentőssé, hogy a magyarországi 20 főnél több embert alkalmazó üzemek között néhány ezres, és sok 100—200 fős nagyüzem is akadt, hiszen az ország ipari munkásainak ekkor már 52,1%-a gyári munkás volt.¹⁷ Dél-Pest megyei viszonylatban éppen ellentétes arányok léteztek. Pontosán megállapítható, hogy a 11 199 főnyi segédszemélyzet 39%-a 1 vagy 2 alkalmazottat foglalkoztató műhelyben dolgozott. S mivel a térség legnagyobb (20 főnél több munkást alkalmazó) 13 ipari üzemének sem igen lehetett átlag 30—50 főnél több munkása, az ún. nagyipari munkásság Duna-Tisza közti százalékos értéke inkább az összes ipari munkás 5%-a alatt, semmint az fölött mozgott. (Nem hagyható persze figyelmen kívül, hogy ország alatt — a vármegyék mellett — Budapest és a törvényhatósági jogú városok is értendők, míg Duna-Tisza közének adatait Kecskemét nélkül adtuk. A térség arányai persze a statisztikák által kevésbé részletezett vármegyék viszonylatában is rosszabbak az átlagnál.)¹⁸

A modernizációval együtt emelkedő, s bizonyos szempontból a szellemi kultúra fokmérőjének tekinthető közszolgálatú és szabadfoglalkozású értel-

16. Uo. 15. old.

17. BEREND T. Iván—RÁNKI György: A magyar gazdaság száz éve. Bp. 1972. Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 329 p. 94. old.

18. Vö. *Magy. Stat. Közl.* idézett kötet. I. Általános jelentés. 13—16. old.

miség száma és aránya szintén alacsony volt. A Duna-Tisza közti lakosság 2,58%-át kitevő 12 745 kereső és családtag alig valamivel volt több az országos átlag (3,8%) kétharmadánál.¹⁹

Az ipari és az agrárnépesség közötti átmenetet képviselték a külön meghatározás nélküli napszámosok és a házi cselédek. A külön meghatározás nélküli napszámosok mezőgazdasági munkalehetőség híján gyakran, egy részük rendszeresen az ipar-forgalomban dolgozott — napszámosként, szolgaként vagy segédmunkásként. Sokan vettek részt földmunkákon. Otthonuk azonban falun volt, szezonmunkák idején — aratás-csépléskor, kaszálás-kor — lakóhelyükön vállaltak részesmunkát, s nagyobb részük gondolkodása is paraszti maradt. Akár az ipar-forgalmi, akár a mezőgazdasági népességhez soroljuk is azonban a kmn. napszámosokat, az össznépességnek csupán 1,82%-át kitevő arányuk lényegesen ugyanúgy nem módosítja a térség foglalkozás-szerkezeti főarányait, ahogy a többségükben szintén faluról származó, s oda néhány év után vissza is térő házi cselédek 1,79%-os arányának hovatarozása sem.²⁰

*

Dél-Pest megye foglalkozás-szerkezeti viszonyai mint társadalmi struktúrát befolyásoló tényező alapján rekonstruálható népességének vázlatos osztályszerkezete. A társadalmi piramis csúcsán elhelyezkedő néhány úri közép- és kisbirtokos, valamint a kalocsai érsek mellett és után a hatalmi-politikai hierarchia néhány száz főből álló felső rétegét — vagyonuk, származásuk, rangjuk, iskolai végzettségük vagy mind a négy alapján — a közigazgatási és államvédelmi apparátus vezető beosztású tisztviselői és alkalmazottai, az általában vagyonnal (föld, részvény), megfelelő származással vagy társadalmilag elismert tudással is rendelkező egyéb értelmiségiek, a járadékból élők egy része és a legnagyobb üzlet- és üzemtulajdonosok alkották. Több szempontból — életmód, ruházat, társadalmi érintkezés stb. — élesen elváltak az ún. úri középosztály fenti csoportjaitól a középrétegek alsó kategóriái, a kisebb kereskedelmi és ipari üzemek tulajdonosai, az önálló kisiparosok és kiskereskedők, a kistisztviselők és a polgári értelmiség másik része, összefoglalóan: a tulajdonképpeni kispolgárság. A középrétegek eme kategóriái az összlakosságnak mintegy 13—14%-át tették ki.

19. Uo. 24. old.

20. Vö. LACKÓ Miklós: A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban. Bp. 1968. Kossuth Könyvkiadó. 49 p. 12. old. és *Magy. Stat. Közl.* idézett kötet, I. Általános jelentés 6—7. old. Lásd még B—KmL Visszaemlékezések. Kalocsa. Raisch Ferencné és Dr. Usztrumul Sándorné, Modor Jolán.

Dél-Pest megye társadalmának döntő többségét, közel 75%-át a polgárosodott középrétegektől, tehát a szűkebb értelemben vett közép- és kispolgárságtól külső és belső jegyekben elkülönült parasztság alkotta. A térség agrárlakosságának több mint felét kitevő gazdag, közép- és kisparasztság egy része (természetesen főleg a kisparasztság) ugyan a törpebirtokosokkal és az agrármunkássággal is mutatott — főleg életmódbeli — rokonságot, egészében véve azonban inkább a polgárság egy külön rétegének tekintendők. A birtokos paraszti létben élők, azaz az 5 kat. h-nál nagyobb földtulajdonnal vagy földbérlettel rendelkező keresők és családtagjaik több mint 200 ezres tömege jelentette a vidék mennyiségileg legszámottevőbb s viszonylag homogén rétegét: az összlakosság 43%-át adták.

A parasztság másik alapvető csoportja, az agrárproletariátus a tulajdonosi és a proletár lét közötti átmeneti helyzetben élő 0—5 kat. h-as törpebirtokosokból, a szűkebb értelemben vett mezőgazdasági napszámosokból, a mezőgazdasági cselédekből és ezek családtagjaiból tevődött össze. Együttes számuk valamivel több volt, mint 150 ezer; az összlakosság 31%-át tették ki.

A mezőgazdasági és az ipari jellegű munkát végző proletárság közötti átmeneti kategóriákat alkotó ún. külön meghatározás nélküli napszámosok és házi cselédek (valamivel több mint 20 ezer kereső és eltartott) adták az összlakosság 3,5%-át. A katonaság és a véderő egy részét is ideszámítva az egyéb munkás rétegek együttes arányát 4%-ra becsüljük.

Az agrárproletariátus számának kevesebb mint 1/3-át (kb. 43—45 ezer fő), az össznépesség 8—9%-át tette ki az ipar-forgalmi munkásság.

Mindezek alapján a Dél-Pest megyei társadalom vázlatos osztályszerkezete így összegezhető:

<i>középrétegek:</i>		<i>munkásság:</i>	
közép- és kispolgárság	13—14 %	ipar-forgalmi munkásság	8—9 %
birtokos parasztság	43 %	agrárproletariátus (törpebirtokossággal együtt)	31 %
		egyéb	4 %
<i>összesen:</i>	56—57 %	<i>összesen:</i>	43—44 %

*

Duna—Tisza közének 493 600 főnyi összlakossága azonban eltérő településföldrajzi viszonyok között, különböző településtípusokban élt. A skála egyik végén helyezkedtek el a Kecskemét, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza

stb. környéki tanyák, ill. a Duna mentére jellemző puszták, amelyeknek lakossága szinte kizárólag agrárnépesség volt. A népesség jelentékeny része élt 1—5 ezres összlakosságú falvakban, amelyeknek foglalkozás-szerkezeti viszonyai azonban alig különböztek a tanyákétól, pusztákétól. Az alsódabasi járáshoz tartozó 1610 főnyi Peszéradacs lakosságának pl. 90,06%-a volt őstermelő, s a 24 fő iparban kereső közül 16 önálló kisiparosként, 2 pedig segítőként dolgozott. A 17 „vállalatból” 10 segéd nélkül, 6 pedig 1 segéddel üzemelt. A 18 főnyi értelmiség (1,11%) valószínűleg a lelkészt, a jegyző(ke)t és családtagjaikat jelentette. Lényegében ugyanez a differenciálatlanság jellemezte a kalocsai járáshoz tartozó Homokmégy foglalkozás-szerkezeti viszonyait is. Itt a 4770 főnyi (1) lakosság 93,79%-a élt őstermelésből, 4,44%-a ipar-forgalomból, (a 39 műhelyből 28 segéd nélkül, 9 1 segéddel, 1—1 pedig 2, ill. 3—5 segéddel dolgozott), s 0,77%-ot (37 kereső és családtag) tett ki az értelmiség száma. A 72 0—5 000 főt számláló település népességmegoszlása alapján elvonatkoztatott „átlag-falu” összlakosságából 3102 élt a mezőgazdaságból, az ipar-forgalomból pedig 409. Az értelmiség száma 52 főt tett ki.

A kisebb-nagyobb falvakat az óriásfalvak — Gergely András terminológiáját²¹ használva — a „falusias mezővárosok” követték. A falu és a „falusias mezőváros” közötti határ azonban igen elmosódott. A 2 128 fős Dunaegyházán például a lakosoknak csak 71,89%-a élt a mezőgazdaságból, s 17,43%-a ipari-forgalomból; ezzel szemben a 15 949 főnyi Kiskunmajsán ugyanezek az arányok 81,98, ill. 11,57% voltak. S ez nem egyedi példa. A 23 5 000 főt meghaladó összlakosságú település közül 12-nek az arányai rosszabbak voltak a Dél-Pest megyei átlagnál, azaz: az agrárlakosság százalékos értékei magasabbak, az ipar-forgalmi népességé pedig alacsonyabbak voltak. (Lásd a 17. számú táblázat adatait).

21. GERGELY András: Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon. = *Történelmi Szemle*. 1971. 14. évf. 3—4. sz. 406—422. p. 412. old.

17. Az 5000 főt meghaladó összlakosságú települések népességének foglalkozás szerint megoszlása

Település	Össz- lakosság	Östermelő		Ipar-forgalom		Értelmiség	
		szám	%	szám	%	szám	%
Zagyvarékás	5 053	4 238	83,87	418	8,27	77	1,62
Tápiógyöre	5 670	4 321	76,20	627	11,05	80	1,41
Dunapataj	5 871	4 086	73,83	1 205	17,78	109	1,85
Fülöpszállás	5 957	4 680	78,56	701	11,76	106	1,77
Jászkarajenő	6 380	4 161	65,21	862	13,51	141	2,21
Ráckeve	6 881	4 613	67,03	1 534	22,29	316	4,59
Solt	7 023	5 641	80,47	963	11,40	140	1,99
Izsák	7 138	5 808	81,36	882	12,35	134	1,87
Soltvadkert	7 836	6 257	79,84	1 123	14,33	159	2,02
Tápiószele	7 966	6 258	87,55	818	10,26	133	1,66
Kecel	8 239	7 076	85,88	824	10,00	96	1,16
Kunszentmiklós	8 321	5 531	66,47	1 482	17,81	355	4,26
Újkécske	8 359	6 864	82,11	1 025	12,26	147	1,75
Szabadszállás	9 559	7 477	78,21	1 246	13,03	188	1,96
Lajosmizse	9 899	7 966	80,32	1 129	13,71	128	1,29
Kiskőrös	11 562	8 537	69,59	2 056	20,52	383	3,31
Kalocsa	11 738	3 636	30,97	4 106	34,98	1184	10,08
Abony	14 729	9 510	64,56	3 108	21,10	426	2,89
Kiskunmajsa	15 949	13 075	81,98	1 846	11,57	274	1,71
Kiskunhalas	24 381	17 507	71,80	4 077	16,72	834	3,42
Nagykőrös	28 575	20 091	70,30	5 263	18,41	1045	3,65
Cegléd	33 942	17 537	51,66	10 794	31,80	1263	3,72
Kiskunfélegyháza	34 924	21 844	62,54	7900	22,62	1314	3,76

A 24 „falusias mezőváros” közül Zagyvarékás, Solt, Izsák, Kecel, Újkécske, Lajosmizse és Kiskunmajsa őstermelőinek az összlakossághoz viszonyított aránya meghaladta a 80%-ot. Csak a százalékos értékeket tekintve ezek a települések alig különböztek az „átlag falutól”, ahol az őstermelők aránya 85—87% volt. Abszolút számokban már kimutatható valamelyes különbség. Az „átlag falu”-ban az ipar-forgalmi lakosság száma 400, az értelmiségé 50 körül mozgott. A „falusias mezővárosoknak” ebben az alsó kategóriájában az ipar-forgalmi népesség száma viszont az 1000-et, az értelmiségé pedig a 100-at közelítette vagy haladta meg. A 23 „város” többsége az „átlag falu”-tól nem igen különböző előbb felsorolt települések, és a valódi mezővárosok felé közelítő vagy azt elérő Cegléd, Kiskunfélegyháza

közötti átmeneti kategóriába tartozott: falusias mezőváros volt. Lakosságuknak 65—80%-a élt az őstermelésből, 10—20%-a az iparból, kereskedelemből és közlekedésből. Arányaiban jelentéktelen volt, de létezett intelligencia. Mind az összlakosság száma, mind a település külső képe és szerkezete alapján jelentősnek nevezhető különbségek választották el az „átlag falu”-tól Kiskunhalast és Nagykőröst, különösen pedig Ceglédet is Kiskunfélegyházát. Az ipar-forgalmi össznépesség száma ezekben a településekben már 5 és 10 000 között mozgott, s az értelmiségi lakosság száma is meghaladta — Kiskunhalas kivételével — az 1 000-et. Míg a falusias mezővárosokban az ipari munkásság száma sehol sem haladta meg az 500-at, ebben a 4 városban igen. Számuk Cegléden 1 692, Kiskunfélegyházán 1 547, Nagykőrösön 871, Kiskunhalason 610 volt. A Dél-Pest megyei ipar-forgalmi és értelmiségi lakosságnak egyaránt több mint egyharmada (35,45%, ill. 34,96%) élt ebben a négy városban. Ipari munkásság alatt persze ebben az esetben is döntően kisipari munkásságot kell értenünk. Nagykőrösön 1, Kiskunfélegyházán 5, Cegléden 6 hús főnél több munkást alkalmazó ipari objektum volt. Kiskunhalas pedig nem is dicsekedhetett ilyennel. A parasztság aránya és különösen száma azonban még ezekben a településekben is magas volt, ami ezeknek a városoknak a sajátos településszerkezetével, a városias központot körülvevő óriásfalvakkal, ill. a több száz négyzetkilométernyi tanyavilággal magyarázható. Természetesen ugyanez a településszerkezeti sajátosság magyarázza az 5—10 000-es lakosságú mezővárosok népessége foglalkozás-szerkezeti megoszlásának erősen falusias jellegét is. (Az 5 000-nél nagyobb összlakosságú települések kül- és belterületi népességének megoszlására lásd a 18. számú táblázat adatait.)

A külterületi népesség aránya Fülöpszállás, Izsák, Kunszentmiklós, Újkécske, Szabadszállás, Kiskunmajsa és Kiskunhalas esetében elérte, megközelítette vagy meghaladta az 50%-ot, a lajosmizsei külterületi lakosság pedig duplája volt a belterületinek. A közigazgatásilag a városokhoz tartozó külterületi népesség — szinte kizárólag parasztság — okozta, hogy a történeti Dél-Pest megyében az 5 000-nél nagyobb lakosságú városok népességének is az agrárlakosság volt a legfőbb összetevője, hogy egy Dél-Pest megyei „átlag város”-ban 6 226-an őstermelésből, 2155-en iparból vagy forgalomból éltek, és 389-en tartoztak az értelmiséghez.

18. A kül- és belterületi népesség megoszlása az 5000 lakoson felüli településekben²²

Település	Belterület		Külterület	
	szám	%	szám	%
Lajosmizse	3 153	31,85	6 746	68,14
Jászkarajenő	2 256	35,36	4 124	64,63
Kiskunmajsa	7 110	44,57	8 839	55,42
Kiskunhalas	11 909	48,84	12 472	51,15
Újkécske	4 193	50,16	4 166	49,83
Szabadszállás	5 599	58,57	3 960	41,42
Fülöpszállás	3 513	58,97	2 444	41,02
Tápiószele	4 978	62,49	2 988	37,50
Kunszentmiklós	5 556	66,77	2 765	33,22
Soltvadkert	5 280	67,38	2 556	32,61
Izsák	4 939	69,19	2 199	30,80
Cegléd	26 313	77,52	7 629	22,47
Kiskunfélegyháza	27 712	79,34	7 212	20,65
Tápiógyöre	4 500	79,36	1 170	20,63
Kiskőrös	9 229	79,82	2 333	20,17
Solt	5 866	83,52	1 157	16,47
Abony	12 890	87,51	1 839	12,48
Dunapataj	5 233	89,13	638	10,86
Kecel	7 548	91,61	691	8,38
Kalocsa	10 989	93,61	749	6,38
Ráckeve	6 459	93,86	422	6,13
Nagykőrös	27 791	97,25	784	2,74
Zagyvarékas	5 051	99,96	2	0,03

Nem esett szó eddig Kecskemétről, a térség egyetlen törvényhatósági jogú városáról és Kalocsáról, ahol Dél-Pest megyei viszonylatban egyedülálló módon az ipar-forgalmi népesség száma és aránya felülmúlta az őstermelőket, s ahol az értelmiség száma is nagyon magas volt.

A 66 834 fős Kecskemét és a jóval kevesebb összlakosságú Cegléd, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös és Kiskunhalas között sem település-, sem foglalkozás-szerkezeti szempontból nem volt alapvető különbség. A rendezett zártos és emeletes, majd földszintes épületeket itt is óriásfalú övezte, amelynek peremkerületeit érintetlenül hagyták a változások. S ezt követte

22. A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára. 1913. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1913. 1712 p. A vonatkozó települések adatai betűrendben. 99 - 105. old.

a tanyavilág, ahol 31 560-an éltek — a város összlakosságának közel fele.²³ A lakosság foglalkozás-szerkezeti viszonyainak szempontjából is inkább csak mennyiségi és nem minőségi különbségek mutathatók ki: összlakosságának 58,22%-a (38 914) őstermelésből, 24,83%-a (16 600) iparból és forgalomból élt. Különbségként vehető számba az értelmiség és a kereső ipari segédszemélyzet száma (3347, ill. 3541 fő), amelyek mintegy kétszeresei voltak a rendezett tanácsú városokéinak, ill. a hús 20 főnél több alkalmazottat foglalkoztató ipari vállalat, amely szám majdnem kétszeresét tette ki az összes Dél-Pest megyei „gyár” mennyiségének.

Kalocsa foglalkozás-szerkezeti viszonyainak a térségben másutt nem tapasztalható differenciáltságát (vö.: 17. számú táblázat) két tényező magyarázza. Az értelmiség országosan igen magas aránya nyilvánvalóan Kalocsa iskolaváros jellegével, s méginkább az érsekség jelenlétével függött össze. Az őstermelő és ipar-forgalmi lakosság megoszlásának szintén történeti okai voltak. A Dél-Pest megyei mezővárosok külterületi népességének megfelelő, eredetileg városlakó Kalocsa környéki parasztság nem a földjére, hanem ún. belsőségeket ugyan hagyva — egymás mellé települt. Az így létrejött sajátos települések, az ún. szállások Szakmár és Homokmégy központtal a XIX. század végén közigazgatásilag is önállóvá váltak.²⁴ Kalocsa tulajdonképpen külterületi népességét, volt parasztságának nagyobb részét így a statisztikák is külön településeként kezelték.

Végezetül szükségesnek tartottuk volna a tanyai, pusztai, falusi és mezővárosi összlakosság pontos megoszlásának a megállapítását. A századeleji statisztikák azonban maximum azt teszik lehetővé, hogy a „falusias mezővárosok” és mezővárosok belterületi népességét különítsük el az összes egyéb településtípusban lakóktól. Az 1913-as Helységnévtár adatai alapján számítottuk ki, hogy a Dél-Pest megyei népességnek 1910-ben

57,33%-a (322 249) tanyán, pusztán és falun,

17,47%-a (98 197) „falusias mezőváros” belterületén,

23,23%-a (130 589) mezőváros belterületén,

1,95%-a (10 989) Kalocsán (stagnáló város) élt.²⁵

Dél-Pest megye foglalkozás-szerkezeti viszonyairól elmondottak összegzésekképpen a következőket tartjuk fontosnak még egyszer rögzíteni:

23. Lásd erre SÁNDOR István: *La ville Kecske-mét. — Esquisse descriptive — Kecske-mét.* 1913, Imprimerie L. Sziládi. 19 p. Vö. HOLLÓS József: *Egy orvos élete.* New York. 1944, 296 p. 34. old. A külterületi népesség számára: *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára.* 1913. i.m. 105. old.

24. Vö.: GAJÁRI Ödön: *Kalocsa város szállásainak elválása ügyében.* Kalocsa. 1884. 22 p. és WINKLER Pál: *Kalocsa története.* Kalocsa. 1927. 159 p. 66—69. old.

25. *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára.* 1913. i.m. Eljárásunk a következő volt: az 5000-nél nagyobb lélekszámú települések összlakosságából kivontuk a pusztánként, tanyacsoportonként részletezett külterületi népességet, és az 5000-nél kisebb lélekszámú települések lakosságához számítottuk.

1. A történeti Pest megye már 1910-ben két különböző jellegű és fejlettségű tájegységre osztható. A kb. „Cegléd—Csepel-sziget közepe” vonaltól északra fekvő járások többsége az országos átlagnál jóval iparosodottabb volt; a megye középső és déli területeinek járásaira — szóhasználatunkban: (a történeti) Dél-Pest megyére — ennek ellenkezője volt jellemző.

2. Dél-Pest megye a XX. század elején is agrárvidék volt. Társadalma — az országos átlaghoz viszonyítva — tradicionális struktúrálttsággal bírt, a tőkés formáció új rétegei kialakulatlanok voltak. Népeiségének csak 16,02%-a élt ipar-forgalomból, s 74,27%-a még mindig mezőgazdaságból. Az értelmiségként felfogható közszolgálatban dolgozók és szabadfoglalkozásúak aránya sem tett ki többet 2,58%-nál. A térség társadalmának jellegadó sajátosságai: a közép- és gazdagparasztság viszonylagos erőssége, az önálló kisiparosok nagy száma és magas aránya (az iparban keresők 47,96 %-a), s a nagyipari munkásság hiánya.

3. Hagyományosnak nevezhetjük a térség településviszonyait is. Dinamikusan fejlődő városai nem voltak, a népesség döntő többsége tanyán, pusztán, faluban és „falusias mezőváros”-ban lakott.

Az olajosnövény-kultúra kialakulása az Alföldön

(VÁZLAT)

SELMECZI—KOVÁCS ATTILA

Az egyoldalú gabonatermelésen nyugvó hagyományos gazdálkodási rendszer évszázadokon keresztül gátat vetett más növénykultúrák számottevő kibontakozásának. Az ugar és tarlólegeltetés, a fordulókényszer csak a gabonanövényeket tűrte meg az egyes fordulókban. Ezekről eltérő művelésű növények a kertekbe, szegélyföldekbe szorultak. A speciális növények elterjedésének ezt az akadályát egyetemesen csak a jobbágyfelszabadítás, a nyomásrendszer felbomlása rombolta le. A XIX. század közepétől meginduló kapitalizálódás a legkülönbözőbb növénykultúrák fellendülését, hosszabb-rövidebb ideig tartó virágzását teremtette meg. A piacgazdálkodás, a mezőgazdasági árutermelés növekedése pedig a specializálódott növénytermesztés tájtermesztési körzeteinek kialakulását, ill. megerősödését jelentette.¹

A magyar mezőgazdaság XIX. századi mozgalmas történetében a speciális növénykultúrák között az olajosnövények — elsősorban a repce — időlegesen fontos szerephez jutottak. Mint kimondottan piacra termelt ipari növények, természetük alakulása visszatükrözi a kapitalizálódó mezőgazdaság ellentmondásos fejlődését. Az olajosnövények között legnagyobb súllyal szereplő repcét — időben és a természet mértéke szerint — a napraforgó követte. Kisebb jelentőségű az olajlen, ricinus és a földimogyoró. E növények térhódításának egyik legjelentősebb területe a búzatermelő Alföld, különösen annak déli fekvésű területe, amelyek az olajosnövények magas hő- és talajigényét optimálisan kielégítik.² A kedvező természetföldrajzi adottságokon kívül több fontos gazdasági tényező is közrejátszott abban, hogy az olajosnövény-kultúra az Alföldön meglehetősen korán kibontakozott, és — ugyan a növényfajták váltásával — mindmáig számottevő súllyal megőrződött.

*

1. A kérdéssel részletesebben foglalkozik BALOGH István: Különleges növénykultúrák kialakulása a magyar mezőgazdaságban a kapitalizmus korában (1850—1945). Nyíregyháza, 1961. 4—5.

2. Vö. MÁTHÉ Imre: Ipari növények. In: A növények világa II. Szerk. Kárpáti Zoltán. Bp. 1969. 562.

A repce művelésében kezdettől fogva a nagybirtok játszott jelentékeny szerepet. Az agrárirodalom tipikusan nagybirtok-növénynek tartja, amelynek jelentősége a parasztgazdaságokban elenyésző.³ Ez alól kivételt éppen az Alföld egyes tájegységei szolgáltak a múlt század közepén. A repce meghonosítása és művelésének elterjesztése azonban kétségtelenül a XVIII—XIX. század fordulóján modernizált, a belterjes gazdálkodásra áttérő allodiumok érdeme. A repce magyarországi művelésének első felkarolói között éppen a nagykiterjedésű alföldi (csongrádi és békési) uradalmak szerepelnek. A *Nemzeti Gazda* c. folyóirat 1817-ben egyedül a csongrádi Károlyi uradalmat említi, ahol ekkor már nagyban művelik ezt az új növényt.⁴ Az uradalom komoly méretű és tartós repcetermesztésre rendezkedett be, mert a század első éveiben Hódmezővásárhelyen nagy teljesítményű olajgyárat létesített. Egy korabeli közlés szerint a „H. M. Vásárhelyen felállított olajgyár, mellynek a csak egy vagy két lótól mozgásba hozott, mintegy 15 kölyüje leginkább repceből körülbelül 2000 mázsa finom olajt sajtol (1820-ban 80 fton kelt mázsája). Az épület, melly más nagyszerű erőművekkel kapcsolatban áll, igen jeles.”⁵ A nagybirtok repcetermesztésének méreteire enged következtetni, hogy 1833-ban a derekegyházi, szénási és a sámsoni birtokrészekben összesen 3000 kat. holdat vetettek be repcével.⁶ A még újdonságnak számító 50—200 holdas külön vetésforgókban művelt repce a kor tudósítójának, Fényes Eleknek is felkeltette érdeklődését: „Csongrád vármegyében a repcét mind inkább kezdik termesztetni, de Derekegyházán már régen több száz holdból álló repce vetéseket lehetett látni” — írta 1839-ben.⁷ A mágocsi uradalomban is ekkor lendült fel a repce termesztése.⁸

A repce hamarosan túllépte a Károlyi-birtokok határait és egyre nagyobb számban hódította meg Csongrád és Békés megye nagy- és kisgazdaságait egyaránt.⁹ Amint Palugyay Imre tömören megfogalmazta: az 1840-es években Békés megyében „az őszi repcét nagyban minden uradalmi majorságokban, kicsiben a míveltebb egyes gazdáknál, valamint az értelmesebb paraszt gazdáknál is, termesztik: s ha a fagy vagy hernyó, vagy más ellen-

3. Művelésének arányaira I. GUNST Péter: *A mezőgazdasági termelés Magyarországon (1920—1938)*. Bp. 1970. 232—233.

4. *Nemzeti Gazda* 1817. 360.

5. HORVÁTH Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*. Budán, 1840. 313.

6. MÉREI Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848*. Bp. 1948. 79.

7. FÉNYES Elek: *Magyar Országunk 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja* IV. Pest, 1839. 156.

8. Jóságismertetés I. A mágocsi uradalom Csongrád vármegyében. Pest, 1860. 42.

9. Békés megyében „a repce mind inkább kezd terjedni, 's a' megyében már is találtak 22 olajító malom”. FÉNYES i. m. IV. 5.

ség meg nem rontják, gazdagon pénzelnek belőle!”¹⁰ Az 1850-es évek elején a szarvasi határban már az 1/4 telkes jobbágyok is foglalkoztak termesztésével.¹¹ A repce a kisgazdaságokban elért nagy népszerűségét az alföldi tanyásgazdálkodásnak köszönhetette. Ebben a szinte szabad gazdálkodási rendszerben már az 1830-as évek végétől gyors ütemben terjedt el művelése, amint arról egy korabeli tudósítás szemléletesen tanúskodik: „A repce-termesztés közföldművelőink által is megkedveltetett, ugyannyira, hogy alig van tanya, kivált a szentesi részről, hol több kevesebb repce a’ gazda tehetségéhez képest, vetve nem volna.”¹² E számottevő területen művelt repce termése pedig a Szentesen működő öt olajmalomnak adott munkát.¹³

A repce nagy és lendületes térhódítása legszembetűnőbben Hódmezővásárhely nagykiterjedésű határában mutatkozott meg, ahol az 1848-as határfelosztás következtében több mint hatvanezer hold közlegelő vált szántófölddé, és így 1853-ban több mint 15 000 kat. holdra szökött fel a repce vetésterülete a korábbi átlagos 3000 holdról.¹⁴ A Tisza—Maros vidékén az óriási árterek hasznosítása lendítette fel időnként az alföldi repcetermesztés mennyiségét. Egykori megfogalmazásban: „Az ötvenes és hatvanas években, némely helyen még későbbben is, az alföldön a kiszáritott ártereken sokszor nagyobb terjedelmű területek lettek repcezéval bevetve, mint gabonával, mert ezen víztől elnyert területek még nem voltak annyira az ár ellen biztosítva, hogy a drága gabonamagot kockáztatni érdemes lett volna, hol repcezből egy forint ára mag egy magyar holdra elég volt.”¹⁵

A Duna—Tisza között a csongrádi területeken kívül máshol is korán kibontakozott a repce művelése. A XIX. század elején „Bács megyében a repce egy időtől fogva nagyon kezd divatba jönni, főképpen olajja kedvéért” — amint Fényes Elek írta.¹⁶ Korabeli becslés alapján az 1830-as években a repceből származó bevétel Bácskában elérte az évenkénti másfél millió váltóforintot.¹⁷ Elsősorban a nagybirtokosok termesztették, akik közül nem egyet „repcekirálynak tartottak, mert több ezer köblöt eladhattak termésükből.”¹⁸ A század közepén a bácskai terméseredmény megelőzte Csongrád megyét is (I. melléklet). 1874-ben 2500 kat. hold kiterjedéssel a megye vetésterületének 0,2%-át foglalta el.¹⁹

10. PALUGYAI Imre: Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855. 52.

11. *Falusi Gazda* 1857. 122.

12. *Magyar Gazda* 1845. 53.

13. FÉNYES i. m. IV. 166.

14. *Magyar Gazda* 1859. 420. — A gabonakonjunktúra 1850 után általában kedvezett a legelők feltörésének.

15. *Gazdasági Lapok* 1894. 256.

16. FÉNYES i. m. II. 33.

17. A gabonából egy millió váltóforintot vesznek be évenként. Vö. PLOETZ Adolf: Bácska' gazdasága. Ismeret. 1838. 246.

18. Gazdasági tudósítások Bács-Bodrog megyéből. *Magyar Gazda* 1845. 564.

19. ASZTALOS István—SÁRFALVI Béla: A Duna-Tisza köze mezőgazdasági földrajza. Bp, 1960. 112.

A Duna—Tisza közének középső területén a repceművelés a XIX. század eleji kísérletezések után²⁰, csak az 1880-as években virágzott fel. Ebben az évtizedben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szántóterületének átlagosan 0,5%-át vetették be repcével, amely 1880-ban 4237 kat. holdat, 1885-ben pedig 4768 kat. holdat tett ki.²¹ Az országos méretekből is kiemelkedő repcetermesztés súlyát az egykori kecskeméti alsó járás képviselte, ahol 1880-ban a repce vetésterülete 2491 kat. holdat ért el, többet mint a többi 11 járásban együttvéve. Ezt a kiterjedést a járás területére eső két nagyhatarú város: Kecskemét és Nagykőrös fejlett mezőgazdasági kultúrája eredményezte.²² A fenti számok alapján a Kiskunság az 1880-as években sokkal fontosabb helyet foglalt el az alföldi repcetermesztésben, mint a század végén (II. melléklet).

A korai repceművelés területéhez sorolhatjuk még a Nagykunságot. Itt a XIX. század elején „nehány urak nagyban kezdték termesztetni, de — amint Fényes Elek észrevette — ennek rendes művelete, ilyen dolgozó kezekben szűkölködő vidéken felette sok akadállyal jár.”²³ A század közepére Szolnok vidékén már a paraszti üzemekben is meghonosodott.²⁴

A Tiszántúlon a repce általában később jelentkezett. Az 1840-es években Balásházy János Debrecen vidékén még azt látta, hogy „... itt ott már kezdenek termesztetni, de általjában véve ezt is csekélyen.”²⁵ A század közepétől egyre nagyobb méretet öltött művelése, elsősorban Debrecen határában (I. melléklet). A Hajdúságban 1885-ben érte el termesztésének rekordját, amikor a szántóterület 8,84%-át uralta.²⁶ A repce jelentős kiterjedéssel rendelkezett Bihar megyében is, ahol az 1864. évi termés mennyiség közvetlenül Csongrád megyét követte (I. melléklet). Művelésének ez az aránya a század végéig változatlan maradt.

Az 1895. évi statisztikai értékelés szerint a század végén a repce művelése hanyatló irányú, a gazdák mind inkább elhagyták a bizonytalan termés miatt. Nagyobb területen már csak a Tisza mentének nagyobb uradalmaiban termesztették.²⁷

*

20. Pl. Pest megye területéről BALOGH Sándor: Egy abonyi köznemes gazdálkodása a reformkorban. *Studia Comitatus II.* Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1973. 133.

21. BOROVSZKY Károly: Pest — Pilis—Solt—Kiskun vármegye mezőgazdasági statisztikájára vonatkozó adatok. Bp. 1888. 65.

22. BOROVSZKY i. m. 65.

23. FÉNYES I. m. V. 130.

24. *Gazdasági Lapok* 1853. 565.

25. BALÁSHÁZY János: Debreczen mint van, 's jövődjéje. Debreczen, 1844. 53.

26. BALÁS Árpád: Általános és különleges mezőgazdasági növénytermelés II. Magyaróvár, 1889, 195.

27. A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája III. (A továbbiakban MKOMS) Bp, 1897. 15.

A vázlatos áttekintés is bizonyítja, hogy a repce meglehetősen korán és gyorsan elterjedt az Alföldön. Különösen a Duna—Tisza közén és a Dél-kelet-Alföldön ért el nagy kiterjedést, művelése legtovább a Tiszántúlon őrizte meg jelentőségét (II. melléklet).²⁸ Korai meghonosodásában a természetföldrajzi feltételeken (megfelelő hőmennyiség, kötött talaj) kívül főképpen a repcének az az előnyös tulajdonsága játszott közre, hogy művelés-módja szinte megegyezik a gabonáéval. Ezért minden nehézség nélkül beilleszkedett a gabonatermesztő gazdaságok hagyományos vetésforgóiba. A kapitalizálódó allodiumok eredményein felbuzdult, az állandó tőkeszegénységgel küzdő, hagyományosabban gazdálkodó nagybirtokosok is ezért kísérleteztek a repcével, mert munkaerőigénye a gabonáéhoz hasonlóan csak az aratás és cséplés idején jelentkezett.²⁹ — De éppen ezen ok miatt kedvelte meg magát az egyedül a gabonaműveléshez szokott és értő jobbágyokkal is. Egy korabeli (1844-es) megfogalmazásban „A jobbágyok részint a szükség, részint az uraságok példája által . . . a' réti szabad földekben, s hol a' föld minősége engedi, ugarban is művelik (olgy földeiken, mellyekről dézsmát adni nem tartoznak).”³⁰ Amíg a modernizált nagybirtokon a vetésforgóban kapott helyet a repce, az extenzív üzemvitelű nagy gazdaságokban és a jobbágyföldeken általában az ugart uralta.³¹ Az alföldi tanyák kötetlenebb gazdálkodási formája, az egy tagban álló földek több lehetőséget biztosítottak a repce elterjedésének a parasztság körében.³² A jobbágyfelzabadtítás adott nagy lökést a repceművelésnek, különösen a nagyobb felvívóhelyek közelében.³³ Az árutermelés, a szabadabb piactermelés kibontakozása a repcetermesztésnek a XIX. század közepén néhány évtizedig tartó jelentékeny megnövekedésén is lemérhető.

A repce művelésének fellendülését a parasztgazdaságokban — főként a XIX. század első felében — a gabonához viszonyított magasabb árak,³⁴ a jelentékeny kereslet sokban elősegítette. Ehhez járult a nagybirtokok példája, az ugarban művelés dézsmamentessége stb. A vándorkereskedők vagy a rendszeres helybeli felvásárlás (különösen az olajmalmok részéről) lehetővé tette, hogy a parasztgazda már a gabonaaratás előtt készpénzhez jusson a repce jóvoltából.³⁵ Ilyen módon a repcének a gabonatermesztő és

28. A XX. századi helyzetre I. GUNST i. m. 233.

29. BALOGH i. m. 8.

30. *Magyar Gazda* 1845. 185.

31. A dézsmamentesség és ugarművelés kapcsolatát vizsgálja MÉREI i. m. 158—9.

32. Vö. BALOGH István: Az alföldi tanyás gazdálkodás az 1830—40-es években. *Agrártörténeti Szemle* 1962. 620.

33. BALOGH i. m. (1961) 8.

34. Pl. 1845-ben a gabona ára 2 forint, a repce ára 4 forint 23 krajcár, a repceolaj 18 forint. *Magyar Gazda* 1845. 1209—11. — Még 1891-ben is megvan a repce javára a különbség, egy hl búza ára 9,60 Ft, a repccé 15, 60 Ft. *Gazdasági Lapok* 1891. 841.

35. Konkrétan I. *Magyar Gazda* 1845. 185.

önellátó gazdaságokban fontos, tőkeképező, készpénzbiztosító szerep jutott, amire a gabonát ritkán használhatták. Egy alföldi parasztgazda így emlékezett vissza erre: „Repcét is termelt magánember. Egy húsz holdas gazda mindent megpróbált. Többet ért minden, mint a búza” (Dévaványa, Szolnok m.).³⁶

A repce, annak ellenére, hogy művelésmódja alapvetően megegyezett a gabonáéval, sokkal több gondozást kívánt meg. Leginkább a megfelelő talajelőkészítés (többszöri szántás, és főként trágyázás) hiányát sínylette meg a jobbágy- és parasztföldeken. Megfelelő művelését szinte egyedül csak az intenzív gazdálkodást folytató nagyüzemek biztosíthatták. Ditz Henrik a múlt század végén hanyatló repcetermesztésért elsősorban a korszerűtlen művelést okolta, aminek olyan következményei voltak, hogy pl. 1852-ben az Alföldön sok határban 2—4 pozsonyi mérő repcét arattak holdanként³⁷ (10—15 helyett.) A repcetermesztés legjelentősebb körzetében: Csongrád megyében is csak a „jobb gazdák” trágyázták meg az ugart a repce alá.³⁸ A Tiszavidék uradalmaiban jobbára trágyázatlan ugarban termesztették a repcét.³⁹ Debrecen vidékén is általános szokás volt ez, ahol a legtöbb gazda a kalászos utáni *kanugorba* (trágyázatlan ugarba) vetette.⁴⁰ A nem megfelelő és kevés hozzáértéssel történő repceművelés viszont kevés haszonnal, nem egyszer ráfizetéssel járt, amihez a század végén a repce iránti kereslet erős csökkenése is hozzájárult. Mindez a kistermelők legnagyobb részét más növénykultúra, a XIX. század második felében terjedő napraforgó felé terelte.

*

Amíg a repce az Alföld mezőgazdaságának hagyományos keretei között gyorsan és lendületesen hódított teret még a kisczempézesekben is, a *napraforgó*, ez a tipikusan kisüzemi növény, annál nehezebben honosodott meg. Noha a természetföldrajzi feltételek a napraforgó számára is éppen olyan kedvezőek, mint a repcének. A napraforgó lassú elterjedésének okait azokban a gazdasági, társadalmi sajátosságokban kereshetjük, amelyek a repce fellendülését eredményezték.

A napraforgó művelésmódja merőben eltér a gabonatermesztéstől, jellegzetes kapáskultúrát képvisel. Kezdeti termesztéstechnikája teljesen egy-

36. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (a továbbiakban EA) 4045. 61. Szabó Mátyás gyűjtése 1953.

37. DITZ Henrik: A magyar mezőgazdaság. Bp. 1874. 371—372.

38. GALGÓCZI Károly: Magyarország-, a Szerbvajdaság és temesi bánóság mezőgazdasági statistikája. Pesten, 1855. 261.

39. Pl. Tiszaahádról *Gazdasági Lapok* 1854. 386. Általánosságban —DITZ i. m. 372.

40. SZÜCS Mihály: Debreczen szabad királyi város mezőgazdaságának jelenlegi állapota. Debreczen, 1882. 62.

beesett a kukoricáéval.⁴¹ A jelentős kézi munkaerőt igénylő művelése még a jobban felszerelt nagybirtokok számára is nehezen megoldható volt. Termése iránti kereslet a XIX. század második feléig szinte elenyészőnek mondható. Így nagyobb terjedelmű napraforgóművelés az Alföldön — az elszórt kísérletezéseket nem számítva — a XIX. század első felében alig fordult elő. A napraforgó a repcével szemben tehát teljesen kisüzemi növénykultúráként jelentkezett és terjedt el. Művelése a XIX. század végétől kezdett kibővílni, mégpedig sajátos formában: kukorica, burgonya, dohány stb. földeken mint szegély- vagy köztesnövény.

A napraforgó termesztésének okai is eltérnek a repcétől: ugyanis a XIX. században a repcét a parasztgazda is kizárólag eladásra termelte, viszont a napraforgót csak házi szükségletre. A napraforgó a parasztgazdaságokban számtalan szerepet töltött be: a ház körül dísnövény, a határban mesgyejelölő, a táblák között elválasztó, szélvédő. Termése, magja gyerekek csemegéje, baromfieledelel; magjából ütött olaját világításra, étkezésre, szerszámgondozásra, gyógyításra használták. Szára kitűnő tüzelő, kerítésesem, építőanyag. Felhasználásának még számtalan egyedi és leleményes formáját lehetne felsorolni. Mindez arról győz meg bennünket, hogy a napraforgó a kispaszta számára jól kihasználható növény, amely a kezdeti idegenkedés és a földesúri tilalmak megszűnése után, különösen a XIX. század második felétől a kispaszti porta és gazdaság megszokott és nélkülözhetetlen tartozékává lett. És ezen az alapon került a népszínművek szinte állandósult díszletei közé. Mint ahogy külhoni utazók leírásaiból is ritkán maradt el, főként az alföldi falvak említésekor. Ilyen közlés révén tudjuk, hogy az 1830-as években Törökszentmiklós környékén már termesztették. A leírás tanúsága szerint „az angol szemnek a termények között a legkülönösebb a napraforgó, amelyet elsősorban olajáért természetnek.”⁴² A múlt század közepén az Alföld területén a Jászságban művelték még jobbára, amire Galgóczi Károly is felfigyelt. Megállapította, hogy a napraforgó termesztésének kiterjedése kapcsolatban áll a lakosság felekezeti megoszlásával. A Jászság katolikus falvaiban és a nyírségi homokon már táblásan is előforduló napraforgó a görögkatolikus és görögkeleti vallású lakosság hosszantartó bőjtjeiben étolajat szolgáltat.⁴³ A napraforgóolaj lényegesen jobb minőségű volt, mint a korábban használt len- és kenderolaj, vagy a messziről ideszállított makk- esetleg faolaj. Az 1850-es években a Duna—Tisza közén

41. A napraforgóművelés alakulására részletesebben 1. SELMECZI KOVÁCS Attila: A napraforgó meghonosodása és elterjedése Európában. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1969—1970. évi Közleményei, Szerk. Balassa Iván. Bp. 1970. 109. skk.

42. PAGET, John: Hungary and Transsylvania. London, 1839. (Balassa Iván szíves közlése)

43. Vö. BALOGH i. m. (1961) 9. — Ezzel kapcsolatos a XIX. század második felétől oroszországi rendkívül nagy elterjedése. Vö. SELMECZI KOVÁCS i. m. 111.

másutt is felbukkant a napraforgó.⁴⁴ Művelésének korai legjelentősebb hazája Bihar vármegye, amelynek lakossága túlnyomóan görögkeleti lévén, a napraforgóművelést már a XIX. század elejétől egyre nagyobb kiterjedésben űzte.⁴⁵ Ennek jelentőségére utal a Kisszántón e korban felállított olajmalom, „hol különösen napraforgó virágmagból igen ízes olaj gyártatik.”⁴⁶ A napraforgóolaj, mint jóminőségű étolaj iránti kereslet növekedése néhány bihari nagybirtokra is hatást gyakorolt, amint arról pl. 1841-ben Farkasfalvi Farkas Ferenc hírt adott: „Én ennek termesztését nagyban láttam Bihar vármegyében Lányi főispány ő nagysága jószágában. Azt tehetem hozzá, hogy ezt legtanácsosabb burgonya közé vetni, úgyhogy minden két sor után tegye a naprány a harmadikat.”⁴⁷

A napraforgótermesztés mértéke a jellegzetes szegélyművelés formájában a század végéig tovább emelkedhetett anélkül, hogy a statisztikák figyelembe vették volna. Az 1864. évi országos terményfelmérésben egyáltalán nem szerepel.⁴⁸ Termesztésének mértékéről és területi megoszlásáról az 1895. évi mezőgazdasági statisztika ad részletesebb tájékoztatást.⁴⁹ Néhány évvel korábban Balás Árpád még általánosságban említette, hogy „hazánkban a napraforgó termesztése főleg az Alföldön igen szokásos”.⁵⁰ A paraszti emlékezet is úgy rögzítette, hogy jobbra az 1890-es évektől kezdve terjedt, pl. Szolnok megye területén (Dévaványa, Tiszacsere).⁵¹ A századvégi statisztikai kimutatás eredményei a napraforgó művelésének szerény méreteiről árulkodnak. 1894—95-ben legnagyobb vetésterületét a Duna—Tisza közén érte el: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 137 hektárral. Ezt Bihar megye követte (70 hektárral), a többi megyében kimutatott terület rendkívül csekély vagy semmi (II. melléklet). Ezek az alacsony számok azonban csak az egy tagban álló, táblás vetésterületet rögzítik, aminek sokszorosát természetük köztes- vagy szegélynövényként a kisgazdaságok.⁵²

Az 1930-as évekig a napraforgó termesztésének megoszlása és mértéke lényegesen nem változott. Ekkor azonban az érdeklődés homlokterébe került. A világgazdasági válság miatt az ipari zsírfélék behozatala a külkereskedelmi helyzet felborulása miatt egyre nehezebbé vált, ami önellá-

44. GALGÓCZI i. m. 261.

45. A megyében 120 községet jelöl meg KELETI Károly: Magyarország népességének élelmészeti statiszticája physiologiai alapon. Bp, 1887. 55.

46. HORVÁTH i. m. 314., FÉNYES i. m. IV. 104.

47. FARKASFALVI FARKAS Ferenc: Sáfárkodó magyar gazda I. Pest. 1841. 150.

48. Vö. BENDA Gyula: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767—1867. Bp, 1973. 294—295.

49. MKOMS 15.

50. BALÁS i. m. 203.

51. EA 4045. 61. SZABÓ Máttyás gyűjt. 1953., EA 5832. 68. BENCSIK János gyűjt. 1954.

52. 1895-ben a vetésterület 97%-át a mellékvetemény tette ki. RODICZKY Jenő: Magyar olajnövények. Kolozsvár, 1899. 33.

tásra kényszerítette az országot. A termelési szerződéses, ártámogatások és a propaganda hatására a napraforgóművelés gyorsuló ütemben növekedett.⁵³ Az alföldön is ennek megfelelően emelkedett jelentősége. Egyik fontos termesztésterületén: a Duna—Tisza közén mellék- és köztesművelés formájában öltött nagyobb méreteket⁵⁴, táblásan Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyében terjedt el, valamint a korábban jelentős bihari területen.⁵⁵ A háború utáni zsrhiány és gazdaságpolitika további termesztés-növekedést eredményezett. Ez különösen az Alföld középső és délkeleti tájain éreztette hatását. Területi csúcsértékét 1949/50-ben érte el, amikor átlagosan a vetésterület 6%-ára terjeszkedett ki a napraforgó.⁵⁶ Művelésének százalékaránya az 50-es évek elején Hajdú és Szolnok megyében volt a legjelentősebb, az országos átlagnál többet termelt Bács-Kiskun megye.⁵⁷ A Duna—Tisza közén a kiskőrösi járás lett a napraforgótermesztés egyik bázisa: 1954-ben sokhelyütt a szántó 8—10%-át birtokolta.⁵⁸ Az 1950-es évek közepe óta művelése visszaszorult, vetésterülete szinte az egész Alföldön egyharmadára esett. Tájtermesztési körzete Hajdú és Békés megye maradt.⁵⁹ Termesztésének számottevő mértéke mindmáig a dél-békési löszön maradt fenn: a sarkadi járás legtöbb községében 6—8% közötti vetésterülete révén, ami néhány községben a 10%-ot is meghaladja. Ez a terület jelenleg az országos termelés 18—20%-át adja.⁶⁰

*

A történetileg egymást váltó két fontos olajosnövényen kívül az *olajlen*, a *ricinus* és a *földimogyoró* kisebb méretű és időszakos termesztése egészíti ki az alföldi olajosnövénykultúrát. A XIX. századi intenzív olajosnövény-művelést megelőzően a világításra és étkezésre szolgáló növényi olaj egyik fontos forrását a lenmag jelentette. A korábbi évszázadokban erre a célra a rostlen magját használták fel.⁶¹ Tulajdonképpen olajlen termesztés csak a századforduló után alakult ki.⁶² Ez ok miatt a szórványos adatok és utalások is kevés haszonnal forgathatóak a lenolajtermelés mértékének megállapításához.

53. Országos méretű alakulását l. GUNST i. m. 243.

54. Útmutató a napraforgó termesztésére. Futura. Bp. 1940. 4. — 1931—1935 között vetésterülete átlagosan 400 kat. hold. ASZTALOS—SÁRFALVI i. m. 112.

55. KRISTÁLY Aladár: Olajos növények. Bp. 1941. 7.

56. ENYEDI György: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Bp. 1964. 196.

57. Részletesebben l. GÖRÖG László: Magyarország mezőgazdasági földrajza. Bp. 1954. 96.

58. Jelenleg csak a szántóterület 2%-ára terjed ki. ASZTALOS—SÁRFALVI i. m. 113.

59. BOTOS Lajos: A napraforgó nagyüzemi termesztése. Bp. é.n. 5. — A visszaesésben az 1967. évi gazdasági reformok is jelentős szerepet játszottak.

60. ENYEDI i. m. 197.

61. V6. NAGYVÁTI János: A szorgalmatos mezzei gazda I. Pest, 1791. 170.

62. GUNST i. m. 197.

A lenolaj előállítására a XIX. század elején az Alföld területén még jelentősnek mondható. Erre enged következtetni, hogy pl. Szegeden 1806—1807-ben 17 lensutu (olajütő malom) működött.⁶³ A debreceni iparkamara egyik jelentése is arról tanúskodik, hogy a Tiszántúlon az 1860-as évekig nagyobb elterjedésnek örvendett, az ezt követő években azonban erősen lecsökkent művelése és a lenolaj előállítása.⁶⁴ A század végén Rodiczky Jenő szerint „magnyérés szempontjából alföldi uradalmaink is természetnek lent”, de a felsorolt példák elég szerény kiterjedésről adnak számot.⁶⁵ A lennek mint olajosnövénynek erős visszaszorulását a XIX. század közepétől a repce gyors terjeszkedésének tulajdoníthatjuk, amely jövedelmezőbb volt, és jobb minőségű világítóolajat adott.

Az olajlen művelésének kibővülése a napraforgóhoz hasonlóan az 1930-as évektől indult meg a világgazdasági válság, majd a háborús konjunktúra hatására elsősorban a nagybirtokokon.⁶⁶ Legfontosabb alföldi termőtája a tiszántúli bihari körzet lett.⁶⁷ A Duna—Tisza közén is ekkor érte el művelésének legnagyobb mértékét (2500 kh-at).⁶⁸ Az 1950-es évek elején a legnagyobb olajlentermelő vidéket a középtiszai övezet: Szolnok megye egésze és Békés megye északi területe képezte. E területen a szántóföld 1,2—1,4%-án termesztették.⁶⁹ Jelenlegi kiterjedése — ismét a napraforgó példájához hasonlóan — egyharmadára esett vissza.⁷⁰

Az olajosnövények műveléstörténetében nagy mértékben érvényesülő központi beavatkozás súlyáról tanúskodik a másik két olajosnövény: a ricinus és földimogyoró. Mindkettő tipikusan konjunkturális növény, művelésük a legkedvezőbb gazdaságföldrajzi tulajdonságokkal rendelkező Délkelet-Alföld területén alakult ki, meglehetősen szerény méretekben. A magas hőigényű ricinus termesztésének kibontakozását a második világháború repülőgépolaj-szükséglete idézte elő, amelynek legmegfelelőbb termőtájt Bács megye jelentette.⁷¹ Jelenlegi termesztése is itt folyik, mintegy 2300 kat. holdon⁷², ami a háború alattinak kb. egy tizedét teszi ki.⁷³

63. LAMBRECHT Kálmán: Magyar malnok könyve. Bp, 1905. 53—54.

64. A Debreczeni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése. Debreczen, 1882. 19—20.

65. RODICZKY Jenő: Ipari, kereskedelmi és gyógynövények. In: Magyarország és közművelődési állapota VI. Szerk. Matlekovits Sándor. Bp. 1897. 220.

66. GUNST i. m. 233.

67. GÖRÖG i. m. 97.

68. ASZTALOS—SÁRFALVI i. m. 112—113.

69. GÖRÖG i. m. 97.

70. A Délkelet—Alföldön a gyomai és szeghalmi járásban művelik jelentősebben. ENYEDI i. m. 197.

71. LACZKÓ—MOHÁCSI: Olajnövényeink termesztése. Bp, 1941. 8. — Általában a motorolajsükséglet is növelte az olajosnövények művelésterületét.

72. ENYEDI i. m. 197.

73. KURNIK Ernő: Ricinus. In: Magyar növénynevelés. Szerk. Kapás Sándor. Bp. 1969. 285.

A földimogyorót az 1950-es évek elejének nagy haszonnövényhonosítási kampánya jelenttette meg e vidéken. Műveléskísérlete a délkelet-alföldi területen eredménnyel járt, termesztéskörzete a mezőkovácsházi járás lett, ahol a mai napig megőrizte fontosságát.⁷⁴

*

Összegezve az elmondottakat az agrártörténeti és néprajzi kutatásokban mindeddig kevés polgárjogot nyert olajsnövények nagytáji elterjedése, természetstörténete nemcsak egy speciális növénykultúra kialakulásának folyamatát, hanem a mezőgazdasági termelés struktúrájában elfoglalt nem jelentéktelen helyét is megvilágítja. Pl. a hagyományos gazdálkodás keretei között egyre erőteljesebbé váló mezőgazdasági kapitalizálódást a repce-termesztés XIX. századi térhódításának alakulása jól visszatükrözi. Termesztésének mértéke a mezőgazdaság kapitalizálódásának szinte számszerű kifejezője.

Az alföldi olajsnövénykultúra kibontakozását az tette lehetővé, hogy a repce a XIX. század közepére az alföldi nagybirtokok mellett a kisgazdaságok tömegét is meghódította. Tehát a repce teremtette meg az alföldi olajsnövénykultúrát. Noha előtte a len és kender elégítette ki nagyobb részben a vidék növényiolaj-szükségletét, termesztésük mértéke jóval elmaradt a repce mögött. Az ipari olajat biztosító repcét az alföldi mezőgazdasági üzemek szinte teljes egészében kapitalista célból (piacra) termelték hagyományos, külterjes művelésmóddal. A század végén háttérbe szoruló repce helyébe, főképpen a kisgazdaságok keretei között viszont a merőben újnak számító, kapáskultúrához tartozó, szinte kizárólag önellátásra szolgáló napraforgó lépett.

A XX. századi olajsnövénytermesztés alakulását elsősorban a konjunktúrák szabályozták. Az állami beavatkozások határozták meg termesztésének mértékét és fajtaösszetételét. Ennek eredményeként került végképp háttérbe a repce, rendkívül jelentőssé a napraforgó, valamint időszakosan az olajlen és ricinus. Jelenlegi olajsnövénykultúránk egyik fontos bázisa az Alföld. A nagytájon belül termesztési körzetei szinte teljesen egybeesnek az eredeti termesztéskörzetekkel, ami az alföldi olajsnövénykultúra stabilitásáról tanúskodik.

74. ENYEDI i.m. 198.

I. MELLÉKLET

Az Alföld repcetermése 1864-ben megyék szerint
(Átnézeti kimutatás 1864. Benda Gyula után)⁷⁵

Megye	Termés pozsonyi mérő	hl
Bács-Bodrog	49 370	30 856
Csongrád	39 040	24 400
Bihar	22 970	14 356
Hajdú (Debrecen)	10 000	6 250
Pest	7 511	4 694
Közép-Szolnok	6 275	3 922
Jászkun kerület	2 818	1 761

II. MELLÉKLET

Az Alföldön 1894/95-ben bevetett terület hektárban⁷⁶

Megye	repcé	napraforgó	len
Bács-Bodrog	3952	—	5
Bihar	2890	70	169
Békés	2414	6	108
Jász-Nagykun-Szolnok	2196	1	313
Hajdú	2108	—	39
Pest-P-S-Kiskun	745	137	200
Csongrád	495	4	22

75. BENDA i. m. 294—295.

76. MKOMS 6—7, 10—11.

Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt vármegyében — az egzakt források tükrében

ROMSICS IGNÁC

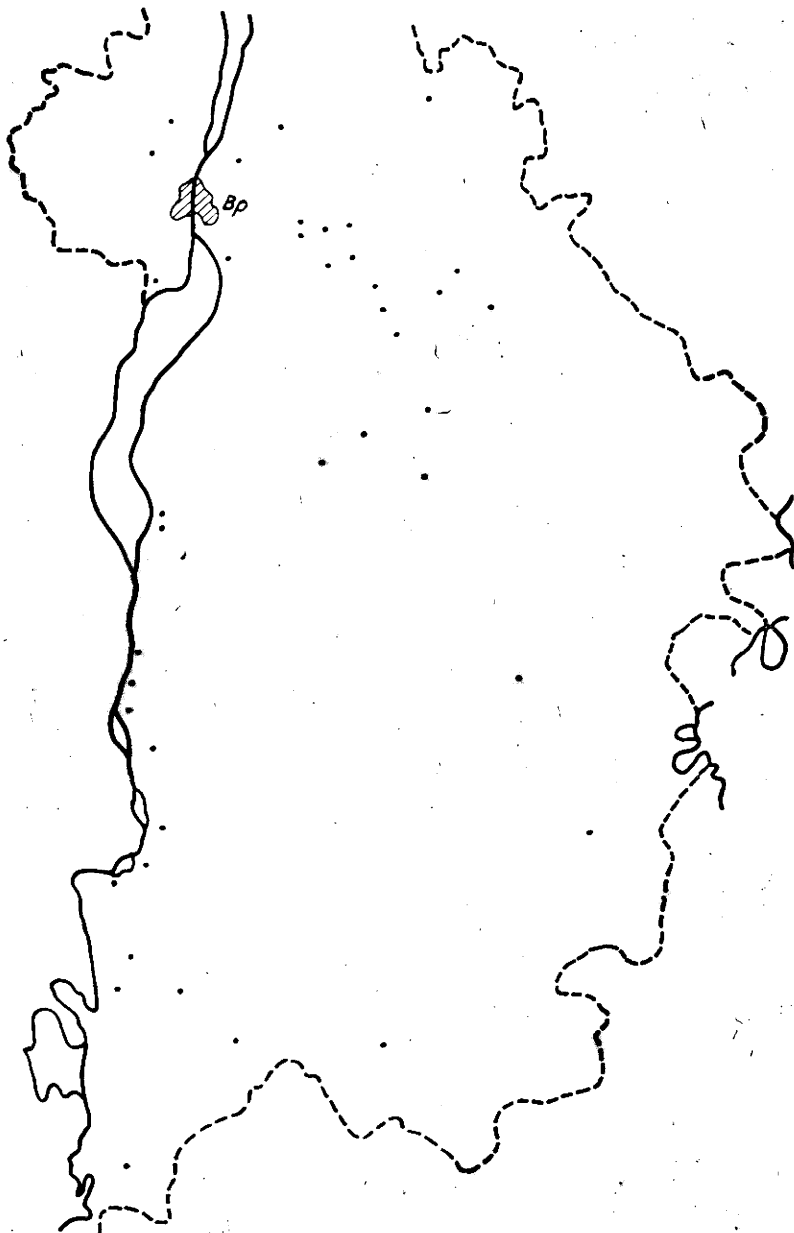
A Magyar Tanácsköztársaság első, még március 21-e után megalakult vagy megválasztott hatalmi szervei területenként és településenként változó szisztéma szerint jöttek létre. Ezért a Forradalmi Kormányzótanács legsürgősebb feladatai egyikének tekintette a végleges, s a kialakulóban levő új államrend jellegének és szellemének adekvát tanácsválasztások megtartását. A választások időpontját, mechanizmusát és a választójogot a Kormányzótanács április 3-án közzétett XXVI. számú rendelete szabályozta.¹ A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányaként ismert rendeletet a jogtörténetírás részletesen elemezte.² Ugyanakkor ma sincs pontos képünk magáról a tanácsválasztásról. A kérdést érintő eddig megjelent munkák hasznos információkat közölnek a választások körülményeiről, de annak két leglényegesebb vonatkozásáról, a választók számáról és a választottak társadalmi helyzetéről a legteljesebb összegzéseknek is csak részleges számításokon alapuló becsléseik vannak. (Bizonyos mértékig kivétel ez alól Krizsán László, aki egyik tanulmányában³ a mai Pest megye területén megválasztott tanácsokat foglalkozásszerkezeti szempontból is elemzi.) Pedig a választások eme két vonatkozásának a fontossága nyilvánvaló. Nyilvánvaló, mert a Tanácsköztársaság történetének megértése szempontjából nem közömbös tudni, hogy az áprilisi tanácsválasztások során kinek (kiknek) a kezébe került a hatalom általában, tájegységenként és településtípusonként. A választók számából és körülbelüli összetételükből pedig az ország egyes társadalmi rétegeinek a proletárdiktatúrához való viszonyára lehet következtetni.

1. Vessd össze HAJDU Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. 1958, Kossuth Könyvkiadó. 274 p. 167. old. A rendeletet közli: MMTVD 6/A. 100—103. old.

2. Lásd pl.: RÁKOS Ferenc, BEÉR János, SZENTPÉTERI István és mások tanulmányait. A történeti megközelítések közül elsősorban HAJDU i.m.-e említhető.

3. KRIZSÁN László: Az 1919-es tanács hatalom és előzményei Pest megyében. = Pest megye múltjából. Tanulmányok. Szerk.: KELETI Ferenc—LAKATOS Ernő—MAKKAI László. Bp. 1965, Pest megye Tanácsa. 459 p. 293—337. old.

1. A 40 település földrajzi elhelyezkedése

Két forrás csoportra építve tanulmányunkban arra keressük a forrásbázis megengedte pontosságú választ, hogy a történeti Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyében, tehát nagyjából a mai Pest és Bács-Kiskun megye területén hányan és kik választottak, ill. mely társadalmi rétegek és milyen arányban képviseltették magukat a Tanácsköztársaság helyi szerveiben.

I. A VÁLASZTÓK SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE

A választók számára és körülbelüli összetételükre vonatkozó számításaink a Párttörténeti Intézet Archívuma 603. fondjának 6/26. egységként őrzött jelentéseken alapulnak, amelyeket a választások befejeződése után a Belügyi Népbiztosság kért a megye településeitől. A több tucat jelentés közül 40 (topográfiai elhelyezkedésüket lásd az 1. sz. vázlaton) azt is pontosan közölte, hogy hányan járultak a szavazóurnák elé. Ezeknek az adatoknak az értéke akkor lenne igen nagy, ha azt is pontosan tudnánk, hogy ebben a 40 településben mennyi volt a választásra jogosultak száma. A századeleji statisztikai felvételek kategorizálása azonban lehetetlenné teszi, hogy az 1919-ben, a Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya alapján választó és választható lakosság pontos számát is megállapítsuk, de legalábbis az eredmény bizonytalanságához képest aránytalanul bonyolult számításokat kellene elvégezni ahhoz, hogy a választójoggal rendelkezők településenkénti számát is adni tudjuk. A választások később bizonyítandó gyakorlata pedig, az ti., hogy a választásokon kisebb-nagyobb mértékben, de számos helyen, választójoggal nem rendelkezők is részt vettek, feleslegessé is tesz egy ilyen számítást. Mindezek miatt a választók számát nem a választójoggal rendelkezők számához, hanem az 1920-as településenkénti össznépsétséghez viszonyítottuk, amely az egyéves, tehát elhanyagolható népszaporulatot leszámítva lényegében megegyezett az 1919-es lélekszámmal. További pontatlansági tényezőként szokták számba venni a bevonults lakóhelyüktől távol szolgálatot teljesítő vöröskatonákat. Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyében szavazatcsökkentő hatásuk azért elhanyagolható, mert a megye középső és déli részein állomásozó, részben idegen katonaságnak az állomáshelyükön leadott szavazatai többletet jelentenek.

Számításaink szerint a településenkénti választók száma a következőképpen aránylott az össznépsétséghez:

Település	Lélekszám	Választók	
		száma	%-a
Alsódabasi járás			
Alsódabas	2 549	230	9,02
Pusztavacs	1 956	343	17,53
Újhartyán	4 774	399	8,35
Aszódi járás			
Aszód	4 406	962	21,8
Dunavecsei járás			
Apostag	2 666	227	8,51
Dab	937	344	36,7
Dömsöd	4 660	1 497	32,1
Dunaegyháza	2 153	60	2,7
Dunapataj	6 039	1 877	31,08
Dunavecse	4 815	1 706	35,4
Harta	5 035	164	3,25
Ordas	812	110	13,5
Solt	7 447	477	6,4
Gödöllői járás			
Pécel	6 083	685	11,2
Rákoscsaba	5 919	1 747	29,5
Rákoskeresztúr	6 029	1 256	20,8
Rákosliget	2 758	712	25,8
Kalocsai járás			
Bátya	3 664	251	6,85
Homokmégy	4 934	244	4,94
Kiskőrösi járás			
Császártöltés	3 166	629	19,8
Érsekcsanád	2 101	255	12,1
Kispesti járás			
Budatétény	1 750	307	17,5
Erzsébetfalva	40 545	19 135	47,1
Monori járás			
Monor	12 347	1 546	12,5
Nyáregyháza	3 730	1 000	26,8
Gyömrői járás			
Ecser	1 539	229	14,8
Gyömrő	5 479	1 158	21,1
Maglód	3 808	915	24,02
Péteri	1 597	368	22,4

Település	Lélekszám	Választók	
		száma	%-a
Tápióostyly	2 202	414	18,8
Uri	2 361	440	18,6
Nagykátai járás Tápióság	2 317	250	10,7
Pomázi járás Pesthidegkút	3 263	350	10,7
Pilisborosjenő	1 409	322	22,8
Váci járás Fót	4 217	1 369	32,4
Rákospalota	36 004	11 589	32,1
Kalocsa	12 332	2 711	21,9
Kecskemét	73 109	3 027	4,14
Kiskunfélegyháza	36 797	4 352	11,82
Kiskunhalas	26 088	4 181	16,02

A százalékos értékek áttekintése után látható, hogy az aránysor igen nagy ingadozásokat mutat. A legalacsonyabb (Harta: 3,25%, Dunaegyháza: 2,7%) és a legmagasabb (Erzsébetfalva: 47,21%) arányok között szinte minden százalékos érték megtalálható. Ha az összes választót viszonyítjuk a 40 település összesített lakosságához,

18,58%-ot kapunk.

Ez az arány természetesen nem azt jelenti, hogy a megye összlakosságának pontosan 18,58%-a választott, hiszen eredményünk az 1919-ben nyilvántartott 215 település⁴ alig 1/5-nek az arányain alapul, s korántsem biztos, hogy a meglevő 40 település adatai reprezentálják a 215-ét. Mivel azonban további ilyen jellegű források előkerülése nem várható, azt kell elfogadnunk, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyében az össznépességnek mintegy 1/5-e szavazott. Ha ezt az arányt a társadalmi helyzetük alapján ténylegesen választójjal rendelkezők hozzávetőleges számához⁵ viszonyítjuk, azt kapjuk, hogy az ország legnagyobb megyéjében a választó és választható lakoságnak csak 2%-kal több mint 1/3-a szavazott. Kínálkozik a kérdés: mely rétegek szavaztak,

4. Pest megyei Levéltár. PPSKk Vm. Direktóriumának eln. iratai közötti összesítő gyűjtőív alapján.

5. HAJDU számításai szerint ez az arány az összlakoságnak kb. 50%-val egyenlő. (V.ö.: i.m. 172. old.) Saját, a kiskőrösi, kalocsai és dunavecsei járásokra vonatkozó számításaink során hasonló eredményre jutottunk.

és melyek maradtak távol a választásoktól? Biztos, hogy a hagyományoknak és a szokásrendnek megfelelően jelentős részben nők. Ugyanakkor a tanácsok összetételének tárgyalásakor látni fogjuk, hogy a települések több mint felének tanácsszerveiben nők is helyet foglaltak. Másrészről ha fel-tételezzük is, hogy egyetlen nő sem választott, a 40 település közül 30-ban még akkor is 1—22%-nyi férfilakosság távolmaradásával kell számolnunk. Tehát a közel 2/3-os „hiány” teljes egészében nem magyarázható a „gyen-gébb nem” passzivitásával vagy politikai iskolázatlanságával. A felvetett kérdésekre egzakt választ nem tudunk adni, mert a választókról nem készült vagyoni vagy foglalkozási kimutatás, statisztika. A százalékos főarány tele-püléstípusonkénti, ill. tájegységenkénti bontásából azonban — legalábbis hipotetikus jelleggel — következtethetünk a választók összetételére, mert a településtípusok és tájegységek osztálystruktúráltságáról van némi képünk.

Ha a 40 helység arányait településtípusonként⁶ bontjuk, és a részered-ményeket összesítjük, azt kapjuk, hogy az 1920-as össznépeségnek

városokban	20,37%-a
falvakban	17,82%-a szavazott.

A 2,45%-os eltérés nem túl nagy, kis számokról lévén szó mégis azt jelenti, hogy az ipari munkásság valamivel stabilabb résztvevője lehetett a tanácsválasztásoknak, mint a nem kizsákmányoló agrárrétegek. Az igazi különbségek azonban akkor tűnnek elő, ha a Duna—Tisza közti paraszt-kisiparos városok és a főváros környéki komoly gyári munkás tömegeket is befogadó városok⁷ közötti összehasonlítást is elvégezzük. A differencia: 10,31%.

Pest környéki városok:	25,53%
Duna—Tisza közti városok:	15,22%

6. A települések városokra és falvakra bontásánál nem a helységek korabeli közigazgatási státuszát, hanem GERGELY András településtörténeti tanulmányának (Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyaror-szágnán = *Történelmi Szemle*. 1971. 14. évf. 3—4. sz. 406—441. old) a kategorizálását vettük alapul azzal a módosítással, hogy választóvonalként nem 5, hanem 6 000-es lélekszámot állapítottunk meg. A korrekcióra azért volt szükség, mert egy 5 000-es határ esetén több olyan solti és homokhátsági kimondottan falusi, tanya település is a város kategóriájába esett volna, amelyeknek foglalkozási struktúrája egyértelműen falusi jellegű volt.

7. Duna-Tisza köze alatt a kb. Cegléd—Csepel-sziget vonaltól délre eső területet, tehát a ráckevei, alsódabasi, abonyi, kunszentmiklósi, kiskunfélegyházi, dunavecsei, kalocsai és kiskőrösi járásokat értjük. Pest környékén pedig Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegye északi felét, amelynek ugyan egyik része a Duna-Tisza közéhez hasonlóan agrárvidék volt, egészében azonban kb. 15%-kal nagyobb ipar-forgalmi népességet tartott el, mint a mai Bács-Kiskun megye hozzávetőleges területe. (Vö.: KISS Albert: Az agrárnépeségi viszonyok területi alakulása Magyar-országban 1880—1960. = *Demográfia*. 1961. 4. évf. 1. sz. 50—90. p.)

Véleményünk szerint ez a különbség részben a gyári munkás és a kisiparos, kisipari munkás mentalitása, politikai érettsége és felkészültsége között meglevő eltérésekből, részben pedig a két réteg közötti mennyiségi különbségből adódott. A Pest környéki, ill. a Duna—Tisza közti falvak között szintén számottevő különbség mutatkozik. Amíg előbbiekben az össznépeség 20,58%-a szavazott, addig az utóbbiakban csak 15,05%-a. Az 5,53%-os diszkordancia azt az eddig is ismert tényt támasztja alá, hogy a főváros bizonyos mértékig a közelében levő falvak lakosságára is hatással volt. (Ezt a két régió agrárszocialista mozgalmainak eltérő görbéje is bizonyítja.) Másrésről azzal is számolnunk kell, hogy a 6000-en aluli lélekszámú Pest környéki településekben jelentősebb ipari munkás réteg élt, mint a Duna—Tisza közti agrárvidéken. A főváros környéki és a solti, kunsági részek falvai és városai közötti különbségekből következik, hogy a két tájegység egésze között is említésre méltó, 6,97%-os eltérés van. Az 1920-as összlakosságnak

Pest környékén	22,07%-a
Duna—Tisza közén	15,10%-a szavazott.

Összegezve a településtípusonkénti és regionális bontásból levonható következtetéseket, megállapítható, hogy míg a megye északi részein a választók száma megközelítette a választójoggal rendelkezők felét (városokban 0,5%-kal meghaladta, falvakban 4,5% híján elérte), addig a Duna—Tisza közti arány az 1/3-on is alul maradt (15,10%), jelentősebb különbségek nélkül városban és falun. A Pest környéki agrárlakosság és gyári munkás-ság tehát egyaránt biztosabb jelenlője volt az áprilisi tanácsválasztásoknak, mint a Duna—Tisza közti kisipari munkás, agrárproletár és törpebirtokos. Az eltérések oka minden bizonnyal a rétegek közötti és az egy rétegen belül területenként is változó tudati különbségek voltak. Arra lehet gondolni, hogy az agrárszocializmussal kevésbé kapcsolatba kerülő, a számottevő birtokosparaszti rétegek miatt a falu hagyományos uralmi struktúráit jobban tisztelő, a politikai jogok gyakorlására kevésbé érett Duna—Tisza közti agrárproletár a főváros szellemi kisugárzása alatt formálódó Pest környéki megfelelőjéhez képest ugyanúgy kevésbé értette meg a tanácsválasztások fontosságát, merte vagy akarta választójogát gyakorolni, mint ahogy a tulajdont jobban tisztelő, arra inkább törekvő, politikai érettség és szervezetség szempontjából szegényesebb múltra visszatekintő félegyházi, kecskeméti stb. kisipari munkás választási aktivitása is elmaradt radikálisabb, a századforduló óta szervezett gyári munkás társáé mellett. A két régió

között meglevő arányeltérés oka lehetett fentiekén kívül az is, hogy a fővároshoz földrajzilag is közelebb fekvő északi részeken az áprilisi tanácsválasztásokat jobban előkészítették, mint a nehezen megközelíthető Duna—Tisza közti településekben.

Mint már hangsúlyoztuk, regionális jellegük miatt eredményeink önmagukban nem alkalmasak országos általánosításra, sőt Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegye egészére is csak a „rendelkezésre álló adatok alapján” meg-szorító szerkezet használata esetén. Mivel azonban Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegye területe az ország tájegységeinek két alapvető típusából tevődött össze, úgy hisszük, mégsem érdektelen Hajdú Tibor országos és a mi regio-nális számításainkat, eredményeinket egymás mellett közölni:

	Város	Falu	Együtt *
Hajdú Tibor számításai Mo. területére ⁸	„választásra jo-gosultak többsé-ge”, 50—14% között	kb. 20%	kb. 25%
Saját PPSKk Vm-i eredményeink	20,37%	17,82%	18,58%

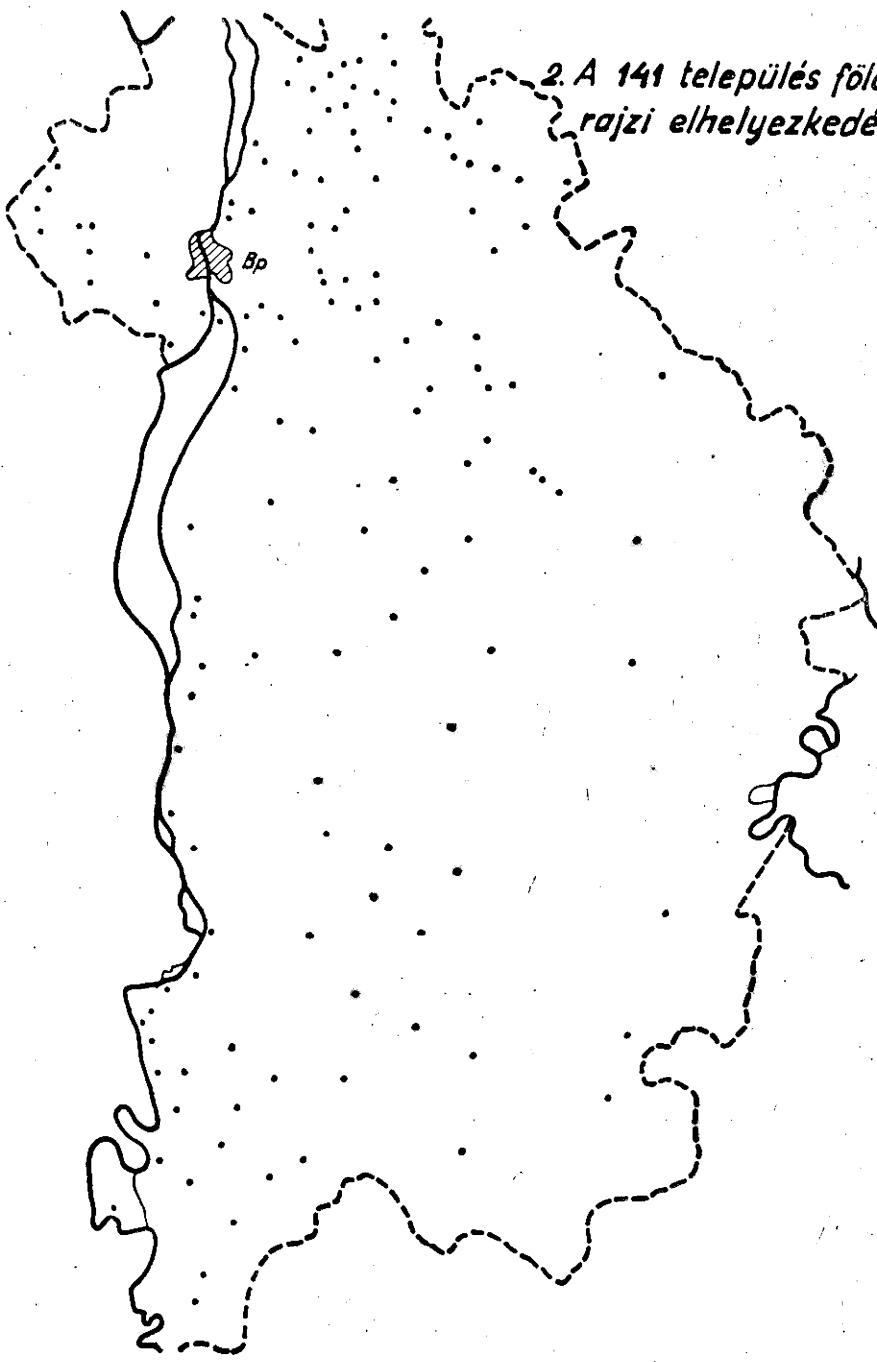
2. A TANÁCSOK ÖSSZETÉTELE

A t a n á c s o k összetételével kapcsolatos mondanivalónk Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegye Direktóriumának elnöki iratai között fellelhető jelentésgyűjteményre épül, amelyet a Pest megyei Levéltár őriz. Néhány nappal a tanácsválasztások befejezése után, 1919. május 6-án a megyei direktórium elrendelte, hogy minden település készítsen jegyzéket a megválasztott tanácsstagokról.⁹ A megye 1919-ben nyilvántartott 215 településé-nek jelentése közül mintegy 150 maradt meg. A 150 jegyzék többsége, 141 (földrajzi szóródásukra lásd a 2. sz. vázlatot) — többé-kevésbé pontosan — a tanácsstagok foglalkozását és vagyoni helyzetét is feltünteti. A tanácsok osztályösszetételének megállapításához sem az egyik, sem a másik adat-csoport abszolút meghatározóként való felhasználása nem vezethetett volna helyes eredményhez, mert a jegyzékek készítői nem egységes terminológia szerint dolgoztak. Soltvadkert például éppúgy földmunkásnak nevezte a 100 holdas gazdagparasztot, mint a félholdas törpebirtokost. Másutt a 20 holdas

8. HAJDU Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969, Kossuth Könyvkiadó. 461 p. 110. old.

9. PnL. PPSKk Vm. Direktóriumának eln. ir. 6/1919. sz. rend. (168. old.)

2. A 141 település földrajzi elhelyezkedése

középparaszt neve törpebirtokos volt, míg a 2 holdas törpebirtokosé kisbirtokos. Az 50 000 koronán felüli összvagyonnal rendelkező (tehát feltehetően több segédet is alkalmazó) kisiparos néhol éppúgy a kőműves nevet kapta, mint az Északi főműhely kőműves napszámosa. De a vagyoni állapot egyedüli alkalmazása sem lett volna helyes, mert például egy pedagógus társadalmi helyzete szempontjából nyilván nem az volt a döntő, hogy 5 vagy 10 000 korona vagyonnal rendelkezett, hanem az, hogy pedagógus volt. Ugyanígy egy volt jegyzőnél. Mindezeket figyelembe véve a két adatesoport kombinált alkalmazását tartottuk helyesnek, s a következő munkakategória rendszert állítottuk fel:

ipari és agrármunkás

gyári munkás
kisipari munkás
mezőgazdasági napszámos és cseléd
törpebirtokos (0—5 kat. h.)

értelmiség

pedagógus
tisztviselő — hivatalnok
egyéb

kisiparos — kiskereskedő

birtokos paraszt

kisparaszt (5—10 kat. h.)
középparaszt (10—20 kat. h.)
középparaszt (20—50 kat. h.)
gazdagparaszt (50 kat, h.—)

Munkakategóriáink a következő problémákat vetették fel:

1. A jegyzékek nemcsak a gyári és kisipari munkások között nem differenciáltak, hanem az ipari munkás és a segéd nélkül, esetleg egy segéddel dolgozó kisiparos szétválasztására sem szolgáltatnak elegendő adatot. A foglalkozási megjelölést nem fogadhattuk el döntőnek, mert — amint erre már utaltunk — a jegyzékkészítők többsége nem tett különbséget „mester” és „segéd” között, sok esetben csak a tanácstag szakmáját nevezték meg (pl.: kőműves, asztalos stb.), a foglalkoztatási viszony közlése nélkül. Önmagában a vagyoni helyzetből sem vonhattunk le messzemenő következtetéseket, mert egy gyári munkás is rendelkezhetett akkora összvagyonnal, mint egy

segéd nélkül dolgozó kisiparos. A két kategória szétválasztása komolyan csökkentette volna összesítéseink megbízhatóságát, ezért az ipari munkásokat és a kisiparosokat egy kategóriába vontuk össze. Ez viszont azt a buktatót rejtette magában, hogy a gyári munkással egy kategóriába kerül a több segédet alkalmazó vagyonos kisiparos vagy kereskedő. Szükségessé vált az „ipari munkás — kisiparos” kategórián belül egy olyan cezúra megvonása, amellyel a vagyonos iparosokat és kereskedőket külön választhattuk az iparban és forgalomban dolgozók egészétől. Választóvonalként 9—10 000 korona összvagyont állapítottunk meg, amely összeg számításaink szerint (lásd később részletesen) elérte vagy meghaladta egy 5 kat. h-as kisiparost összvagyont. Minden 9—10 000 korona összvagyonnal felüli kisiparost, kis-kereskedőt, kereskedőt, kocsmárost stb. az „iparos — kereskedő” megnevezésű kategóriába soroltunk.

2. Több tanácsba választottak egy-két olyan embert, akik vagyoni helyzetük és foglalkoztatási viszonyuk alapján feltétlenül az ipari és agrár-munkások közé tartoztak, de a főkategórián belüli megnyugtató elhelyezésük munkájuk átmeneti jellege miatt lehetetlen volt. A mezőőröket, útkaparókat, postásokat, portásokat, hivatalsegédeket stb. az „ipari és agrármunkások” főkategórián belül az egyéb címszó alatt vontuk össze. Ugyanide kerültek az olyan bizonytalan foglalkozású vagyontalan tanácstagok is, mint pl.: a htb. hadiözvegy, hadirokkant stb.

3. A jegyzékkészítők általában nem tüntették fel a tanácsokba beválasztott vörösőröknek és vöröskatonáknak sem a vagyoni helyzetüket, sem a polgári foglalkozásukat. Egy részük minden bizonnyal az „ipari és agrármunkás” főkategóriába tartozott, s mint ilyen közelebbi megjelölés hiányában az „egyéb” kategóriába is kerülhetett volna. Ugyanakkor az is közismert, hogy a vörösőrök jelentős része a volt csendőrökből és rendőrökből tevődött össze, Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyében csakúgy, mint az ország egyéb részein.¹⁰ Mindezt mérlegelve a vörösőröket és vöröskatonákat nem soroltuk az agrár és ipari munkások közé, hanem külön kategóriaként az „iparos—kereskedő” csoporttal együtt az „Egyéb” főkategóriában helyeztük el.

4. Külön kategóriaként ugyancsak ide (Egyéb) soroltuk a volt főjegyzőket, aljegyzőket, segédjegyzőket, csendőröket, akiknek az egyéb értelmiséggel való összemosása megtévesztő lett volna.

10. A megye vonatkozásában lásd erre Medvezky Jenő felszólalását a megyei Intézőbizottság május 10-i ülésén. Többek között hangsúlyozta, hogy a Vörös Őrség „mindenféle megbízhatatlan elemekből áll”. (Pml. PPSKK Vm. Munkástanácsa Intézőbizottságának május 10-i jkv-c 5. old.)

A június 10-i ülésen pedig Navarra Jenő állapította meg, hogy „még mindig zsandárok basáskodnak a vidéken”. (PI—Arch. 600. f. 3/19 ó. e. II. köt. 331. old.)

Vö. még: Vörös Pest megye. Szerk. VÍGH Károly. Bp. 1959, Kossuth Könyvkiadó. 147 p. 127—128. old.

5. A parasztság kategorizálását az nehezítette, hogy a jegyzékkészítők háromféleképpen írták le a paraszt tanácsstagok vagyoni helyzetét. Nagyobb részük, a jegyzékkészítők mintegy fele holdakban fejezte ki a vagyoni állapotokat. A jegyzékek kb 1/4-e az ingó és ingatlan vagyont külön-külön koronában, míg a másik 1/4-e ingó és ingatlan értékét szintén koronában, de egy összegben adta meg. Szükségessé vált a három jelölés „közös nevezőre hozása”, kvantifikálhatóvá tétele. Ez azért volt lehetséges, mert 5—6 település (Acsa, Kiskunmajsa, Kecel, Akasztó, Ladánybene, Péteri, Maglód és Dunaegyháza) a vagyoni helyzetet földterületben és az állatállomány, a gazdasági felszerelés felsorolásával úgy adta meg, hogy az egyes tételek koronaértékét is közölte. Így 34 esetből megállapítottuk, hogy a törpebirtokosok és az 5—10 kat. h-as kisparasztok átlagos ingó vagyona egyaránt 2000 korona (egész pontosan: 2028, ill. 2033 korona) volt. A 10—20 kat. h. közötti középparaszti birtokkal 3000, a 20—50 kat. h. közöttivel pedig 7000 korona értékű ingóság járt együtt. 21 közlésből számítottuk ki, hogy a napszámosok és a törpebirtokosok házainak átlagértéke 2000 korona volt, s hogy a 10 holdon felüli parasztok esetében ennek kb. duplájával kell számolnunk. Ugyanilyen módszerrel állapítottuk meg, hogy 1 kat. h. szántó értéke kb. 1000 korona volt. Ezek után a korona összegekkel, ill. a földtulajdonok nagyságával jellemzett paraszt tanácsstagok kategorizálhatósága, majd kvantifikálhatósága csak számtani műveletek elvégzésén múltott.

Előbbi módszerhez hasonlóan alakítottuk a szántóföld tulajdonnal azonos minőségű információkká a szőlőterületeket. Kiskunmajsán és Ladánybenén 1 kat. h. föld értéke 1000 koronával volt egyenlő, ugyanott és Acsán 1 kat. h. szőlőé 2000 koronával. Kecelen a szőlő átlagértéke 2,8-szer múlta felül a szántó értékét. Ennek alapján a holdakban kifejezett szőlőterületeket minden esetben két és félszer nagyobb szántóterületeknek vettük.

Távrolról sem valószínű persze, hogy átszámításaink abszolút pontosságúak. Célunk azonban nem is ez, hanem csak a kategorizálás volt. Erre pedig — a fennálló hibalehetőségek ellenére is — elegendőnek mutatkozott az előbb ismertetett módszer.

A 141 település 4821 tanácsstagjára vonatkozó adatok „közös nevezőre hozása”, kategorizálása, majd összesítése után a következő eredményeket kaptuk. A megye tanácsstagjainak

32,27%-a ipari munkás és kisiparos
20,51%-a mezőgazdasági napszámos és cseléd
16,71%-a törpebirtokos (0—5 kat. h.)

72,37%-a ipari és agrármunkás

2,59%-a pedagógus
1,97%-a tisztviselő és hivatalnok
2,90%-a egyéb (orvos, ügyvéd, mérnök, diák stb.)

7,46%-a értelmiségi

7,13%-a kisparaszt (5—10 kat. h.)
5,37%-a középparaszt (10—20 kat. h.)
2,94%-a középparaszt (20—50 kat. h.)
0,78%-a gazdagparaszt (50 kat. h. felett)

16,24%-a birtokos paraszt

1,26%-a vörösőr és vöröskatona
1,20%-a iparos — kereskedő
1,45%-a volt közigazgatás

volt. A százalékos arányok meggyőzően bizonyítják, hogy a tanácsok összetétele számszerű lényegében a Forradalmi Kormányzótanács elgondolásának megfelelően alakult. A tanácstagok több mint $\frac{2}{3}$ -a, majdnem $\frac{3}{4}$ -e (72,37%) kizárólag saját munkájukból élő ipari és agrár dolgozókból tevődött össze. A 72,34%-os arány felét (51,44%) az agrárproletárok és a törpebirtokosok adták, míg a másik fele (44,59%) — kiegészülve a saját munkából élő agrár- és ipari munkások kategóriáján belül bizonytalan hovatartozásúak 3,95%-os arányával — az ipari munkások és társadalmi helyzetüket tekintve hozzájuk közelálló kisiparosok közül került ki. A tisztviselő és értelmiségi rétegek 7,46%-os részesedése valamivel magasabb a szellemi dolgozóknak az össznépeséghez viszonyított arányánál. A többlet minden bizonnyal az értelmiségi rétegek képzettségével hozható összefüggésbe, amely egy részüket a proletárdiktatúra időszakában is vezető szerepre predesztinálta. A statisztikák természetesen nem informálnak a 7,46%-os arányt jelentő 360 értelmiségi foglalkozású tanácstag politikai hovatartozásáról (a tanácstagság nem feltétlenül jelenti a proletárdiktatúra céljaival és szellemével való teljes egyetértést), feltételezhető azonban, hogy nagyobb részük politikai szempontból az ipari és agrármunkások felfogásával rokon nézeteket vallott. Erre utal az, hogy a 360 értelmiségi tanácstag $\frac{1}{3}$ -a (34,72%) a szellemi dolgozók társadalmi helyzet szempontjából legalacsonyabb kategóriájából került ki, pedagógus, zömében falusi tanító volt. Fenti csoportok mellett eltörpül a birtokos parasztság 16,24%-os aránya. Úgy hisszük azonban, hogy egy réteg vagy csoport érdekképviseletének hatékonysága nemesak a delegált

tagok számán, hanem azok tekintélyén, befolyásán is múlik. A birtokos parasztság pedig a proletárdiktatúra előtti időben az ún. falusi triumvirátus (pap, jegyző, tanító) mellett a helyi hatalom letéteményese volt. Ennek alapján joggal feltételezhető, hogy a helyi „szegénység” több településben, első sorban faluban nem tudta, nem akarta vagy nem merte a hagyományos uralmi struktúrát maradéktalanul megsemmisíteni. Feltevésünket igazolja, hogy a birtokos parasztságból kikerülő tanácstagoknak csak alig fele (43,93%) volt kisparaszt, nagyobb részük (56,07%) a közép- és gazdagparaszti kategóriákba tartozott, s mint ilyen időnként vagy állandó jelleggel bérmunkát is igénybe vett, tehát a Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya értelmében sem választó, sem választható nem lehetett volna. Ezt látszik bizonyítani a volt közigazgatási és államvédelmi apparátus 1,45%-os részvétele is, amely ugyan számszerűségében szintén nem jelentős, más szem-

		Városok			Falvak		
		Pest környéki	Duna—Tisza közí	Együtt	Pest környéki	Duna—Tisza közí	Együtt
Ipari és agrárnunkás	ipari munkás, kisiparos	67,54	28,12	47,69	30,50	12,60	22,73
	napszámos, cseléd	6,33	25,00	15,73	20,71	27,06	23,47
	törpebirtokos	2,18	17,88	10,09	18,33	24,05	20,81
	egyéb	3,38	3,44	3,41	2,61	2,39	2,51
	együtt	79,45	74,46	76,92	72,15	66,12	69,54
Értelmiség	pedagógus	2,51	4,09	3,30	2,13	2,16	2,14
	tisztviselő, hivatalnok	5,90	0,36	3,36	1,66	0,38	1,10
	egyéb	5,02	4,74	4,88	1,72	1,62	1,67
	együtt	13,44	9,69	11,55	5,51	4,17	4,93
Birtokos parasztság	kisparaszt	1,85	5,38	3,63	7,71	11,36	9,30
	középparaszt	1,31	2,80	2,06	6,52	8,58	7,42
	középparaszt	0,43	1,83	1,13	3,91	4,25	4,06
	gazdagparaszt	0,10	0,96	0,54	0,65	1,31	0,94
	együtt	3,71	10,99	7,37	18,81	25,52	21,72
Egyéb	vörösőr, vöröskatona	1,53	2,26	1,89	0,89	0,85	0,87
	iparos, kereskedő	1,09	1,18	1,13	1,30	1,16	1,24
	volt közigazgatás	0,76	1,40	1,08	1,30	2,16	1,67

pontból nézve azonban azt jelenti, hogy a 141 település 1/3-nak (45) a tanácsaiban a volt közigazgatás 1—4 fővel képviseltette magát. Mint már írtuk, vegyes hovatartozást takar a vörösőrök és vöröskatonák 1,26%-os aránya, amelyet azonban elhanyagolhatónak tartunk, csakúgy mint a vagyonos iparosok és kereskedők 1,20%-os részesedését.

A végső arányok — hasonlóan a választók számához és összetételéhez — településtípusonként említésre méltó eltéréseket takarnak. Az előzőekben már használatos 4 településtípus százalékos arányait a 234. oldalon található táblázat mutatja. (A könnyebb áttekinthetőség érdekében a fontosabb kategóriákat némi összevonással grafikonra tettük át.)

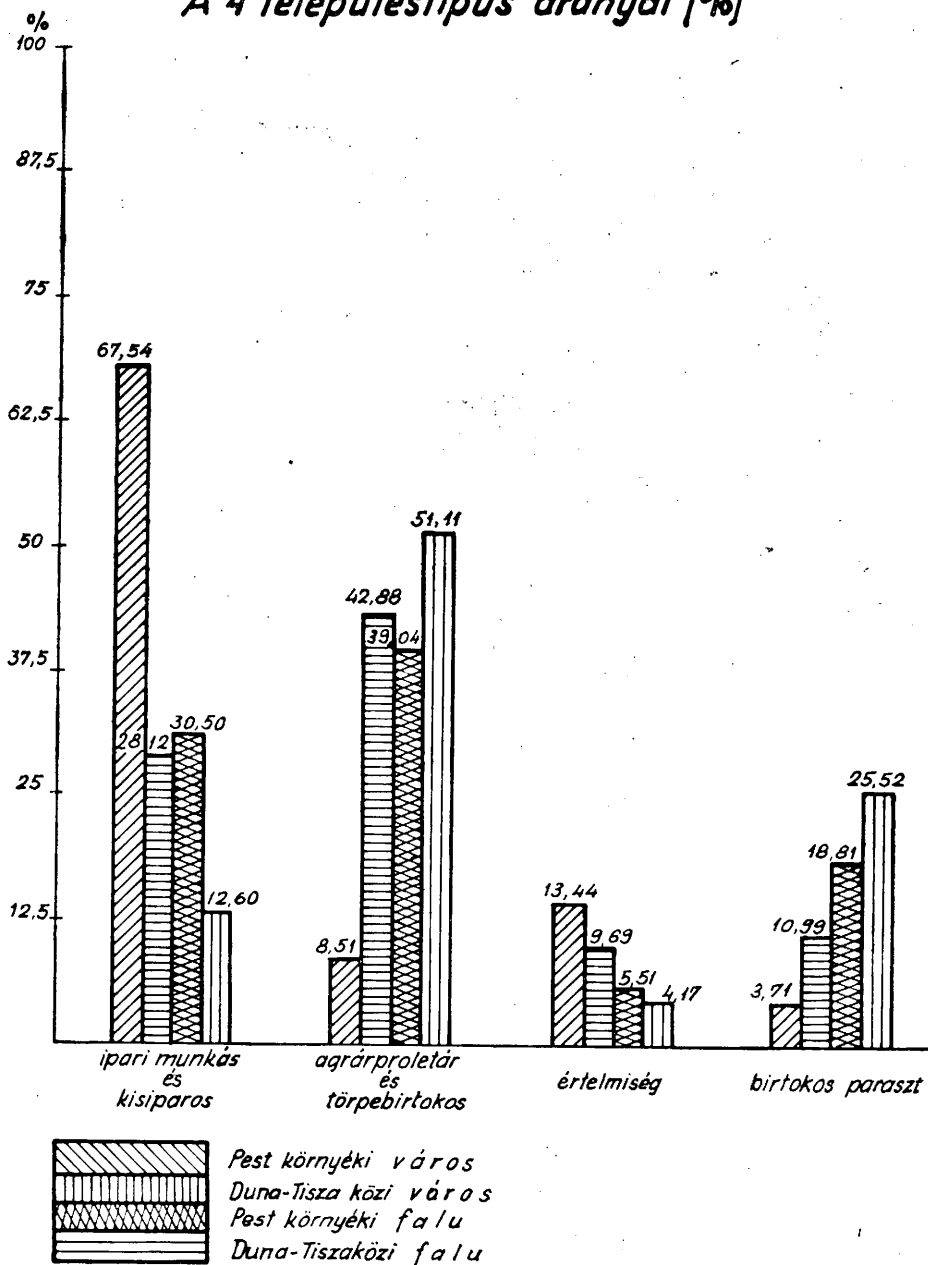
A 4 településtípus tanácsainak összetételét kifejező arányok közötti különbségek nagysága lehetővé teszi, hogy összetétel szempontjából a tanácsok 4 típusáról beszéljünk. A numerikus adatokat szavakra fordítva a 4 típus karakterisztikai jegyei az alábbiak:

Pest környéki város: a tanácstagok 2/3-a ipari, kereskedelmi és közlekedési dolgozó, akiknek többsége gyári munkás. A kisiparosok és kisipari munkások ezen belüli aránya nem jelentős. Az ipari munkássághoz képest eltörpül a tanácstagok számban második legfontosabb csoportjának, az értelmiségnek a részesedése, mindössze 13,44%. Az értelmiséget elsősorban tisztviselők és hivatalnokok képviselik, a pedagógusok részvétele csekély. Az ipari munkásságon és az értelmiségin, valamint néhány földmunkáson, esetleg 1—2 törpebirtokoson kívül más rétegeknek vagy csoportnak nincs számottevő képviselője.

Duna—Tisza közli város: a tanácstagok 1/4-e agrárproletár, akik a szintén jelentős számú törpebirtokossal együtt a tanácstagok közel felét teszik ki. Az iparban és forgalomban foglalkoztatottak, akik itt elsősorban kisipari munkásokat, másodsorban kisiparosokat jelentenek, részesedése meghaladja az 1/4-et. Egyéb rétegek közül a birtokos parasztságnak és az értelmiségnek van számottevő (egyaránt mintegy 10—10%-os) képviselője. Utóbbiak domináns összetevője — szemben a Pest környéki városokkal — a pedagógus (ő adja az értelmiségnek majdnem felét) és a szabadpályás értelmiségi; a tisztviselő, hivatalnok rétegnek nincs képviselője.

Pest környéki falu: a tanácstagok mintegy 40%-a agrárproletár és törpebirtokos. Számukat megközelíti az ipari munkások és kisiparosok aránya (30%). A Pest környéki városok tanácsaihoz képest ötször nagyobb a birtokos parasztság, és majdnem háromszor kisebb az értelmiség száma.

A 4 településtípus arányai [%]

Duna—Tisza közti falu: a tanácstagok döntő többsége, mintegy $\frac{3}{4}$ -e a mezőgazdaságban dolgozott. Ezen belül a nincstelen agrárproletárok, a törpebirtokosok és a birtokos parasztság arányai nagyjából-egészében meg egyeznek. Az iparból és forgalomból (elsősorban kisiparosokról, másodsorban segédekről van szó) élők képviseleti aránya alacsony, az agrárlakosság egyik komponensének a felét sem éri el, alig haladja meg a 10%-ot. Az értelmiség száma a Pest környéki falvak tanácsaihoz hasonlóan alacsony, de míg ott mindhárom réteg jelen lehetett, itt döntően pedagógusokról van szó. Mindhárom előző típushoz képest új jelenség, hogy általában a volt közigazgatási apparátus egy-egy képviselője is jelen van.

Az adatokból, a grafikus ábrázolásból és a tipológiai kísérletből egyaránt világosan kitetszik, hogy a 4 típus közül a Pest környéki város és a Duna—Tisza közti falu tanácsai állnak legtávolabb egymástól. A különbségek egy része a két településtípus lakosságának eltérő foglalkozás-szerkezeti struktúrájában leli természetes magyarázatát. Így pl. ez okozta az értelmiség eltérő számú és összetételű képviseletét, valamint az iparból és forgalomból, ill. a mezőgazdaságból élők fordított arányú számát. A birtokos parasztság képviseleti aránya közötti 21,71%-os különbséget azonban csak részben magyarázza, mert bár a Duna—Tisza közti falvakban lényegesen többen éltek ebből a rétegből, mint a Pest környéki városokban, az ideiglenes alkotmány szelleme nem az egyenlő részvételt sugallta. A birtokos parasztság 25,52%-os részvétele a Duna—Tisza közti falvak tanácsaiban azt jelenti, hogy a 6000-es lélekszámon aluli települések közel $\frac{1}{4}$ -ében (22%) képviseleti arányuk elérte vagy meghaladta az egyéb agrárrétegek részesedését. Ez a tény csak az ottani agrárproletariátus már eddig is hangsúlyozott mentalitásával magyarázható, amely néhány helyen a falu korábbi vezetőinek kezében hagyta a hatalmat. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy a 40 mintába került Duna—Tisza közti falu tanácsa közül 17-ben a közigazgatási apparátus embere is helyet foglalt (kb. 1—4 ember). Ezek a számok és arányok természetesen elsősorban és csaknem kizárólag a tanácsok összetételére, s nem azok működési mechanizmusára, ill. annak jellegére vonatkoznak, hiszen a Duna—Tisza közti falvak többségében is biztosított agrár- és ipari munkástöbbség elvben semlegesíthette a birtokos paraszti részvételt. A Duna—Tisza közti falvak agrárszegényeinek politikai iskolázatlansága, ill. a birtokos parasztság falun belüli tekintélye miatt azonban gyakorlatilag több településben nem. Meggyőzően bizonyítja ezt az a tucatnyi áprilishól és májusból fennmaradt távirat és jelentés,

amely a tanácsok elégtelen, helyenként helytelen működését rendre a tanácsok összetételével és elsősorban a birtokos parasztság és a jegyzők részvételével magyarázza, valamint a Duna—Tisza közti tanácsok átalakításának az a sorozata, amely április második felében és májusban a régió politikai életét jellemezte.¹¹

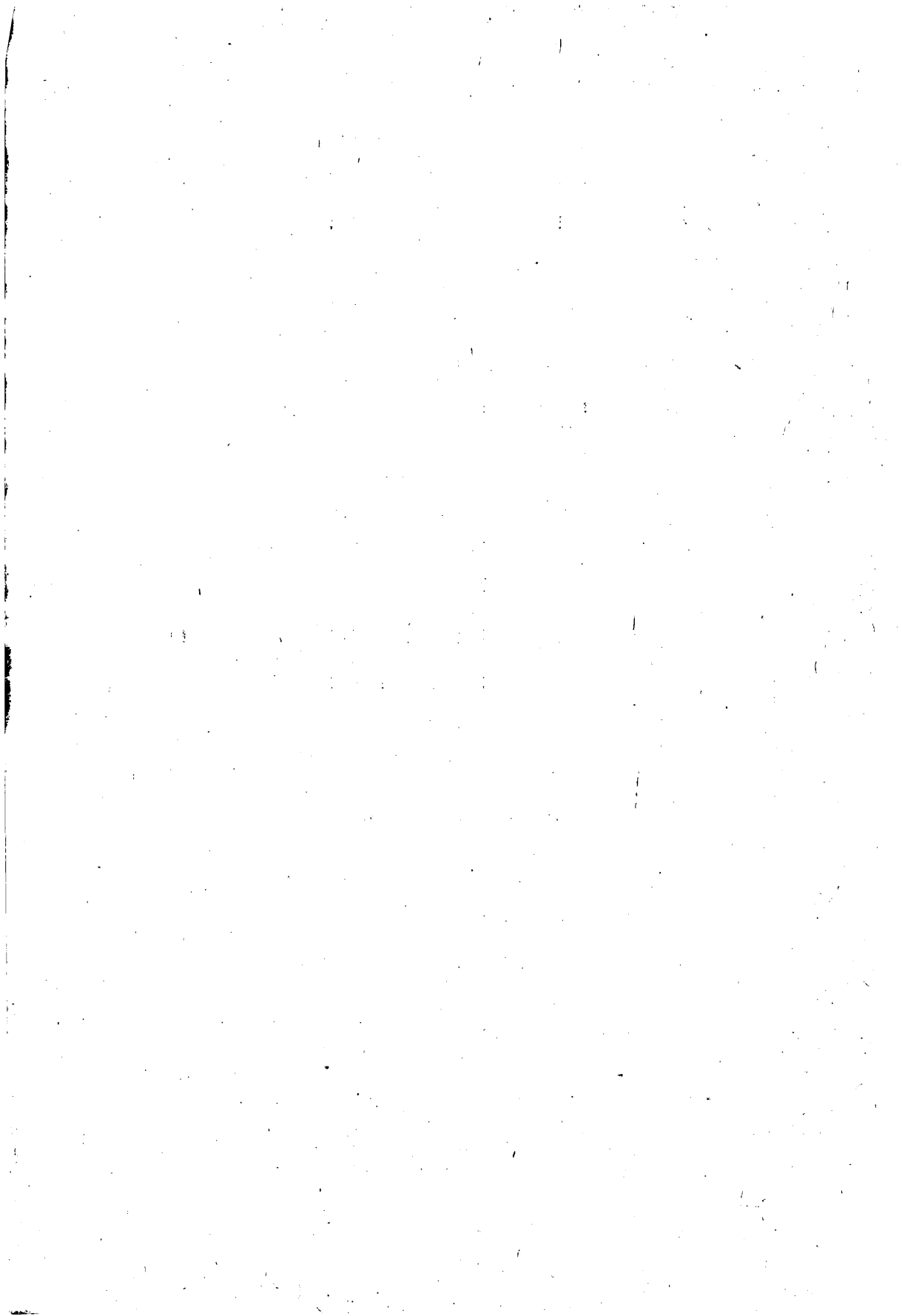
A Pest környéki falvaknak és a Duna—Tisza közti városoknak a tanácsai összetételük szerint a két szélső típus között helyezkednek el. Előbbi a Duna—Tisza közti falvak, utóbbi a Pest környéki városok tanácsainak a típusához hasonlítható, de a főkategóriák százalékos értékeit tekintve egymáshoz is közel állnak.

Összegezőképpen tehát megállapítható, hogy számszerűségükben a Pest környéki városok tanácsainak az összetétele ideálisan alakult, mert a választójoggal nem rendelkezők aránya jelentéktelen volt. Megközelíti ezt a Duna—Tisza közti városok tanácsainak típusa, míg a Pest környéki falvaké a 6000-es lélekszámon aluli Duna—Tisza közti települések tanácsainak a típusa felé konvergál, amelyre a birtokos parasztság nem kívánt arányú részvétele is jellemző.

Fenti típusokat természetesen a 141 tanács egyedi összetételéből vonatkoztattuk el, amelyek egymástól igen különböznek. Az egyes települések százalékos értékeit járasonként csoportosítva adjuk, amelyeknek az arányai viszont már típusaink valódiságát bizonyítják:

11. Ilyen jelentésekre, visszaemlékezésekre lásd: Ráckeve: Kapcsoló. 1969. márc. 15. 4. évf. 6. sz. 3. old., Kiskunlacházára: Ráckevei Állami Árpád Múzeum. Á/56/69. sz. 3. old., Szigetújfalura: PmL. Krónikák. 161/1, sz. 8. old., Tökölre: Ráckevei Állami Árpád Múzeum. A/44—69. sz., Csengődre: PmL. PPSKk Vm. Dir. eln. ir. 83. old., kunszentmiklósi járásra: PmL. PPSKk Vm. Alisp. ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j. Főszb. ált. jelentések. 12. old., Fülöpszállásra: uo., Érsekcsanádra: PI—Arch. 603. f. 6/26. ée. 132—134. old., Dömsödre: uo., Dunavecserre: PmL. PPSKk Vm. Dir. eln. ir. 109. old., Nemesnádudvarra: uo. 311. old. Vö. még Vörös Pest megye.: 60—62. old.

	Ipari és agrármunkás					Értelmiség				Birtokos paraszt				Egyéb			
	ipari munkás, kisiparos	ing. napszámos cséjéd	törpebirtokos	egyéb	együtt	pedagógus	tisztviselő hivatalnok	egyéb	együtt	kisparaszt	középparaszt (10-20 kat. h.)	középparaszt (20-50 kat. h.)	gazdagparaszt	együtt	vöröskőr, vöröskatoná	iparos, kereskedő	volt közig.
PEST KÖRNYÉK																	
<i>Aszódi járás</i>																	
Aszód	48,5	28,6	2,9	2,9	82,9	5,7	—	5,7	11,4	5,7	—	—	—	5,7	—	—	—
Bag	35	35	20	—	90	—	—	—	—	5	5	—	—	10	—	—	—
Boldog	—	72,6	—	—	72,6	—	—	—	—	—	4,5	4,5	9,1	18,2	—	9,1	—
Domony	53,8	23,1	—	—	76,9	—	—	—	—	—	15,4	7,7	—	23,1	—	—	—
Galgagyörk	—	46,2	7,7	—	53,8	—	—	—	—	23,1	15,4	—	—	38,5	—	7,7	—
Galgahévíz	—	61,9	38,1	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Galgamácsa	—	31,6	47,4	—	78,9	—	—	10,5	10,5	5,3	—	—	—	5,3	—	5,3	—
Hévízgyörk	9,1	18,2	49,9	9,1	86,4	—	—	—	—	4,5	9,1	—	—	13,6	—	—	—
Iklad	45,5	—	27,3	9,1	81,8	—	—	—	—	9,1	9,1	—	—	18,2	—	—	—
Kartal	—	60	40	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tura	14	34	28	2	78	—	—	2	2	12	2	4	—	18	2	—	—
Verseg	—	41,6	16,6	4,2	62,5	—	—	—	—	8,3	25	4,2	—	37,5	—	—	—
E G Y Ű T T	17	38,1	23	2,3	80,4	0,8	—	1,9	2,6	6,4	6	1,9	0,8	15,1	0,4	1,5	—
<i>Biai járás</i>																	
Budajenő	30	—	20	—	50	—	—	—	—	—	—	50	—	50	—	—	—
Budakeszi	28,2	12,8	2,6	—	43,5	—	—	—	—	2,6	7,7	17,9	2,6	30,7	—	23,04	2,6
Páty	25	17,9	25	—	67,8	3,6	—	—	3,6	11,7	14,3	3,6	—	29,6	—	—	—
Perbál	20	25	45	—	90	—	—	—	—	10	—	—	—	10	—	—	—
Telki	20	—	40	—	60	—	—	—	—	—	20	20	—	40	—	—	—

Tinnye	35,7	21,4	14,3	—	71,4	—	—	—	—	14,3	7,1	7,1	—	28,6	—	—	—
Torbágy	33,3	—	30	—	63,3	—	—	3,3	3,3	3,3	16,7	13,3	—	33,3	—	—	—
Tök	23,1	—	38,5	7,7	69,2	—	—	—	—	7,7	7,7	7,7	7,7	30,8	—	—	—
Zsámbék	35	12,5	30	—	77,5	2,5	—	—	2,5	10	2,5	—	—	12,5	5	—	2,5
E G Y Ű T T	29,1	11,6	24,6	0,5	65,8	1	—	0,5	1,6	7	8	10	1	26,1	1	4,5	1
<i>Gödöllői járás</i>																	
Cinkota	50	25	12,5	—	87,5	—	3,1	—	3,1	6,3	—	—	—	6,3	3,1	—	—
Csömör	54,7	22,5	16,1	—	93,4	—	—	3,2	3,2	—	—	—	—	—	—	—	3,2
Dány	—	34,4	28,1	—	62,5	3,1	—	—	3,1	21,9	3,1	—	—	25	—	—	9,4
Gödöllő	60,8	21,6	—	3,9	86,3	7,8	3,9	2	13,7	—	—	—	—	—	—	—	—
Kerepes	42,2	30,7	7,7	3,8	84,5	—	—	3,8	3,8	7,7	3,8	—	—	11,5	—	—	—
Kistarcsa	41,3	13,8	3,4	13,8	72,2	—	—	—	—	6,9	6,9	—	—	13,8	—	13,8	—
Mogyoród	9,8	12,1	18,3	—	40,2	2,4	—	1,2	3,7	13,4	20,7	15,7	3,7	53,5	—	—	2,4
Pécel	59,1	24,5	—	—	83,6	—	2	6,1	8,2	8,2	—	—	—	8,2	—	—	—
Rákoscstaba	50	14	4	2	70	2	10	2	14	10	6	—	—	16	—	—	—
Rákoskeresztúr	54	30	—	4	88	2	10	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—
Rákosliget	42,5	2,5	—	20	65	5	17,5	—	22,5	—	—	—	—	—	12,5	—	—
Rákosszentmihály	56	10	—	14	80	4	2	10	16	—	—	—	—	—	2	—	2
Szada	17,6	5,9	29,4	5,9	58,8	5,9	—	—	5,9	17,6	5,9	11,8	—	35,3	—	—	—
Vácszentlászló	16	8	44	—	68	8	—	—	8	4	8	8	—	20	—	—	4
Zsámbok	14,3	35,7	7,1	—	57,1	7,1	—	—	7,1	21,4	7,1	3,6	—	32,1	—	—	3,6
E G Y Ű T T	39,2	18,9	9,5	4,4	72	3	3,7	2,2	9	7,3	4,9	3	0,5	15,7	1,2	0,7	1,5
<i>Gyömri járás</i>																	
Ecsér	33,3	13,3	6,7	6,7	60	—	—	—	—	13,3	20	6,7	—	40	—	—	—
Gyömri	50	10	7,5	7,5	75	—	2,5	—	2,5	—	7,5	12,5	2,5	22,5	—	—	—
Maglód	40	27,5	20	—	87,5	2,5	2,5	2,5	7,5	2,5	—	—	—	2,5	—	—	2,5

Monor	60,6	13	4,3	8,7	86,6	4,3	—	4,3	8,6	4,3	—	—	—	4,3	—	2,2	—
Nyáregyháza	6,7	46,7	16,7	6,7	76,7	6,7	3,3	—	10	6,7	6,7	—	—	13,4	—	—	—
Pilis	67,8	3,6	14,3	—	85,7	—	—	3,6	3,6	7,1	—	3,6	—	10,7	—	—	—
Üllő	53,8	11,5	7,7	—	73,1	3,8	—	7,7	11,5	3,8	3,8	—	3,8	11,4	—	—	3,8
Vasad	15	—	15	—	30	10	—	—	10	15	30	10	—	55	—	—	5
E G Y Ű T T	40,3	16	17,3	3,3	77	4	1	1,7	6,7	6	5,3	1	0,3	12,7	1	0,3	2,3
<i>Nagykátai járás</i>																	
Farmos	4,3	43,5	30,4	—	78,2	4,3	—	—	4,3	4,3	8,7	—	—	13	—	4,3	—
<i>Váci járás</i>																	
Acsa	33,3	41,7	25	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Alag	62,5	4,2	—	—	66,7	—	20,8	—	20,8	4,2	—	—	—	4,2	—	8,3	—
Csomád	—	21,4	42,8	—	64,3	—	—	—	—	—	21,4	7,1	—	28,5	—	—	7,1
Dunakeszi	47,7	18,2	9,1	—	75	2,3	2,3	6,8	11,4	4,5	9,1	—	—	13,6	—	—	—
Fót	40,9	18,2	20,9	—	80	4,5	—	—	4,5	11,4	—	—	—	11,4	2,3	—	2,3
Kisnémed	—	38,5	38,5	—	77	—	—	—	—	23,1	—	—	—	23,1	—	—	—
Órszentmiklós	18,2	9,1	18,2	—	45,5	—	—	—	—	9,1	36,4	9,1	—	54,5	—	—	—
Pestújhely	48,1	—	—	5,3	53,4	5,3	23,1	8,9	37,4	—	—	—	—	—	3,6	—	5,3
Püspökhatvani	20	40	26,7	—	86,7	—	—	—	—	6,7	6,7	—	—	13,3	—	—	—
Püspökszilágyi	8,3	16,7	50	—	75	8,3	—	—	8,3	16,7	—	—	—	16,7	—	—	—
Rákospalota	70,1	1,1	—	5,6	76,8	4,5	—	9	13,6	2,3	—	—	—	2,3	6,7	—	—
Sződ	10	35	20	5	70	—	—	—	—	25	5	—	—	30	—	—	—
Vácbotyán	—	—	14,3	—	14,3	—	—	14,3	14,3	—	14,3	14,3	28,6	57,1	—	—	14
Vácduka	30	50	—	10	90	—	—	10	10	—	—	—	—	—	—	—	—
Váchartyán	40	40	10	—	90	—	—	10	10	—	—	—	—	—	—	—	—
Váckisújfalu	—	35,7	21,4	—	57,1	7,1	—	—	7,1	7,1	7,1	21,4	—	35,7	—	—	—
Vácrátót	33,3	8,3	16,7	—	58,3	—	—	—	—	41,6	—	—	—	41,6	—	—	—

	Ipari és agrármunkás					Értelmiség				Birtokos paraszt					Egyéb		
	ipari munkás kisiparos	mg. napszámos cseléd	törpebirtokos	egyéb	együtt	pedagógus	tisztviselő, hivatalnok	egyéb	együtt	kisparaszt	középparaszt (10-20 kat. t.)	középparaszt (20-50 kat. h.)	gazdagparaszt	együtt	vörösfőr, vöröskatoná	iparos, kereskedő	volt köz g
Veresegyháza	26,7	26,7	6,7	3,3	63,3	—	—	10	10	3,3	16,7	6,7	—	26,7	—	—	—
Zsidó	—	50	10	—	60	10	—	—	10	10	—	20	—	30	—	—	—
E G Y Ű T T	39	16,8	11,9	2,5	70,2	2,9	4,3	4,9	12,1	6,7	4,5	2,2	0,4	13,9	2	0,4	1,3
Kispest	85	0,8	—	6,7	92,5	—	—	7,5	7,5	—	—	—	—	—	—	—	—
Újpest	74	—	—	1,7	75,7	1,7	14,8	6,1	22,6	—	—	—	—	—	0,9	—	—
DUNA—TISZA KÖZE <i>Alsódabasi járás</i>																	
Alsónémedi	14	54	16	4	88	4	—	—	4	4	—	—	—	4	—	2	2
Bugyi	9,4	43,7	18,7	—	71,8	—	—	—	—	6,25	6,25	6,25	6,25	25	—	—	3,1
Kakucs	20	13,3	26,7	—	60	—	—	—	—	13,3	6,7	13,3	6,7	40	—	—	—
Lajosmizse	34	26	14	2	76	6	—	—	6	4	2	6	—	12	—	4	2
Ócsa	32,5	20	10	10	72,5	2,5	—	2,5	5	5	2,5	5	2,5	15	—	7,5	—
Örkény	12	38	28	—	78	2	—	—	2	12	6	2	—	20	—	—	—
Pusztavacs	10	60	—	15	85	10	—	—	10	—	—	—	—	—	5	—	—
Tatárszentgyörgy	11,5	38,5	15,4	—	65,4	—	—	—	—	15,4	7,7	11,5	—	34,6	—	—	—
E G Y Ű T T	18,62	32,20	18,6	—	3,4	76,9	3,1	0,34	3,4	6,9	3,4	4,5	1,4	16,2	1,03	1,4	1,03
<i>Dunavecsei járás</i>																	
Dab	12,5	25	50	—	87,5	—	—	—	—	12,5	—	—	—	12,5	—	—	—
Dömsöd	13,6	52,3	11,4	—	77,3	4,5	—	—	4,5	4,5	2,3	2,3	—	9,1	—	4,5	4,5
Dunaegyháza	13,6	—	50	—	63,6	—	—	—	—	4,5	18,2	4,5	—	27,3	—	—	9,1
Dunavecse	21,6	11,8	15,7	5,9	54,9	2	—	3,9	5,9	19,6	9,8	1,9	—	31,4	5,9	—	1,9

Dunapataj	10	38	32	4	84	4	2	—	6	10	—	—	—	10	—	—	—
Harta	12,2	14,3	26,5	2,04	55,1	2,04	—	—	2,04	8,2	22,4	12,2	—	42,9	—	—	—
Ordas	50	—	37,5	—	87,5	—	—	—	—	—	—	12,5	—	12,5	—	—	—
Solt	16	34	32	—	82	—	—	—	—	10	4	2	—	16	2	—	—
Szalkszentmárton	24,3	10,8	29,7	5,4	70,3	—	—	—	—	8,1	10,8	8,1	2,7	29,7	—	—	—
Tass	28,6	22,9	17,1	2,9	71,4	—	—	2,8	2,8	11,4	—	2,9	5,7	20	—	—	5,7
E G Y Ű T T	17,8	24,3	26,3	2,5	70,9	1,7	0,3	0,8	2,8	9,9	7,6	4,2	0,8	22,6	1,1	0,56	1,97
<i>Kalocsai járás</i>																	
Bátya	6,7	6,7	60	—	73,3	—	—	—	—	20	6,7	—	—	26,7	—	—	—
Bogyiszló	3,1	28,1	31,3	—	62,5	—	—	—	—	18,7	18,7	—	—	37,5	—	—	—
Dunaszentbenedek	—	20	33,3	—	53,3	—	—	—	—	40	6,7	—	—	46,7	—	—	—
Dusnok	2,9	35,3	23,5	—	61,7	—	—	—	—	17,6	8,8	11,8	—	38,2	—	—	—
Érsekcsanád	20	30	5	—	55	5	—	5	10	5	15	—	5	25	—	—	10
Fajsz	11,1	13,9	63,9	—	88,9	2,8	—	—	2,8	2,8	5,5	—	—	8,3	—	—	—
Foktó	2,8	34,3	31,4	—	68,6	—	—	5,7	5,7	11,4	11,4	2,9	—	25,7	—	—	—
Géderlak	3,6	35,7	7,1	—	46,4	3,6	—	—	3,6	17,8	14,3	7,1	—	39,3	—	3,6	7,1
Homokmogy	—	42,5	32,5	—	75	—	—	—	—	15	7,5	2,5	—	25	—	—	—
Miske	14,3	14,3	42,8	—	71,4	—	—	—	—	14,3	14,3	—	—	28,6	—	—	—
Sükösd	5	32,5	32,5	—	70	—	—	7,5	7,5	15	—	2,5	—	17,5	—	2,5	2,5
Nemesnáudvar	11,1	11,1	18,5	3,7	44,4	—	—	—	—	11,1	29,6	7,4	3,7	41,8	—	—	3,7
Szakmár	8,1	37,8	29,7	—	75,7	2,7	—	—	2,7	13,5	5,4	—	—	18,9	—	2,7	—
Uzód	9,1	36,4	36,4	—	81,8	—	—	—	—	18,2	—	—	—	18,2	—	—	—
E G Y Ű T T	6,5	27,6	32,9	0,24	67,3	0,96	—	1,45	2,4	14,8	10,16	2,7	0,5	28,1	—	0,7	1,45
<i>Kiskőrösi járás</i>																	
Akasztó	12,5	33,3	41,7	—	87,5	—	—	—	—	12,5	—	—	—	12,5	—	—	—
Bócsa	—	16,6	23,2	—	39,8	—	—	6,6	6,6	13,2	13,2	6,6	19,8	52,8	—	—	—
Császártöltés	21,4	21,4	10,7	3,6	57,1	3,6	—	3,6	7,2	7,1	21,4	3,6	—	32,1	3,6	—	—

	Ipari és agrár munkás					Férfelmiség				Birtokos paraszti					Egyéb		
	ipari munkás, kisiparos	mg. napszámos cseléd	törpebirtokos	egyéb	együtt	pedagógus	tisztviselő, hivatalnok	egyéb	együtt	kisparaszt	középparaszt (10-20 kat. h.)	középparaszt 2(0-50 kat. h.)	gazdagparaszt	együtt	vörösőr, vöröskatona	iparos, kereskedő	volt közig.
Hajós	16,7	20,8	12,5	8,3	58,3	—	—	—	4,2	18,7	4,2	2,1	29,2	4,2	8,3	—	
Kecel	8	38	40	—	86	—	—	—	12	2	—	—	14	—	—	—	
Kiskőrös	24	10	28	2	64	6	—	12	18	4	10	—	18	—	—	—	
Prónayfalva	2,6	23,7	10,5	5,3	42,1	7,9	5,3	—	13,2	26,3	2,6	—	34,2	10,5	—	—	
Soltvadkert	20	4	14	—	38	8	4	8	20	20	2	2	36	—	—	6	
E G Y Ű T T	13,8	20,1	22,3	2,5	58,8	3,5	1,3	4,1	8,8	12,3	9,4	2,5	28	1,6	1,3	1,6	
<i>Kunszentmiklósi járás</i>																	
Osenegőd	23,8	23,8	19	—	66,6	4,8	—	—	4,8	4,8	4,8	4,8	23,8	—	—	4,8	
Fülöpészállás	20,4	10,2	20,4	2	53	10,2	—	4,1	14,3	4,1	6,1	—	14,3	—	14,3	4,1	
Izsáék	22	8	44	2	76	6	—	4	10	10	—	—	10	—	—	4	
Kerekegyháza	21,6	35,1	21,6	—	78,4	2,7	2,7	5,4	10,8	8,1	—	—	10,8	—	—	—	
Kunszentmiklós	38	44	2	—	84	6	—	4	10	—	2	—	2	2	—	2	
Orgovány	10	33,3	10	10	63,3	3,3	—	5,7	10	—	3,3	—	16,6	3,3	—	6,7	
Páhi	9,6	4,8	28,8	4,8	48	9,6	—	—	9,6	28,8	9,6	—	38,4	—	—	4,8	
Szabadszállás	12	38	18	—	68	—	—	4	4	12	2	12	28	—	—	—	
E G Y Ű T T	20,8	25,6	20,5	1,9	68,8	5,2	0,3	3,9	9,4	7,5	2,9	2,3	15,9	0,6	2,3	2,9	

Kiskunfélegyházi járás

Alpár	7,9	23,7	26,3	—	57,9	—	2,6	2,6	5,2	13,2	5,3	5,3	—	23,7	2,6	—	10,5
Jászszentlászló	17,9	21,4	25	1,7	75	17,9	3,6	—	21,5	—	—	—	—	—	—	—	3,5
Kiskunmajsa	26	38	8	—	72	4	—	10	14	2	4	—	2	8	2	—	4
Újkécske	18	28	28	6	80	4	—	6	10	4	2	2	—	8	—	—	2
EGYÜTT	18,1	28,9	21,1	3,6	71,7	5,4	1,2	5,4	12	4,8	3	1,8	0,6	10,2	1,2	—	4,8
<i>Ráckevei járás</i>																	
Kiskunlacháza	10	24	12	—	46	—	—	6	6	14	16	10	—	40	—	4	4
Cegléd	63,5	10,8	2,7	5,4	82,4	5,4	5,4	—	10,8	1,4	—	—	—	1,4	5,4	—	—
Kalocsa	25	20,8	10,4	8,3	64,6	—	2,1	—	2,1	4,2	8,3	4,2	2,1	18,7	6,2	8,3	—
Kiskunfélegyháza	40	30	6,3	6,3	82,5	2,5	—	15	17,5	—	—	—	—	—	—	—	—
Kiskunhalas	38,3	10	10	15	73,3	6,7	—	8,3	15	1,7	3,3	1,7	—	6,7	5	—	—
Nagykőrös	38,3	43,3	1,7	1,7	85	1,7	—	1,7	3,3	—	—	—	—	—	10	—	1,7

ÖSSZEGEZÉS

Az áprilisi tanácsválasztások Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegyében településtípusonként és tájegységenként említésreméltó különbségekkel zárultak.

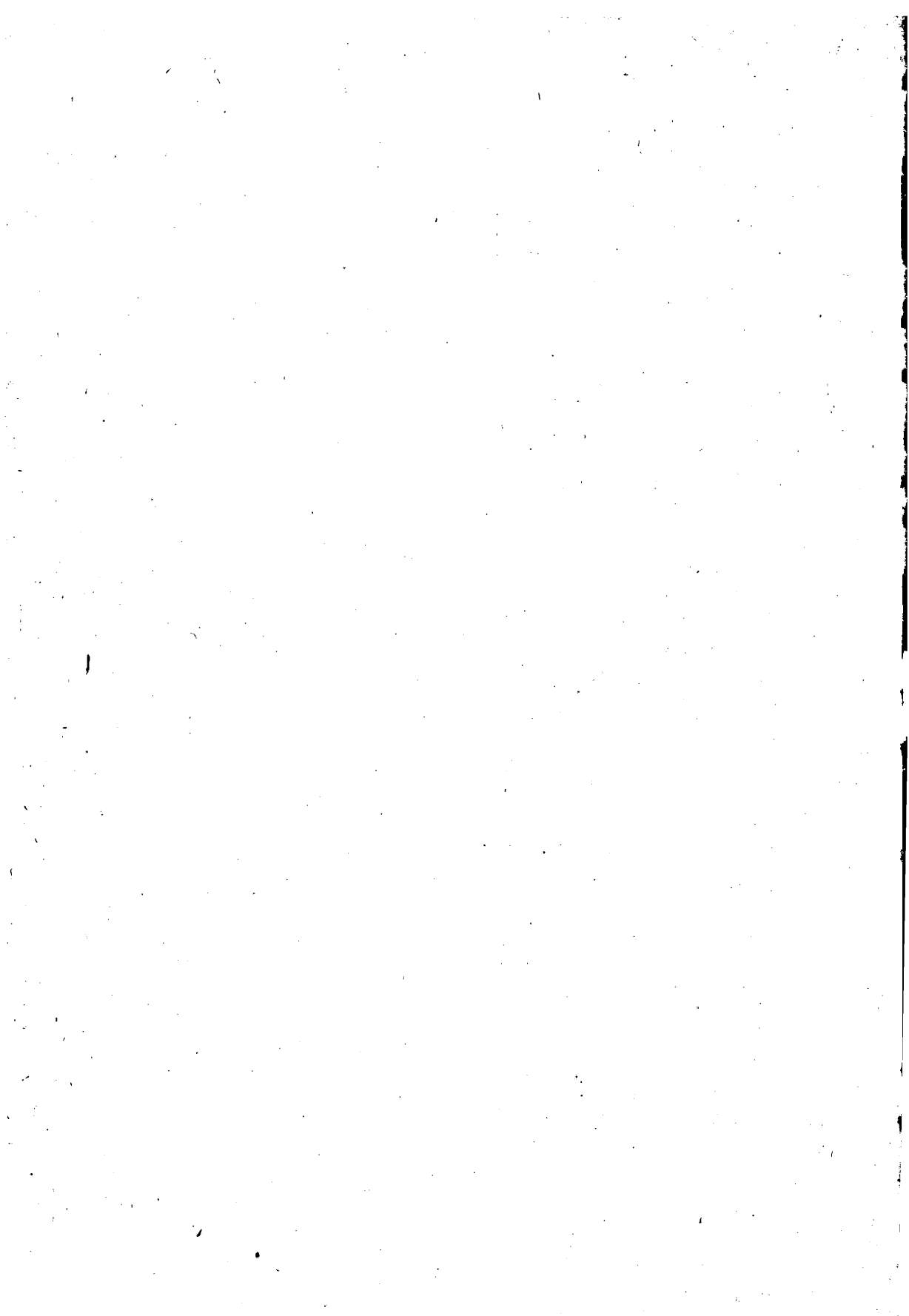
A megye északi járásaiban a választójoggal rendelkezők közel fele (városokban az összlakosság 25,53%-a, falvakban 20,58%-a), a választó és választható férfilakosság többsége élt szavazati jogával. Ugyanitt — nagyjábanegészében — a tanácsok összetétele is megfelelően alakult, mert bár a birtokos parasztság 18,81%-os részesedése a 6000-es lélekszámon aluli települések tanácsaiban kedvezőtlen jelenség volt, a városok tanácsainak ideálisnak nevezhető összetétele többé-kevésbé kompenzálta ezt.

Ezzel szemben Duna—Tisza közén — városban és falun egyaránt — az összlakoságnak csak 15%-a szavazott, amely arány a választójoggal rendelkező férfilakoságnak csak mintegy felével lehetett egyenlő. Pest környéki megfelelőjükhöz képest mindkét településtípus tanácsaiban lényegesen nagyobb a birtokos parasztság (10,99, ill. 25,52% az ottani 3,71, ill. 18,81%-kal szemben) és a volt közigazgatási és államvédelmi apparátus embereinek (1,4% ill. 2,16% szemben a Pest környéki 0,76%, ill. 1,3%-kal) a részesedési aránya.

Az eltérések oka minden bizonnyal az egyes társadalmi rétegek közötti és az egy rétegen belül területenként is változó tudati különbségek voltak. Joggal feltételezhető, hogy az agrárszocializmussal kevésbé kapcsolatba kerülő, a politikai jogok gyakorlására kevésbé érett Duna—Tisza közti agrárproletár a főváros szellemi kisugárzása alatt formálódó Pest környéki megfelelőjéhez képest ugyanúgy kevésbé értette meg a tanácsválasztások fontosságát, merte vagy akarta választójogát gyakorolni, ill. — a birtokos parasztság rovására — a falu hagyományos uralmi struktúráját felszámolni, mint ahogy a tulajdont jobban tisztelő, arra inkább törekvő, politikai érettség és szervezettség szempontjából szegényesebb múltra visszatekintő félegyházi, kecskeméti stb. kisipari munkás választási aktivitása és eredményessége is elmaradt radikálisabb, a századforduló óta szervezett gyári munkás társáié mellett.

TARTALOMJEGYZÉK

ILLYÉS BÁLINT—SZÓTS RUDOLF	
Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei	7
RUSVAY KÁLMÁN	
Kecskemét város ménese	53
BÁRTH JÁNOS	
Fajsz népessége a XVIII. század közepén	81
MÉSZÁROS LÁSZLÓ	
Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez (Az 1768-as cigányösszeírás népességstatistikai-demográfiai ada- tai)	133
LÓRÁND NÁNDOR	
Adatok a kecskeméti 12/11. számú, volt „Szentlélek” gyógyszertár történetéhez	169
ROMSICS IGNÁC	
A történeti Dél-Pest megye foglalkozás-szerkezeti viszonyai a XX. század elején	187
SELMECZI-KOVÁCS ATTILA	
Az olajosnövény-kultúra kialakulása az Alföldön (Vázlat)	209
ROMSICS IGNÁC	
Az áprilisi tanácsválasztások Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegyé- ben — az egzakt források tükrében	221

A kiadásért felel a Bács-Kiskun megyei Levéltár igazgatója · a Tipográfia és a kötés-
terv Tóth Sándor munkája · Készült a Petőfi Nyomdában Kecskeméten (munkaszám
75. 53479) 22,05 (A/5) ív terjedelemben 1000 példányban · Felelős vezető Ablaka István

